

SOSYO-POLİTİK TUTUM VE DAVRANIŞLARIN SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMI EKSENİNDE İNCELENMESİ: HOPA ÖRNEĞİ*

Esat PINARBAŞI**

ÖZ

Hopa'da yaşayan Lazlar ve Hemşinlilerin sosyo-politik, ekonomik ve kültürel tutum ve davranışlarının sosyal dışlanma olarak ele alınabilecek durumlara neden olup olmadığına, eğer var ise bunun ne şekilde gerçekleştiği anlaşılmasına çalışılan bu çalışma, 2013-2014 yıllarında yapılan araştırma projesinin alan çalışması çerçevesinde şekillenmiştir. Nitel bir çalışma olan araştırma, temelde "Yorumlayıcı Sosyal Bilim" argümanlarından faydalanılarak yapılmıştır. Veriler, "yapılandırılmamış görüşme" tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma çerçevesinde 12'si kadın, 20'si erkek olmak üzere toplamda 32 kişi ile görüşülmüştür. Kendilerini etnik aidiyet açısından tanımlayan görüşmecilerin; 16'sının Laz ve 16'sının Hemşinli olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada sosyal dışlanmanın ekonomik, mekânsal, kültürel ve politik boyutları araştırılmakta ve etnisitenin dışlanma üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda Hopa'da etnik kimliğe göre sosyal dışlanmanın yaşandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Dışlanma, Etnisite, Hemşinliler, Lazlar, Hopa.

ABSTRACT

This research project tries to understand whether the socio-political, economic and cultural attitudes and behaviours of Hamshenis' and Lazs' produces social exclusion effects in particular situations, and if there existed such effects, how these effects were produced. The project was conducted as a field research in 2013-2014 these dates. It was a qualitative research and fundamentally used the arguments of interpretative methodology and also particularly of the critical methodology. Data was collected by conducting "unstructured interview" technique. The researcher made interviews with 32 people of which 12 of them were female and 20 of them were male interviewees.

* Bu çalışma 2013-2014 yılları arasında Artvin Çoruh Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenen "Hopa Halkının Sosyo-Politik Tercihleri, Tutumları ve Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma" isimli projenin geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı, Artvin, ORCID: 0000-0002-8646-2526, esatpinarbaşi@hotmail.com.

Among the interviewers who define themselves in terms of ethnicity 16 of them are identified as from Laz ethnicity and 16 are as from Hemshin ethnicity. In this study, the economic, spatial, cultural and political dimensions of social exclusion are investigated and the effects of ethnicity on the issue of social exclusion are discussed. Based on the conducted interviews and observations, the social exclusion based on ethnic identity are experienced to a significant extent.

Keywords: Social Exclusion, Ethnicity, Hemshin, Laz, Hopa

Hopa halkının sosyo-politik tutum ve davranışlarının, sosyal dışlanma kavramı çerçevesinde ele alındığı bu çalışma genel itibariyle “nitel” bir araştırmadır. Nitel araştırma, şemsiye bir kavramdır ve “yorumlayıcı araştırma” da şemsiyenin altında bulunan söz konusu kavramlardan bir tanesidir (Şimşek ve Yıldırım 2005: 39). Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımı, “toplumsal araştırmaya üç ana yaklaşımdan ‘anlamli toplumsal eylem, toplumsal olarak inşa edilen anlam ve değer göreceliğini’ vurgulayandır. Yorumlayıcı Sosyal Bilim, insanların birbiriyle nasıl etkileşime girdiği ve geçindiğiyle ilgilenir. Genel olarak yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak eylemin doğrudan ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir” (Neuman 2009: 130-131). Bu çalışmada da yöntem olarak Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada toplumsal gerçeklik, katılımcıların ne hissettikleri, düşündükleri ve nasıl yorumladıkları çerçevesinde ele alınmıştır.

Araştırmada, araştırmanın yaklaşımına uygun olacak şekilde, temel veri toplama tekniği olarak “yapılandırılmamış görüşme” tekniği kullanılmıştır. Yapılandırılmamış görüşmeler, açık uçlu sorular gerektirir ve bu doğrultuda gerçekleştirilir. Keşfedici bir araştırma süreci diyebileceğimiz bu görüşmelerde daha önce kesin biçimde hazırlanmış sorular ve sorulara verilecek cevaplara ilişkin bir beklenti de yoktur (Şimşek ve Yıldırım 2005: 120). Dolayısıyla, bu araştırmanın konusu ve amacı bakımından da bu tekniğin uygun olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın evrenini, Artvin ili Hopa ilçesinde yaşayan iki etnik grup olan Laz ve Hemşinliler; araştırmanın örneklemini ise “kartopu örnekleme” tekniği ile belirlenmiş 12’si kadın, 20’i erkek olmak üzere toplamda 32 kişi oluşturmaktadır. Araştırma verisinin analizinde *betimsel analiz tekniği* kullanılmıştır. Betimsel analiz, elde edilen bulguların daha önceden belirlenen başlıklar altında özetlenip, yorumlanması işlemine dayanmaktadır. Veriler araştırma sorularına göre sınıflandırılabilmesi gibi, veri toplama aşamalarında elde edilen ön bilgiler ışığında da düzenlenebilir. Bu analiz türünde, veri kaynaklarından bazı alıntılar yapmak, gerek çalışmanın güvenilirliği, gerekse de sağlığı açısından yararlı olabilmektedir. Bu durum, çarpıcı ve önemli görülen görüşlerin yansıtılmasını da sağlamış olacaktır. Bu analizin amacı, ham haldeki verilerin okuyucuların anlayabileceği ve isterlerse kullanılabileceği bir şekilde sunulmasıdır (Altunışık vd. 2007:26).

1. Etnisite

Etnik kavramı, etimolojik olarak Yunan kökenlidir ve Yunanca “ethnos” sözcüğünden gelmektedir. Ethnos kavramı, Yunancada bir birlik biçimini ifade etmekte ve kesin bir siyasallığa göndermede bulunmamaktadır. Kavram, bu anlamda bir “halk”ı gösterecek şekilde “ulus”a atıfta bulunabilmek için kullanılabilir. Ancak, Yunan tarihinde ortaya çıkan kratos (devlet/yönetim)- ethnos ayrımına bağlı olarak devlet kavramına herhangi bir göndermesi olmadığı söylenebilir. Demokrasi sözcüğünün kökeninin de dayandığı bu ayrımın “demos” kavramı da halk anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında Latincedeki “natio” kavramının da siyasi bir içerik taşımadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, modern dönemdeki kullanımlar kavramı grup, tür, ırk, kabile, halk gibi anlamlarından ileri taşıyarak, bu anlamları aşan ve aynı zamanda kapsayan bir siyasallığa atıfta bulunacak şekilde genişletmiştir (Erkan 2005: 59-60).

Altuntaş (2002: 8-9) ise, etnisitenin Eski Yunan’da, “kendilerine benzemeyen, başka bir gruba ait olan, sitede yaşamayan, çevrede yaşayan barbar ve paganları ifade” etmekte kullanıldığını söyleyerek yukarıdaki görüşten biraz farklı bir görüş öne sürmüştür. Altuntaş, etnisite kavramının, benzer şekilde, İngiltere’de beyaz olmayan göçmenler, Avusturalya’da ise Aborjinler için kullanıldığının altını çizerek; bu kavramın egemen gruplar tarafından “ötekiler”i tanımlamak için kullanıldığını ancak, egemen grubun bu kavramı kendisi için kullanmadığını belirtmektedir. Altuntaş, böyle bir tavrın yanlış olduğunu; çünkü egemen grup ve çoğunlukların da bu kavramın kapsamına girdiğini dile getirmektedir.

Görüldüğü ve görüleceği üzere, “etnik/etnisite/etnik grup” kavram(lar)ı, farklı kesimlerce ve farklı kıstaslara göre tanımlanan esnek bir kavramdır. “Genel olarak, benimsedikleri dil, din ve kültür itibariyle diğer gruplardan farklı olan gruplar etnik bir kimlik olarak nitelenir” (Erkan 2005: 57). Gökçe (2004: 255); etnik grubu, “İçinde yaşadığı geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil, din, millet ya da kültür varlığına dayalı küçük birlikler oluşturan bir toplumsal grup” şeklinde tanımlamıştır. Akpolat (2008: 28) ise, etnik grubu “bütünsel olan milletten kültürel bir ayrıma işaret eden grup” şeklinde tanımlamıştır.

Etnisitenin analiz edilmesinde üç ana araç kullanılmaktadır (Erkan 2005: 60-61): *Emik yön*, *etik yön* ve *dolayım*. Emik yön, grubun kendisine içten bakışını, kendisini nasıl gördüğünü ifade eder ve kültürel kimlikle dolayimsız ilişki içindedir. Bu anlamda tamamen öznel bir durum olduğu söylenebilir. Etik yön, grubun dışarıdan nasıl görüldüğünü, tanımlandığını; başkalarının gruba ilişkin kanaatlerini ifade etmektedir. Bir başka deyişle, bir grubun bir başka grubu tanımlamasıdır. Yukarıda Gökçe’nin tanımlamasının etik bakış açısı ile yapılan bir tanımlama olduğu söylenebilir. Zira bu tanımda etnik grup, tamamıyla dışarıdan tanımlanmakta ve grubun kendini nasıl gördüğü dikkate alınmamaktadır. Bu iki bakış açısının etnisiteyi açıklamada yeterli olmadığını iddia edenler, her iki bakış açısından da özellikler taşıyan, her iki yaklaşımı uzlaştıran dolayım yaklaşımını kullanmakta-

dırlar. Dolayımıla, iki yaklaşım arasında bir denge kurarak iki yaklaşımı uzlaştırmaktadır. Etik yön, bilimsel olmaktan çok, genellemeye dayanan bir yaklaşımdır ve genellikle ana unsurun küçük gördüğü azınlıkların kimlikleriyle ilgili olan görüşleridir. Emik bakış açısının ise, etnik kimliklerin belirlenmesinde daha nesnel ölçütlere dayandığını söylemek mümkündür. Zira emik bakış açısı grubun kendini tanımlamasıdır ve kendini tanımlamanın bizzat kendisi sabit değil, deneysel olarak önem sırasına göre sınıflandırılabilen bir dizidir (Andrews 1992: 12 akt. Erkan 2005: 61).

Lazlar ve Hemşinlilerin emik bakış açısına göre kendilerini nasıl tanımladıkları ve başka etnik gruptaki kişilerin kendilerini nasıl konumlandıklarını anlamak açısından aşağıdaki iki görüşme dikkat çekicidir:

“Lazca yüzyıllar boyunca konuşulan, varlığını koruyan bir dildir. Dilbilimciler, Lazca’yı, Kafkas Dil ailesinin Güneybatı Kafkas dil grubuna sokuyorlar. Bu grupta, Lazcanın dışında Gürcüce, Sıvanca ve Lazcaya en yakın dil olan Megrelce bulunuyor. Bazı kesimler birkaç alfabe üretseler de 15 yıldan bu yana kullanılan ve bugün Laz oğlu Alfabesi olarak adlandırılan bir alfabe vardır, Laz okuryazar çevresi bu alfabe’yı kullanır. Türk dilbilimcileri ve Gürcü dilbilimcileri, Lazca’yı ayrı bir dil olarak kabul etmiyor ve her iki grup da kendi dilinin bir şivesi olduğunu savunuyor. Ama tarafsız dilbilimcileri, bir dilin başka bir dille aynı grupta olmasının, o dil olacağı anlamına gelmeyeceğini söylüyorlar. Lazca, yüzyıllardan beri hiç yazılmadığı halde sadece konuşularak günümüze kadar gelmiştir. Bu durum, Lazcanın ne kadar güçlü ve köklü bir dil olduğunun göstergesidir. Lazca Gürcüce değildir. Gürcistan’ın belli bölgesinde Lazların yaşadıkları görülmüştür tabiki de etkileşim kaçınılmazdır ama Lazca Gürcüce den ayrı bir dil grubuna mensuptur” (İsmail,57).

“Bizi burada iç içe yaşadığımız Lazlar Ermeni olarak görmektedir. Ama bizim atalarımız bu topraklara Orta Asya’dan göç etmişlerdir. Hemşinliler Orta Asya’da verdikleri yer isimlerini burada da vermişlerdir. Örneğin; Anadolu’da da Higoba adında yerleşim yeri vardır Hopa’da da bugünkü adıyla aynı anlamı taşıyan Baş oba yerleşim yeri vardır. Ermenilerle yaşayış biçimlerimizde çok farklıdır. Ermeniler müzikle, sanatla uğraşır. Hemşinliler ise çobanlık, hayvancılık gibi mesleklerle uğraşır. Biz göçebe bir toplumuz, Ermenilerde ise böyle bir şey yok. Bizde şehir merkezine yerleşmeyle birlikte hayvancılık bitmeye başlayınca kamyonculuk oda bitmeye başlayınca tırcılık hâlâ devam etmektedir. Ben Hemşinliyim ve kendimi Türk olarak tanımlıyorum” (Salih, 57).

Eriksen, kentsel azınlıklar, yerli halklar, etnomilliyetçi gruplar ve çoğul toplumların bileşen gruplarının günümüz toplumunun farklı etnik boyutlarını oluşturduğunu ve bu gruplar arasındaki etnik ilişkilerde güç ve tanınma için yapılan rekabetin yanısıra, sosyal tanımlama ve aidiyet gibi yönlerin de önemli olduğunu belirtmektedir (Eriksen, 2010:20). Bu çalışma açısından etnomilliyetçi grupların tanımı önemli gibi görünmektedir. Bu nedenle çok kısa da olsa bu tanımlamaya değinmekte fayda olacaktır: Etnomilliyetçi gruplar, “ülkede azınlık durumunda bulunabilir ya da belirli bir bölgedeki yerli grupları oluşturabilirler.” Bu gruplar bazen özerklik, bağımsızlık ya da

yasal düzenlemeler amaçlayan alt milli gruplar olabilmekle birlikte; ana gruba tam entegre olmuş ve ana grubun mensup olduğu ancak kendilerinin olmadığı etnisite bağlamında ana gruptan daha radikal biçimde milliyetçi tutum ve davranışlar içinde bulunabilmektedirler (Altuntaş 2002: 10).

Gökçe (2004: 255-257), farklı kişilerce yapılan tanımlamalardan yola çıkarak etnik grupların temel özelliklerine bakıldığında dört ana fikrin ön plana çıktığını belirtmektedir. İlkin, etnik gruplar içinde buldukları daha geniş toplum veya topluluktan çeşitli özellikleri açısından ayrıldıklarını iddia eden gruplardır. Böyle bir tavır, söz konusu etnik grubun kendisini tanımlamak için başka bir gruba gereksinimi zorunlu kılmaktadır. Başka bir deyişle, burada tanımlama, referans gerektirmekte ve referans da kaçınılmaz olarak başka bir grubun varlığını gerektirmektedir. Karşılaştırma yoluyla yapılan tanımlama, "öteki" grubu kendinden daha aşağı görerek yapılmaktadır. Bu anlamda etnik gruplar, niceliksel olarak azınlıktadırlar. Etnik gruplar, ikinci olarak baskın gruptan ırk, dil, din ve kültürel açıdan farklı olduklarını öne sürerler. Irksal olarak farklı olma iddiasının etnik grupların en ayırt edici özellikleri olduğu söylenebilir. Üçüncü olarak, etnik grupların farklılık iddiasının -her ne kadar bazı milliyetçi etnik grupların kendilerinin asil ve "üst" bir zümreye ait olduklarını bilimsel verilere dayandırmaya çalışsalar ve bunun bilimsel olduğunu söyleseler de- genellikle bir bilimsel temele dayanmadığı söylenebilir. Burada önemli olan, üstünlüğün bilimsel olarak temellendirilmesi değil, etnik grubu oluşturan kişilerin çoğunluğunun bu üstünlüğe meşruiyet atfetmesidir. Burada etnisitenin "emik" boyutu ön plana çıkmaktadır; ki, bu araştırmanın sosyal bilim yaklaşımı açısından daha önemli bir yerde durmaktadır. Nitekim Yorumlayıcı Sosyal Bilim için önemli olan kişilerin kendilerini nasıl ve ne olarak gördükleridir. Dördüncü ve son özellik ise, daha çok yapısal ve kurumsal bir özelliktir. Gruptaki işbölümü, kaynakların ve gücün dağılımı, sosyo-ekonomik ve kültürel dayanışma ile kuvvetlendirilir. Grubun varlığını sürdürebilmesinin kendisini dışarıya kapaması ve dayanışma ile mümkün olabileceği söylenebilir. Bu, etnik grubun sosyalizasyonu ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasının olmazsa olmaz öğelerinden biridir.

Çalışmanın başından itibaren çalışmanın kapsamına alınan Lazlar ve Hemşinliler etnik grup olarak değerlendirilmiştir. Bunun nedeni her iki grubun da etnik grup olarak değerlendirilebilecek kriterlere sahip olmasındandır. Nitekim söz konusu grupların kendine özgü isimleri ve ortak soy inançları bulunmaktadır. Bununla birlikte ortak tarihî anılara ve ortak kültürel unsurlara sahip oldukları, belli bir yurt ile bağlantılı oldukları söylenebilir. Araştırmanın sosyal bilim yaklaşımı açısından en önemli olanı da grup üyelerinin kendilerini bir etnik grup olarak kabul etmeleridir. Aşağıda görüşmelerden yapılan alıntılar da literatürle birlikte bu durumu desteklemektedir.

"Lazca Gürcüce 'ye benzerdir. Mesela, 'gel' demek 'mohti' yi ifade eder. Gürcü dilinde 'modi'yi ifade eder. Yani birçok kelimeler yakındır. Bir arada yaşadıkları için dil de benzerlik olabiliyor. Çünkü hala Gürcistan da 'Megrel'"

denilen yerde Lazlar yaşıyorlar. Acara bölgesinde Pati Başkentinde Abazyaya denilen Laz devleti vardır. Burada yaşayan Lazlar ile Gürcülerin etkileşimleri oldukça fazladır, bir sürü kelime birbirine yakındır ama Gürcü dili Laz dili genel anlamda aynıdır diyemeyiz” (Ali, 45).

“Hemşinliler Lazlardan etnik ve kültür yönüyle çok farklıdır. Dağınık bir yaşam şeklimiz vardır. Genellikle hayvancılık ve yaylacılık, tarım bizim yaşam şeklimizi oluşturmuştur. Bir milleti ayakta tutan dili, kültürü, inanç ve değerleridir. Biz yıllardır dilimizi yani Hemşince’yi koruyup nesilden nesile aktarmayı başarabildik. Şu an her evde Hemşince konuşulur, bu dilimize verdiğimiz hassasiyeti gösteriyor. Mimari sanatlarımız, türkülerimiz, el sanatlarımız Lazlardan farklıdır. Sosyal yaşamımız, etkileşimimiz daha samimi ve içtendir. Hemşinliler sıcakkanlı insanlardır. Yani bizim özümüz farklı bir etnik kimliktir” (Özlem, 45).

“Kökenimiz Türk. Yıllar önce Hristiyan ve Ermeni kökenli olduğumuz doğrudur. Osmanlı Devletinin yönetimiyle beraber asimile edildik. Müslümanlaştırılıp Ermeni kimliğini kaybederek Türkleştirildik. Bugün Ermeni kültürünü kısmen de olsa yaşatmaya çalışanlar da mevcut durumdadır. Hâlâ kendilerini Ermeni olarak tanımlayanlar da vardır elbette. Ama ben Türk bir ailenin yaşam şekliyle Türk özünü kavrayarak Müslümanlığın vazifelerini öğrenerek büyüdüm. Bu yüzden gururla Türk’üm diyebilirim. Zaman zaman büyüklerimiz Hemşinceyi konuşurlar. Ermenistan’daki dil ile Hemşincenin benzediği görülür. Uzun yıllar İstanbul’da kaldım. Bu dönemler de Ermeni arkadaşlarımla Hemşin dili konuşarak anlaştığım da olmuştur” (Tayfun, 53).

Görüşmelerden de anlaşılacağı gibi kişiler, diğer etnik gruplardan kendilerinin farklı olduğunu vurgulamak için dil, ekonomi (geçim stratejileri), sanat, kişisel özellikler (sıcakkanlı olmak gibi) ve din gibi toplulukları ayırt edici nitelikler üzerinde durmuşlardır.

Yukarıda kısaca ele alınan ilgili literatürden ve görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu grupların birer etnik grup oldukları söylenebilir. Bununla birlikte özellikle Lazların kendilerini baskın –Türk- kimliği ile özdeş gördükleri söylenebilir. Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hemşinlilerde de bu durumun farklı bir fraksiyonu söz konusudur. Hemşinlilerdeki durum, ileride de değinileceği gibi, toplumsal dışlanmanın bir tezahürü gibi görünmektedir. Bununla birlikte burada Büyükkürkcian’ın bazı tespitlerinin bu durum için de geçerli olduğu söylenebilir: “Hemşinliler Ermenice diline sahip Müslüman ve görünüşte milliyetçi diyebileceğimiz bir topluluk. Hopa Hemşinliler Ermenice dilini konuşurken aynı anda İslami değerlere de sahip çıkmaktadırlar. Çamlıhemşinliler Türkçe konuşmakta fakat Ermeniceden Türkçeye geçen kelimeler kullanmakta ve Ermeni olduklarını kabul etmeye daha yakın durmaktadırlar.” Hemşinliler’in kimliklerini ya da dinlerini gizleme çabaları, hayatta kalma çabalarının doğal bir sonucu olarak düşünülebilir. Ancak Hemşinliler’in bu tavırlarının bilinçli bir gizleme çabası olmaktan ziyade, unutma prosedürleriyle ilişkilidir. (Büyükkürkcian 2011: 12). Bu durum etnik kimliklerle ilgili tartışmalarda tek yönlü bir açıklama yapmanın zor olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, etnisitenin analiz edilmesinde kullanılan araçlardan etik ve emik yönü birlikte ele alan dolayımleme yaklaşımı kullanılmıştır. Zira söz konusu etnik grupların kendilerine içten bakışları, yani kendilerini tanımlamaları, araştırmanın temel sosyal bilim yaklaşımı olan Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımı açısından önemli olduğu kadar, grupların diğer gruplar tarafından nasıl görüldüğü ve tanımlandığı da araştırmanın geneli açısından önemlidir. Bu noktada, yapılan görüşmelerde her iki grubun kendilerini ve diğerlerini nasıl gördükleri ile ilgili görüşleri, herhangi bir soru yöneltmeden spontane bir şekilde ifade ettikleri ve kendilerini ötekiyle karşılaştırdıkları görülmüştür.

“Hemşinliler Lazlardan etnik ve kültürel yönüyle çok farklı bir yapıya sahiptir. Karadeniz Bölgesi’nde Ermenilerle aynı coğrafyayı paylaştığımız ve bu süreç içerisinde Ermenilerle aynı mezhebe bağlı kaldığımızdan dolayı Ermeni kimliğiyle ilişkilendirildik. Etnik grup muğlak ve değişken bir yapıdır. Biz Lazlarla Ermenilerle yıllarca ortaklaşa bir coğrafya da yaşamımızı sürdürdük. Bu yaşamımızda dediğim gibi değişimler oldu. Tarihimiz kültürümüz dinimizdeki değişimler bunları göstermektedir. Dilimizi nesilden nesle aktardık koruduk. Eskiden ve şu anda her evde Hemşince konuşabiliyoruz. Hemşinliler yani biz Türkiye’deki etnik gruplardan birisini oluşturuyoruz, çok eskiden Hıristiyan ve Ermeni kökenli olduğumuz fakat daha sonra asimile edilerek Müslümanlaştırıldığımız söyleniyor. Bu nedenle farklı bir etnik kimlik olduğumuzu düşünüyorum” (Ekrem, 55).

“Hemşinliler Ermenicenin bir diyalektiği olan Hemşince konuşanları ifade etmez. Öncelikle bizim kökenimiz Ermeni değildir. Herkes Ermeni olarak yaklaşıyor ve bu söylemle bizleri tanımlıyorlar. Sen bana Hemşince konuştuğum için Ermeni dersin beni ötekileştirmiş olursun. Ermenistan da konuşulan dil ile bizim konuştuğumuz Hemşince benzer hatta aynı da olabilir. Ama bu bizim Ermeni olduğumuz anlamına gelmez. Kökenim Türk benim” (Bülent, 50).

Yukarıda, bir etnik grubun ya da kimliğin kendisini var edebilmesi, tanımlayabilmesinin bir diğerini gerektirdiği yönündeki görüşler de görüşme grubunda gözlenmiştir. Aşağıda söz konusu saptamaların yapıldığı görüşmeler, araştırmanın temel kuramsal çerçevesi olan sosyal dışlanmanın ne derecede olduğu yönündeki verilerle birlikte ele alınacaktır.

Araştırmanın asıl amacı olan Hopa’da etnik gruplar arasında sosyal dışlanmanın olup olmadığı ve varsa ne şekilde gerçekleştiği (ekonomik, mekânsal, kültürel, politik) elde edilen bulgular çerçevesinde sunulmuştur.

Sosyal Dışlanma

Bu çalışma, temel olarak sosyal dışlanma kavramı temelinde şekillendirilmiştir. Sosyal dışlanma kavramı 1960’lı yıllarda Fransa’da kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde politikacılar, uygulamacılar, bürokratlar, akademisyenler ve gazeteciler yoksullardan söz ederken “dışlanmış (les exclus) olarak söz etmişlerdir. (Sapançalı, 2005a:13) Böylece sosyal dışlanmanın ortaya çıkışında rol oynayan nedenler arasında yoksulluk, gelir dağılımı

adaletsizliği, göç, sosyal güvencesizlik ve eğitim oranının düşüklüğü yer almaktadır (Şahin, 2009:17).

Sapançalı, sosyal dışlanmayı, bireylerin temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri olarak tanımlamaktadır (Sapançalı, 2005b: 53). Sosyal dışlanma kavramı, “sosyal bütünleşmenin her zaman tam olarak gerçekleşmediğini, toplumsal düzenin bazı grupları dışında bırakabilecek şekilde katmanlı bir yapılanma gösterdiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda toplumdaki belli nüfus gruplarının üretken alanlardan dışlanması anlamında sosyal dışlanma, kişisel hataların değil, yapısal süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.” (Sapançalı 2005a: 29).

Marshall (1999: 150), “toplumsal dışlama”yı; “Bireylerin ya da hanelerin, ya kaynaklardan ya da daha geniş bir ölçekteki cemaatle veya toplumla sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları süreci” olarak tanımlamıştır. Bu anlamda toplumsal dışlama/dışlanma, sistematik veya spontane bir şekilde yoksun bırakılma kavramı aracılığı ile tanımlanmaktadır.

Yoksunluk terimi ise, “asıl anlamıyla bir şeyin bir insanın elinden alınması ya da mülksüz bırakmayı, esnek bir şekilde de bir şeye sahip olmama durumu için kullanılmaktadır” (Marshall, 1999: 828). Ancak geniş anlamıyla ele alındığında, yoksunluk, daha geniş toplumsal süreçlere göndermede bulunmaktadır. Yoksunluk durumu spontane denebilecek şekilde gerçekleştiğinde toplumsal bir sorun olarak ele alınabilmekle beraber, asıl sorunun ortaya çıktığı durumlar, bu sürecin sistematik bir şekilde gerçekleştirildiği, yani “yoksun bırakılma” zamanlarında söz konusudur. Yoksunluk; siyasal, ekonomik, kültürel vb. birçok süreç çerçevesinde kendisini gösterebilmektedir. Toplumsal dışlanma kavramı ile yakın ilişki içerisinde olan bu kavram, toplumsal dışlanma sonucunda gerçekleşebilmektedir.

Hemen hemen tüm insan gruplarında, bir yandan kendi farklılıklarının “doğruluğu” ve dolayısıyla üstünlüğüne, diğer yandan kendi dışındaki toplulukların farklılıklarının nedenlerinin kendilerinden daha “aşağı” bir konuma işaret eden ve bu farklılıkların doğallığı ve doğuştanlığını vurgulayan söylemlere rastlanmaktadır. Bu durum, tek başına olmasa da, insanların kendilerini bir grupta konumlandırmak istemelerinin en önemli nedenlerindedir. Birey tek başına olsa da, her zaman kendisine pozitif bir sosyal kimlik sağlayacak olan grupların bir parçası olma ihtiyacı içindedir (Sachdev ve Bourhis 1991: 3). Öte yandan bu üstünlük ve aşağılık gibi konumlandırmalar, bazı grupların toplumda erişilebilir olması gereken alanlarına sınırlar çekilmesine neden olmaktadır. Bu sınırların dışında kalan kişileri tanımlamak için ise sosyal dışlanma kavramı kullanılabilir.

Literatürde sosyal dışlanma kavramı ele alınırken, ekonomik yetersizlik, sosyal ilişkilerin bozulması, sosyal korumadan yoksunluk ve kuramsal ilişkilerden dışlanma gibi süreçlerin birine ya da hepsine birden vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durumda, sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasında,

bütün bu süreçlerin etkileşim halinde olduğu söylenebilir (Tartanoğlu, 2010).

Sosyal dayanışma her biri farklı ideolojilere dayandırılan üç farklı paradigmadan yola çıkılarak açıklanmaya çalışılır (Sapançalı, 2005a: 50-53): Bu paradigmlar; dayanışma, uzmanlaşma ve tekelci yaklaşımlardır. Dayanışma paradigması dışlanmayı, maddi bağlardan çok kültürel ve manevi bağların kopması şeklinde görür. Bu yaklaşıma göre aslolan toplumsal bütünleşmedir, dışlanma ise merkezinde değerlerin ve hakların bulunduğu ahlaki topluluğun zayıflaması sonucu ortaya çıkar. Liberal bakış açısını yansıtan uzmanlaşma paradigması ise, dışlanmayı bireyin davranışları ve piyasanın işleyişinin bir sonucu olarak görür. Buna göre dışlanma bireylerin kendi tercihlerinin veya diğer gruplarla ilişkilerinde aldıkları pozisyonun bir sonucu olabilir. Tekelci paradigma ise, liberal gelenekten farklı olarak hiyerarşik güç ilişkileri üzerinde durur. Buna göre toplumsal kaynakları kontrol eden gruplar, dışarıdakilerin kendi alanlarına girmesini engeller ve sınırlamalar koyarak kendi alanlarını korurlar. Böylece her grup kendi içine kapanır ve grup içi dayanışma artar.

Günümüzde yoğun olarak tartışılan sosyal dışlanma, kendini ekonomik dışlanma, mekânsal dışlanma, kültürel dışlanma ve politik dışlanma şeklinde göstermektedir (Adaman ve Keyder, 10). Bu boyutlar çoğu zaman iç-içe geçmiş ve birbirinin etkisini artıran bir seyir takip etmiştir. Farklı dışlanma türlerinin çoğu zaman birbirini tetiklediği görülmektedir. Politik dışlanma zaman zaman ekonomik dışlanmaya, ekonomik dışlanma da politik ve kültürel dışlanmaya neden olabilmektedir. Dolayısıyla farklı dışlanma boyutlarının birbirini etkilemesi, dışlanma süreçlerinde kendi kendini besleyen bir döngüden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır (Adaman ve Keyder, 11). Sosyal dışlanmanın kendini görünür kıldığı alanlar şu şekilde açıklanabilir.

Ekonomik Dışlanma

Ekonomik dışlanma, mal ve hizmet piyasasından dışlanma ve işgücü piyasasından dışlanma olmak üzere iki başlık altında incelenebilir (Sapançalı 2005a: 130, 142). Mal ve hizmet piyasasından dışlanma, temel gereksinimlerden dışlanma ve gelir yoksulluğu ile tüketim toplumundan dışlanma şeklinde kendini gösterir. Ekonomik alandan dışlanmanın bu türü (mal ve hizmet piyasasından dışlanma) asgari düzeydeki temel gereksinimlerden yoksunluk biçiminde olabileceği gibi eğitim, sağlık, konut, ulaşım gibi daha iyi bir gelecek kurma imkanlarından yoksun kalma biçiminde gerçekleşebilir. Tüketim toplumundan dışlanma, tüketim yapacak maddi olanağa sahip olmayanlar için sosyal dışlanma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Tüketim toplumunun en önemli göstergelerinden olan alışveriş merkezlerindeki tüketim kültürüne özellikle alt gelir grubuna sahip olan kesimler eşit oranda katılamamaktadır (Şahin 2009: 70). İşgücü piyasasından dışlanma, sosyal dışlanma üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, sosyal dışlanmayla doğrudan ilişkilendirilmiştir. İşgücü piyasasında, istihdama katılıp katılmamak ya da istihdama katılım biçimi sosyal dışlanmayı belirlemekte-

dir (Sapançalı 2005a: 142). Toplumda çalışma birey açısından, hem üretim hem gelir hem de tanınmayı sağlamaktadır. Öte yandan işten elde edilen gelir kadar, hatta daha fazla, önemli olan yapılan bir diğer unsur olan işin türü, bireyin toplumdaki statüsünü ve öz saygısını belirleyen temel faktörlerdendir (Sapançalı 2005a: 144). Bu bağlamda dışlanan grupların tamamen istihdam dışı bırakılmak yerine, statüsü düşük ve toplumda saygınlığı olmayan iş kollarında kendilerine yer bulduğuna işaret etmekte fayda vardır.

“... Eskiden köyün bekçisi gibi milletin işlerini yapıyorlardı. Gelme gitme şimdi sıklaştı ama dedelerimizin hizmetçisiydi. Dedelerimiz onlara yer vermiş, yerleşmiş, türemişler. Onlar da yerleşmiş, zengindirler, bizden zengindirler. Şimdi on tane on beş tane tırı var...” (Ayşe, 60).

“Lazlarla Hemşinliler eskidendir anlaşamazlar. Önceden Lazlar onlara çökerler, döverler, ellerindeki avuçlarındakini her şeylerini alırlardı. Şimdi bunla kalmadı tabi ama yine de dışarda Lazalarla mı Hemşinlilerle mi daha iyi anlaşırsın dersen tabi Lazlar derim, onlar bizi pek anlamıyorlar farklı bir hayatları var” (Hakan, 58).

“Hemşinliler şehre indikten sonra, bizim bazı parayı seven Lazlar, arsalarını, yerlerini onlara sattılar; Hemşinliler de parayı sevdiklerinden dolayı biriktirdiler ve şu an maddi olarak Lazlardan daha iyi durumdalar. Mesela, Sundura tarafını Lazlar hep onlara sattılar ve Hopa'nın varoşu olarak ele alınabilse bile imarın gelişmesine en uygun yer orası olduğu için bize göre daha avantajlı duruma düştüler. Ayrıca tır firmalarının çoğu da onlarıdır. Yoksa daha önce onlar çobanlık, hayvancılık yaparlardı, tarımla uğraşırlardı. Onların merkeze inmesine ve buradan bir yer almalarına izin verilmezdi, kimse onlara yer satmazdı. Ayrıca, öyle düzgün iş de verilmezdi; belki temizlik bahçe işi gibi düşük işler verilebilirdi” (Engin, 48).

Görüşmelerden de anlaşıldığı kadarıyla Hemşinliler sistemin bir bileşeni ve başka bir etnik grup olan Lazlar tarafından ekonomik dışlanmaya maruz bırakılmışlardır. Bununla birlikte, bölgede düşük statü atfedilen işlerin de Hemşinliler'e atfedildiği görünmekte; Hemşinlilerin günümüzde sahip oldukları ya da kazandıkları görece ekonomik üstünlük Lazlar nazarında saygınlık kazanmalarına yeterli olmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla toplumsal gerçeklik açısından ekonomik etkenler diğer etkenlerden daha az belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte, yukarıdaki görüşmelere – ve daha sonra yer verilecek olanlara- bakıldığında daha önce de ifade edildiği gibi söz konusu alanları keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Nitekim ekonomik dışlanma başlığı altında ele alınan bu görüşmeler, aynı zamanda kültürel ve mekânsal dışlanmayı da kapsamaktadır. Bundan sonraki bölümlerde de aynı durumun söz konusu olabileceğinin altını çizmekte fayda vardır. Bu tür bir sınıflandırmaya, konunun daha yalın hale gelebileceği düşünüldüğünden başvurulmuştur.

Mekansal Dışlanma

Çeşitli nedenlerden dolayı belli mekanlara ulaşımında ve mekanlardan yararlanmada engellerle karşılaşılması durumudur. Mekansal dışlanmanın iki bileşkesi vardır: İlki, toplumun genelinin kişiyi, yaşadığı mekan ya da coğrafya dolayısıyla dışlamasıdır. İkincisi, kişinin, bireysel maddi kaynaklara ulaşım imkanlarından bağımsız olarak, toplumsal hayatın içine tam anlamıyla girememesi halidir (Adaman ve Keyder, 10).

Hopa'da iki etnik grup arasında gerçekleşen mekânsal dışlanmanın yaşanış şekli şu şekilde gerçekleşmiş ve hafızalara kazınmıştır:

"İki grup Laz var. Bize Çağlur denir. Hemşinlilere daha yakınız. Bir sorunuz olmadı. Ama diğer Lazlarla Hemşinliler pek anlaşamazlar. Eskiden daha çok vardı. Önceden bunlar dağlarda yaşarlardı. Lazistan zamanında Hemşinliler kabul edilmedi. Onlar biraz daha görgüsüz, biraz daha kaba, biraz daha medeniyetten uzaklar. Ama benim dışarıda görüştüğüm sevdiğim Hemşinli arkadaşım çoktur" (Turan, 50).

"Bu çok derin konu eskiden çok fazlaydı Laz Hemşin olayı şimdilerde pek yok aslında var ama çok gözükmüyor. Eskiden Hemşinliler dağlarda yaşıyordu. Lazlar sahilde kıyı kesimlerdeydi. Hemşinlileri aşağıya indirilmez inenler de belli bir yere kadar inebiliyordu" (Ayhan, 47).

"Önceden Lazlar Hemşinlileri istemiyormuş doğru. İndirmezlermiş merkeze tamam ama artık Hemşinliler bizi dışlıyor. Şöyle bir tabir var ya kuyruk acısı onlarda biraz bu var biraz. Şimdilerde de onlar bizi dışlıyor. Birlik olduklar biz dışlanan durumunda kaldık yani durum değişti" (Suzan, 58).

Görüşmelerden eski dönemlerde Hemşinlilerin kaba, medeniyetten uzak, görgüsüz ve dağda yaşayan insanlar olarak Lazlar tarafından mekânsal dışlanmaya maruz kaldığı, şu an ise Hemşinlilerin Lazları dışladığı anlaşılmaktadır.

Mekânsal dışlanma dolaylı olarak insanların diğer alanlardan da dışlanmalarına zemin hazırlamaktadır. Aşağıdaki görüşmeler bu durumu daha net olarak göstermektedir.

"...Önceden abim ortaokula tek başına gidemezdi onları taşıyordu Lazlar. Yüksek bahçelere çıkıp taşarlardı Hemşinli çocuklarını yalnız gördüklerinde döverdiler, Hemşinli çocuklarda aynı şekilde karşılık verirdi. Doğuda birinin kapısına gitsen koyun keserler ama Laz'ın kapısına git kapısını kapatır öyle insanlardır. Onlar Hemşinlileri kötü, hor görürlerdi" (Hayriye, 82).

Görüşmeden mekânsal dışlanmanın, ekonomik dışlanmanın bir türü olan mal ve hizmet piyasasından dışlanma ile iç içe geçtiği görülmektedir. Bir etnik unsurun, diğeri ile aynı mekânı paylaşmak istememesi sonucunda dışlanan grubun bireyleri iyi bir gelecek kurma imkânı sağlayan eğitim hakkından da mahrum bırakılmış olmaktadır.

Diğer bir mekânsal dışlanma örneği de şu şekilde gerçekleşmiştir:

"Toplumsal dışlanma konusunda yaşanmış bir olay anlatabilirim. Sadece Lazların oturduğu bir apartmanda bir daire satılığa çıkartılmış internet üzerinden ve bu daireye talip olan kişi Antalya'da yaşıyormuş, apartman sakinleri bu habere çok sevinmişler olumlu karşılaşmalar içimize farklı biri gelecek

ama olsun turistik bir yerden gelecek ve bize bizim kültürümüzü tanıyacak biz onun kültürünü diye olumlu yönde karşılıyorlarmış dairenin satış işlemlerini. Ta ki devir işlemleri gerçekleştirilirken bir gerçeğin yani Antalyalının aslında Hemşinli olduğunu duyar duymaz hemen evini satmak üzere olan Laza tepki gösterirler nasıl olurda bir Hemşinli bizimle birlikte yaşar diye. Bunun üzerine Laz Hemşinliyi arayıp bu olanları anlatır ve satışı gerçekleştiremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hemşinli eğer rahatsız olacaklarsa kendi dairelerini de satışa çıkartsınlar ben hepsini alırım cevabını verdikten sonra karşı taraf satışı gerçekleştirir. Burada bir Antalyalı olumlu karşılanırken Hemşinli karşılanmamaktadır” (Cavit, 35).

Görüşmelerde, ekseriyetle Hemşinlilerin daha önce dağ köylerinde yaşadıkları ve ekonomik faaliyetlerinin de bu bölgelerde yapılabilecek faaliyetlerle sınırlı olduğu, bu faaliyetlerin ise genel itibarıyla geçimlik olduğu yönünde görüşler beyan edilmiştir. Bununla birlikte, Hemşinlilerin mekânlarının buralar olduğu ve buradan başka yerlere –örneğin ilçe merkezine- yalnızca geçici olarak ve ilçenin belli yerlerine gelebilmelerinin haricinde iyi bakılmadığı her iki gruptan görüşmeciler tarafından da dile getirilmiştir. Bu noktada Lazların söylemlerinin daha dışlayıcı olduğu ancak, bununla birlikte Hemşinlilerin de zamanla kendilerini ötekileştirdiği söylenebilir.

Kültürel Dışlanma

Kültürel dışlanma, ekonomik nedenlerden bağımsız olarak, toplumsal ve kültürel hayatın dışında bırakılma ya da toplumsal ve kültürel hayata yeterince katılamama durumudur. Kültürel dışlanmada, bulunulan coğrafyadaki çoğunluk dikkate alındığında, farklı bir etnik kökenden gelmek, farklı bir din/mezhep üyesi olmak, çoğunluğun dilini etkin bir şekilde konuşmamak gibi nedenlerden ötürü gündelik etkinliklere alınmama, soğuk davranılma, engellerin çıkartılması vb. şekillerde tezahür etmektedir (Adaman ve Keyder, 10).

Kültürel dışlanma, sosyal dışlanmanın belki de en yoğun yaşandığı alandır. Bu alan diğer birçok dışlanma şeklini de içinde barındırmakta ve aslında diğer dışlanma şekillerine kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada da, gerek sosyal dışlanmanın cereyan ettiği başlıca alan olması ve gerekse de araştırma gruplarının kültürel hayatlarının ortaya konulması açısından en önemli alandır denilebilir. Bu nedenle, bu bölümde verilecek olan görüşmeler, diğer üç alanla ilgili yukarıda verilen görüşmelerden daha fazla olacaktır. Din, dil gibi konular da bu başlık altında ele alınacaktır.

“Türkiye’de genelde Karadeniz’de yaşayan herkes Laz olarak bilinir. Ancak bu yanlıştır. Lazlar, Karadeniz’in doğu ucunda çok küçük bir bölgede yaşarlar. Rize’nin Pazar, Ardeşen, Çamlıhemşin, Fındıklı ilçeleri ile Artvin’in Arhavi, Hopa ve Borçka ilçelerinde Lazca konuşulur. Lazlar Güney Kafkasyalı halktır. Bizim kültürümüz yani Laz kültürü Hemşin kültüründen farklıdır. Biz Hemşinlilere göre daha modern bir toplum yapısına sahibiz. Mutfağımız, geleneksel giyim tarzımız, müzik kültürümüz, el sanatlarımız gelişmiş durumdadır. Hemşinlilerde bu durum yoktur kendilerini geliştirmemişlerdir. Hem-

şinlilerde kemeççe daha etkin durumda iken bizde ise tulum daha ön plandadır. Mutfağımızda geleneksel yemeklerimiz ve el sanatlarımızla Laz kültürü kendini göstermiştir. Laz kültürü Hemşin kültüründen farklıdır” (Kamil, 59).

“Karadenizlilerin hepsi Laz olarak biliniyor ama bu doğru değil. Çoğu kimse için bu sorun olmuyor ama biz Hemşinliler için sorun. Çünkü sen burada yaşayan herkese Laz dersin diğer etnik grupları yok saymış olursun. Oysa şu anda Hopa’da Laz’dan çok Hemşinli var. Neden bizim ismimiz yok. Buraya gelip yaşamamış veya herhangi bir bilgisi olmayan birini Hemşinli de kimse bilmez. Bunun nedeni aslında devletin politikalarından da kaynaklanıyor. Belki bizlerden de kendini görünür kılmak istemeyenler de vardır ama bunun böyle olmasının nedeni, zamanında devletin uyguladığı yanlış politikalarından kaynaklanmaktadır. Böyle olunca da devletin görüşüne yakın olan bazı kesimler de bunu kullanarak bizi dışlıyorlar. Lazlar da bunların başında geliyor ne yazık ki. Bizi görmezden gelip yok sayıyorlar...” (Fatih, 32).

Karadeniz bölgesi insanının Türkiye’nin genelinde büyük oranda Laz olarak bilinmesi meselesinin her iki grubu da rahatsız ettiği söylenebilir. Genel olarak Laz olmayanlar -Hemşinliler bunların başında gelmektedir-kendilerinin görmezden gelindiği “hiçe sayıldığı” ve Karadeniz’deki diğer tüm etnik grupların Laz kimliği içinde eridiği gerekçesiyle bu konudaki hoşnutsuzluklarını dile getirmektedirler. Bununla birlikte Laz olanların da konuyla ilgili “rahatsızlıkları”nın olduğu söylenebilir. Lazlar ise, kendilerine özgü kültürlerinin Karadeniz’in geneliyle aynı olmadığı, farklı temalar barındırdığı; ancak, bu genelleştirilmiş kavramın bu durumu arka plana attığından yakınmaktadır. Ayrıca, başka etnik grupların, kendilerinin tasvip etmediği bazı kültürel yaşayış şekillerinin kendilerine mâl edilmesinden de şikâyetçilerdir. Sonuç olarak her iki grupta da kendi grubunu üstün görme yönünde bir eğilimin olduğu söylenebilir.

Tüm Karadenizlilerin Laz olarak tanımlanması etik bakış açısının tipik yansımalarındandır. Bu bakış açısına karşılık görüşleri alınan bu çalışmanın kapsamındaki Karadenizlilerin görüşleri ise emik bakış açısının pratikte görünümüdür denilebilir.

Hemşinliler kendilerinin kökenlerine, dinlerine, dillerine şu şekilde vurgu yapmışlardır:

“Bizim kökenimiz Ermenistan’dan geliyor. Dedemin dedesi Ermeni’dir. Bu doğru, evet; ama biz çok eskiden beri Hopa’ya gelip yerleşmişiz. Burada asimile olarak yaşadık. Ben çok ayrıntılı bilmem ama dedelerim yani atalarım annelere anlatırlarmış. Bize de anneler anlatıp kuşaktan kuşağa bu kökenini sorgulama aktarıldı. Ermeni söylemiyle çok defa karşı karşıya kaldık. Toplumda dışlandığımız bile oldu. Şu anda bu ayırım yok denilecek kadar az. Dünya’ya geldiğimden beri Müslüman olduğum, Kutsal Kitabım Kur’an’ı Kerim olduğu öğretildi. Ermeni olduğumuzu inkâr etmeyiz etmedik de ama daha sonradan Müslümanlaşmışız. Yani ben böyle gördüm ve bu şekilde dinimi kabullenip yaşama yön verdim. Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelseydim belki yaşam şeklim daha farklı olurdu” (Beyhan, 40).

"Hemşinlilerin Horasan'dan geldiği ve Rize Çamlıhemşin'den Hopa'ya dağıldığı söyleniyor. Bir dilimiz var Ermeniceye yakın ama bu bizim Ermeni olduğumuzu göstermez. Sadece iç içe yaşadığımızdan kaynaklanır. Bazı kelimelerimiz Türkçedir. Cumhuriyet kurulduğu zaman bu yörede toplum kapalı kaldığı için dil unutulmamıştır. Bizim dilimiz karma bir dildir. Ermeniceyle kelimeler benzerdir ama cümle kurduğumuzda anlayamıyoruz. Aslında bize Sarp sınır kapısı açıldıktan sonra Ermeni'siniz denilmeye başlandı. Ben cumhuriyet çocuğuyum ve Ermeni olmayı kabullenemem. Kimse has Türküm diyemez. Asimile olmuş kabullenilmiş bir durumda söz konusu olabilir. Sen bir insana Ermeni'sin dersen ötekileşmeye gider. Ben Hemşinliyim. Sen Hemşinli değilsin Ermeni'sin dersen beni ötekileştirirsin" (Murat, 55).

"Hemşinliler birçok etnik grubu içerisinde barındırmış. Ermenice'nin di-yalekti olan Hemşince'yi konuştuk konuşmaya da devam ediyoruz. Hemşinceyi dilimizi, koruyup varlığını devam ettirmeye çalışıyoruz. Her evde günlük hayatımızda sık sık konuşup toplumda iletişimimizi sürdürürüz. Bana göre Hemşinliler denildiğinde Hemşince konuşanları ifade eder. Eskiden gelen gelenek budur. Zaman içerisinde yayılıp bizlere kadar ulaşmıştır. Dedelerimiz ninelerimiz büyüklerimizden böyle gördük ve bu şekilde yaşamaya devam ettik. Tabii ki de değişim olmuştur. Ama biz Hemşinliler olarak saf özümüzü dilimizi korumayı bildik" (Gülay, 35).

Lazların Hemşinlileri kültürel açıdan tanımlama ve onları dışlama şekilleri aşağıdaki görüşmelerden anlaşılmaktadır:

"Hemşinliler yeni yeni bir şeyleri yaşamaya başladılar. Bunlar kültürü yaşamadan parayı buldular. Ben şimdi sokakta bağırarak konuşmam, Hemşinli yolda, telefonda bağırır küfür eder. Yaşayış tarzlarımız çok farklı. Lazlar daha sivri olur ama kibardırlar. Hemşinlilerin konuşması bile kabadır hep yüksek sesle konuşurlar. Aile kavramı da çok önemli değil onlarda. Kızlar çok verilmez çünkü onlarda kadın çok çalıştırılıyor bizim kızları da çok ezerler diye genelde vermiyoruz ama yeni yeni evlenmeler oluyor tabi hiç yok değil" (Turan, 50).

"...Biz Hemşinlilerden kız almayız. Vermeyi hiç yapmayız. Ama onlardan kız alsak bayılırlar, hele versek mutluluklarından ölürler..." (Emine, 70).

"Bir kere Lazlar burunlarından kıl aldırılmazlar soğukturlar biraz hemen herkese yaklaşmazlar. Hemşinli öyle değil tanıdığı tanımadığı herkesle hemen samimi olup kaynaşırlar. Kahvehanelere bak gazinolara bak teksas caddesine bak hepsi Hemşinlidir. Laz bulamazsın aralarında. Çok içerler onlar içmeden önce kuzu içtiklerinde her şey beklenir. Bizde alkol olmaz yoktur yani kültürlerimiz çok farklı" (Hakan, 58).

"Kültür geniş bir kavram içine pek çok şeyi alıyor. Aynı yerde yaşamamıza rağmen biz Hemşinlilerden çok farklıyız. Hemşinliler biraz kaba oluyorlar. Laz bir insanın evi derli topludur temizdir. Ama Hemşinlilerin evine git pislerdir. Aile bağları dışlanmadan kaynaklı kuvvetlidir birbirlerini kollarlar. Ama otorite zayıf ailede bizde dokuzdan sonra erkek kız eve gelinir dışarıda kalınmaz. Onlar öyle değil gece dışarıda olanların çoğu Hemşinlidir. Bekârim Hemşinli bir erkekle, büyükte konuşmayayım tabi, ama zor yani evlenmem

çok kaba oluyorlar ne o benim dilimden anlar ne ben onun dilinden anlarım. Ailelerimizde anlaşamazlar. Erkeği çok kaba oluyor bir de çok içiyorlar olmaz yani uyuşmayız” (Melek, 36).

“...Komşuluk çok iyi ama (kız) alıp vermemiz yok. Komşuluk diyince gidip geliriz. Cenazelerde gidip geliyoruz. Bazen düğünlere de gidiyoruz ama evlilik olmuyor. Tayyip Erdoğan gibi okumuş olsa da Başbakan olsa da Laz kızı ona vermezler. Biz de istemeyiz. Verseler de bazı kızlar sevince geçen delikanlılara kaçıyorlar. Onlar Ermeni... Şeyleri iyi değil ahlakları, karı dövmele... cahil insanlar... Hopa’da bir kız sevdi... Oğlum sevdi diye kızı, oooo yapmadım... nasıl ama düşük aileydi isyan ettim isyan... Uygun değil, daha nasıl diyim sana. Düşük aile herkesle muhatap olmuş, herkesle... kız iyiydi ama vermedik. Güzel kız idi oğlum güzel kız diye sevdi. Ben kabul etmedim... Çok iyi anlaşamıyoruz. Adetlerimiz nasıl diyeyim insanlar çok cahil insanlar. Oturmasını kalkmasını bilmiyor... şimdi yeni nesilde okuyan da çok. Ama eskiden çok kabadılar. Belli yani Hemşinli oldukları. Ne kadar zengin olsun bellidir, da...” (Bedriye, 67).

Görüşmelerin genelinde sosyal dışlanma olgusu açıkça görülmektedir. Ancak bazı görüşmeciler, Hemşinliler’in durumu abarttığını söylemektedir:

“Hopa’da bir kısımda büyük bir sıkıntı yok. Benim çok Hemşinli arkadaşım var anlaşıyoruz da bir sıkıntı yok yani aramızda. Hemşinliler söylüyor abartıyorlar olayı yoksa bizden yana öyle bir şey yok. Onlar hep söylüyor şimdi yoksa şimdilerde Laz Hemşinli olayı falan yok” (Kader, 42).

Görüşmelerden, her iki grubun da etnisitelerinin nev-i şahsına münhasır olduğu düşüncesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kendilerinin başka bir etnik grupla ilişkilendirilmelerinden rahatsızlık duyan ve bunu kabullenmeyen görüşmeciler çoğunluktadır. Her iki grupta da kendi kültürel yaşantı ve öğelerinin üstünlüğünden söz edilmekte ve bu sonuca ise kendini diğer grupla karşılaştırma yoluyla varılmaktadır. Söz konusu tutumlarda en fazla vurgu ‘dil’e yapılmaktadır. Kültürün önemli öğelerinden; hatta en önemli ögesi denilebilecek dil unsurunun öneminin her iki grup tarafından da farkında olduğu söylenebilir. Dilin korunmuş olması bir övünç üslûbuyla anlatılmaktadır.

Hemşinlilerin, özellikle de belli kesimlerinde kendilerinin Ermenilikle ilişkilendirilme durumuna sert tepki gösterildiği görülmektedir. Söz konusu kesim daha çok “devletle” daha yoğun ilişki içinde olan –burada devlet dairesinde çalışmak veya çalışmış olmaktan bahsedilmektedir- kişilerden oluşmaktadır. Bu noktada, daha önceki bölümlerde değinilen Hemşincenin, Ermenicenin bir lehçesi olduğu yönündeki tezlerin görüşme grubunda kısmen kabul gördüğü, kısmen de reddedildiği görülmektedir. Durumu kabul edilenlerde ise, her ne kadar Hemşin dilinin Ermenice ile yakın olmasının doğru olduğu kabul edilse de, bunun kendilerinin Ermeni olduğu anlamına gelmediği yönünde görüşler mevcuttur. Görüşmeciler, bu durumun kendilerinin ötekileştirilmeleri ve dışlanmalarında araç olarak kullanılan bir söylem olduğunun altını çizmektedirler. Söz konusu durum “Ermeni” kavramına yüklenen olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır ki; eğer Hemşinlilerin

Ermeni kökenli olduğu kabul edilecekse, bu durum “kendi kendilerine yabancılaştırılacak” kadar etkili olmuştur. Nitekim, “sen bana Ermenisin dersin beni ötekileştirmiş olursun” ve benzer ifadeler, aslında Hemşinlilerin kendilerinin zihninde de Ermenilik kavramının iyi bir intiba uyandırmadığı, onların zihninde de birçok kötü durumu içinde barındıran tümel bir kavram olarak durduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Burada Hemşinli kimliğine, Ermenilikle ilişkilendirilecek şekilde, atfedilen olumsuz yakıştırmalardan dolayı Hemşinlilerin bazılarının bu kimlikten kurtulmak istedikleri ama kurtulamadıkları söylenebilir.

Lazlarda ise kendi dillerinin başka bir dille ilişkilendirilmesine karşın daha net bir karşı duruş olduğu görülmektedir. Lazcanın kendine has bir dil olduğu yönündeki düşünceler net bir şekilde ortaya konmaktadır. Ayrıca Lazlar, kendilerini Türk olduklarına dair bir vurguda bulunmamaktadırlar. Bunun nedeni, böyle bir şeye ihtiyaç duymadıkları, Türk olan birinin kendisinin Türk olduğunu kanıtlamaya çalışmasının gereksiz olduğu yönündeki inanışları olduğu söylenebilir.

Kültürel uygulama ve yaşantılara bakıldığında da her iki grubun kendilerini “öteki”nden ayırdığı, farklı kültürel yapıya sahip oldukları yönünde görüş beyan ettikleri görülmektedir. Bazı görüşmelerde, Hemşinlilerin, insanların bir toplum veya etnik gruba aidiyetinin biyolojik unsurlardan çok toplumsal unsurlara bağlı olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Buna göre insanların “ırksal” durumları değil içinde yaşadıkları toplumdaki sosyalleşmeleri önemli görülmekte ve insanın kendisinin olduğu değil ne olarak gördüğünün kimliğini belirlediği dile getirilmektedir. Daha önce de değinildiği gibi araştırmanın metodolojisi açısından, bu araştırma için önemli olan nokta da dışarıdan tanımlama değil, araştırmaya konu olmuş kişilerin kendileriyle ilgili tanımlamaları önemlidir. Bu açıdan kendisini Ermeni kökenli değil de Türk olarak gören Hemşinlilerin bu düşünceleri de araştırma için önemli görülmektedir ve bu konuda, bu görüşte olanların kimlikleriyle ilgili “objektif” bir yargıda bulunmanın yanlış olacağı düşünülmektedir.

Görüşmelerde sıklıkla vurgulanan bir konu da, Hemşinlilerin “medeniyet” adına geride oldukları, kültürlerinin gelişmediği, onların kaba, cahil, “pis”, oldukları, çok fazla alkol tükettikleri; oturup kalkmasını bilmeyen kadınlarını döven kişiler oldukları yönündeki inanıştır. Buna göre Hemşinliler görece kısa bir süre - 20-30 yıl - öncesine kadar dağ köylerinde yaşayan, çobanlıkla uğraşan ve kaba bir topluluk olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca Hemşinlilerin kültürel açıdan gelişmeden ekonomik anlamda iyi duruma geldikleri; ancak bunun, onların kabalıklarının önüne geçmediği şeklinde kendi gruplarıyla kıyaslandığında daha düşük durumda oldukları yönünde görüşler mevcuttur. Lazların kendilerini genel olarak daha gururlu oldukları yönünde ifadelerinin olduğu söylenebilir.

Hemşinliler ise, daha samimi ve insancıl olduklarının ve ırkçılık yapmadıklarının altını çizerek, Lazlardan özellikle bu yönleriyle ayrıldıklarını söylemektedirler. Laz görüşmecilerin bazılarının, farklı şekilde de olsa bu durumu destekler şekilde görüşleri olduğu söylenebilir.

Cinsiyet bazında ise Laz kadınlarının, Hemşinlilere göre daha “temiz”, bakımlı ve eğitilmiş olarak görülmektedir. Aile bağları konusunda Hemşinlilerin aile bağlarının kuvvetli olmadığı, kadın veya erkek fark etmeden gece geç saatlerde eve gelindiği söylenmekte ve bu durum ise namus mefhumu ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu görüşler, bir başka grubu kendi kültürüne göre değerlendiren etik bakış açısıyla ilgili görüşler olarak okunabilir.

Kültürel dışlanmanın kendisini evlenecek eş seçiminde de gösterdiği görülmektedir. Genel itibarıyla Laz görüşmecilerin Hemşinlilerden kız alıp vermek istemedikleri ve söz konusu olan evlenmek isteyenlerin kendi aralarında anlaşmış olmaları olsa dâhi, ailelerce buna izin verilmediği görülmektedir. Neden olarak “düşük aile” gibi muğlak ifadelerin kullanılması dışlanmanın nesnel nedenlere dayandırılmadan gerçekleşmesine imkân sağlamaktadır.

Kültürel dışlanmanın en fazla dini yaşam ve aile hayatındaki farklılaşmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Lazlar ve Hemşinlilerin bu alandaki görüşleri aşağıdaki görüşmelerden anlaşılmaktadır:

“Hemşinlilerin dini görüşü yok gibi çok zayıf. Camide cenaze namazında geçen gün birilerine rastladım Hemşinli adamlar baktım abdest almadan namaza durdular. Böyle bir şey olmaz ya ayıptır. Din bilgileri de yaşayışları da zayıf o yüzden pek bağdaşmayız” (Turan, 50).

“Genel olarak baktığımızda Hemşinliler her açıdan rahatlar. Dini açıdan da öyleler rahatlar. Biz Lazlar dini duygularımız güçlüdür. Ailemizde de yaşayışımızda da dinin etkisi tabii ki vardır. Hemşinli gelişi güzel yaşıyor dinle falan bir alakaları yok” (Hakan, 58).

“Ben Hemşinliyim ama dindarım da; namazımı da kılıyorum oruç da tutuyorum. Kısaca İslamiyet’in gereklerini yerine getiriyorum. Ayrıca babam da imam. Şimdi Lazlar bizim için dinsiz diyorlar ama benim yaşlarımda olan ve tanıdığım Lazlardan hiçbiri benim kadar dindar değil, hatta hiç dindar değil. Cuma harici namaz kılanı yok. Kısaca bu bizi dışlamak için bir bahane... Hemşinlilerin biraz fazla alkol tükettiği doğrudur ama bu onların dinsiz olduğu anlamına gelmiyor. Bizler mert insanlarız, kimseyi yarı yolda bırakmayız ve kimseyi ne dilinden ne ırkından ne de dininden dolayı dışlamayız” (Mehmet, 26).

“Onlar Ermeni kökenli. Yavaş yavaş yeni gençler Müslümanız diyor ama bir tanesi bile camiye gitmiyor. Lazlar da aynı. Şimdi benim babam hacca gitti. O zaman 1960 da. Abim hacca gitti. Yengem hacca gitti. Namaz yapan da yapıyor ama yapmayan gençlerde hiç yapmaz. Benim iki tane oğlum var caminin kapısının olduğunu bilmez...” (Bedriye, 67).

Belki de en önemli durumlardan biri de “din”e yapılan vurguda kendisini göstermektedir. Ermenilik ve dolayısıyla Hıristiyanlıkla ilişkilendirilen Hemşinliler genel itibarıyla “dini bütün olmayan” kişiler olarak görüldükleri ve dışlanmanın asıl nedenlerinden birinin de bu olduğu söylenebilir. Bu noktada emik bakış açısıyla, Lazların kendilerini daha “dindar” gördükleri ve dinin onlar için toplumsal yaşamda önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Hemşinlilerin bazılarının da benzer bir tutum içerisinde oldu-

ğu söylenebilir. Buna göre din, söz konusu görüşmeciler tarafından sosyal dışlanmanın meşrulaştırma aracı olarak görülmektedir.

Politik dışlanma

Farklı nedenlerden dolayı vatandaşlık haklarını, özellikle de hukuki ve siyasi hakları tam olarak kullanamama ve siyasal yaşamdan doğrudan ya da dolaylı olarak engellenme durumudur. Bu durum belli kesimlerin kamusal alanda güvencelerini kaybetmesi, politikadan uzaklaşması anlamına gelebilir (Adaman ve Keyder, 10).

Lazlar ve Hemşinlilerin hem birbiri aralarındaki hem de devletle olan ilişkileri açısından politik dışlanmaya maruz kaldıkları yönündeki algıları şöyledir:

“Devlet bizi her zaman üvey evlat olarak gördü, bizde kendimizi öyle görüyoruz. Eğer mesele Türklükse, Lazların kökeni de Türk değil ama onlar dışlanmıyor. Bana göre asıl mesele bizim Ermenilikle ilişkilendirilmemiz ve Ermeniliğin herkesin zihninde bıraktığı olumsuz algı; bir de Lazların milliyetçi ama bizim olmamamız. Yani, herkesi kucaklamamız, kimseyi dışlamamamız. Eğer biz de öyle olsaydık aslımızı inkar etseydik, biz de yaranırdık herhalde; gerçi kimseye yaranmaya ihtiyacımız da yok” (Selim, 29).

“Devletin bizi dışladığı nereden belli biliyor musunuz? Çernobil’den. Çernobil bize çok etkide bulundu, herkesten çok biz etkilendik. Çünkü biz o dönemde yoğun şekilde tarımla uğraşıyorduk. Şu anda istatistiklere yansımayan kanser olaylarının çoğu Hemşinliler de. Ama devlet o zaman da şimdi de umursamadı, umursamıyor. Bizden dolayı burada yaşayan diğer halk da mağdur ediliyor. Hopa’da ve çevresinde o kadar çok kanser vakası var ama biz bir onkoloji hastanesi ya da en azından bölümü açılın, insanlar mağdur olmasın dediğimizde devlet sanki bize ne haliniz varsa görün diyor. Oysa bir onkoloji bölümünün açılması devlet için o kadar da zor değil. Dedim ya bizim için açmazlar ve bizden dolayı diğerleri de mağdur olur. Ondan sonra da “eşkiya” derler bize. Devlet bizi asimile etmeye çalıştı biz olmadık diye bize yıldırma politikası uyguluyor. Bizi hedef olarak gösteriyor ve Lazlar da devletin söylemiyle bizi ezmeye çalışıyor. Gerçi bu saatten sonra ezemezler” (Alper, 32).

“...Onlar Ermeni komünist ve anarşistler; normal bir insan, Türk olan devletin başbakanını taşlar mı? Onlar yüzünden bizim de adımız kötüye çıktı ve buraya yatırım yapılmayacak” (Ahmet, 49).

“Hemşinlilerde Laz düşmanlığı var. Ben sağ görüşlü bir insanım ama sola oy verdim. Yani işin doğrusu Laz olması tabii oy vermeme sağladı. Hemşinlilerde kendi aralarında çok fazla birleştiler. Kendi görüşümde ama Hemşinli bir adaya oy vermek istemedim ne yalan söyleyeyim” (Turan, 50).

“Seçimlerde burada partiye bakılmıyor artık Laz mı Hemşinli mi davası var. Son seçimlere bak Akp’nin Hopa’da kazanma şansı var mıydı yoktu. Ama Hemşinliler ne yaptı birleşti sağcısı, solcusu Hemşinli diye oy verdiler. Buradan bile karşılıklı anlaşamadığımız belli oluyor” (Hakan, 58).

"Kendi adıma konuşayım ben oy verirken adama bakıyorum partiye değil. Burada herkes neredeyse akraba; Lazlar aday çıkardığında zaten büyük ihtimalle akrabamız oluyor. Hemşinlilerde de aynı akrabaları oluyor. Hemşinliler çok fazla örgütlendiler. Yoksa burada AKP kazanamazdı. Hemşinli ya da Laz partiye bakmıyor Laz mı Hemşinli mi aday ona bakıyorlar. Ben de öyle yapıyorum" (Melek, 36).

"Sen de Hopa'ya dışarıdan gelen birisi olarak anlamışsındır sol görüşe daha yakınlar. Son seçimde bak AKP kazandı böyle bir şey olması mümkün değildi. Hemşinliler hani sol görüşlüydü dedim ya artık onlar bizi dışlıyor. Görüşleri farklı olduğu halde sırf Hemşinlidir diye sağa oy verdiler. Yani olay tamamen değişti" (Suzan, 58).

"Hemşinlilerde babam ilk okuyanlardandır. O zamanlar köy enstitüleri kurulmuş, her aileden bir çocuk okumak için buraya gönderilmiş. Köy enstitülerinde öğrenciler ve personellerle toplanıp sorunlar dile getirilip tartışılmış. Herkes sorunlarını çıkıp kürsüde dile getiriyormuş. Babam yaşadığı sorunu anlatmak için kürsüye çıkıp yatağında ot yok yatamıyorum ben ot istiyorum demiş. Oradaki öğrenciler gülmeye başlayınca müdür bu duruma sinirlenerek herkes gülmeyi kessin ve yatağından bir miktar ot çıkarıp arkadaşının yatağına koysun demiş. İşte Hemşinlilerdeki sol görüş atalarımıza köy enstitüsünde yerleşmiş ve bizlere kadar gelmiştir. Sol görüşün olduğu kadar sağ görüş de vardır" (Murat, 55).

"Hemşinlilerde solcu da var sağcı da bizim köyümüz Başoba köyü hepsi solcu bende sol görüşteyim. Eşmekaya, Ardala köyleri sağ görüştedir. Ben kırk beş senedir evliyim evlendiğim zamanlarda iki tane sol parti vardı. Ben 66 yaşındayım günümüzde solcular kaç parti oldu, sağcılar kaç parti oldu. Önceden Hemşinliler Hemşinli adaylara, Lazlar Laz adaylara oy verirdi. Günümüzde bu ayırım gençler arasında eğitimin etkisiyle de birlikte azalmaya başladı. Biz kalbimizde hiçbir zaman demezdik burada sağ bir parti başa gelir ama geldi. Benim diyeceğim Hemşinliler sol görüştedir ama o da kendi içerisinde ayrılmaktadır" (Derya, 66).

"Hemşinliler genel olarak solcu idi çünkü Türkiye genelinde Atatürk köylüye değer verdi. Bu nedenle köylü Atatürkçü oldu. CHP'li, Ecevitçi, Sosyal Demokrat oldu. Türkiye'nin her yerinde böyle olduğunu düşünüyorum(...) Buranın sol yapısı ağırdır. 2-3 parti vardı, insanlar ya onu ya bunu seçeceklerdi (...) 1. Dönem akrabam diye oy verdim. 2. Dönem ÖDP'den ayrıldı. Halk peşinden koşmak zorunda değil. ÖDP'nin tabanı var. Siyasetçiler birbirine çok yakın. Festival yaptılar, eleştirildiler: ÖDP bayrağı ile festival yapamazsın, siyaset ön plana çıkamaz. 2. dönem başka partiden aday oldu. Rojin'i getirdi, Kürdü, PKK'lıyı getirdi diye tepki topladı. Eleştiriler dozunda olmalı, sanatçının sağ-solu olmaz" (Atiye, 46).

"...Hemşinliler solcu olduklarını söylüyorlar; daha doğrusu Atatürkçü olduğunu söylüyor bazıları. Bu nasıl bir çelişkidir: Mustafa Kemal onları bu ülkeden sürdü, asimile etti, ama onlar hâlâ biz solcuyuz, Atatürkçüyüz diyorlar. Bence samimi değiller ya da farkında değiller veyahut bir sendrom vardı, o sendromu geçiriyorlar. Asıl Atatürkçü, onun ilke ve inkılaplarına bağlı olan-

lar biziz ama sol partilerin onun ideallerini yansıttığını düşünmüyorum. Bana göre Hemşinliler kendilerine komünist deseler daha doğru olur. Bu onlara uyuyor çünkü” (Sinan, 28).

Görüşme grubunun siyasi tutum ve görüşlerine bakıldığında, her iki etnik grubun, özellikle de Hemşinlilerin politik açıdan homojen bir yapıda olmadığı söylenebilir. Nitekim görüşmeciler her ne kadar belli bir siyasi parti etrafında yoğunluk olduğunu söyleseler de, diğer siyasi partilerden de kendi grupları içerisinde oy çıktığını kabul etmektedirler. Görüşmecilerin politik duruşlarında öne çıkan belki de en önemli durum; etnik aidiyet veya kimliğin siyasi düşünce veya ideolojinin önüne geçtiği gerçeğidir. Görüşmecilerin çoğunluğu –ki bu Lazlarda daha fazla olarak görünmektedir- oylarını parti veya siyasi görüşten ziyade, kişiye, daha doğru bir ifadeyle “kendilerinden olan” kişiye göre kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum kimlik olgusunun siyasetin önüne geçtiğini ve aslında toplumun siyaset üzerindeki etkisini göstermektedir.

Hemşinlilerin solculuklarının kaynağını farklı nedenlere dayandırdıkları söylenebilir. Görüşmecilerin bazıları bu durumu “Köy Enstitüleri”ne ve onların yapılarına dayandırırken; bazıları da bu durumdan bağımsız olmayacak bir şekilde Atatürk’ün “köylüye verdiği değer”e dayandırmaktadırlar. Bu, Türkiye siyasetinin temel paradokslarından biri olarak nitelendirilebilecek durumun bu çalışmadaki yansıması olarak da nitelendirilebilir. Zira, yapılan dışlanma da Atatürk referans gösterilerek yapılmaktadır. Bir başka deyişle hem sol ideoloji hem de sağ ideoloji son kertede kendisini Atatürk’e dayandırmaktadır.

Bir başka ilginç veri ise, son seçimlerde “sağ” bir partinin Hopa’dan belediye başkanı olarak seçilmesinin de Hemşinlilerle ilişkilendirilmesidir. Laz görüşmeciler genel olarak Hemşinlilerin, adayın Hemşinli olmasından dolayı sağ partiye oy verdiklerini ve belediyenin sağ bir partiye geçmesinde Hemşinlilerin büyük rolü olduğunu ve bunun da takdire şayan bir durum olmadığını altını çizmektedirler.

Kendi ideolojik ve siyasi durum ve duruşlarını temsil ettiği halde; adayın farklı bir etnik gruptan gelmesinden dolayı kendi görüş ve ideolojisinin zıt kutbunda yer alan adaya oy verildiği bir durumun gözlemlendiği bu görüşmeler, sosyal dışlanmanın politik düzlemde gerçekleştiği somut örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Yine de farklı durumların söz konusu olduğu örnekler de mevcuttur.

“Benim amcam Laz ama Hemşinliler olmasaydı o belediye başkanı olmazdı. Amcam Hemşinlilerin oyu ile Başkan oldu” (Çetin, 26).

Bu görüşmeden yola çıkılarak, söz konusu düşünce ve tutumların gerçeğin tümünü yansıtmadığı sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Hopa halkının sosyo-politik, ekonomik ve kültürel tutum ve davranışlarının, Hemşinliler ve Lazlar örneği üzerinden incelendiği bu çalışma sosyal dışlanma kavramı çerçevesinde yapılmıştır. Araştırmaya konu olan Lazlar ve

Hemşinliler iki ayrı etnik grup olarak ele alınmıştır. Her iki grup, hem emik bakış açısından kendisini hem de etik bakış açısından diğerini değerlendirmiş ve görüşler genel olarak bu iki alan arasında gidip gelmiştir. Etnisite bağlamında bakıldığında, her iki grubun da kendi gruplarını karşılaştırma yoluyla diğerinden üstün olduğunu vurgulama eğilimi içine girdikleri görülmektedir. Önemli bir nokta da her iki etnik grubun önemsedikleri kültürel “değerler”in farklı olduğudur. Örneğin, görüşmelerde Hemşinlilerin samimiyet, içtenlik, mertlik, ırkçılık karşıtlığı gibi söylemleri sürekli tekrar ederken Lazların temizlik, nezaket, kabalık gibi kavramları tekrarladıkları görülmektedir.

Etnik grupların politik tutum ve davranışlarına bakıldığında, her iki etnik grubun da, politik düşünce açısından homojen bir yapıda olmadığı söylenebilir. Bir örnek olmak üzere, az da olsa sağ görüşlü Hemşinlilerin bulunduğu, gerek görüşmelerden gerekse gözlemlerden anlaşılmaktadır. Bu noktada “ülkücü Hemşinliler”den söz edilmektedir. Bununla birlikte Hemşinliler’de aşırı sol eğilimlerin Lazlar’a oranla daha fazla görüldüğü ifade edilebilir.

Görüşmecilerin politik duruşlarında öne çıkan belki de en önemli durumun; yerel siyasi tercihlerde, etnik aidiyet veya kimliğin siyasi düşünce veya ideolojinin önüne geçtiği gerçeğidir. Araştırma alanında etnisitenin siyasi görüş veya ideolojiden önce geldiği, siyaseti belirlemede daha önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu durum pratik alanda oy kullanma/parti seçme kriterlerinde kendisini göstermektedir: Son yerel seçimlerde (2014) Hopa belediye başkanının sağ bir partiden (Adalet ve Kalkınma Partisi) çıkması ve bunun Hemşinlilerle ilişkilendirilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Bu noktada, araştırma bölgesindeki sağ-sol arasında olduğu düşünülen ayrımın bilindiği kadar keskin olmadığı ya da en azından daha yumuşak bir eksene kaymaya başladığı söylenebilir.

Kültürel dışlanma, sosyal dışlanmanın belki de en yoğun ve sert yaşandığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemşinlilerin Lazlar tarafından dışlanmalarındaki en önemli etkenin, onların Ermenilikle ilişkilendirilmelerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Her iki etnik grupta da genel olarak grup içi evlilikler yapıldığı, daha doğru bir ifadeyle her iki grup arasında kız alıp verme uygulamalarına hiç rastlanmadığı ya da çok az rastlandığı gerçeğidir. Kültürel alandaki dışlanma, inanç/din konusunda da kendisini göstermektedir. Hemşinlilerin, Lazlar –ve diğer etnik gruplar- tarafından dışlanmalarının nedenlerinden ve dolayısıyla çatışma alanlarından birisi de, onların “dini bütün” insanlar olmadıkları yönündeki “ön kabullerdir”. Burada dinin toplumsal hayattaki rolü de açıkça görülebilmektedir. Söz konusu olan dini değerler olduğunda, sosyal dışlanma din aracılığıyla meşru zemine taşınabilmektedir.

Dışlanmayı meşrulaştıran bir diğer durum ise etnik grupların birbirlerine karşı muğlak, tam olarak tanımlanması mümkün olmayan kavramlarla bazı olumsuzluklar atfetmeleridir. Ermeniliğe yüklenen olumsuzluklar, bazı Hemşinlilerin Ermeni kökenli olmadıklarını; bazıları ise, öyleyse bile bunun

geçmişte olduğunu ve artık kendilerinin Müslüman Türk olduklarını belirtmelerine neden olmuştur. Bunun başlıca nedeninin, yalnızca bölgedeki diğer etnik gruplar tarafından değil, toplumun çok büyük çoğunluğu tarafından Ermenilik kavramına yüklenen olumsuz içeriklerden kaynaklanan hâkim algı olduğu söylenebilir. Öyle ki, bazı Hemşinliler dahi Ermeniliğe karşı genel olarak olumsuz şekilde tavır almaktadırlar.

Bu noktada sosyal dışlanmanın neden olduğu çatışmanın genel olarak yatay düzlemde etnik gruplar arasında gerçekleştiği, ancak dikey ekseninde de dışlanma olduğu yönde bir algının olduğu söylenebilir. Zira özellikle de Hemşinliler de “devlet”in kendilerine eşitsiz politikalar uyguladığı yönünde düşünceler mevcuttur. Bu tutumun altında yatan en önemli nedenin daha önceki yanlış devlet politikaları olduğu söylenebilir. Yatay düzlemde ise, sosyal dışlanmanın tek yönlü değil, çift yönlü olarak diyalektik bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Her ne kadar görece kısa bir zaman öncesine kadar Hemşinlilerin sosyal dışlanmanın her alanında tek taraflı olarak dışlandıkları her iki grup tarafından kabul edilse de; mevcut durum, bunun artık değişmeye başladığı ve Hemşinlilerin de bazı alanlarda Lazlara karşı somut bir dışlama tutumu içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Hemşinliler’in gerek siyasi düşüncelerinden, gerek “Ermeni kimliği” ile ilişkilendirilmelerinden ve gerekse de “dinî önyargılar”dan dolayı ötekileştirildiği, sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Söz konusu dışlanma geçmişe nazaran her ne kadar “yumuşamış” ve farklılaşmışsa da, sosyal dışlanmanın olmadığı yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Hemşinliler için ekonomik ve mekânsal dışlanmaya maruz bırakılmanın artık eskisi kadar mümkün olmadığı; ya da dışlanmanın yön değiştirmeye başladığı söylenebilir. Bununla birlikte kültürel ve politik dışlanmanın ise artık tek taraflı değil karşılıklı olduğu; ancak, emik yön dikkate alındığında Hemşinlilerin bir kesiminde devlet tarafından tek yönlü olarak dışlandıklarına yönelik inanışlarının devam ettiği söylenmelidir.

KAYNAKLAR

- ADAMAN Fikret - Keyder Çağlar (t.y.) *Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf. (06, 2014’de indirildi).
- AKPOLAT Yıldız (2008). *Farklı ama Birlikte: Bir Sosyal Mesafe Çalışması Erzurum Örneği*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- ALTUNIŞIK R.; Çoşkun R.; Bayraktaroğlu S.; Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- ALTUNTAŞ Nezahat (2002). “Türkiye’de Etnik Kimlik, Din-Mezhep ve Siyaset”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1302-4426. 5(2). 5-46.

- BÜYÜKKÜRKÇİYAN Tülin (2011). "Hemşinilerde Unutarak ve Gizlenerek Var Olmak", *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Y.L. Programı*. 19.08.2014. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- ERİKSEN, Thomas Hylland. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, 2010. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/artvin/detail.action?docID=3386255>. Created from artvin on 2017-08-11 07:05:40.
- ERKAN Rüstem (2005). "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Etnik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 1302-4426. 8 (1). 57-84.
- GÖKÇE Birsen (2004). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- MARSHALL Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (tr. O. Akınhay ve D. Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- NEUMAN W. Lawrence (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 2 cilt, (tr. Sedef Özge), Ankara: Yayınodası Yayınları.
- SACHDEV, Itesh, Richard Y. Bourhis, *Power and Status Differentials in Minority and Majority Group Relations*, *European Journal of Social Psychology*, Vol. 21, 1-24 (1991) <http://content.ebscohost.com/ContentServer erişim tarihi, 28.07.2017>.
- SAPANCALI Faruk (2005a). *Sosyal Dışlanma*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- SAPANCALI Faruk (2005b). "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum*, 2005/3, ss: 51-106.
- ŞAHİN Tijen (2009). *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- ŞİMŞEK Hasan - Yıldırım Ali (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- TARTANOĞLU Şafak (2010). "Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı:42, ss. 1-13.

LOMLARDA KİMLİK, KÜLTÜR VE SOSYAL DEĞİŞME: ARDANUÇ, ŞAVŞAT VE YUSUFELİ ÖRNEKLERİ

İlknur BEYAZ ÖZBEY*

ÖZ

Bu çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Lomların kendilerini nasıl tanımladıklarını, içinde yaşadıkları toplumun kendilerine yönelik bakış açılarını, kültürel kimliklerini ve sosyal yapılarında ne tür değişimlerin meydana geldiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Artvin'in Ardanuç ilçesinde 3 (2 erkek ve 1 kadın), Şavşat ilçesinde 2 (1 kadın ve 1 erkek) ve Yusufeli ilçesine bağlı Kınalıçam köyünde 4 (2 kadın ve 2 erkek) olmak üzere toplamda 9 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuş ve derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, Lomların Çingene/Roman kimliğini reddettikleri ve kendilerini Müslüman, muhafazakâr ve Türk olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Poşa olarak da bilinen Lomların, kendilerini toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sahalarından dışlanmış ve ötekileştirilmiş bir grup olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Kimlik merkezli yaşanan sosyolojik sorunlar, Lomlar için değişimin itici gücü haline geldiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Etnisite, Kültür, Sosyal Değişme, Lomlar.

ABSTRACT

This study aims to understand how Loms living in the Eastern Black Sea region identifies themselves, society's point of view towards themselves, cultural identities and what kind of changes have occurred in social structures. Within the scope of this purpose, a total of 9 interviews were conducted with Artvin in Ardanuç county with 3 (2 woman and 1 man), in Şavşat county with 2 (1 woman and 1 man) and in Kınalıçam village in Yusufeli county with 4 (2 woman and man). Qualitative research method was used in the study and in-depth interview technique was used. As a result of the interviews, it was determined that Loms rejected the Gypsy/Roma identity and defined themselves as Muslim, conservative and Turkish. Loms, also known as Poşa, has reached the conclusion that they see themselves as an excluded and otherized group of social, economic, political and cultural lands of society. It has been seen that identity-centered socio-

* Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Borçka Acarlar Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, Borçka/ARTVİN, ORCID: 0000-0001-9809-9085, ilknurbeyaz087@gmail.com.

logical problems have become the driving force of change in terms of Loms.

Keywords: Identity, Ethnicity, Culture, Social Change, Loms.

Kimlik, anlamlar dünyasını ifade eder. Kişi, grup, topluluk veya bir ulusun kendisini tanımlarken kullandığı ifadeler, farklı alanlarda bunların içinde bulunduğu ilişkiler ağı ve bu ilişkiler ağı içerisindeki pozisyonları veya kendilerini nasıl konumlandıkları, onların kimlikleriyle yakından ilişkilidir (Anık 2012: 22). Doğan Ergun'a göre, "bir toplum içinde yaşayan bir insanın kimliklerinden biri ya da diğerleri eğer yaşamak olarak veya aidiyet olarak sürüyorsa, insanın kişilik boyutlarından biri ya da bazıları oluşmuş demektir. Biri ya da bazıları diyoruz; çünkü bir insanın kişiliği birçok kimlikten oluşmaktadır. Kimlikle kişiliğin hiçbir zaman birbirleriyle karıştırılmayacağını, birbirinin yerine hiçbir zaman geçemeyeceğini belirtmemiz gerekir. Bu iki kavramı birbirine karıştırmak, fotoğrafla gerçeği birbirine karıştırmak demektir. Kimlik öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik gösterir. Psikolojide ise kimlik, benlik ve kişilik ile birlikte ele alınmalı, çözümlenmeli ve öyle tanımlanmalıdır" (2000: 43) Kimliğin benlik ve kişilik gibi bireysel bir tanımlaması mevcut olsa da genel anlamda bireyi aynı zamanda, yaşadığı toplum belirlemektedir. Bireyin algısı, tutum ve davranışlarını ait olduğu grubun ya toplumun özellikleri tarafından şekillenmesi söz konusudur. Dolayısıyla kimlikten bahsedilince bireysel ve toplumsal özellikleri ile birlikte düşünmek gerekmektedir.

Kolektif kimlikler grubun kendini -benzer bir biçimde- diğer gruplara kıyasla farklı görme açarına işaret eder. Kolektif kimlikler grup üyelerinin bilincinde çapalanır (Berting 2012: 77). İlk aşamada kimlik, bir özellik, kişilerin niteliğinin belirtilmesidir. Kimlik, bireyin tüm özelliklerini kapsar; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğünü kapsamaktadır. Kimliğin temel çatısını ise, ait olduğu grubun özellikleri oluşturmaktadır. Bu anlamda kolektif kimlikler düşünüldüğünde benzerlikleri ile o gruba aidiyet söz konusudur. Bunun dışında kimlik aslında, bir sınıflama meselesi olarak benzerliklerin yanında farklılıkları da belirtir. Bu özelliği itibarıyla kimlikler, diğer insanlardan ve diğer gruplardan farklılığı da ortaya koyar. Kimlik en genel anlamıyla, kişinin ya da grubun özelliklerini belirterek, hem ait olduğu grup ile benzer özelliklerini dile getirmiş hem de diğer gruplarla farkını ortaya koymuş olur. Benzerlik ya da farklılıkların ifade biçimi olan kimlik ise, kültür içerisinde şekillenmektedir.

Bireye, gruba veya ulusa ait simgeler ve değerler bütünü olarak kimlik, durağan olmaktan öte, değişime veya başkalaşmaya her zaman açıktır. Bu noktada bireysel kimlikler, öteki kimlik türlerine göre değişime daha fazla açıktırlar. Zamansal veya tarihsel koşullar içerisinde meydana gelen değişimler, coğrafi veya mekânsal koşullar ile sosyal şartlardaki farklılıklar, bu yönde çeşitli değişimlere neden olabilmektedir (Anık 2012: 41). Kimlik

yalnız bireylerin ihtiyaçları, çabası ya da tercihleri sonucu değil bir otorite tarafından da şekillendirilebilir, fakat bu koşullarda bile “...yalnızca toplumsal aktörler onları içselleştirdiğinde, kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlediğinde kimlik haline gelirler” (Castells 2006: 13). Kültürler, toplumlar her zaman değişime açıktır. Zaman ve mekan bakımından sürekli bir değişimin söz konusu olduğu durumlarda kimliklerde de değişim ve dönüşüm kaçınılmaz olmaktadır. Bu anlamda bireylerin ya da etnik grupların kültürel özelliklerinde belirli değişiklikler meydana gelmekte ve bu durum ise kimliklerin tanımlanmasını ve algılanmasını etkilemektedir.

Bu çalışmanın temel konusunu, Lom grupları oluşturmaktadır. Lomlar, Çingenelerin üç alt kolundan birini oluşturmaktadır. Göçebe topluluklar olan Lomlar, çeşitli sebeplerden dolayı Çingenelerden ayrılıp farklı bölgelere göç etmişlerdir. Gidilen bölgelerin kültürleriyle etkileşime geçerek gelenek, kültür ve dillerinden birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişim nedeniyle bölgelere göre çeşitli isimlerle anılır olmuşlardır. Türkiye’de de bölgelere göre benzer isimle anılan Lom grupları, çok yakın bir tarihte yerleşik hayata geçen, kendilerine özgü yaşam tarzına sahip olan bir alt kültürdür. Geçmişten gelen kültürel özellikleri ve kendilerine özgü yaşam tarzları itibarıyla Lom grupları, genellikle toplumda ötekileştirilen bir grup niteliğindedir. Bu anlamda çalışmamızın temel sorunsalı, Artvin’in Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde yaşayan Lom gruplarının sosyo-kültürel yapısı, yaşanan değişiklikler, gündelik yaşama yansıyan bu ötekileştirilme deneyiminin Lom gruplarını ne şekilde etkilediği oluşturmaktadır. Ayrıca kendilerini nasıl tanımladıkları, diğer gruplar tarafından nasıl algılandığı ve sosyo-kültürel anlamda yaşanan değişimin Lom gruplarının sosyo-kültürel yapısını nasıl etkilediği de çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

1. Lomlar (Poşalar)

Türkçede Roman halkını tanımlamak için kullanılan *Çingene* kelimesi Yunanca *tsinganos* sözünden gelmektedir. Kelime kök anlamı itibarıyla Eski Yunancada “Mısırlı” anlamına gelmekteydi. Batı dillerinde *gypsy* terimi de bu kelimedenden gelmiştir. Mısır kökenine bağlanan Romanların asıl olarak Hindistan’ın Pencap-Sind (Pakistan, Karaçi) nehir havzası boyunca Pakistan ve Afganistan’ın da içinde bulunduğu bölgelerden 1050’li yıllarda İran ve Anadolu üzerinden dünyaya dağılmış Hint-Avrupa kökenli bir halk olduğu kanaati yaygındır. Dilbilimsel kanıtlar da Romanların Hint kökenli olduğunu göstermektedir (Andrews 1992: 199’dan akt. Buran vd. 2012: 76).

Dilsel kanıtlar etrafında oluşturulan haritaya göre ‘Çingeneler, 10. yüzyılın sonu ve 11. yüzyılın başlarında üç ana gruba ayrılmışlardır. Bu gruplardan *Dom*’lar ‘Ben’ lehçesini, Lom ve Romlar ise ‘Phen’ lehçesini konuşmaktaydı. Birinci grup yani Domlar, belirli aralıklarla Suriye ve Filistin’e yerleşmişler, bazıları ise Mısır ve kuzey Afrika boyunca ilerleyerek İspanyaya kadar ulaşmışlardır. İkinci grup Çingeneler -*Lom*’lar-, kuzeye doğru iler-

leyerek Ermenistan ve Gürcistan'a yerleşmişlerdir. Bazı hipotezlere göre grubun üyeleri Romanya, Balkanlar ve Avrupa içlerine kadar uzanmışlardır. Ancak bu görüş hakkında da yeterli kanıtlar yoktur. Üçüncü ve en büyük grup olan Çingenerler -*Rom*'lar- ise batıya doğru ilerleyerek Anadolu üzerinden Balkanlara ve Avrupa içlerine kadar ilerlemişlerdir' (Marushiakova 2001: 12'den akt. Kolukırık 2006). Hindistan'dan çeşitli nedenlerle ayrılan Çingenerler üç koldan ilerlemiş ve geçtikleri bölgelere göre üç ayrı isimle anılır olmuşlardır: Rom, Dom ve Lom.

Çingenerlerin göç yollarının Türkiye üzerinden geçmesi gerek jeopolitik konum gerekse de Çingene nüfusunun yoğunluğu bakımından önem taşımaktadır. Çingenerlerin Türk toplumuyla olan ilişkilerine bakıldığında oldukça eskilere gidilebilir. Osmanlı döneminde büyük bir Çingene grubu Çingene sancağı -'*Liva-i Çingâne*'- adı verilen bölgede (Trakya/Rumeli) ikamet etmiş ve belirli bir kısmı ordu ve devlet hizmetinde çalışmışlardır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman Rumeli vilayetinde Çingenerlerin yerleşmesi için özel yasa hazırlanmış ve Çingene sancağı ordu hizmetinde bulunmuştur. Osmanlı imparatorluğundaki Çingenerler etno-kültürel karakteristiklerini, göçebe yaşam tarzlarını ve geleneksel işlerini korumuşlar ve Ortaçağ Avrupa'sına göre kendilerini daha iyi ifade etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde ise Lozan Antlaşması çerçevesinde Yunanistan'dan gelen ve sayıları tam olarak belli olmayan Çingene nüfusunun varlığı söz konusudur. Yunanistan ile yapılan "nüfus mübadelesi çerçevesinde göç eden Türk göçmenlerle birlikte büyük bir Çingene nüfusu Türkiye'ye gelmiştir. Bunu Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gönüllü göçmen statüsünde gelen Çingenerler takip etmiştir". Zira nüfus mübadelesindeki tek ölçüt dini temele dayandırılmış ve Müslüman olmak yeterli görülmüştür (Marka 2010: 5). Bununla birlikte Türkiye'de kamusal söylemde "Roman" ya da "esmer vatandaş" olarak tanımlanan ve batı bölgesinde yaşayan Rom grupları Türkiye'de en fazla bilinen Çingene grubunu oluşturmaktadır. Buna karşın Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Lom ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Dom gruplarına ilişkin veriler oldukça sınırlıdır. Bu özelliğin yanında Çingenerlerin göçebe topluluklar olarak tanımlanması alana ilişkin çalışmaların yetersizliğiyle bağlantılıdır. Çingene topluluklarının tümü göçebe olmadığı gibi, göçebe toplulukların tümü de Çingene değildir. (Kenrick 1993'ten akt. Kolukırık 2008).

Bugün Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaşayan Çingenerlerin/Romanların sayısı etnik gruplara ilişkin resmi veriler kaydedilmediğinden tartışma konusudur. 1960'ların ortalarından beri, nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin soru bulunmamaktadır. Fakat Türkiye'de yaşayan Çingenerlerle/Romanlarla ilgili sıkça kullanılan sayı 500-600 bin'dir (Marsh 2008: 21). Uluslararası kuruluşların verilerine göre ise, ülkemizde gerek göçebe olarak ve gerekse yerleşik düzende yaşayan Çingenerlerin/ Romanların toplam sayısı 450-550 bin arasında değişmektedir. Ancak, gerçek sayının bu rakamın üstünde olduğu iddia edilmektedir. Türkiye'deki bazı Çinge-

ne/Roman ileri gelenleri Türkiye'deki Çingene/Roman nüfusunun 2 milyondan fazla olduğunu ileri sürmektedir (Arayıcı 2008: 236).

Türkiye coğrafyası içerisinde Çingeneler, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde "Roman" olarak adlandırılırlarken, Erzurum, Artvin, Bayburt, Erzincan ve Sivas Çingeneleri için "Poşa", Van, Hakkari, Mardin ve Siirt Çingeneleri için "Mıtrıb", İç Anadolu Çingeneleri için "Elekçi", Akdeniz Bölgesindeki Çingeneler için "Arabacı" ya da "Manuş", Adana ve Osmaniye yöresindekiler için "Cono" tabiri kullanılabilir. Çingeneler, ayrıca yaptıkları mesleklere göre de "Bohçacı", "Çiçekçi", "Kalaycı", "Sepetçi", "Ayıcı", "Demirci", "Trampacı" gibi adlar da alabilmektedir (Kolukırık 2008: 147). Çingenelerin çeşitli adlandırmaları ya da tanımlanmaları söz konusudur. Bunda ise, çeşitli mekânlarda bulunmaları ve çeşitli kültürlerle etkileşime girmeleri büyük bir rol oynamıştır. Bu anlamda hem dünya hem de Türkiye genelinde bölgelere ya da yörelere göre isimler çeşitlenmektedir. Batı'da Rom, Güneydoğu'da Dom ve Doğu ve Doğu Karadeniz çevresinde Lom olan Çingenelerin kültürel yapıları da bu anlamda buldukları yöreye göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel konusunu oluşturan Lomlara ise çoğunlukta 'Poşa' denmektedir.

Çeşitli kaynaklarda yer alan adlandırmalarda *Lom*, *Bosha*, *Posha*, *Poşa* ifadelerinin eş anlamlı olarak verildiğini görürüz. Kenrick'in *Poşa (Bosha)* sözcüğü ile *Lom* sözcüğünün eş anlamlı olduğu görüşünü kabul edecek olursak *Lom* sözcüğünü de açıklamamız gerekmektedir. *Lom* sözcüğünün kökenine baktığımızda Sanskritçe olan *Dom* sözcüğünden geldiğini görürüz. Anlamı da "insan (man)" olarak verilir (Kenrick 2007: 69). Çingene tarihinde rastladığımız önemli göç hareketlerinden biri de Rus-Osmanlı savaşını takiben küçük bir grubun Erzurum'dan Ermenistan'a geçmesidir. Kendilerini *Lom* olarak tanıtan bu grup *Posha*, *Bosha* olarak da adlandırılmaktadır (Kenrick 2007: 157). Seropyan (2000: 22), adlandırmalara bir yenisini daha ekler; çingene gruplarından Ermenilerle yakın ilişkide bulunan, onlardan etkilenen ve Hristiyanlığı kabul edenlere *Hay-Poşa* denildiğini belirtir. *Hay-Poşa* adlandırmasının kaynağı Ermenilerin soy atası *Haiik'e* dayanmaktadır. Ermeniler, soy atalarını anarak kendilerini *Hai-Hay* ve ülkelerini *Hayastan Hayk* olarak adlandırırlar (Buran 2012: 56).

Rom ve Dom gruplarının kendi dillerini kullanmaları noktasında söylenmesi gereken önemli bir nokta, Romani ve Domari'nin hala canlı ve kendi grup üyeleri arasında iletişimi sağlayabilecek biçimde kullanılabilir olmasıdır. Rom ve Dom grupların kendi dillerini korumalarının yanı sıra Rom'lar Türkçe'yi, Dom'lar ise Kürtçeyi çok iyi biçimde kullanmaktadır. Ancak benzer özellik Lom gruplar ve Lomani için söylenemez. Zira Lom gruplarının Anadolu'daki yaygın kullanımıyla Poşa'ların kullandığı dil olan Lomani'nin iletişim kurma özelliğini kaybetmeye başladığı bulgulanmıştır (Kolukırık 2008: 149).

Göçebe ve yarı-göçebe topluluklardan olan Çingenelerin yerleşik düzene geçişleri çok geri tarihlere gitmemektedir. Özellikle çalışmamızın konu-

sunu oluşturan ve Çingenelerin bir kolu olan Lomların Türkiye’de yerleşik düzene geçişleri ise, 50 yıl kadar geriye gitmektedir. Göç güzergâhında bulunan kültürlerle etkileşime girerek sosyo-kültürel anlamda kimliklerini yeniden üretip ve inşa etmişlerdir. Yerleşik düzene geçiş ile birlikte ise, çeşitli kültürlerden ziyade yerleşik düzene geçtikleri kültürle etkileşime girerek o kültürün bir parçası haline gelmişlerdir. Aynı zamanda kendi kimliklerini söz konusu kültüre göre şekillendirerek yeni bir vaziyet alış söz konusu olmuştur.

2. Kimlik

Kimlik kavramı, 1960’lardan itibaren, Erik Erikson’un katkısıyla sosyal psikoloji literatürüne girmiş, daha sonra sosyal bilimlerin birçok alanına sirayet etmiştir (Mollaer 2014: 9). Kimliği, bilinç ve süreç olarak tanımlayan Erikson, bilinç derken bireyin kendi tutarlılığı hakkındaki düşüncesine, süreç derken ise, bireyin yaşamında devamlılığı sağlamak üzere verdiği kararlara gönderme yapmaktadır. Kimlik terimi altında birçok fikir birleşir. Kimlik, zamanın akışına göre özne veya objeyi etkileyebilecek değişikliklerin dışında kalan sabit bir işaret noktasına bağlıdır. Bu bağlamda kimlik, kendisini dışarıdaki bu noktaya göre konumlandırır. Buna göre kimlik, bir grubu benzer özellikleriyle bütünleştirirken diğer yandan onu diğerlerinden ayırmaktadır (Bilgin 1994: 229). Söz konusu tanımı itibarıyla kimlik, bir gruba ait olup o grubun özellikleri taşınırken başka grubun özellikleriyle farklılaşmaktadır. Zira bu farklılık, o grubun kimliğini ön plana çıkaran bir durumdur.

Kimlik kavramının birbiriyle yakından ilişkili iki farklı boyutu bulunmaktadır: Kişisel ve toplumsal. Kişisel kimlik, bir bireyin mevcut dünyaya olan yaklaşımını ve bu dünyada bulunduğu konumu belirleyen inanış ve bağlılıklarını ifade etmektedir. Toplumsal kimlik ise, bireyin kendini tanımlamasına ve kendisini bunun ayrılmaz bir parçası olarak görmesine vesile olan ilişkilere tekabül eder. Toplumsal kimlik, doğal olarak çoğul bir kavramdır. Bir bireyin farklı kimlikleri tartması ve belli bir kısmına öncelik vermesi, kendi benlik anlayışı ile toplumsal ve siyasi ortamı arasındaki diyalektiğin bir sonucudur (Mollaer 2014: 53). Aslında bireysel kimlik ile toplumsal kimlik birbirinden ayrılmaz bir parçadır. Bir toplum içinde yapıp-eden özne toplumsal kimlik ile iletişime/etkileşime geçmektedir. Dolayısıyla en özeldir bireysel kimlik de toplumsal kimlik çerçevesinde şekillenmekte veya yeniden üretilmektedir.

Bireysel ve toplumsal olarak ayırdığımız kimlik, girift bir yapıya sahiptir. Bireysel özelliklerimiz kendi kimliğimizi oluştururken toplumda yaşıyor olmanın getirisi olarak o toplumun özellikleri ile kendi kimliğimiz toplumsal olarak belirlenmekte ve yeni etkileşimlerle birlikte yeniden üretilmektedir. Etnisite, din ya da ulus genelde verili ya da bireysel seçim olarak bireysel kimliğimizi oluştururken toplumsal olarak da o gruba ait olmanın getirdiği özellikler içselleştirilerek toplumsal kimliğimizi oluşturmaktadır.

2.1. Etnik Kimlik

Yunancada ethnos olarak ifade edilen etni, ortak köken, doğum yeri, kabile, kavimler veya bu insanların yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır (Hutchinson vd. 1996: 4). Fenton'a göre "etnisite, başlıca önemin soya, kültüre ve dile verildiği bazen uysal ve bazen de zorlayıcı karakterli bir grup kimliğidir. Etnik değerler ve kolektif kimlikler, koşullar değiştikçe şekil ve içerik bakımından değişirler, ama yine de, etnik değerler ve bağlılıklar sadece inşa veya icat edilmiş olgular değildir. Etnisite, hem bir dizi değişen etiketler ve taleplerle sosyal açıdan inşa edilmiştir, hem de sosyal örgütlenme şekilleri ve akrabalığın uzantıları içinde yükümlülükler ve sosyal bağlarla dolu bir düzende sosyal olarak temellenmiştir" (2001: 34).

Etnik kimlik, belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini, diğer topluluk üyelerinden ayırt eden, farklılaştıran bir aidiyet duygusudur. Bu duygu, topluluk üyelerinin kendilerini belirli bir biz'in mensupları olarak, onlardan farklılıklarını vurgulayarak kendi içlerinde birleştirmektedir (Bilgin 2007: 65). Kısacası, etnik kimlik yalnızca grup içinden doğmaz, bir çoğul etnik kimlikler dünyasında ürer. Birleştirici olduğu kadar bölücüdür; grup, sınırlarını iç benzerlikler kadar dış farklılıklara da borçludur (Calhoun 2012: 60). Bu anlamda etnik kimlik, topluluk üyelerinin benzer özelliklere sahip olduğu vurgusuna dayanırken, aynı zamanda küreselleşme ile birlikte o gurubu ve bilhassa ulusal sınırları aşan bir etkileşim neticesinde grup ya da topluluk özellikleri, temel niteliklerin kalması şartıyla, yeniden inşa sürecinden geçmektedir. Bu süreç daha çok kültürel alanda kendini göstermektedir.

3. Kültür ve Kültürel Kimlik

Kültür kavramı ilk kez 1871 yılında Edward Tylor tarafından Primitive Culture kitabında yayımlanmıştır (Burke 2006: 9). Tylor kültür kavramını şöyle ifade etmektedir: Kültür toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, sanat, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür. Taylor bu tanımında, kültürün karmaşık bütünlüğü kavramıyla onun insan tarafından kazanıldığı gözlemini, büyük bir ustalıkla bir araya getirmektedir. Bu açıdan Tylor'un tanımı kültürel içeriğin eksiksiz bir dökümünden öte soyut bir kavram niteliği ve bir kuram değeri kazanmaktadır (Güvenç 1985: 22).

İnsan ürünü olan kültürün toplumsal olma özelliği, insanı diğer canlı türlerinden ayıran önemli bir özelliktir (Özkalp 1994: 72). Kültürün ulusal olabilmesi için toplumsal yaşayış tarzı olarak, belirli bir toplumun bütün bireylerinde inanç, düşünce, duygu ve davranış ilişkilerini sağlaması gerekmektedir (Ergun 2000: 89-90). Bu haliyle kültür, toplumun bireylerini ulusun sahip olduğu kabul edilen bütün tutum, davranış, düşünüş, yaşam biçimi, maddi ve tinsel dünya ile kurguladığı kendine has ilişki yöntemi olmak üzere tüm bu sayılanları bünyesinde toplayan bir pota gibidir (Aydın 1998: 8). Kültür, insanlarca oluşturulup aynı zamanda bumerang etkisiyle

kişiyi belirleyen yaşam biçimidir. Her grubun, toplumun ve nihayetinde ulusun kendine has yaşayış özellikleri mevcuttur. Bu özelliklere uymak ya da bu özelliklere göre yaşamak o grup üyelerini diğer gruplardan ayıran temel nitelik haline gelmektedir.

Kültür, içgüdüsel ve kalımsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır. İnsanın düşünme ve konuşma yeteneği onu diğer varlıklardan ayırır. Bu yetenekleriyle insan hem doğal çevrede hem de kendi yarattığı, insanlardan oluşan bir çevrede yaşar. Yaşadığı ortam içinde politik, ekonomik, artistik, dinî ve entelektüel örgütlenme içine girerek doğal çevreyi egemenliği altına alır ve onda kendi yararına değişiklikler yapar. Kültür dendiğinde akla gelenekler gelir. Çünkü sürekliliği gelenek ve görenekler sağlar; toplumsaldır, insanlarca yaratılır ve paylaşılr (Güvenç 1991: 101-102).

Kültür bir toplum içinde, insanlar, gruplar arasında oluşturan değerler bütünüdür. Değerler sistemi bütünü olan kültür, toplum içerisinde kişileri, grupları belirlemekte ve yönlendirmektedir. Genelde standart değerler sistemi mevcut olmasına rağmen, özeldede her grubun kendine has değerler bütünü mevcuttur. Her ikisi de bireylere, belirli roller biçerek buna göre davranışlarını sergilemelerini, algılarını biçimlendirmelerini beklemektedir. Bu ise, kültürel kimlik kapsamında gelişen deneyimler bütünüdür.

4. Sosyal Değişme

Sosyo-kültürel olgular, aralarında anlamlı-nedensel bir bağ olduğunda sistemlere dönüşürler. Bir sosyo-kültürel sistemin üç bileşeni vardır: anlamlar, araçlar ve insanlar. Bunlardan birinin eksikliği canlı sosyokültürel olguların ortadan kalkmasına sebep olur (Erkilet, 2007: 21). İnsan-doğa, insan-insan, insan-toplum ilişkisi toplumsal bütünü içerisinde gerçekleşmektedir. Sosyal değişme ise, bu bütünü içerisinde meydana gelen değişmeyi ifade etmektedir. Bir alanda meydana gelen değişiklik ya da dönüşüm diğer alanlara da sirayet ederek onların değişmesini de sağlamaktadır.

Toplumsal yapıyı meydana getiren kurumlarda meydana gelen değişiklikler genelde toplumsal bütünde de değişikliğe neden olmaktadır. Bunun temel itici gücü maddi kültür yani teknolojik gelişmeler olabildiği gibi manevi kültür yani ideolojik alan da belirleyici olmaktadır. Toplumsal olarak düşünülen bu değişim özeldede bireyleri, grupları da etkilemekte ve değişim sürecinde aktif bir şekilde rol oynamalarına neden olmaktadır. Bu anlamda etkileşim sürecinde etnik topluluklar da önemli oranda değişim yaşanmakta ve kültürel anlamda temel farklılıklar korunsa da benzeşme de kaçınılmaz olmaktadır.

5. Yöntem

Bu çalışmada *nitel araştırma yöntemi* kullanılmıştır. Nitel araştırma, herhangi bir şekilde istatistiksel prosedürler ya da başka bir sayısal araç olmaksızın bulguların üretildiği araştırma olarak anlaşılabilir. Nitel araştır-

mada çeşitli ampirik araştırmaların kullanılması örnek olay, kişisel deneyim, hayat hikayesi, mülakat, gözlemsel, tarihsel, etkileşimsel ve görsel metinler, bireylerin hayatlarındaki önemli anların ve anlamlarının tanımlanmasıdır (Altunışık vd. 2007: 248). Bu anlamda, nitel araştırma yöntemi, kişilerin içinde buldukları şartları göz önünde bulundurularak veriler elde edilmektedir. Nitekim bu çalışmada, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli’nde yaşayan Lomların kimlik algıları, kendilerini nasıl tanımladıkları, gündelik yaşamlarını, sosyokültürel, ekonomik kısaca toplumsal dünyalarını inşa ettikleri ve en önemlisi tarihsel süreçte ne gibi bir değişimden geçtikleri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden *derinlemesine mülakat tekniğine* yer verilmiştir. Derinlemesine mülakat ya da görüşme tekniği, nitel araştırmada kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarından biridir. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda, başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir (Punch 2011: 165-166). Bu teknik, araştırmaya katılanlarla birebir gerçekleştirilmekte, konuyla ilgili özellikle kişisel ve hassas mevzularda derinlemesine bilgiler elde edilmektedir.

Çalışmanın örneklem seçiminde *kartopu örnekleme* kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, örneklemin aşamalı olarak çekilmesidir. İlk aşamada örneklem az sayıda, araştırmacının yakın çevresinden ihtimali olmayan yönetime göre seçilir. İkinci aşamada bu örneklemden denekler kendi yakın çevrelerinden ikinci bir örneklem çekerler. Üçüncü ve devam ederse dördüncü ve beşinci aşamalarda o grup denekler kendi çevrelerinden denekler çekerek örneklemin tümünü oluştururlar. Az denekle başlayıp giderek çoğalan bu tür örnekleme, bir kartopunun yuvarlanarak büyümesine benzediğinden kartopu yöntemi olarak adlandırılmaktadır (Aziz, 2010: 55).

Çalışmanın alan araştırması kapsamında, Artvin’in Ardanuç ve Şavşat ilçeleri ile Yusufeli ilçesinin Kınalıçam köyünde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ardanuç ilçesinde 2 erkek 1 kadın olmak üzere toplamda 3 kişiyle, Şavşat ilçesinde 1 kadın 1 erkek olmak üzere toplamda 2 kişiyle ve Yusufeli ilçesine bağlı Kınalıçam köyünde 2 kadın 2 erkek olmak üzere toplamda 4 kişiyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar görüşülen kişilerle yüz yüze bir şekilde yapılmış ve görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

6. Artvin (Ardanuç-Şavşat-Yusufeli)

Ardanuç, Artvin ilinin en eski yerleşim alanlarından biridir. Toplam nüfusu itibarıyla, idari bakımdan ilçesi olduğu Artvin ili toplam nüfusunun yaklaşık %7.5’ini oluşturmaktadır. Bölge ekonomisinde önemli bir yere sahip olan hayvancılık özellikle mera hayvancılığı şeklinde yürütülmektedir. Sanayi faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle ekonomik bakımdan güçsüzdür (Rızvanoğlu 2003: 38-39, 275). Şavşat ilçesi, Artvin ilinin kuzeydo-

ğusunda yer alır. Bu idari birim, doğu ve güneydoğudan Ardahan ili, güneybatıdan Ardanuç, batıdan Artvin Merkez ilçe ve Borçka, kuzeyden ise Gürcistan toprakları ile çevrilidir. Yaklaşık 1.317 km²'lik yüzölçümü ile Artvin ilinin ikinci büyük ilçesidir (Orhan 2014: 1). Yusufeli ilçesi ise, Artvin il merkezinin güneybatısında yer alır. Yusufeli sürekli nüfus kaybeden bir ilçe özelliğindedir. Buna karşılık yine de en yüksek nüfusa sahip üçüncü ilçe konumundadır (Karabulut 2007: 15).

7. Bulguların Değerlendirilmesi

Alan araştırması kapsamında elde edilen bulgular, çalışmanın kavramsal donanımına ve temel sorunsalına göre değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken görüşülen kişiler hakkında tanıtıcı bilgilere başvurulmuştur. Bu bilgiler, görüşülen kişilerin cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, mesleği ve nerede ikamet ettiğinden oluşmaktadır.

7.1. Kimliğin Algılanması ve Tanımlanması

Kimlik farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Yıldız'a göre kimlik, "bireylerin gerek kültürel gerekse yaşadıkları çevrelerdeki sosyal konum ve statülerin karşılığı olan çok boyutlu, inanç, tutum, değer yargıları gibi yaşam biçimini sembolize eden bir kapsamın alt başlığıdır" (2007: 9). Güvenç'e göre ise kimlik, "kişilerin veya toplumsal grupların 'kimsiniz?' sorusuna verdikleri cevaptır" (1994: 3). Bu anlamda Artvin'de yaşayan Lom grupları kendilerini şu şekilde tanımlamaktadırlar:

"Ahıska Türkü diyoruz kendimize. Ama Lomları da Çingene-lerin bir kolu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ama bu bize biraz aykırı geldi. Çingenelerin yaşam şekli bize uygun değildir. Namazına, abdestine düşkündür Lomlar. Milliyetçidir yani muhafazakardır. %90 muhafazakardır. Siyasi yönden de kültürel açıdan da muhafazakardır. Haremlik selamlığa varacak şekilde muhafazakardır. Lomlar Romanların yaşam şekli birbirine benzemez. Onlar daha da rahattır. Asıl Poşadır adımız aslında. Tam olarak neden böyle denmiş bilmiyorum ama Lomdur aslında. Kendi haline yaşayan biraz daha üşengeç, lençberliği tercih etmeyen, biraz daha rahat yaşamı tercih eden kişilerdir. Artık o kültürden gelmişlerdir. Eskiden erkekler çadırda otururlarmış, bayanlara dermişler ki, "sen bunları götür sat, gel." Eskiden gelen kültürde rahatlık kültürü vardır. Lomlar kendini Türk olarak görmektedirler. Asıl Türk olarak görüyorlar. Müslüman ve Türk olarak görmektedirler. Dolayısıyla Romanlardan farklılaşmaktayız" (Erkek, 44, Lise, Din Görevlisi, Ardanuç).

Kimlikte belirleyici olan kişinin kendini ne olarak tanımladığı ve diğerlerinden kendini nasıl ayırt ettiğidir. Kimlik, bir şeye ait olma ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldız 2007: 9). Amin Maalouf'un belirttiği gibi, "kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir" (2009:

16). Gruplar, kendi kimliklerini tanımlarken daha çok kendilerini diğer gruplardan ayıran özelliklerden hareket etmektedir. Artvin’de yaşayan Lom grupları da şu şekilde ifade etmektedirler:

“Bizim tamamıyla yememiz, içmemiz bu insanlardan farklı. Öncelikle Lom demelerinin özelliği, yersiz yurtsuz oluşlarıdır. Yerleşik düzenleri olmamasıdır. Belirli bir yerde çalışmamalarıdır. Devlet kuruluşlarında belki de on tanede bir tanesi Lomdur. Lomlar yani Poşalar dinine, ırkına, örf ve adetlerine çok sağlam insanlardır. Çingenelerle biz çok farklıyız. Çingenelerin çoğu kalaycıdır. O insanların temizlikleri, düzenleri sıfırın altındadır. Onlardan bizim farklı olmamızın sebebi, bizim sosyal hayatımızın geniş olmasıdır” (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

“Biz Roman değiliz. Biz Müslüman’ız. Namaz kılıyoruz, oruç tutuyoruz, kurban kesiyoruz Poşa değil de aslında öyle deniyor. Poşa demek göçebe demektir. Göçmek anlamındadır. Boş değil. Boş olsan ne yer ne içersin. Kazanıyorsun ki yiyesin. Buradan başka bir köye giderlermiş. Elek yaparmışlar, kalbur yaparmışlar. Ama dilencilik değil. Yani ben görmedim. Poşalar Hanefi mezhebindedir. Müslümandır. Mezhebimiz aynıdır da göçeriz sadece. Ama Poşalarda en önemli şey namustur. Aslında anlatabilsem Poşalar kadar Müslüman kimse olamaz. Yalnız Poşalar az biraz küfürbazdır. Küfür söylüyorlar yani. Bir misafir gelse, hürmetlilerdir. Hizmeti çok severler. Poşa demişler ama çok ayıp etmişler yani. Poşalar özgür çalışıyor yani. Kimsenin emri altında çalışmazlar yani. Poşalar emri sevmiyorlar yani. Özgürce alıp satmaktır” (Kadın, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yusufeli-Kınalıçam).

“Çingenelerle alakamız yok. Bu yörede Poşa, toplayıcı anlamına geliyor. Atalarımız buraya göç ettiklerinde ekmek yok, biçmek yok. Elek yapıyorlarmış. Bunları götürüp onlarla takas yapıyorlarmış. Buranın insanı dışladığı için böyle bir isim koymuşlar” (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

Kimlik, ait olduğu grubun özelliklerini benimsemek ve buna göre kendini tanımlamaktır. Bu anlamda Artvin’in Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli’nde yaşayan Lom grupları kendilerini tanımlarken kendilerine Poşa dendiğini ve bunun sebebinin ise, göçebelikten gelen yaşam tarzından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Göçebe yaşam tarzı ekonomik ilişkileri de önemli oranda etkilemiş, sürekliliği olmayan iş imkânları sunmuştur. Bu haliyle kısa vadede üretilen ya da alınıp satılan nesnelere göçer bir şekilde yaşamlarını sürdüren Lom gruplarına bu özellikleri itibarıyla Poşa denmiş, kimlikleri de buna göre düzenlenmiştir. Özgürce dolaşan ve kimsenin emri altında ekonomik ilişkilerini sürdürmeyen bir grup olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Ayrıca kimliklerin tanımlanmasında, diğer gruplardan farklılıklarını dile getirerek kendi kimliklerinin tanımlanması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Artvin’de sözü edilen ilçelerde yaşayan Lom grupları, göçebe ya-

şam tarzından dolayı Çingenele benzediklerini; fakat kendilerini, Müslüman ve muhafazakâr olarak tanımlayarak bu özellikleri itibarıyla Çingenelerden ayrıldıklarını dile getirmişlerdir. Çingenele benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyan Lom grupları nihayetinde kendilerini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görmenin yanı sıra Türk olarak da tanımlamaktadırlar.

7.2. Kültürel Kimlik Ekseninde Ötekileştir(ıl)me

Kimlik, farklılığı oluşturmak yoluyla sağlamlaştırılırken, ötekilik inşa etmek suretiyle de kimliğe özgüven kazandırılmıştır. Farklılığın tanımlanması kimliğin mantığı içinde yer etmiş olan bir gerekliliktir, ötekiliğin inşa edilmesi ise bu mantığın içine kolayca sızan bir ayartmadır. Zira ötekileştirme bilinçli düşünme eşiğinin altında hareket eder ve onunla uzaklaşmak için yapılan her girişim kimliğin mantığında yer etmiş inatçı engellerle ve toplumsal örgütlenmenin yapısal buyruklarıyla karşılaşır (Conolly 1995: 24). Kimlik inşa edilirken ötekileştirme bir yüzünü oluşturmaktadır. 'Biz' ve 'onlar' kavramsallaştırmasından hareketle 'biz' içinde bulunulan gruba, 'onlar' ise diğer gruplara atıfta bulunmaktadır. İçinde buldukları grubun özellikleri benimsenir ve aidiyet duygusu buna göre şekillenirken, öteki olan ise dışarıda kalan, bize benzemeyen olarak yerini korumaktadır. Ötekileştirilen diğer gruplar aynı zamanda önyargı, dışlanma hatta aşağılayıcı bir dili de içinde barındırmaktadır.

7.2.1. Ön Yargılar

Bir "etnik" grubun, kuşaktan kuşağa geçen ve normal olarak kuramda devlet sınırlarına bağlı olmayan, bazı sürekli davranışlara sahip olduğu söylenen kültürel bir kategori olduğu varsayılır. Oldukça değişken bir biçimde kullanılabilen bu terimler, bireysel veya toplumsal davranışlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan ve aynı zamanda günümüzde siyasal iddialarda bulunmak için zemin oluşturan kalıcı bir görüngüye işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Böylece bir halkın oluş ve davranış biçiminin nedeninin, ya ayırt edici genetik özellikleri, ya toplumsal siyasal tarihi ya da geleneksel normları ve değerleri olduğu varsayılmaktadır (Balibar vd., 2007: 96-97). Grupların yaşam tarzları belirli gelenek ya da normlar çerçevesinde meydana gelirken bu değerler de kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve bazen belirli önyargıları da içinde barındırmaktadır. Artvin'de yaşayan Lom grupları ise karşılaştıkları deneyimleri şu şekilde ifade etmektedirler:

"Diyelim, bir arkadaşla oturuyoruz, arkadaşın birisi çıkar Poşa der. Eskiden gelen kültürden dolayı Poşa denir. Yoksa şu anda yaşam tarzı olarak diğer insanlardan farkımız yoktur bizim. Bir şeye kızarlar ve derler ki, "Poşa gibi niye dileniyorsun." Bunu söyleyen bence kendi adabını yansıtıyor. Poşa diyerek dışlananların özellikleri eskiden gelen kültürden dolayı dışlanmaktadır" (Erkek, 44, Lise, Din Görevlisi, Ardanuç).

“Buradaki insanların Lomlara bakış açısı biraz alt seviyeden bakıyorlar. Aşağılıyorlar. Yerli akrabamızda çok var. Ama onlarla oturup kalkmam, çünkü az sinirlendiler mi hemen ırkçılığa başlıyorlar. Siz Poşasınız, sizi aramıza almak istemiyoruz diyorlar. 35 yaşındayım inanın ki daha yeni yeni kabul ettiriyoruz kendimizi. Şavşat'ta kahveye almıyorlar Poşaları. Doğu'ya bakıyorum diyorlar ki, ırkçılık yapıyorlar. Ama esas gelin görün ki ırkçılığı biz yaşıyoruz burada. Şimdi, kendi kızım doğunca kimliğini çıkarmak için nüfus dairesine gittim. Annem yerlidir. Teyzemin kızı nüfus dairesinde çalışıyor. Bana diyor ki, 'bu kızın kimliğine Türk mü yazalım Poşa mı?' Zihniyet hiçbir zaman değişmiyor. Poşa bir onursuzluk yapmamış. Lisedeysen kız arkadaşım ile yan yana gezemiyordum. Hemen o kıza baskı oluşturdular. Sen neden Poşayla geziyorsun? Daha yeni yeni kaynaşma oluyor o da çok değil. Eskisine nazaran biraz daha iyi. Bunu yeni jenerasyon yaptı” (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

“Mesela kırmızıyı hepimiz giyiniyoruz. Yerlisi de giyiniyor, Kürdü de giyiniyor Türk'ü de. Ama öyle bir algı var ki burada, kırmızıyı sadece Poşa giyer. Nar çiçeğini ya da çiçekli elbiseleri herkes giyiniyor. Ama bir Poşa giyindi mi, 'A bak Poşa' diyor hemen. Benzetme yapılırken mesela birisi kaba konuştu mu, buranın köylüsü Poşadan daha kaba konuşur. Ama ağızlarından kaba bir konuşma geçti mi nedir Poşa derler. Direkt bir yapıştırma yapıyorlar. Şimdi burada festival vardı. Yayıya çıkmıştık sandalye satılıyordu. Bir kadın geldi sandalye almak istiyor. İki tane sandalye aldı ve sonra dedi ki, bunu altıya tamamlayayım. Ne öyle iki tane Poşa gibi alayım dedi. Ben de şaşırıp yüzüne baktım. Sonra dedim ki iki tane sandalye alınca Poşa nasıl oluyor, bana bunu anlatır mısın dedim. Ya işte Poşalar eksik kullanırlarmış. Sen bu kaniya nasıl varıyorsun dedim. 6 tane alına yerli, iki tane alınca Poşa mı olunuyor. Tabi ben bunu söyleyince çok bozuldu. 21. Yüzyılda yaşıyoruz sandalye sayısına göre Poşa ya da yerli mi olunuyor. Masasını tamamlayacakmış. Poşa masasını tamamlayamıyor muymuş” (Kadın, 20, Ön Lisans, İşsiz, Ardanuç).

Ötekileştirmenin diğer bir yüzü karşılaşılan önyargılardır. Grup içi benden olanı temsil ederken, grup dışı benden olmayan, öteki olarak yerini almaktadır. Bir toplumda yaygın olan kültürel yapı, bazı alt kültürleri ötekileştirmektedir. Bu anlamda Artvin'de sözü edilen ilçelerde yaşayan Lom grupları da benzer bir ötekileştirilmeye maruz kalmıştır. Geçmişten gelen göçebe yaşam koşullarının şekillendirmiş olduğu kültürel ötekileştirilmeye neden olabilecek bir algıya sebep olurken gündelik yaşamda da buna benzer bir dil kullanılmasına neden olmuştur.

7.2.2. Yaşam Tarzı ve Mekânsal Ayrışma

Kültürel tercihler, günlük hayatı düzenleyen ilkeleri oluştururken, aynı zamanda, etnik simgeler olarak harekete geçirilir (Fenton 2001: 89). Her etnik kimliğin kendine özgü kültürel algısı ve kodları mevcuttur. Bu kültürel kodlar ise, gündelik yaşamda kişilerin yaşam tarzını ve tercihlerini şekillendirmektedir. Lom gruplarının ise, deneyimledikleri kültürel tercihleri, şu şekildedir:

“Bizim giyim tarzımız aşırı derecede farklıdır. Renkli giyinmeyi seviyoruz. Bizim kıyafetlerimizin üstünde illa bir çiçek illa bir motif olacak. Motifsiz hiçbir şeyi giymeyiz. Gerçi bu da yıkılmaya başlandı” (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

“Ama benim vazgeçemediğim bir kültürüm var. Vazgeçemediğim kurallarım, geleneklerim var. Neşeli giyinmeyi seviyoruz. Kırmızıyı onlar da giyiniyor biz de giyiniyoruz. Ama onlar giyindi mi yarılanıyoruz. Çiçekli giysiler giyinirdik. Özellikle eskilerimiz. Ama o kadar hor görüldük ve küçümsendik ki artık bu giyim tarzı da yıkılmaya başlandı. Şimdi size dışarıda parmakla göstersem, şu Poşadır diye, inanın ayıramazsınız. O kadar güzel giyinirler ki” (Kadın, 20, Ön Lisans, İşsiz, Ardanuç).

Her grup, kültürel kodlarına göre belirli bir yaşam tarzına sahiptir. Bu yaşam tarzı ise, o grubun kimliğinin bir ifade ediş tarzıdır. Nitekim Lom gruplarının, renkli yaşam ve neşeli giyinme tarzları kültürel kodlarını oluşturmaktadır. Öyle ki, neşeli ve renkli giyim tarzları yaşadıkları mekânlara dahi yansımıştır. Aşağıda Resim-1’de görülen çeşitli renklerle boyanmış mahalle, Ardanuç’ta Lom gruplarının yaşadıkları mekândır.

Resim-1: Ardanuç’ta Yaşayan Lomların Mahallesi

Castells, toplumsal yapının bir ifadesi olarak mekânı analiz etmenin onun ekonomik, politik ve ideolojik sistemin unsurları ve bunların kombinasyonları ve onlardan ortaya çıkan toplumsal pratikler tarafından şekillendirilmesinin incelenmesi gerektiği belirtir. Bu bağlamda mekânın kendi başına bir anlamı yoktur, zira toplumsal olarak üretilir (1991: 225). Benzer bir bakış açısına sahip olan Harvey'e göre de mekân, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuta sahiptir. Dolayısıyla mekânsal biçimleri, cansız nesnelere değil, toplumsal süreçler ile bütünleşmiş olarak görmek gerekmektedir. Nitekim mekân, sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil, zamana göre de değiştiğini vurgulamaktadır (2003: 40). Mekân, sadece ikamet edilen bir yer değil, bütün toplumsal ilişkilerin yürütüldüğü bir yerdir. Mekân aynı zamanda, kimliklerimizin bir yansıması olarak üretilen bir nesne konumundadır. Bu anlamda mekân, kimliklerimize göre şekil almakta ve mekân üzerinden bir kimlik okuması yapılabilmektedir. Artvin'in Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli'nde yaşayan Lom grupları mekân üzerinden deneyimledikleri dışlanmayı şu şekilde ifade etmektedirler:

“Önceden burada yerler verilmiş, araziler verilmiş bizimkiler, tercih etmemişler yerleşik bir şekilde yaşamayı. Eskiler o şekilde dolanmayı tercih etmişler. O yüzden köşeye sıkışmış bir şekilde buraya yerleşmişler. Birde buraların fiyatları uygun olduğu için buraya yerleşmişler. Ardanuç merkezde o kadar Lom yoktur” (Erkek, 44, Lise, Din Görevlisi, Ardanuç).

“Bak bu mahallede yerli halktan kimse yoktur. Bak buranın yerli halkına desen ki, gel buradan bir ev sana bedava vereyim, yerleş, yerleşmez. Sorsan ki neden gelmezsin, der ki, siz kavgacı insanlarsınız. Bir şekilde bizden uzakta dururlar. Buranın halkı her zaman bizi dış görür” (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

Grupların tercihleri ve yaşam tarzları, yaşadıkları mekânları şekillendirmede önemli bir etkidir. Grupların kendi tercihleri doğrultusunda yaşam alanlarını dönüştürmekte veya yeniden üretmektedirler. Lom gruplarının renkli yaşam tarzları yaşadıkları mekânlara yansımıştır. Fakat mekânsal ayrışma ise, grupların kendi kimliklerinden dolayı diğer grupların ötekileştirdikleri alanların başka boyutudur ve kendi tercihleri değildir. Ardanuç'ta ve Şavşat'ta bulunan Lom gruplarının yaşadıkları mekânlar, genellikle merkezin biraz dışında ve sadece Lom gruplarının yaşadıkları bir mahalle olarak görülmektedir. Her grup kendine has bir yaşam tarzı ile yaşam alanlarını şekillendirmektedir. Fakat diğer gruplar tarafından ötekileştirilerek dışlanması ve aynı mekânlarda bulunulmama özen gösterilmesi göz önünde bulundurulduğunda mekânsal ayrışma farklı bir anlam bürünmektedir.

7.2.3. Sosyal Dışlanma

Bir grubun kolektif kimliği içeriden iki şekilde görülür. Birincisi kolektif düzeydir ki, üyelerinin davranış ve sadakati ile ispatladıkları kimliklerince grup özgün bir nitelik kazanır. İkincisi ise bireysel düzeydir ki, bir üye gruba aidiyeti bağlamında kısmen ya da tamamen kendi kimliğini tanımlar. Başka bir ifadeyle, kolektif kimlikler üyelerin gruba bağlılık duygularının derecesini işaret eder. Örneğin bireyler grupla dayanışma (solidarity) duygusuna sahiptirler. Aslında, bir üye olarak üye olmayandan farklılık duygusu öteki hakkında önyargıların kullanımıyla pekiştirilir. Bu yolla bu önyargılar grup içi bütünleşme için oldukça işlevseldir. Bu önyargıların kullanımı gruba duygusal ve duyuşsal bağlılığı gözler önüne serer. Bu bağlamda, kolektif kimlikleri taşıyanlar ritüeller, semboller, anma törenleri, toplumda önemli dönüşüm günlerini abideleştirmeler gibi unsurlarla kolektif duygu ve bağlılıklarını somutlaştırmak ve dışarıya yansıtmak ihtiyacındadırlar (İnanç 2012: 34-35). Grup içinde grup üyeleriyle belirli oranda bağlılıkları mevcutken, grup dışındakiler ise gündelik yaşamdan dışlama ya da görmezden gelme deneyimi mevcut olmaktadır. Artvin'de sözü edilen ilçelerde yaşayan Lom grupları ise bu durumu şu şekilde ifade etmektedirler:

“Bazısı yüzümüze bakmaz bazısı da insan evladır gelir der ki, merhaba kardeşim. Halimizi hatırımızı sorar. Bazısı da kanı bozursa boşver der geçer” (Erkek, 50, İlkokul, Çiftçi, Yusufeli-Kınılıçam).

“Bizi çok dışladılar, dışlamadılar değil. Ama biz hiç kimseyi dışlamayız. Burada bazı komşularımız, ya siz Poşasınız, ya siz böylesiniz diyerek dışlamışlardır. Bizi çok kırdılar ama ben bütün Poşa kardeşlerimin arkasındayım. Sanki bizim dinimiz ayrı, ırkımız ayrı gibi davranıyorlar. Sanki bizi Allah yaratmamış gibi siz çıkın gidin diyorlardı. İnsanlara tepeden bakıyorlar” (Kadın, 21, İlkokul, İşsiz, Yusufeli-Kınılıçam).

“Öyle bir şey ki benim öğretmen amcam Ardahan'da, burayı çok istiyor. Ama oradaki saygıyı burada kaybedeceğim diye buraya gelemiyor. Bakın oradan buraya gelemiyor. Düşünün işte o kadar bizi aşağı görüyorlar. Şimdi buraya gelsem arkamdan diyecekler, bu Poşa öğretmen niye geldi” (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

Gündelik yaşamda kimliklerimiz, davranış kalıplarımızı şekillendirmekte ve yönlendirmektedir. Yaygın kültürel kimlik karşısında azınlıkta kalan kimlikler dışlanarak ve ötekileştirilmeye maruz kalmaktadır. Bunun da ötesinde bazı gruplara karşı aşağılayıcı bir dil gündelik yaşamda yerleşmiş bulunmaktadır. Artvin'de sözü edilen ilçelerde yaşayan Lom grupları da bu davranış kalıplarını ve aşağılayıcı dil ile karşı karşıya kalmıştır. Karşılaştıkları bu davranış kalıpları çerçevesinde Lom grupları, gündelik yaşamlarını buna göre şekillendirmiş, yaşamlarını mevcut yerlerin dışında sürdürmeyi tercih etmiş ya da zorunda bırakılmıştır.

7.3. Sosyal Değişme

Toplumsal değişme; “toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesi” (Tezcan 1994: 191) olarak tanımlanabilir. Her toplum mutlaka bir değişim evresinden geçmektedir. Bu değişim her toplumda aynı seviye ve hızda olmadığı gibi aynı toplum içerisindeki kurumlar arasında bile aynı değişim hızı görülmemektedir. Ahlaki değerler, davranış kalıpları, algı biçimleri değişimleri çok zaman alan kültürel değerlerdir. Lom grupları arasında ise, yapı bakımından belirli değişim gözlenmektedir. Hatta bu değişimin ilk durağı eğitim olmuştur. Eğitim, diğer alanların değişmesine ön ayak olan bir kurum niteliğindedir. Her alan, aynı seviye ve hızda değişmese de, Lom grupları arasında önemli bir sosyal değişim gözlenmektedir. Fakat gerek Lom grupları arasında olsun, gerekse de diğer grupların Lomlara bakış açısı, algısı, davranış kalıpları olsun, değişim yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir.

7.3.1. Göçebelikten Yerleşik Hayata

Göçebelik, bir topluluğun, bir toplumsal kümenin yaşamlarını ve soylarını sürdürebilmek için düzenli aralıklarla yer değiştirme geleneği ya da alışkanlığıdır. Göçebelikte insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inme ve dağa çıkma içgüdüsüne uyması, daha doğrusu hayvanın doğal yaşantısına uyması söz konusudur. Tarıma dayalı yaşama geçilmeden önce hayvancılıkla uğraşılmaktaydı ve bunun doğal sonucu olarak da hayvanların bakım ve beslenme şartları göçerliğin doğal yaşama uyumunu gerektirmekteydi (Büyükcın Sayılır 2012: 566). Göçebelik ve yarı-göçebelikten yerleşik düzene geçmek, kültürel yaşamda belirli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim göçebelikten yerleşik düzene çok sonradan geçen Lom grupları bu durumu şu şekilde değerlendirmişlerdir:

“Poşa denilen yoktur aslında. Göçebe, yani oradan oraya göç edenler anlamında. Bizim yaşantımız aynı Yörükler gibiymiş. Bugün burada başka bir gün başka bir yerde. Her yerde konaklıyorsun. Bir yere yerleşmemişler, yerleşmedikleri için de göçebe demişler. Göçebeyi tutmuş yalandan Poşa'ya çevirmişler” (Kadın, 62, Ev Hanımı, İlkokul, Şavşat).

“Eskiden erkekler çadırda otururlarmış, bayanlara dermişler ki, “sen bunları götür sat, gel.” Eskiden gelen kültürde rahatlık kültürü vardır. Tabi sonradan buralara yerleşmişler, merkeze yerleşmişler, sahile gidenler oldu, sahilde katları apartmanları olanlar oldu” (Erkek, 44, Lise, Din Görevlisi, Ardanuç).

“Yerleşik yaşama geçilmişliği çok fazla olmuyor. En fazla 35-40 yıldır. Ben 47 yaşındayım. Göçebe hayatını bilmiyorum ama 50 yaşındaki adam biliyor. O kadar yakın bir zaman yani” (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

Lom grupları, göçebelikten yerleşik yaşama geçen bir topluluktur. Geçişleri ise, çok eskilere dayanmamaktadır. Alan araştırmasında görüşülen

kişiler bu geçişin 1980'li yıllarda gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Yerleşik yaşama geçerken, göçebelikten gelen birtakım özellikleri yerleşik yaşamda da sürdürmeye devam etmişlerdir. Fakat Lom grupları için göçebelikten yerleşik yaşama geçmiş olmaları, onlar için toplumsal yaşamlarında radikal bir değişimin önemli adımını oluşturmuştur. Bu adım ise, yaşam tarzlarını yavaş yavaş etkilemiş ve dönüştürmüştür.

7.3.2. Aile

Evliliğin başlangıcı ve gerçekleşmesi bir dizi sosyal faaliyetler sürecinden meydana gelmektedir. Eşlerin tanışması, söz kesme, nişanlanma, nikâh kesme ve düğün. Bu süreçler her toplumda farklı törenler ve kurallarla desteklenmektedir. Grup içi evlenme/endogami (endogamy) ise grup içi yapılan evliliklere denir. Bireyin kendi tabaka, aşiret, mezhep, din, ırk, millet, toprak gruplarından biriyle yapılan evliliğe endogami adı verilmektedir. Özellikle geleneksel toplumlarda endogami yaygın bir evlilik tarzı olarak yürümektedir. Çünkü bu toplumlarda sosyal mobilizasyon düzeyi düşük ve akrabalık bağları oldukça güçlüdür. Bu özellikler gruplar arasındaki etkileşimleri sınırladığı gibi, farklı kültür ve alışkanlıklara karşı grup içi stabilizasyonu korumak amacıyla grup içi evlilik öncelenmektedir (Canatan vd. 2009: 67). Aile kurumunun oluşum biçimleri toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Bu değişiklik ise o toplumun kültürel kodlarını yansıtmaktadır. Artvin'de yaşayan Lom gruplarının evlilik deneyimleri şu şekildedir:

"Bizim kızlarımızın erkek arkadaşı olmaz. Görücü usulüyle evlenirler veya severler gelip babalarına açıkça söylerler. Anında kaldırır veririz. 18 yaşını dolduran genç kızlarımız evlenir. Öncesinde erken yaşta evlilik vardı ama şimdi yok. Bizde istemeye gelirler, kızla erkek birbirini gördü mü tamamdır. Veririz. Kız evet derse veririz hayır derse vermeyiz. Evet demişse bir nişanlılık süreci başlar. Şimdi şimdi nişanlı kızlar birlikte gezip dolaşıyorlar. Yoksa önceden aileler bir araya gelmeden görüşemezlerdir. Yerliler de bu yönümüzü sevdiği için yeni yeni almaya başladılar. Kız kaçırma olayı da çoktur biz de. Yerlilerden çok kız kaçırmışızdır. Ben Yusufeli'nde Gürcülerden kız kaçırdım. Kardeşim Şavşat'ta yerlilerden kaçırdı. Bizim sülalede en az 30 40 yerli gelin vardır" (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

"Kendi aramızda gerçekleşiyor. Senin dünya güzeli kızın olsa almada tereddüt ediyor. Kendini de kör, topal kızı olsa yine vermede tereddüt ediyor" (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

"Yerliden de alıyoruz. Yerliye de veriyoruz. Ama en çok ak-raba evliliği oluyor. Dışarı vermek istemiyorlar kızlarını. Eskiden herkes kendinden evlendi. Ama artık toplum değişti. Kızlar da okuyorlar ya. Sana baş kaldırıyor. Ona boyun eğdiremiyorsun. Ona söz geçiremiyorsun. Şimdi hayat değişti. Medeniyete uyum sağladılar. Ama eskiden öyle değildi. Baban nereye veriyorsa oy-

du. Kız kaçırma olayları da olmaz bizde” (Kadın, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yusufeli-Kınalıçam).

“Bazıları varla yetinebilir bazıları da yokla da yetinebilir. Çalışabilir ve var eder. Dışarıdan da neden kız almak istemiyorum, mesela ben kuru ekmekle kuru soğanla da idare edebilirim ama dışarıdan gelen belki idare edemez. Belki gidip lüks hayat yaşamak ister ama gelip burada bulamayabilir” (Kadın, 21, İlkokul, İşsiz, Yusufeli-Kınalıçam).

“Evlilikler kendi aramızdan oluyor çünkü bizim dışımızdakiler bizi kabul etmiyorlar. Eskiden daha katıydı bu durum. Ne kız verilirdi ne alınırdı. 90’lardan sonra bu durum biraz değişti. Az da olsa kız alıp vermeler oluyor. Neden Poşayı kabul edemediler, bir bütün olamadılar. O yüzden genelde kendi aralarında evlilikler. Yavaş yavaş kırılıyor bu durum. Mesela benim eniştem yerli. 6 yıllık evliler. Ağabeyimin eşi de yerli” (Kadın, 20, Ön Lisans, İşsiz, Ardanuç).

Evliliklerin grup içi gerçekleştirilmesi o grubun ya da o topluluğun çeşitli nedenlerden dolayı daha çok kapalı ve içe dönük bir yapı olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca bu yapı, geleneklerin sürdürülmesinde ise önemli bir dinamizm kaynağıdır. Lom gruplarının evlilik deneyimleri, daha çok kendi aralarında gerçekleşmektedir. Bunun sebebi ise, kendi geleneklerini korumanın ötesinde, yaşadıkları mekânlarda ötekileştirilerek dışlanmalarıdır. Kız alıp-verme deneyimleri istisnalar dışında yok denecek kadar azdır. Yerli ve Lom grupları arasındaki bu görünmez duvar, iki grup arasında kız kaçırarak evlenme ritüelinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Fakat bu durum zamanla dönüşüme uğramıştır. Dönüşüm kaynağı ise eğitim olmuştur. Eğitim sayesinde farklı yerlere giden genç jenerasyon, evlenmek istediklerinde sadece Artvin civarında değil, ama aynı zamanda farklı şehirlerden de evlilikler gerçekleştirebilmektedirler. Eğitim aslında başta aile ve evlilik alanında kısmen bir dönüşüm oluşturmuştur. Evlilikler Lom grupları arasından gerçekleştirilmektedir.

7.3.3. Eğitim: Ötekileştirilmenin Panzehiri

Eğitim, süregelen toplumsal sistem için belli işlevleri yerine getiren bir alt sistem olarak da görülebilir. Tüm toplumsal sistemin amaçları ve gereksinimleri, eğitim sistemi için ortaya koyduğu işlevlere ve bu işlevleri yerine getirmek için oluşturduğu yapılara yansımaktadır. Statik bir toplumda, eğitimin temel işlevi kültürel mirası olduğu gibi yeni nesillere aktarmaktır. Buna karşılık değişen toplumlarda eğitim sadece kültürel mirası aktarmakla kalmamakta, ayrıca yeni nesilleri olası değişimlere de hazırlamaktadır (Erol 2011: 109-110). Eğitim, modernleşme ile birlikte değişimin itici gücü olmuştur. Toplumların ve bireylerin düşünce yapılarının ve algılarının değişiminde önemli bir role sahiptir. Artvin’de sözü elden ilçelerde yaşayan Lom gruplarının geçirdikleri değişim şu şekildedir:

“Eskiden yani bir beş yıl önce gelmiş bu soruları sormuş olsaydın, sana kimse cevap vermezdi hatta seni konuşmazdı. Ama şimdi eğitim seviyesi kendi aramızda yükselmeye başladı. Seni aydınlatmaya çalışıyorum şimdi” (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

“Çocuklarımızı okutmaya çalışıyoruz. Okumakta da özgürler. Okusun memur olsunlar. Ona kimse karışmıyor” (Kadın, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yusufeli-Kınalıçam).

“20 sene öncesine gitsen ilkokuldan itibaren okuma şansı yoktur. Ama şimdi aileler okumaya önem veriyor ve çocuklarını okutuyorlar” (Kadın, 21, İlkokul, İşsiz, Yusueli-Kınalıçam).

“Hayata hep sıfırdan başlıyorsun. Zaten Poşa olarak doğduysan hayata eksiden başlıyorsun. Benim şimdi bütün kuzenlerim uzman çavuş, polis öğretmen, avukat her meslekten var. yeni yetmeler yani yeni jenerasyon bu duvarları yıkmaya başladı. Bunu ise eğitimle başarıyor. Kendimizi eğitim ile kabul ettireceğiz. Bir meslek sahibi olacaksın kabul ettiresin kendini. Artık bu kadar hor görülme bizi yıldırmadı. Başka yere göç etmeyi düşünmedik. Aksine bir direniş var. Sen bana Poşa demeyle, küçük görmeyle benden bir şey götürebilir misin, hayır. Sadece dediğinle kalırsın. Müdür var, avukatımız var, savcımız var. Önceden okumaya pek önem verilmiyordu. Ama şimdi sorsanız birinin kızı en az ön lisans mezunudur. Artık herkes okumaya çok meyilli. Çünkü kendimizi kabul ettirmenin bir yolunun eğitimden geçtiğini gördük. Daha doğrusu kabul ettirmekten ziyade kendimize duyduğumuz öz saygı için. Onlar okumamış diye önyargı oluşturmuş. Poşa kızı okumaz, on ikisinde evlendirilir gibi bir yargı vardı. Şimdi eğitime verilen önem gün geçtikçe artıyor” (Kadın, 20, Ön Lisans, İşsiz, Ardanuç).

Eğitim, toplumların, bireylerin değişmesinde önemli bir işleve sahiptir. Modern toplumların önemli bir getirisidir. Bunun ötesinde, eğitim bireylerin sosyalleşmesinde ve o topluma entegre olmasında kaçınılmaz bir güce sahiptir. Özellikle ötekileştirilmiş grupların toplumla bütünleşmesi ancak eğitim yoluyla gerçekleşmektedir. Lom grupları karşılaştıkları ötekileştirilme ve dışlanma özellikle toplumdan soyutlama durumunu aşmanın panzehiri olarak eğitimin gücünün farkına varmıştır. Aileler çocukların eğitimine önem verirken, yeni jenerasyon ise bu dışlanmayı aşmanın ancak eğitim yolundan geçtiğini düşünmektedir. Bu anlamda Lom gruplarına karşı olan algının değişmesinde ve Lom gruplarının toplumla bütünleşmesinde eğitimin önemli bir rolü söz konusudur.

7.3.4. Ekonomi

Etnisitenin, sosyolojik olarak aile yaşantıları, komşuluklar ve okul yaşantıları ve bir toplumun sınıf yapısı içinde temelleri bulunmaktadır; etnisite

siyasi faaliyetlerde ve gönüllü ortaklıklarda mobilizasyon temelini oluşturabilir de. Sınıfsal ve ekonomik konum açısından etnik gruplar, işbölümü ve sınıfsal yapı içinde belli yerleri elde etmektedir ve bu konumlar sıklıkla eşit değildir. Etnik olarak tanımlanmış eşitsizlik sistemi sınıfsal olarak yapılandırılmış etnik gruplar ve etnik kriterlere dayanan işbölümü aynı anda, hem ekonomik bakımdan düzenlenmiş etnisitelerin hem de etnik bakımdan biçimlendirilmiş ekonomik yapıların klasik merkezlerini oluştururlar (Fenton 2001: 162-163). Grupların ekonomik yapı bakımından toplum içerisinde tercih edildikleri ve edilmedikleri durumlar söz konusu olabilir. Bunun nedeni ise, toplumla bütünleşme düzeyidir. Lom gruplarının ekonomik yapı içerisinde tercih edildikleri deneyimleri şu şekildedir:

“Lomlar genelde düşük işlerde çalışırlar. Altyapı olmadığı için. Göçebelikten dolayı eğitim almadıkları için, kolay nasıl para kazanılır. Düşük statülü işlerde çalışırlar genelde. Üniversite ve daha yukarısında eğitim alanların sayısı çok azdır. Yavaş yavaş çıkıyor. Yerel olarak iş alırken Lom’u tercih etmez de diğerlerini tercih eder. Ama tercih edilenler de var. Bazı işlerde Lomlardan tercih ederler. Diyelim ki, lokantaya işçi alınacak. Lokanta temizlik ve hijyen bakımından titiz olunmalıdır. Burada Lomları tercih ederler. Daha çok sosyal olduğunda, kendini ispatladığında doğal olarak seni de tercih ediyorlar. Topluma uyum sağlayamazsan, eski geleneklerini sürdürürsen, konuşmanla, hareketlerinle, argo bir yaşam sürüyorsan zaten tercih edilmezsin” (Erkek, 44, Lise, Din Görevlisi, Ardanuç).

“Poşalar hiç boş kalmaz. Çalışırlar. Evde olsun dışarıda olsun Poşalar hiçbir zaman boş kalmazlar” (Kadın, 43, Ev kadını, İlkokul, Yusufeli-Kınalıçam).

“Bizim kendi işimizi kendimiz yaparız. Yani ne işimiz varsa onu en iyisini yapmaya çalışırız” (Erkek, 50, İlkokul, Çiftçi, Yusufeli-Kınalıçam).

Lom grupları daha çok vasıfsız ve kısa vadede para kazanılan işlerde yer almaktadırlar. Göçebe yaşam tarzını sürdürürken ekonomik ilişkilerini, sepetçilik, kalaycılık gibi kısa vadeli olan işlerle sürdürmekteydiler. Yerleşik yaşama geçtiklerinde ise, belirli bir süre söz konusu ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Göçebelikten yerleşik düzene yakın bir tarihte geçtikleri için geçiş sürecinde kurumsal temelli olmayan işlerde yer almaktadırlar. Bunun başka bir nedeni ise, toplumda ötekileştirilen veya soyutlanan bir grup olduğu için daha çok düşük statülü işler söz konusu olduğunda Lom grupları tercih edilmektedir. Bunun dışında Lom gruplarının tercih edilmediği durumlar ise şu şekildedir:

“İş konusunda biz ikinci üçüncü plandayız. Bir yere 10 kişi alınacaksa 9 tanesi yerli girer bir tanesi Poşa olur. O da adamı olursa girer. Atıyorum belediye işçi alınacak. Aldığı yerli işçileri iyi bir yerlere alıyor. Poşalar alınsa da angarya işler yaptırılıyor.”

Düşük statülü işlerde çalıştırılır. Belediyeye şoför alınacaktı ben girdim. En pahalı en sıfır arabayı bana verdiler. Bu biraz diğerleri arasında soğuk duş etkisi yaptı. En iyi araba nasıl bir Poşaya verilir diye. Başkan o zaman dedi ki ben de paşa Poşa yok. Ben bu arabayı kime teslim edersem o kişiyi takip ederim. Ben beş altı sene çalıştım orada. Ama bu beş yılın sonunda ne oldu biliyor musun, beş yılın sonunda yine dışarıda kalan ben oldum. Sebep benim Poşa olmam. Günlük olarak dışlanmayı yaşadık yani. Kıscası evlilik ve iş konusunda ikinci sınıf muamelesi görüyoruz” (Erkek, 47, Lise, Şoför, Şavşat).

“Atıyorum bir tane şoför atanacak. Oldu ki bir Poşa başvurdu. Kesinlikle Poşa alınmaz ve yerli alınır. Bir kere Poşa kimliğine sahip olduğumuz için ikinci sınıf vatandaşız ve ezilmeye mahkumuz. En pis işleri biz yaparız. Bundan kurtulma yolumuz eğitimidir, okumadır. Ancak okumayla bunu aşarız. Bizim için kesin ve net kurtuluş yolu okuma” (Erkek, 35, Lise, Hasta Bakım Personeli, Ardanuç).

Toplumda ötekileştirilen, aralarında görünmez bir duvarın bulunduğu Lom grupları, çalışma hayatında nadir olarak tercih edilen bir gruptur. Düşük statülü işlerde çalıştırılan ve işten eleman çıkartılacağı zaman ilk Lom gruplarından başlayan bir anlayış bulunmaktadır. Lom grupları ise, bunu aşmanın yolunun eğitimden geçtiğini düşünmektedir. Bu anlamda Lom grupları arasında eğitim seviyesi yükselmeye başlamış ve bu sayede düşük statülü işlerden ziyade kurumsal anlamda iş sahibi olmaya başlamışlardır. Çalışma hayatında kurumsal anlamda iş sahibi olmaları, Lom gruplarına yönelik ilgi ve tutumların değişmesine neden olmuştur.

7.4. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsten farklı biçimde toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği, zamana ve yere göre değişebilen cinsiyet konumu ya da cins kimliğidir; yalnızca cinsiyet farklılığını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de ortaya koyar (Berktaş 2013: 8). Aslında toplumsal cinsiyet, toplumda cinsiyete göre verilmiş rolleri kapsamaktadır. Rollere uymak zorunda olduğumuz davranış kalıpları belirlenmiştir ki, bu da cinsiyet temelli kimliğimizi oluşturmaktadır. Temel argümanları yerini korusa da toplumdan topluma göre değişen rol kalıpları mevcuttur. Lom gruplarında ise, toplumsal cinsiyete dayalı kadınlık ve erkeklik rolleri, ataerkil kodlarla belirlenmiştir.

7.4.1. Lom Kadını ve Lom Erkeği

Sosyal statü, kişinin çevresindekilerin, toplum içinde ona nesnel olarak uygun gördükleri mevki veya pozisyonudur (Fichter 2011: 35). Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi; kadın ve erkeğin toplumsal hiyerarşideki farklı konumlarını yansıtan, toplumsal değer atfedilmiş kaynaklar, güç, prestij ve kişisel

özgürlük gibi ödüllerin eşitsiz dağılımını anlatmak için kullanılan bir kavrama karşılık gelmektedir (Kottak 2008: 443). Cinsiyet temelli kimliklerden bahsedilince ilk akla gelen kadınlık ve erkeklik olacaktır. Kadınlık ve erkeklik toplumsal olarak işlenmiş daha çok ataerkil kodların hakim olduğu roller bütünüdür. Toplumsal cinsiyetten söz konusu olunca doğal olarak anne ve baba rolleri de akla gelmektedir. Nitekim bu rollerde de kadınlık ve erkeklik temelli şekillenmektedir. Lom gruplarında kadın ve erkeğin rolleri şu şekildedir.

“Lom kadını çalışkandır, eşine sadıktır. 62 yaşındayım, iki senedir eşimi kaybettim. Bu kadar yıl eşim ne dediyse odur. Onun sözünün üstüne söz söylememişimdir. Kızan bağıran eşimdir. Koca argo kelime konuşmamışım. Ben onu incitmemişimdir. O beni incitmiştir ama helal etmişimdir hakkımı” (Kadın, 62, Ev Hanımı, İlkokul, Şavşat).

“Poşa kadınının özelliği kocasına itaatkârdır. İtaatkâr olmak bizde çok önemlidir. Bizde önemli olan kocadır. Baba evinden koca evine geçtiğin zaman emir kocadadır. Eskidendi bu da. Şimdi karı koca eşittir bizde. Poşa erkeği namusludur. Bizde namus kutsaldır. Az yanlış baksan gözünün biri şişti. Yardımseverdir. Çalışkandır. Biz kimseye boyun eğmeyiz, kimseden emir almıyoruz. Özgürce çalışırız ama çok çalışırız. Emri sevmezler” (Kadın, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yusufeli-Kınalıçam).

“Erkeklerimiz çok maçodur. Çok kıskançlar. Masaya yumruğunu vurduğu an eşine sözünü geçirir” (Kadın, 21, İlkokul, Çalışmıyor, Yusufeli-Kınalıçam).

“Kadınlarımız çalışmazlar, çalıştırmayız. Erkekler çok aşırı derecede kıskançtır. Kadın çalışma hayatına ne işi var. Ben ekmeğini getirmiyor muyum? Her istediğini ben almıyor muyum? Bizde namus olayı çok ciddidir. Mesela ben amca kızını bir erkekle dışarıda gördüğüm zaman olay bitmiştir. Ya kafasını patlatacağım ya da evine gidip evinde oturacak. İstiyorsa eve gelip elçiliğini yapacak ondan sonra” (Erkek, 35, Lise, Hata Bakım Personeli, Ardanuç).

“Kadında annelik duygusu çok gelişmiştir. Rus bir kadın vardı bizim mahallede, iki çocuğu vardı. Zaman geçti aradan. O iki çocuğunu yalnız bırakıp memleketine gitti. O çocuklar öyle kaldı. Babaanneleri bakıyor. Gelin görün ki Poşalarda bir anne çocuğunu asla bırakmazlar. Annelik duygusu çok ağırdır. Vazgeçemezler. Dövülse de, sevilme de hor görülse de kadının çocuğu varsa o yuvayı ayakta tutan kadındır. Erkeklerimiz çok kıskançtır. Babama söylüyorum, bir yere girsem çalışsam diye. Cevabı hayır. Sanki bu dünyada tek kızı olan benim babam. Bizde namus olayı önemlidir. Ad çıkma korkusu var bizde. Diycekler ki, a bu sülalenin kızı bunu yapmış. Yakıştı mı hayır. Sonra ne olur, baba-

sı hor görülür. Ben şu ana kadar sosyal medya kullanmadım. Bütün akrabalarım orada olacak. Başkaları o fotoğrafımı beğenecek. Belki bir yorum yapacak altına. Sonra ne olacak ben o akrabalarımınla pişti olacağım. Gelip bana soracaklar, niye açtın da bana bunu getirdin” (Kadın, 20, Ön Lisans, İşsiz, Ardanuç).

Lom gruplarında kadın ve erkek rollerinde ataerkil kodlar hâkimdir. Kadınlar, erkeklerin çizmiş olduğu sınırlarda yaşamaktadırlar. Ayrıca bu sınırlar çerçevesinde yaşamak Lom kadını için Lom erkeklerine göstermiş oldukları sadakat olarak değerlendirilmektedir. Bu sadakati, Lom kadını ve erkeği kutsallaştırmıştır. Ev içerisinde ise, karar alma mekanizması eşitmiş gibi görünmekte, fakat kadın için çizilen sınırlar durumun aksi yönde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Lom grupları kendi içine kapalı ve muhafazakâr topluluk oldukları için kadın ve erkeğin rolleri yine bu çerçeveye göre belirlenmiştir. Özellikle kadınlar tarafından bu çerçevenin dışına çıkmak demek, gruptan dışlanmaya maruz kalmak demektir. Öyle ki gençler arasında bile bu durum etkililiğini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra annelik duygusu da kadınlık ve erkeklik rollerine göre şekillenmiştir. Annelik duygusu, tıpkı kadınların kocalarına göstermiş oldukları sadakatleri gibi çocuklarına da göstermiş oldukları annelik duygularına onlar için kutsaldır.

Sonuç

Çingeneler/Romanlar dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de yeterince bilinmemekte ya da ön yargılarla değerlendirilmektedir. Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olmakla birlikte buldukları ülkelerde alt kültür grubu olarak görülmektedir. Dilleri, müzikleri, dansları, inançları ve marjinal yaşam biçimleriyle buldukları toplumlarda farklı bir görüntü çizen Çingeneler, tarih boyunca buldukları toplumlar tarafından yadsınmışlardır. Nitekim Çingenelerin buldukları ülkelerde kültürel, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı etnik kökenlerini ortaya koymaktan kaçınmaları yaygın bir durumdur (Marka 2010: 5). Çingenelerin bir kolu olan ve özellikle Doğu ve Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Lom grupları yani Poşalar, toplumun bir alt kültür grubu olarak görülmektedir. Geçmişten getirdikleri kültürel yapıları itibarıyla toplum tarafından yadsınan bir grup niteliğindedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan ve Artvin ilinin Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde yaşayan Lom grupları kendilerini nasıl tanımladıkları, diğer gruplar tarafından nasıl algılandıkları, yaşanan değişikliklerin kendi kültürel yapı ve kimliklerine ne gibi etkisinin bulunduğuyla ilgili olarak yapılan görüşmelerde şu şekilde sonuçlar elde edilmiştir:

Kimlik, bir gruba ait olup ve o grubun özelliklerini özümsemek demektir. Grubun özellikleri ise, bireylerin kimliklerini belirleyen ve şekillendiren önemli bir etkidir. Lom grupları, göçebelik kültüründen gelen Çingenelerin bir alt koludur. Fakat geçtikleri bölgelerin kültürel yapısından etkilenmeler söz konusu olduğu için Lom grupları, Çingenelerden farklılık göstermesi muhtemeldir. En önemli ortak noktaları göçebe yaşam tarzını dene-

yimlemiş olmalarıdır. Bu anlamda Artvin'de yaşayan Lom grupları kendilerini Çingenelerden ayrı bir grup olarak değerlendirmektedir. Bunu ise, Çingenelerin daha çok rahat yaşamı tercih etmelerine; kendilerinin muhafazakâr ve Müslüman olmalarına bağlamaktadırlar. Çingenelerden kendilerini ayıran Lom grupları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve nihayetinde Türk olarak görmektedir. Bu anlamda Lom grupları, Türk ulusal kimliği ile bütünleşmişlerdir. Ayrıca sözü edilen ilçelerde yaşayan Lom gruplarına Poşa denmekte ve bunun sebebi ise, göçebelikten gelen kültürel yaşamın etkisinden kaynaklanmaktadır. Özgürce dolaşan ve kimsenin emri altında çalışmayan bir yapı sergilemeleri, özellikle kısa vadede bitecek ekonomik ilişkilerinin bulunması Lom gruplarına özgü bir yaşam tarzı olduğu için çok hoşnut olmasalar da Poşa denmektedir. Yapılan görüşmelerde Lom grupları, kendilerine Poşa denmesinden ziyade, Lom denmesini tercih etmektedirler.

Lom grupları, bir alt kültür grubu olarak toplumda ötekileştirilmektedirler. Bunun en önemli varyantlarını ise, toplumda önyargı ile karşılaşmaları, mekânsal ayrışmalar ve sosyal dışlanma oluşturmaktadır. Lom gruplarının geçmişten gelen kültürel yapılarının şekillendirmiş olduğu yaşam tarzını temele alan diğer gruplar, Lom gruplarına bakış açıları kalıplaşmış bir önyargı niteliğindedir. Gündelik yaşamda kullanılan kalıplaşmış cümlelerde, aynı ortamda bulunmamaya dikkat etmelerinde, çalışma hayatında ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüp genelde vasıfsız işlerde tercih edilmelerinde, evliliklerde genelde Lomlarda uzak durmalarında, sosyal hayatta dışlanma deneyimlerini okuyabiliriz. Sosyal dışlanmayı çok katı bir şekilde yaşadıkları alan, çalışma hayatı denilebilir. Bunun dışında Lom grupları, yaşam alanları olarak da toplumdan uzak daha doğrusu merkezden biraz uzak denilebilecek mekânlarda yaşamaktadırlar. Artvin'de yaşayan Lom gruplarına bakıldığında, genelde Lom grupları ayrı bir mahallede ikamet etmektedirler. Fakat eğitim sayesinde ya da yavaş yavaş çalışma hayatında vasıflı pozisyonlarda bulunmaya başlamalarıyla birlikte Lom grupları yaşam alanı olarak merkezi alanları tercih etmeye başlamış ve belirli bir değişim yaşandığı gözlemlenmiştir.

Her toplumda ve kültürde olduğu gibi Lom gruplarında belirli değişimler gözlemlenmiştir. Bu değişimin itici gücü ise eğitim olmuştur. Bugün Lom gruplarında hemen hemen her aile çocuklarının eğitime önem vermektedir. Önceden kız çocuklarının eğitim almasına müsaade etmeyen Lom grupları, bugün bu durumu yavaş yavaş aşmış bulunmaktadır. Lom gruplarının yaşadığı en önemli değişiklik bu alanda görülmektedir. Eğitim sayesinde yaşanan bir diğer değişim ise, çalışma hayatında ve ekonomik ilişkilerde görülmektedir. Göçebelikten gelen elekçilik, sepetçilik gibi kısa vadede para kazanmayı ya değişim yapmayı sağlayan ekonomik ilişkilerini yerleşik düzene geçtikten sonra bir müddet devam ettirmiştir. Eğitim seviyeleri çok yüksek olmadığı için toplumda daha çok vasıfsız işlerde yer alan Lom grupları, eğitim seviyeleri yavaş yavaş yükselmeye başlayınca vasıfsız işlerden vasıflı işlere doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu anlamda çalışma yaşamı

bakımından Lom grupları, kamu kurumlarında yer almaya başlamıştır. Buna bağlı olarak daha çok il ya da ilçelerin merkezi alanlarında yaşamaya başlamışlardır. Eğitim sayesinde yaşanan bir diğer dönüşüm ise, evlilik şekillerinde olmuştur. Önceden Lom grupları kendi aralarında evlilikler gerçekleştirilirdi. Bunun yanı sıra diğer gruplar ise evlilik söz konusu olduğunda Lom gruplarından uzak durmayı tercih ederlerdi. Bunun için Lom gruplarında kız kaçırma deneyimi söz konusu olmuştur. Fakat şimdi eğitim sayesinde yaşanan dönüşüm neticesinde diğer gruplarla evlilikler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Aslında eğitim, toplumda Lom gruplarına karşı olan ötekileştirmenin, dışlanmanın panzehiri olarak görülmektedir. Nitekim yaşanan deneyimler bunu güçlendirmektedir. Lom grupları arasında, toplumda kendilerine karşı önyargıları, eğitim sayesinde yıkılacağı düşüncesi ve algısı, yaşanan en radikal değişim/dönüşümdür. Çünkü ne kadar değişim yaşanırsa yaşansın toplumda Lom gruplarına karşı özellikle gündelik yaşamda kalıplaşmış yargılar mevcuttur. Görünen şudur ki, eğitim bir nebze olsun bu yargıları kırmış olsa da mevcut önyargılar devam etmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan son olarak da, kadın erkek ilişkidir. Lom grupları arasında kadın ve erkek ilişkilerini belirleyen dinamik, ataerkil yapıdır. Erkekler genellikle muhafazakâr ve karar alma mekanizmasında başat rol oynamaktadır. Kadınlar ise, daha çok evde, çalışma hayatında yer almayan sınırları çizilmiş bir alanda yaşamaktadırlar. Lom grupları arasında böylesine muhafazakâr bir yapıda, kadınların eğitim almasına yavaş yavaş önem verilmesi radikal bir dönüşüm sayılmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALTUNIŞIK Remzi - COŞKUN Recai - YILDIRIM Engin (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- AMSELLE Jean L. (1998). *Etnik ve Kabile: Her Kapıyı Açan Kavramlar, Uluslar ve Milliyetçilikler*. (tr: Siren İdemen), İstanbul: Metis Yayınları.
- ANIK Mehmet (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- ARAYICI Ali (2008). *Avrupa'nın Vatansızları Çingeneler*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- ARSLAN Mustafa (2004). "Halk Kültürünün Değişim Boyutu ve Mesir Şenlikleri", *Halk Kültüründe Değişim Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Motif Yayınları
- AYDIN Suavi (1998). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, İstanbul: Öteki Yayınevi.
- AZİZ Aysel (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- BALIBAR Etienne - WALLERSTEIN Immanuel (2007). *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (tr: Nazlı Ötügen), İstanbul: Metis Yayınları.

- BERKTAY Fatmagül (2013). "Feminist Teoride Açılımlar", *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BİLGİN Nuri (1994). *Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- BİLGİN Nuri (2007). *Kimlik İnşası*, Ankara: Asina Kitaplar.
- BURAN Ahmet – YÜKSEL ÇAK Berna (2012). *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BURKE Peter (2006). *Kültür Tarihi*, (tr: Mete Tuncay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BÜYÜKCAN SAYILIR Şeyda (2012). "Göçebelik, Konar-Göçebelik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII(1): 563-580.
- CALHOUN Craig (2012). *Milliyetçilik*, (tr: Bilgeb Sütçüoğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CANATAN Kadir - YILDIRIM Ergün (2009). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- CASTELLS Manuel (1991). *Kent, Sınıf, İktidar*, (tr: A. Erendil), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CASTELLS Manuel (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, (tr: Ebru Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CONOLLY William E. (1995). *Kimlik ve Farklılık, Siyaset Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (TR F. Lekesizalın), İstanbul. Ayrıntı Yayınları.
- ERGÜN Doğan (2000). *Kimlikler Kaskacında Ulusal Kişilik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ERIKSEN Thomas H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*, (tr: Ekin Uşaklı), İstanbul: Avesta Yayınevi.
- ERKİLET Alev (2007). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*, Ankara: Hece Yayınları.
- EROL Nilüfer (2011). "Toplumsal Değişme ve Eğitim: Temel İlişkiler, Çelişkiler, Tartışmalar", *Akademik Bakış*, 5(9).
- FENTON Steve (2001). *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, (tr:Nihat Şad), Ankara: Phoenix Yayınları.
- FICHTER Joseph (2011). *Sosyoloji*, (tr: Nigün Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- HARVEY David (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*, (tr: Mehmet Morali), İstanbul: Metis Yayınları.
- GÖKÇE Feyyat (2003). *Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- GÜVENÇ Bozkurt (1985). *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜVENÇ Bozkurt (1991). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜVENÇ Bozkurt (1994). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- BERTING Jan (2012). *Şeytan Üçgeni- Kültür, Kimlik, Etnik Topluluk* (tr: Hüsamettin İNAÇ), Bursa: MKM Yayıncılık.

- KARABULUT Koray (2007). "Yusufeli Kent Dokusunun Tarihsel Gelişimi ve Sanat Yapıları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van.
- KENRICK Donald (2007). *Historical Dictionary of the Gypsies*, Maryland, The Scarecrow Press.
- KOLUKIRIK Suat (2006). "Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma", *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1): 1-24.
- KOLUKIRIK Suat (2008). "Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(8): 143-153.
- KONGAR Emre (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Rmzi Kitabevi.
- KOTTAK Conrad P. (2008). *Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- MAALOUF Amin (2008). *Ölümcül Kimlikler*, (tr: Aysel Bora), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MARKA (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı) (2010). "Buçuk Yaşamlar, Yoksul Mekanlar" *Kocaeli Kenti İzmit İlçe Merkezindeki Yoksul Roman/Çingene Gruplarının Sosyolojik Görünümü*, Marka Yayınları Serisi
- MARSH Adrian; "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni", *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, İstanbul: EDROM, ERRC, hYd.
- MOLLAER Fırat (2014). *Kimlik Politikaları-Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ORHAN Fatih (2014). "Şavşat'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- ÖZKALP Enver (1994). *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- PUNCH Keith F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (tr: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- RIZVANOĞLU Mehmet Tuncer (2003). "Ardanuç İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- SEROPYAN Sarkis (2000). "Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri Hay-Poşalar", *Tarih ve Toplum*, 34.
- TEZCAN Mahmut (1994). *Toplumsal Değişme ve Eğitim*, Ankara: A.Ü.E.B.F.Yayınları.
- TÜRKDOĞAN Orhan (1998). *Etnik Sosyoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- YILDIZ Süleyman (2007). "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", *Milli Folklor*, 19(74): 9-16.

HOPA'DA SOSYAL VE DİNİ HAYAT: LAZLAR VE HEMŞİNLİLER ÖRNEĞİ*

Şennur ERKOCA**

ÖZ

Bu çalışmada, Artvin ili Hopa ilçesinde yaşayan Lazlar ve Hemşinlilerin sosyo-kültürel ve dini hayatı, Joachim Wach'ın tipleştirdiği dini tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik anlatımları çerçevesinde incelenmiştir. Din-toplum ilişkilerini açıklamak amacıyla oluşturulan anket formunda, insanların İslam dininin iman esaslarına ne oranda inandıkları, çeşitli ibadetleri hangi sıklıkta yaptıkları ve sosyal hayatlarına dinin hangi düzeyde tesir ettiği ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan 18 yaş ve üzeri 258 kişiye bu anket formu uygulanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, Laz ve Hemşinli etnik grupların, grup içi dinamiklerine göre sosyal ve dini hayatlarında ayırt edici farklılıkların olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hayat, Hopa, Lazlar, Hemşinliler, Dini Tecrübe.

ABSTRACT

In this study, the socio-cultural and religious life of the Laz and Hemshin people living in the Hopa district of Artvin province was examined within the theoretical, practical and sociological descriptions of the religious experience typified by Joachim Wach. In the questionnaire designed to explain religion-society, there are questions about how people believe Islam's religion in terms of beliefs, how often perform various worship, and how religion affects their social lives. This questionnaire has been applied to 258 people over 18 years old who are reached by snowball sampling method. As a result of the research, it is understood that Laz and Hemshin ethnic groups have distinctive differences in their social and religious life according to their intra-group dynamics.

Keywords: Social Life, Hopa, Laz people, Hemshins, Religious Experience

* Bu makale, "Hopa'da Sosyal ve Dini Hayat" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, Ankara, ORCID: 0000-0002-1117-3607, sennurerkoca@hotmail.com

Din sosyolojisinin kavranabilmesi için öncelikle dinlerin “*bilimsel araştırma konusu olan sosyal gerçeklikler*” şeklinde anlaşılması gerekir (Kehrer vd., 1996: 7). Çünkü din olgusu, sosyal gerçeklikler biçiminde anlaşıldığı müddetçe sosyolojinin konuları kapsamına dâhil edilir. Cipriani, (2011: 13) din sosyolojisini kısaca “*sosyolojik teori ve metotların dini olgulara uygulanması*” şeklinde tanımlar. Din sosyolojisinin nesnesi, insanların dinden kaynaklanan sosyal davranışlarıdır (Kurt, 2014: 42-43). Yapılan çalışmada din olgusu, sosyal gerçeklik olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirildiği alan (Hopa ilçe merkezi), içinde yer aldığı Doğu Karadeniz bölgesinin genel toplum yapısından oldukça farklı bir karaktere sahiptir. İlçenin sosyal ve dini dokusu, gerek yer aldığı coğrafi konum sebebiyle, gerekse çok kültürlü (Lazlar, Hemşinliler, Gürcüler, Türkler, Kürtler, Rizeliler, Poşalar, Dadaşlar) bir yapıya sahip olmasından dolayı farklı toplumsal kodları barındırmaktadır.

Bu çalışmada, Hopa ilçesinde hem niceliksel (nüfus) hem de niteliksel (siyasete ve ekonomiye yön verme) bakımdan hâkim (aynı zamanda rekabet halinde) iki etnik grup olan Lazlar ve Hemşinlilerin, dininin (İslam dininin) inanç boyutuna hangi düzeyde inandıkları, ibadetleri hangi sıklıkta yaptıkları ve dinin sosyal hayatlarına hangi düzeyde yansıdığı karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Araştırmanın Problemi

Bu makale çalışmasının problemi, araştırmanın aynı zamanda temel hipotezini oluşturmaktadır. Araştırmaya konu olan Laz ve Hemşinli etnik grupların aynı yerleşim yerini paylaşıyor olmalarına rağmen dinin inanç, ibadet ve sosyal boyutu ile ilgili tutumlarında farklılıkların olup olmadığı ve bu durumun toplumsal yaşama nasıl yansıyor olduğu bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Hopa ilçe merkezinde yaşayan insanların (Lazlar ve Hemşinlilerin) dini yaşayışlarını Joachim Wach'ın tipleştirdiği dini tecrübenin üç tezahürü olan teorik (inanç), pratik (ibadet) ve sosyolojik (toplumsal) anlatımları çerçevesinde açıklamaktır.

Araştırmaya konu olan Lazlar ve Hemşinliler aynı yerleşim yerini ortak kullanmalarına, benzer davranış kalıplarına sahip olmalarına rağmen sosyal hayatta bu iki etnik grup arasında bariz bir şekilde kendini gösteren farklılıklar vardır. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaçlardan biri, din ve toplum arasında karşılıklı ilişki olduğu varsayımından hareketle iki etnik grup olan Lazlar ve Hemşinlilerin sosyal hayatlarında gözlemlenen farklılıkların dini hayatlarına yansıyor yansımadığını tespit etmektir.

Hopa'da yaşayan insanlar yaşadıkları yere “*Küçük İstanbul*” benzetmesi yapmaktadırlar. Çalışmanın gerçekleştirildiği alanın kozmopolit bir şehre benzetiliyor olması, çalışmanın gerçekleştirildiği alanın önemine işaret etmektedir.

Diğer bir önemli husus, insanların kendilerine sorulmasından rahatsızlık duydukları din ve etnik kimlik konulu bir araştırmanın uygulamalı olarak çalışılmasıdır.

Araştırmanın Metodolojisi (Yöntemi)

Yapılan bu araştırma, pozitivist sosyal bilim (PSB) yaklaşımı çerçevesinde ve nicel yöntemle gerçekleştirilmiştir. PSB, *“insan etkinliğinin genel kalıplarını kestirmek amacıyla kullanılabilir bir dizi olasılığa dayalı nedensel yasa bulmak ve bu yasaları doğrulamak üzere tümdengelimci mantığı bireysel davranışın kesin ampirik gözlemleriyle birleştiren organize bir yöntemdir”* (Neuman, 2013: 122).

Araştırma yönteminin gerçekleştirilmesi için bir takım araçların kullanılması lazım gelir. İşte bu bilgi toplama araçlarına araştırma tekniği denir (Yurtseven vd., 2013: 7). Hopa'da yaşanan Laz ve Hemşinlilerin sosyal ve dini hayatını anlamaya ve açıklamaya yönelik olarak dinin (İslam) inanç ve ibadet boyutları ile dinin sosyal hayata yansımalarına dair veriler, anket tekniği vasıtasıyla elde edilmiştir.

Bu çalışmanın evrenini, Hopa ilçe merkezinde yaşayan Lazlar ve Hemşinliler oluşturmaktadır. Çalışma, gerek konusundan dolayı (din ve etnik kimlik üzerine bir çalışma olması) gerek ise çalışmanın alan araştırmasının gerçekleştirildiği dönemden (15 Temmuz 2016) dolayı oldukça güç bir şekilde yürütülmüş, araştırılanlar üzerinde anketlerin uygulanması aşamasında sıkıntılar yaşanmıştır. Güçlükleri bertaraf etmek için öncelikle tanıdık birkaç kişi vasıtasıyla diğer kişilere ulaşılmış, yapılan araştırmanın bilimsel olduğu anlatılmış ve bu şekilde anketler doldurulmuştur. Uygulanan bu teknik *“kartopu örnekleme”*dir. *“Araştırmacının bir örnek olayla başladığı, daha sonra o örnek olaydan aldığı bağlantılı ilişkilerle ilgili bilgilere dayanarak başka örnek olaylar belirlediği ve süreci tekrarladığı rastlantısal olmayan bir örneklemdir”* (Neuman, 2013: 324). Hopa ilçe merkezinde kartopu örnekleme tekniği ile 300 kişiye ulaşılmış ve bu kişilere anket uygulanmıştır. Ancak çeşitli nedenlerle geri gelmeyen anket formları, Laz ve Hemşinliler dışında başka kişilerin doldurmuş olduğu anket formları ve eksik doldurulan anket formları analiz dışında tutulduğunda, toplam 258 kişi ile bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Anket tekniğinin yanı sıra, çalışma konusu ile ilgili yazılı kaynaklar taranmış, alan hakkında detaylı (derin) bilgiler (veriler) elde etmek amacıyla çeşitli kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve katılımlı gözlem yapılmıştır.

Alan çalışması tamamlandıktan sonra her anket formu teker teker gözden geçirilmiş, anket formunda eksik cevaplandırılan ya da samimi cevaplandırılmayan (tüm şıkların aynı işaretlenmiş olması durumunda) anket formları, araştırmanın güvenilirliğini azaltacağından dolayı analiz dışında tutulmak için ayrılmıştır. Daha sonra açık uçlu soruların dökümü yapılmıştır. Anket formundaki verilerin bilgisayara aktarılması için kodlama işlemi yapılmış ve veriler bilgisayara aktarılmıştır. SPSS programı aracılığıyla verilerin bilgisayara girişi yapılmış ve istatistiksel çözümleme ile veriler tablo-

lar haline getirilmiştir. Son olarak elde edilen bulgular yorumlanarak hipotezler sınanmıştır.

1. Dini Tecrübenin İfade Şekilleri

Freyer (1964: 32-37) ve Wach (1987: 12-15) dini tecrübenin üç tezahürü olduğunu belirtir. Bunlar; dinin teorik anlatımı (inanç), dinin pratik anlatımı (ibadetler) ve dinin sosyolojik anlatımı (dini cemaat)'dır.

Akdoğan'ın (2008: 73-74) da belirttiği gibi, dini hayat açıklanmaya çalışıldığında, ilk olarak bütün dinlerde ortak özellik olan dinin inanç boyutu, ardından dinin ibadet boyutu ve son olarak da dinin sosyal hayatla ilgili boyutları incelenmelidir. Dinin özü ve en temel şartı olan inançlar, bir dini kabul etmenin ve o dine girmenin ilk koşuludur. İslam dini göz önünde bulundurulduğunda iman esasları dini tecrübenin teorik (inanç) boyutunu oluşturmaktadır. Bu din açısından, iman esaslarının bazılarını ya da tamamını reddetmek, kabul edilemeyecek bir durumdur. Dolayısıyla iman esaslarını incelemeyen, dinin ibadet ve sosyolojik boyutunu incelemek anlamlı değildir. Dini hayat çalışmalarında bir metod olarak öncelikle inanç unsurlarından hareket edilmeli, ardından inancın bir gereği ve göstergesi olarak ibadet boyutu incelenmelidir. İnanç ve ibadet boyutunun ardından sosyal hayata yönelik ahlaki içerikleri bulunan dinin kişiler arasındaki ilişkilerdeki rolü yani sosyolojik boyutu üzerinde durulması gerekir.

1.1. Dini Tecrübenin Teorik (İnançlar) Anlatımı

Bütün dinler, kendine has belirli inançları ve tasavvurları ihtiva eder. Bir takım temel inançlara dayanmadan bir din tasavvur etmek mümkün değildir. En ilkel dinden en yüksek dine kadar, ister hak ister batıl olsun, inançlar dinin ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Bir dine özgü olan inançlar, o dine inanan bireyleri birbirine bağlayan bir tesire sahiptir. Şöyle ki inançlar, o dine inanan bireylerin fevkinde çıkarak onları birbirine bağlayan bir köprü görevi üstlenir. Çünkü inançlar o dine inananların ortak sahip oldukları gizli bir bilgi, bir sır, bir hakikattir (Freyer, 1964: 32; Günay, 2008: 238).

Dinin inanç boyutundan kasıt, bir dine mensup olan insanların bu dinin belli inanç ilkelerini bilmesi ve bunlara inanmasıdır. İnançların içeriği ve kapsamı farklı dinlere ya da aynı dinin çeşitli grup ve mezheplerine göre az çok farklılık gösterse de inançların tüm dini geleneklerde merkezi bir konumu vardır (Glock, 2007: 252; Hökelekli, 2013: 52).

Dinin teorik anlatımı ilkel ve politeist dinlerde birtakım "mitler" halinde ifade edilirken; monoteist, ilahi ve yüksek dinlerde "iman esasları", "doktrinler" ve "dogmalar" şeklinde ifade edilir. Bütün dinlerde özellikle de yüksek dinlerde dini inançlar, o dinin akidesini ifade eden bir formülün tekrarlanması suretiyle ortaya çıkar. Eski Yunan'da bu tür bir itikada "Symbolon" (sembol) denmekte idi. Böylece itikadı dile getiren formülün tıpkı bir sembol, herkesin arkasından gittiği bir bayrak gibi o dine inanan tüm fertleri birleştirdiği anlatılmak istenmiştir (Freyer, 1964: 33). Wach'a göre (1987: 12) "dini birlik içindeki bağlılığı ve dıştaki birliğini bu kural ve sembol-

lere borçludur veya öyle bilmektedir". Müslümanların "kelime-i şahadeti" bu birliği ifade etmek için hem dogmatik hem de sosyolojik öneme sahiptir.

İslam dininin temelini oluşturan ve "Amentü" de toplanan inançlara (Allah'a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman ve kaza ve kadere iman) anket formunda yer verilmiş ve bulgular kısmında bu inanç düzeyleri analiz edilmiştir.

1.2. Dini Tecrübenin Pratik (İbadetler) Anlatımı

Din sadece inançlardan, tasavvurlardan ibaret değildir. Bütün dinlerde inançlar, belirli tapınma, ayin, ritüel ve ibadet gibi davranışlarla veya içten yönelişlerle tezahür etmektedir (Freyer, 1964: 34).

Bir dinin inanç sistemini benimseyip ona bağlı olan dindar bireylerin yapması gereken tavır ve davranışlar vardır. Bu tavır ve davranışlar, inanılan kutsal varlığa itaati simgeleyen ve onunla yakın ilişki kurmaya imkân tanıyan eylemlerdir (Hökelekli, 2013: 53). Genel olarak bu davranışlara ibadet denir ve bu ibadetler dini tecrübenin pratik anlatımını oluşturur.

Taplamacıoğlu (1983: 178) ibadetlerin dindeki önemini şu sözlerle belirtir: "*Hiçbir ibadet yoktur ki onda bir parça tanrı ve kutsal düşünüş olmasın ve yine hiçbir dini inanış yoktur ki orada biraz ibadet ve eylem bulunmasın*". Bu ifadelerden, her dini inancın bir gereği olarak yapılması gereken ibadetlerin olduğu ve dini inanç olmadan ibadetlerin yapılmasının da çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dinin inanç boyutu ile ibadet boyutu birbirinden ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır.

1.3. Dini Tecrübenin Sosyolojik (Toplumsal) Anlatımı

İnsanlara birtakım ahlaki ilkeler sunan din, toplumla kurduğu ilişkiler (dinin toplum üzerindeki etkileri-toplumun din üzerindeki etkileri) yoluyla toplumsal alanda da var olmaktadır. Varlığını koruyan her bir din, tabiatı gereği sosyal ilişkiler kurmak ve bunu devam ettirmek zorundadır. Bu nedenle dini tecrübenin teorik ve pratik anlatımları, sosyolojik anlatımı ile tamamlanmaktadır (Wach, 1987: 7-16; Günay, 2008: 250).

"*Her din belli sosyal şartlarda ortaya çıkar ve belli sosyal zümreler tarafından yaşatılır*" (Wach, 1987: 33). Bu nedenle din, hangi sosyal şartlara hitap ediyorsa onun diline, anlayacakları kavramlara ve hayat şartlarına seslenmek zorundadır.

Zuckerman (2009: 134-135) "*dini tecrübeleri ve kurumları bilgilendiren, belirleyen ve şekillendirenler daima sosyal güçler, beşeri kurumlar ve kültürel ürünlerdir*" demektedir. Ayrıca devamında, "*toplumsal cinsiyet normları, cinsiyet ayrımı, siyasi tartışmalar, iktisadi olgular, ırki meseleler, ekolojik ortamlar, medya güçleri, aile yapıları, teknolojik gelişmeler, sanatsal hareketler, özetle sosyal hayatın geneli için önemli olan herhangi bir şey ya da her şey dini hayat açısından da önemli olacaktır*" sözlerini eklemektedir. Çünkü toplumda yaşanan ve değişen her şey dini yaşamı da etkileyecek ve değiştirecektir.

Aile, eğitim, sosyal çevre, kitle iletişim araçları gibi etkenlerin yanında ölüm, ciddi hastalıklar, doğal afetler (sel, deprem, vb.) gibi diğer sosyal fak-

törler de, dini tercihler ve tutumlar üzerinde etkili olabilmektedir. Kişinin başına bir felaket geldiğinde, Allah'a bağlılığı daha da artarak dini inancı kuvvetlenebilmektedir. Bazen de bu durum tersine işlemekte, kişiyi isyankâr yapabilmektedir. Bireyin psikolojik ve kişilik özelliklerine bağlı olarak, doğal olayların dini yaşam üzerine etkisi, farklı tezahürlerde gerçekleşir. Bu nedenle, doğal olaylar ile dini tutum ve davranışlar arasında çeşitli etkileşimlerin olduğu söylenebilir (Kaya, 1998).

Sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan inançlar, toplumsal yaşama dair bir takım kurallar koyarak toplumsal yapıyı etkilemektedir (Güneş, 2014: 157) Bazı davranışların (öldürmek, zina, hırsızlık vb.) yapılmasını "günah" kabul ederek yasaklayan din, yapılması durumunda bireylerin cezalandırılacağını bildirilerek bu davranışların yapılmasına engel olur. Bazı davranışların (fakirlere yardım etmek, adaletli olmak, harama göz yummak vb.) yapılmasına ise "kutsallık" atfederek teşvik eder ve insanların dinin öngördüğü şekilde eyleme geçmelerine neden olur. Böylece toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan din, toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağlayarak toplumun istikrarına katkıda bulunur (Dönmezer, 1984: 263).

Her toplumdaki örf ve adetlerin dinin etkisi altında şekillendiğini belirten Bilgiseven (1987: 114), bunun tersini iddia etmenin "sosyolojik körlük" olduğunu söylemektedir. Şöyle ki inanan insanlar, gündelik hayatlarında sıradan davranışlarında bile dinin etkisi altında hareket etmektedirler. Koymuş olduğu belli kurallar çerçevesinde din, "toplumsal kontrol sağlar" ve bireylerin belli bir şekilde davranmalarını teşvik ederek toplumun düzeyine katkıda bulunur (Bilgiseven, 1985: 4).

Dinin inanan bireylerin tüm sosyal alanlarına, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde tesiri vardır. Bireylerin giyiminden konuşmasına, yemek yemesinden oturup kalkmasına, (din-aile, din-eğitim, din-siyaset ve din-ekonomi ilişkilerine) kadar her şeyde dinin etkisini görmek mümkündür. Din, bu işlevleri sayesinde insanlar arasında benzer davranış örüntülerinin oluşmasına neden olarak bireyler arasında ağlar örür.

Dini tecrübenin ifade şekillerini kısaca özetlemek gerekirse; dinin inanç boyutu (anlatımı) sadece bireyi ilgilendirirken, dinin ibadet boyutu hem bireyi hem de toplumu ilgilendirir. Dinin sosyolojik boyutu ise kişiler ve kurumlar arası ilişkilerde önem kazandığı için diğer insanları ilgilendiren bir boyuttur.

2. Bulgular

2.1. Örneklemin Olgusal Durumu ile İlgili Bulgular

Hopa ilçe merkezinde yapılan bu çalışmaya 253 kişi katılmıştır. Araştırma katılanların %55,4'ü erkek (143 kişi) %44,6'sı (115 kişi) ise kadındır. Araştırmaya katılan erkek katılımcılar ile kadın katılımcıların birbirine yakın oranlarda olması, çalışmada örneklemin cinsiyet bakımından evreni temsil kabiliyetine işaret etmektedir.

Araştırmaya katılanların yaşı minimum 18'dir. Araştırmaya katılanların %24,8'i 18-25 yaş grubunda, %27,5'i 26-34 yaş grubunda, %27,5'i 35-

44 yaş grubunda, %11,6'sı 45-54 yaş grubunda, %7,4'ü 55-64 yaş grubunda ve %1,2'si 65 ve üstü yaş grubundaki kişilerden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılanların medeni durumları; bekâr, evli, eşi ölmüş, boşanmış, boşanmamış/ayrı yaşıyor şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Örneklem grubunun %43,4'ü bekâr, %51,2'si evli, %0,8'inin eşi ölmüş, %3,9'u boşanmış, %0,8'i boşanmamış ancak eşinden ayrı yaşamaktadır.

Örneklem grubunun eğitim durumu şu şekildedir: %1,6'sı okuryazar değil, %0,4'ü okula gitmemiş ama okuryazar, %12,4'ü ilkokul mezunu, %11,6'sı ortaokul mezunu, %36,4'ü lise mezunu, %37,6'sı ise yüksekokul/fakülte mezunu ya da öğrencisi olan kişilerdir.

Örneklemin din eğitimi alma (aileden, okul vs) veya alma durumu ile ilgili veriler şu şekildedir: Araştırmaya katılanların %51,6'sı anne-babadan (aileden) din eğitimi almıştır. Bu oran, araştırmaya katılan kişilerin yarısından fazlasının din eğitimini aileden aldığını göstermekte ve ailenin eğitim işlevine işaret etmektedir. Örneklem grubunun %9,3'ü kendi kendine, %2,3'ü dini bir gruptan, %31,8'i cami, Kur'an kursu, okul gibi resmi kurumlardan din eğitimi almıştır. Örneklemin %5'i ise herhangi bir din eğitimi almamıştır.

Hopa ilçe merkezinde yaşayan ve kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan Laz ve Hemşinlilerin oranları ise şöyledir. Örneklemin %55'ini Lazlar, %45'ini Hemşinliler oluşmaktadır. Bu oranlar, örneklemin etnik kimlik bakımından yeterliliğine işaret etmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin dinin teorik, pratik ve sosyolojik boyutlarıyla ilgili algıları, tutumları ve davranışları şu şekildedir.

2.2. Dinin İnanç Boyutu İle İlgili Bulgular

İman, sözlük anlamında "*bir şeye inanmak ve tasdik etmek, kötülüklerde korunmak, kötü şeylere karşı güven ve emniyet içinde olmak*"tır. İslam dininde iman esasları "*Allah'tan başka ilâh olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere inanmaktır*" (Cilacı, 2001: 176-177). Bu iman esaslarına İslam'da kısaca "*Amentü*" denir.

İslam inancının temeli, Allah'a imandır. "*Allah'a imanın temeli de O'nun var ve bir olduğuna inanma*" ve *O'na şirk koşmamadır. Her şeyi yoktan var eden Allah'ın, eşi, benzeri, yardımcısı, ortağı yoktur. Çünkü O'nun bunlara ihtiyacı yoktur. Allah, yegâne ve mutlak manada birdir, tektir. Allah, "eksiği ve gediği olmayan; ihtiyacı, arzusu, korkusu bulunmayan mutlak kemâl sahibidir. Her şey O'na muhtaç; O, her şeyden müstağnidir"* (Karadaş, 2010: 39). Örneklemin Allah'a inanç düzeyi aşağıdaki şekildedir.

Lazların %90,1'i (erkeklerin %88,2'si, kadınların %93'ü), Hemşinlilerin %79,3'ü (erkeklerin %77,6'sı, kadınların %81'i) her şeyi yaratan Allah'ın varlığına kesin olarak inanmaktadır.

Tablo 1: Örneklemin Allah'a İnanç Düzeyi

Cinsiyet Durumu	Allah'a İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	-Her şeyi yaratan Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyorum	75	45	120
	-Allah'ın varlığına inanıyorum fakat bazı şüphelerim var	4	5	9
	-Ailem ve çevremdekiler inandıkları için inanıyorum	1	0	1
	-Allah'ın varlığına inanmıyorum	2	6	8
	-Fikrim yok	3	2	5
	-Toplam	85	58	143
Kadın	-Her şeyi yaratan Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyorum	53	47	100
	-Allah'ın varlığına inanıyorum fakat bazı şüphelerim var	3	6	9
	-Allah'ın varlığına inanmıyorum	1	4	5
	-Fikrim yok	0	1	1
	-Toplam	57	58	115

Tablo 2: Örneklemin Peygambere İnanç Düzeyi

Cinsiyet	Hz Muhammed'in Peygamberliğine Dair İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Peygamber olduğuna kesin olarak inanıyorum	69	45	114
	İnanıyorum fakat bazı şüphelerim var	3	1	4
	Normal bir insan olarak görüyorum	3	6	9
	Yönetici ve bir lider olarak görüyorum	3	1	4
	Fikrim yok	7	5	12
	Toplam	85	58	143
Kadın	Peygamber olduğuna kesin olarak inanıyorum	53	47	100
	İnanıyorum fakat bazı şüphelerim var	3	4	7
	Normal bir insan olarak görüyorum	0	6	6
	Yönetici ve bir lider olarak görüyorum	1	0	1
	Fikrim yok	0	1	1
	Toplam	57	58	115

İslam inanç esaslarından bir diğeri peygamberlere imandır. Allah'tan insanlara ilahî mesaj getiren kişiye peygamber denir (Karadaş, 2010: 69). "Allah'ın dininin son halkası olan İslam, önceki peygamberleri ve onların getirdiği ilahî mesajları kabul etmekte, peygamberler arasında ayırım yapmayı Allah'ın dininin temel şartı saymaktadır" (Gündüz, 2010: 60-62). Tablo 2'ye göre, Lazların %85,9'u (erkeklerin %81,2'si, kadınların %93'ü) ile

Hemşinlilerin %79,3'ü (erkeklerin %77,6'sı, kadınların %81'i) Hz Muhammed'in peygamber olduğuna kesin olarak inanmaktadır.

İslam dininde imanın altı şartından bir diğeri meleklerle imandır. İnsandan önce yaratılmış olan melekler, "*Allah'a hamd ve sena ile meşgul olan nurani varlıklardır*" (Karadaş, 2010: 107). Lazlar ve Hemşinlilerin meleklerle inanç durumu şöyledir:

Tablo 3: Örneklemin Meleklerle İnanç Düzeyi

Cinsiyet Durumu	Meleklerle İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Tamamen katılıyorum	60	34	94
	Katılıyorum	8	11	19
	Kararsızım	8	2	10
	Katılmıyorum	2	2	4
	Hiç katılmıyorum	7	9	16
	Toplam	85	58	143
Kadın	Tamamen katılıyorum	48	34	82
	Katılıyorum	7	11	18
	Kararsızım	1	8	9
	Katılmıyorum	0	2	2
	Hiç katılmıyorum	1	3	4
	Toplam	57	58	115

Lazların %86,6'sı (erkeklerin %80'i, kadınların %96,4'ü) meleklerle inanırken, Hemşinlilerin %77,5'i (erkeklerin ve kadınların %77,5) meleklerle inanmaktadır.

Tablo 4: Örneklemin Kur'an-ı Kerim'in Hiçbir Şekilde Değişmediğine Dair İnanç Düzeyi

Cinsiyet Durumu	Kur'an-ı Kerim'in Hiçbir Şekilde Değişmediğine İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Tamamen katılıyorum	56	33	89
	Katılıyorum	10	8	18
	Kararsızım	10	5	15
	Katılmıyorum	2	3	5
	Hiç katılmıyorum	7	9	16
	Toplam	85	58	143
Kadın	Tamamen katılıyorum	44	28	72
	Katılıyorum	8	10	18
	Kararsızım	3	10	13
	Katılmıyorum	1	3	4
	Hiç katılmıyorum	1	7	8
	Toplam	57	58	115

İslam'ın inanç esaslarından biri de Kur'an-ı Kerim'e inançtır. Son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim, Hz Muhammed'e indirilmiştir. İslam dinine göre, ilahî vahiy Hz. Muhammed'e kadar birbirini destekleyen bir içerikle insanlara aynı mesajı vermiş ve Kur'an'la birlikte peygamberler aracılığıyla insanlara

yönelik vahiy sona ermiştir. Vahiy zincirinin son halkası olan Kur'an kıyamete kadar insanlığı aydınlatacak olan bir rehberdir (Gündüz, 2010: 62). Araştırmaya katılan kişilerin Kur'an-ı Kerim'in hiçbir şekilde değişmediğine dair inanç düzeyleri tablo 4'de verilmiştir.

Lazların %83,1'i (erkeklerin %77,6'sı, kadınların %91,2'si) son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim'in hiçbir şekilde değişikliğe uğramadığına inanırken, Hemşinlilerin %68,1'i (erkeklerin 70,6'sı, kadınların %65,5'i) Kur'an-ı Kerim'in günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadığına inanmaktadır.

Tablo 5: Örneklemin Ahiret Gününe İnanç Düzeyi

Cinsiyet Durumu	Ahiret Gününe İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Tamamen katılıyorum	59	34	93
	Katılıyorum	8	10	18
	Kararsızım	8	5	13
	Katılmıyorum	3	1	4
	Hiç katılmıyorum	7	8	15
	Toplam	85	58	143
Kadın	Tamamen katılıyorum	47	35	82
	Katılıyorum	7	13	20
	Kararsızım	2	6	8
	Katılmıyorum	0	1	1
	Hiç katılmıyorum	1	3	4
	Toplam	57	58	115

İslam dininin iman esaslarından bir diğeri ahiret gününe imandır. Ahiret hayatı, geniş anlamda düşünüldüğünde kabir hayatını da içine alan, ölümden sonraki bir hayattır. Dar anlamda ise, tekrar diriliş ilanı anlamına gelen ikinci Sur'a üflenmesi ile başlayan, bu dünyada yaptığımız eylemlerin (iyilik ve kötülüklerin) sonucunun alınacağı ve Allah'ın dilemesine bağlı olarak sonsuza denk sürecek bir hayattır (Karadaş, 2010:119).

Araştırmaya katılanların ahiret gününe inanma düzeyleri tablo 5'te gösterilmiştir. Bu tabloya göre; Lazların %85,2'si (erkeklerinin %78,8'i, kadınlarının %94,7 'si) ahiret gününe inanırken, Hemşinlilerin ise 79,3'ü (erkeklerin %75,8'i, %82,7'si) ahiret günün inanmaktadır.

İslam dininde kader, "*Allah'ın sınırsız ilmi ile ezelden ebede var olan her şeyi bilmesi ve takdir etmesidir*". Allah'ın bu bilgi ve takdirine bağlı olarak yeri ve zamanı geldiğinde gerçekleşecek olayı yaratması ise kazadır (Karadaş, 2010: 63). Lazlar ve Hemşinlilerin kadere inanma düzeyleri tablo 6'da yer almaktadır.

Araştırmaya katılan Lazların %79,6'si (erkeklerin %75,3'ü, kadınların %86'sı) kadere inanırken, Hemşinlilerin %75'i (erkeklerin %70,68'i, kadınların 79,31'i) kadere inanmaktadır.

Tablo 6: Örneklemin Kadere İnanç Düzeyi

Cinsiyet Durumu	Kadere İnanç Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Tamamen katılıyorum	52	30	82
	Katılıyorum	12	11	23
	Kararsızım	9	3	12
	Katılmıyorum	5	5	10
	Hiç katılmıyorum	7	9	16
	Toplam	85	58	143
Kadın	Tamamen katılıyorum	43	32	75
	Katılıyorum	6	14	20
	Kararsızım	5	6	11
	Katılmıyorum	0	2	2
	Hiç katılmıyorum	3	4	7
	Toplam	57	58	115

İslam'ın iman esaslarının dışında kalmakla beraber toplum tarafından kabul edilip benimsenen, kuşaktan kuşağa aktarım vasıtasıyla varlığını devam ettiren ve kesin sebepleri bilinmeyen inançlar da vardır. Bu inançlara halk inançlara denilmektedir (Aksoylu, 2010: 335).

Araştırmaya katılan kişilere halk inançları kapsamında büyüye, fala ve burçlara, kurşun dökmeye, muskaya, türbelerde yapılan ibadetlerin gerçekleşeceğine dair inançları sorulmuştur. Araştırmaya katılanların;

- %24,8'i (Lazların %34,5'i, Hemşinlilerin %12,9'u) büyüye inanmaktadır.

- %13,2'si (Lazların%11,6'sı, Hemşinlilerin %15,5'i) fala ve burçlara inanmaktadır.

- %14,7'si (Lazların %16,9'u, Hemşinlilerin %12,1'i) kurşun dökmeye inanmaktadır.

- %34,1'i (Lazların %41,5'i, Hemşinlilerin %25'i) muskaya inanmakta.

- %30,6'sı (Lazların 30,2'si, Hemşinlilerin %31'i) türbelerde yapılan dua ve isteklerin gerçekleşeceğine inanmaktadır.

2.3. Dinin İbadet Boyutu İle İlgili Bulgular

Arapça'da ibadet, "kulluk, Allah'a tapınma, emirlerini yerine getirme, taat, takva, Allah'a karşı olan inancı şükranla ifade etme" anlamlarına gelir (Cilacı, 2001: 168). İslam dininde ibadet kişinin tüm yaşantısını kapsar ve yalnızca Allah'a yapılır (Gündüz, 2010: 64-65).

İslamda ibadetler üçe ayrılır: Malla yapılan ibadetler, bedenle yapılan ibadetler ve hem malla hem de bedenle yapılan ibadetler.

İslam dininin temel ibadetlerinden biri, günlük beş vakit namaz kılmasıdır. Namaz belirli kurallar dâhilinde bedenle yapılan ve tüm Müslümanlara farz olan bir ibadettir. Araştırmaya katılan kişilerin günlük beş vakit namaz kılma durumları şöyledir.

Tablo 7: Örneklemin Günlük Beş Vakit Namaz Kılma Durumu

Cinsiyet Durumu	Günlük Beş Vakit Namaz Kılma Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Her zaman	11	5	16
	Çoğu zaman	9	2	11
	Bazen	21	15	36
	Nadiren	17	12	29
	Hiçbir zaman	27	24	51
	Toplam	85	58	143
Kadın	Her zaman	17	6	23
	Çoğu zaman	10	6	16
	Bazen	14	17	31
	Nadiren	10	14	24
	Hiçbir zaman	6	15	21
	Toplam	57	58	115

Lazların %33'ü (erkeklerin %23,5'i, kadınların %47,4'ü) her zaman veya çoğu zaman beş vakit namaz kılarken Hemşinlilerin %16,4'ü (erkeklerin %12,1'i, kadınların %20,7'si) her zaman veya çoğu zaman namaz kılmaktadır. Lazların %23,2'si (erkeklerin %31,8'i, kadınların %10,5'i) hiçbir zaman namaz kılmazken, Hemşinlilerin %33,6'sı (erkeklerin %41,4'ü, kadınların %25,9'u) hiçbir zaman günlük beş vakit namaz kılmamaktadır.

İslam dininin temel ibadetleri arasında yer alan bir diğer ibadet, oruç tutmadır.

Tablo 8: Örneklemin Ramazan Ayında Oruç Tutma Durumu

Cinsiyet Durumu	Ramazan Ayında Oruç Tutma Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Her zaman	49	28	77
	Çoğu zaman	7	9	16
	Bazen	10	8	18
	Nadiren	7	5	12
	Hiçbir zaman	12	8	20
	Toplam	85	58	143
Kadın	Her zaman	40	33	73
	Çoğu zaman	6	14	20
	Bazen	6	4	10
	Nadiren	2	3	5
	Hiçbir zaman	3	4	7
	Toplam	57	58	115

Oruç tutmak, bedenle yapılan bir ibadettir ve Müslümanların ramazan ayında oruç tutmaları farzdır (Gündüz, 2010: 67-68).

Lazların %71,8'i (erkeklerin %65,9'u, kadınların %80,7'si) her zaman ya da çoğu zaman ramazan ayında oruç tutarken Hemşinlilerin %72,4'ü

Hopa'da Sosyal ve Dini Hayat: Lazlar ve Hemşinliler Örneği

(erkeklerin %63,8'i, kadınların %81'1) ramazan ayında oruç tutmaktadır. Lazların %10,6'sı (erkeklerin %14,1'i, kadınların %5,3'ü), Hemşinlilerin %10,3'ü (erkeklerin %13,8'i kadınların %6,9'u) ise hiçbir zaman ramazan ayında oruç tutmamaktadır.

Zekât, belirli maddi varlığa (zenginliğe) sahip olan Müslümanların, malının ya da parasının belirli bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermesidir. Zekât verme, tıpkı oruç ve namaz gibi farz olan bir ibadettir (Gündüz, 2010: 68). Araştırmaya katılan kişilerin zekât verme düzeyleri şöyledir:

Tablo 9: Örneklemin Zekât Verme Durumu

Cinsiyet Durumu	Her Yıl Zekât Verme Durumu	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Her zaman	39	29	68
	Çoğu zaman	13	7	20
	Bazen	13	7	20
	Nadiren	6	2	8
	Hiçbir zaman	14	13	27
	Toplam	85	58	143
Kadın	Her zaman	33	23	56
	Çoğu zaman	8	8	16
	Bazen	9	9	18
	Nadiren	1	5	6
	Hiçbir zaman	6	13	19
	Toplam	57	58	115

Lazların %65,5'i (erkeklerin %61,2'si, kadınların %71,9'u) ile Hemşinlilerin %57,7'si (erkeklerin %62,1'i, kadınların %53,4'ü) her yıl ya da çoğu yıllarda zekât vermektedir.

Tablo 10: Örneklemin Kurban Kesme Durumu

Cinsiyet Durumu	Kurban Kesme Durumu (Ailede)	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Her zaman	44	38	82
	Çoğu zaman	16	9	25
	Bazen	7	3	10
	Nadiren	7	0	7
	Hiçbir zaman	11	8	19
	Toplam	85	58	143
Kadın	Her zaman	35	38	73
	Çoğu zaman	8	8	16
	Bazen	4	5	9
	Nadiren	5	2	7
	Hiçbir zaman	5	5	10
	Toplam	57	58	115

“Yaklaşmak”, “Allah’a yakınlık sağlamak vesilesi olan şey” gibi anlamlara gelen kurban; ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak boğazlamak şeklinde yapılan bir ibadettir. Kurban kesmenin vacip mi yoksa sünnet mi olduğu konusunda mezhepler arasında bazı farklılıklar vardır. Hanefi mezhebinde kurban kesmek vacip olan bir ibadettir. İslam dininde kurban kesmek için kişinin Müslüman olması, akıllı ve buluğa ermiş olması, yolcu olmaması, hür olması ve zengin olması gerekir (Güç, 2003: 309-320; Akyüz, 2007: 9).

Lazların %72,5’ü (erkeklerin %70,6’sı, kadınların %75,4’ü) ile Hemşinlilerin %80,2’si (erkeklerin %81’i, kadınların %79,3’ü) her yıl ya da çoğu yıllarda kurban kesmektedir.

İslam’ın beş şartından bir tanesi de hacca gitmektir. Hacca gitmek, maddi durumu uygun olan Müslümanların yapması gereken bir ibadettir. Hac için ihrama girmek, Kabe’yi tavaf etmek ve Arafat’ta bir müddet zaman geçirmek gerekmektedir. Aynı zamanda hac ibadeti kapsamında Safa ve Merve arasında gidip gelme (sa’y yapma), cemerata taş atma ve kurban kesme ibadetlerinin de yapılması gerekmektedir (Gündüz, 2010: 68; Cilacı, 2001: 143). Araştırmaya katılan kişilere hacca gitmenin gerekli olup olmadığına dair bir soru sorulmuştur.

Tablo 11: Örneklemin Hacca Gitmenin Gerekli Olduğuna Dair Görüşleri

Cinsiyet Durumu	Hacca Gitmenin Gerekli Olduğunu Düşünüyorum	Etnik Kimlik		Toplam
		Laz	Hemşinli	
Erkek	Tamamen katılıyorum	55	23	78
	Katılıyorum	5	6	11
	Kararsızım	7	9	16
	Katılmıyorum	4	0	4
	Hiç katılmıyorum	14	20	34
	Toplam	85	58	143
Kadın	Tamamen katılıyorum	36	28	64
	Katılıyorum	7	8	15
	Kararsızım	6	11	17
	Katılmıyorum	1	2	3
	Hiç katılmıyorum	7	9	16
	Toplam	57	58	115

Lazların %72,5’i (erkeklerin %70,6’sı, kadınların %75,4’ü) ile Hemşinlilerin %56’sı (erkeklerin %50’si, kadınların %62,1’i) hacca gitmenin gerekli olduğunu düşünmektedir. Lazların %14,8’i (erkeklerin %16,5’i, kadınların %12,3’ü) ile Hemşinlilerin %25’i (erkeklerin %34,5’i, kadınların %15,5’i) hacca gitmenin gerekli olduğu görüşüne hiç katılmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılanların cuma namazı kılma, bayram namazı kılma, te-ravih namazı kılma, mübarek gün ve gecelerde ibadet etme ve dua etme ile ilgili ibadet düzeyleri şöyledir:

Lazların %45,1'i (erkeklerin %61,2'si, kadınların %21,1'i) ile Hemşinlilerin %29,3'ü (erkeklerin %55,2'si, kadınların %3,4'ü) her cuma ya da çoğu cumaları cuma namazını kılmaktadır.

Lazların %50'si (erkeklerin %68,2'si, kadınların %22,8'i) ile Hemşinlilerin %42,2'si (erkeklerin %79,3'ü, kadınların %5,2'si) her zaman ya da çoğu zaman bayram namazı kılmaktadır.

Lazların %43'ü (erkeklerin %37,7'si, kadınların %49,1'i) ile Hemşinlilerin %33,6's (erkeklerin %31'i, kadınların %36,2'si) her zaman ya da çoğu zaman teravih namazı kılmaktadır.

Lazların %60,6'sı (erkeklerin %55,3'ü, kadınların %68,4'ü) ile Hemşinlilerin %52,6'sı (erkeklerin %46,5'i, kadınların %58,6'si) mübarek gün ve gecelerde her ibadet etmektedir.

Lazların %82,4'ü (erkeklerin %82,4'ü, kadınların %82,5'i) ile Hemşinlilerin %76,7'si (erkeklerin %70,7'si, kadınların %82,8'i) her zaman ya da çoğu zaman dua ettiğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan Lazların %47,9'u (erkeklerin %52,9'u, kadınların %40,4'ü) ile Hemşinlilerin %59,5'i (erkeklerin %60,3'ü, kadınların %58,6'si) ibadet etmeseler de kalplerindeki imanın yeterli olduğunu düşünmektedirler.

2.4. Dinin Sosyal Boyutu İle İlgili Bulgular

Din, inançlar ve ibadetlerden oluşan bir olgu olmanın yanı sıra, inananların tüm hayatını kuşatan ve sosyal hayatın çeşitli alanlarında kendini gösteren bir fenomendir.

Bu bölümde dinin sosyal boyutunu ölçmek amacıyla; kız-erkek arkadaşlık durumu, eş seçiminde dikkat edilen hususlar, dini nikah yaptırma durumu, çocuklara ibadet etmeyi öğretme durumu, aile içinde dini görevlerini yerine getirmeyenleri uyarma durumu, kadının başörtü kullanması durumu, akrabaları ziyaret etme durumu, televizyonda dini programları izleme durumu, dini sohbetlere katılma durumu, insanlara yardım etme durumu, siyasi partilere oy verirken dikkat edilen hususlar, dine uygun yaşamayan toplumları Allah'ın cezalandırdığına inanma durumu, dini yaşayışın giderek zayıflamakta olduğu ile ilgili görüşler, rüşvet ve faiz alıp-verme durumları, yalan söyleme, alkol kullanma ve kumar/şans oyunları oynama durumları ile ilgili konular karşısında katılımcıların tutumları, algıları ve davranışları analiz edilmektedir.

Lazların %57'si (erkeklerin %62,4'ü, kadınların %49,1'i) ile Hemşinlilerin %74,1'i (erkeklerin %82,8'i, kadınların %65,5'i) günümüzde kız-erkek arkadaşlığının normal olduğunu düşünmektedir.

Eş seçiminde en çok; Lazların %8,5'i (erkeklerin %8,2'ü, kadınların %8,8'i), Hemşinlilerin %10,3'ü (erkeklerin ve kadınların %10,3'ü) zenginlik, iş, itibar vs dikkat ettiğini; Lazların %78,2'si (erkeklerin %77,6'sı, kadınların %79'u), Hemşinlilerin %69,8'i (erkeklerin %69'u, kadınların %70,7'si) güzel ahlak ve namusa önem verdiğini; Lazların %6,3'ü (erkeklerin %3,5'i, kadınların %10,5'i), Hemşinlilerin %9,5'i (erkeklerin %5,2'si, kadınlar

%13,8'i) eşin dindar olmasına dikkat ettiğini; Lazların %2,9'u (erkeklerin %4,7'si, kadınların hiçbiri), Hemşinlilerin %5,2'si (erkeklerin %8,6'sı, kadınların %1,7'si) dış görünüşe (güzel/yakışıklı olmasına) dikkat ettiğini; Lazların %4,2'si (erkeklerin %5,9'u, kadınların %1,8'i), Hemşinlilerin %5,2'si (erkeklerin %6,9'u, kadınların %3,4'ü) soyunun güzel olmasına dikkat ettiğini belirtmiştir.

Lazların %80,9'u (erkeklerin %76,5'i, kadınların %87,7'si) ile Hemşinlilerin %77,5'i (erkeklerin %69'u, kadınların %86,2'si) evlenirken resmi nikâhın yanında dini nikâhın da yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Lazların %85,9'u (erkeklerin %83,5'si, kadınların %89,5'i), Hemşinlilerin %77,5'i (erkeklerin %72,4'ü, kadınların %82,8'i) çocuklara ibadet etmeyi öğretmenin gerekli olduğunu düşünmektedir.

Lazların %73,9'u (erkeklerin %70,6'sı, kadınların %79'u), Hemşinlilerin %65,5'i (erkeklerin %60,3'ü, kadınların %70,7'si) aile içinde dini görevlerini yerine getirmeyenleri uyarmak gerektiğini düşünmektedir.

Lazların %60,5'i (erkeklerin %56,5'i, kadınların %66,7'si), Hemşinlilerin %52,5'i (erkeklerin %55,2'si, kadınların %50'si) dinin bir gereği olarak kadınların başörtüsü kullanması gerektiğini düşünmektedir.

Lazların %63,4'ü (erkeklerin %58,9'u, kadınların %70,2'si), Hemşinlilerin %74,1'i (erkeklerin ve kadınların %74,1'i) akrabalarını her zaman ya da çoğu zaman ziyaret etmektedir.

Lazların %25,4'ü (erkeklerin %27,1'i, kadınların %22,8'i), Hemşinlilerin %20,7'si (erkeklerin %22,4'ü, kadınların %19'u) her zaman ya da çoğu zaman televizyonda dini programları izlemektedir.

Lazların %10,6'sı (erkeklerin % 7,1'i, kadınların %15,8'i), Hemşinlilerin %9,5'i (erkeklerin %10,3'ü, kadınların %8,6'si) her zaman ya da çoğu zaman çevrelerinde düzenlenen dini sohbetlere katılmaktadır.

Lazların %83,1'i (erkeklerin %81,2'si, kadınların %86'sı), Hemşinlilerin %88'i (erkeklerin %91,4'ü, kadınların %84,5'i) her zaman ya da çoğu zaman etrafındaki insanlara yardım etmektedir.

Siyasi partilere oy verirken en çok; Lazların %21,1'i (erkeklerin %21,2'si, kadınların %21,1'i), Hemşinlilerin %31,9'u (erkeklerin %36,2'si, kadınların %27,6'sı) liderin dürüstlüğüne dikkat ettiğini; Lazların %52,8'i (erkeklerin %50,6'sı, kadınların %56,1'i), Hemşinlilerin %44,8'i (erkeklerin %39,7'si, kadınların %50'si) partinin ya da liderinin hizmetlerine dikkat ederek; Lazların %18,3'ü (erkeklerin %22,4'ü, kadınların %12,9'u), Hemşinlilerin %16,4'ü (erkeklerin %17,2'si, kadınların %15,5'i) partinin ideolojisine dikkat ederek; Lazların %3,5'i (erkeklerin ve kadınların %3,5'i), Hemşinlilerin %2,6'sı (erkeklerin hiçbiri, kadınların %5,2'si) partinin ya da parti liderinin dini söylemine dikkat ederek oy kullandığını belirtmiştir.

Lazların %41,5'i (erkeklerin %37,6'sı, kadınların %47,4'ü), Hemşinlilerin %30,1'i (erkeklerin %29,3'ü, kadınların 31'i) dine uygun yaşamayan toplumları Allah'ın çeşitli afetlerle cezalandırdığına inanmaktadır.

Lazların %56,3'ü (erkeklerin %62,4'ü, kadınların %47,4'ü), Hemşinlilerin %52,5'i (erkeklerin %55,2'si, kadınların %50'si) toplumumuzda dini yaşayışın giderek zayıflamakta olduğunu düşünmektedir.

Lazların %14,1'i (erkeklerin %15,3'ü, kadınların %12,3'ü), Hemşinlilerin %16,3'ü (erkeklerin %24,1'i, kadınların %8,6'sı) işlerinin kolayca halledilmesi için rüşvet verebileceğini belirtmektedir.

Lazların %25,3'ü (erkeklerin %30,6'sı, kadınların %17,5'i), Hemşinlilerin %36,2'si (erkeklerin %43,1'i, kadınların %29,3'ü) faize para verdiklerini ifade etmiştir.

Lazların %46,4'ü (erkeklerin %49,4'ü, kadınların %42,1'i), Hemşinlilerin %47,4'ü (erkeklerin %51,7'si, kadınların %43,1'i) gerekli gördüğü durumlarda yalan söylemektedir.

Lazların %34,5'i (erkeklerin %45,9'u, kadınların %17,5'i), Hemşinlilerin %50,8'i (erkeklerin %70,68'i, kadınların %31,03'ü) alkol kullanmaktadır.

Lazların %28,9'u (erkeklerin %41,2'si, kadınların %10,5'i), Hemşinlilerin %24,1'i (erkeklerin %43,1'i, kadınların %5,2'si) kumar/şans oyunları oynamaktadır.

Sonuç

"Küçük İstanbul" benzetmesini tüm özellikleriyle kendinde barındıran Hopa ilçesi, çok kültürlü bir yapıya sahiptir. İlçenin Türkiye-Gürcistan sınır bölgesinde yer alan bir yerleşim yeri olması, burada yaşayan halkın başka kültürlerden olan insanlarla etkileşim içinde olmasına neden olmaktadır. Hopa'da yaşayan kişilerin kumar oynamak için Gürcistan'a gitmesi, Gürcistan'da sigara ve içkinin ucuz olması ve ilçede fuhuş olayının yaygın olması (ilçe merkezinde halkın "*teksas caddesi*" dediği caddede oteller bulunmakta ve fuhuş yapıldığı bilinmektedir) gibi durumlar, burada yaşayan insanların İslam dininin inanç ve ibadet boyutlarına katılma düzeyini etkilemektedir.

Lazlar ve Hemşinlilerin dinin sosyal boyutu ile ilgili düzeylerine bakıldığında, inançları doğrultusunda eylemde buldukları anlaşılmaktadır. Kişilerin inanç düzeyleri arttıkça dinin emrettiği sosyal hayat ile ilgili davranışlarda artış olmakta, inanç düzeyi düştükçe dinin sosyal hayatta yapılmamasını emrettiği davranışlarda artış olmaktadır. Şöyle ki, Lazların inanç ve ibadete katılma düzeyi genel itibarıyla düşünüldüğünde, Hemşinlilerden daha yüksektir. Toplumsal alanda dinin gereği olarak yapılması gereken davranışları Lazlar, Hemşinlilere göre nispeten daha fazla yaparken, dinin yasakladığı alkol kullanma, faiz verme gibi davranışları Hemşinliler daha sık yapmaktadır.

Toplumda dini yaşayışın giderek zayıflaması durumunu, sekülerleşme kavramı karşılamaktadır. Berger, "*sekülerizasyonla biz, toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerinin egemenliğinden çıkarıldığı süreci kastediyoruz*" demektedir (Berger, 1993:162). Hopa'da yaşayan Lazların ve Hemşinlilerin yarısından fazlası toplumda dini yaşayışın giderek zayıflamakta olduğunu düşünmektedir. Hopa'daki seküler hayatta ibadetlerin ve

dini sosyalleşmenin yerini eğlence mekânları (barlar, diskolar vb) kafeler ve çeşitli aktiviteler (spor yapma, futbol izleme, konsere veya sinemaya gitme vb) almış gibi görünmektedir.

24 Ağustos 2015 tarihinde Hopa'da meydana gelen sel felaketi sonucunda çok sayıda can ve mal kaybı meydana gelmiştir. Bu olay sonrasında Hopa'da yaşayan bazı insanların dilinden "böyle yaşadıkları için Allah ibret alsınlar diye bu sel oldu" cümlesine benzer kelimeler dökülmeye başlamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışmada insanların bu durum ile ilgili algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Lazlar, Hemşinlilere oranla dine uygun yaşamayan toplumları Allah'ın çeşitli afetlerle cezalandırdığına daha fazla inanmaktadır.

Hopa'da sosyal ve dini hayat ile ilgili yapılan bu çalışmada anket tekniği kullanıldığı için derinlemesine verilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle daha sonra yapılacak araştırmalarda mülakat yapılarak içeriden bir bakış açısıyla analizlerin yapılması ilçede yaşayan etnik gruplar arasındaki farklılıkların daha ayrıntılı olarak anlaşılması açısından yararlı olabilir.

KAYNAKLAR

- AKDOĞAN Ali (2008). *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*, İstanbul: Dem Yayınları.
- AKSOYLU Kamil (2010). *Laz Kültürü: Tarih, Dil Gelenek ve Toplumsal Yapı*, 2. Baskı, Ankara: Phoenix.
- AKYÜZ Vecdi (2007). *Kurban*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- BERGER Peter L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları.
- BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan (1987). *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan (1985). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- CİLACI Osman (2001). *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- CIPRIANI Roberto (2011). *Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler*, Çev. Muammer Ak, Murat Kobya, Recep Vardi, Ali Coşkun, Mustafa Yıldırım, Özlem Uluç, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- DÖNMEZER Sulhi (1984). *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- FREYER Hans (1964). *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- GLOCK Charles Y. (1993). Dindarlığın Boyutları Üzerine. Derleyen: Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi içinde* (s. 250-271). 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- GÜÇ Ahmet (2003). *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Bursa, Düşünce Kitabevi Yayınları.
- GÜNAY Ünver (2008). *Din Sosyolojisi*, 8. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- GÜNDÜZ Şinasi (2010). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ş. Gündüz (Ed.), 3. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- GÜNEŞ, Abdurrahman (2014). "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 24, sayı. 1, s. 153-164.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2013). *Din Psikolojisine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları.
- KARADAŞ Cafer (2010). *İslam'ın İnanç Yapısı -ana esasları-*, 2. Baskı, Bursa: Emin Yayınları
- KAYA Mevlüt (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun: Etüt Yayınları.
- KEHRER Günter vd. (1996). *Din Sosyolojisi*, Çev. M. Emin Köktaş ve Abdullah Topçuoğlu, Ankara: Vadi Yayınları.
- KURT, Abdurrahman (2014). *Din Sosyolojisi*, 6. Baskı, Sentez Yayıncılık.
- NEUMAN W. Lawrence (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nice Yaklaşımlar) I. ve II. Cilt*, Çev. Sedef Özge, 6. Baskı, Ankara: Yayınodası.
- TAPLAMACIOĞLU Mehmet (1983). *Din Sosyolojisi*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- YURTSEVEN Rıdvan vd. (2013). *Örneklerle Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- WACH Joachim (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ZUCKERMAN Phil (2009). *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapcıoğlu- Hali Aydınalp, Ankara: Birleşik Yayınevi.

HOPA'NIN ŞAİR CEKETLİ ÇOCUĞU KAZIM KOYUNCU VE KARADENİZ ROCK

Öznur YILMAZ*

ÖZ

Kültür, tanımlanması oldukça zor bir kavramdır. Yalnızca kavramın tanımlanması üzerine yapılmış çalışmalar, son derece geniş bir literatüre sahiptir. Kültürün, ne olduğunu tanımlamaktan öte, onun, insanların toplumsal ilişkiler çerçevesinde etkileşimi ile ortaya çıktığını söylemek bu bağlamda haddini aşan bir ifade olmayacaktır. Kültürün önemli bileşenlerinden biri, müziktir. Toplumsal ilişkilerin belirlediği çerçevede, kültürün değişim ve dönüşüme uğradığı ölçüde müzik, bu değişim ve dönüşümden doğrudan etkilenmektedir. Bir bölgedeki değişimi izlemek için müziğin geçirdiği evreleri izlemek bize tamamiyle açıklayacak olmasa da, sürece yönelik önemli ipuçları verecektir. Hopa, Türkiye'nin Karadeniz sahil şeridinin son noktasında, uç yerleşim olmanın ötesinde bir öneme sahiptir. Farklı etnik gruplara ev sahipliği yapar. Doğu Karadeniz'e yayılmış kadim halklarından Lazlar, Hemşinliler, Gürcüler, Poşalar, Lomlar gibi otokton halklar, bölgenin en önemli merkezlerinden biri olan Hopa'da uzun yıllardır bir arada yaşamaktadır. Bu bir arada yaşama deneyimi, yer yer gerilimlerle beslenmiş olsa da, kültürel alanda önemli bir zenginliğe kapı aralamaktadır. Çalışma özelinde, Kazım Koyuncu'dan hareketle Laz kültürüne yoğunluk verilmiştir. Lakin bölgede ari bir kültürden söz edilemeyeceğini belirtmekte fayda var. Birbirinden farklı kültürel öğelere sahip olan bölge halklarının, ilçe merkezinde bir araya geldiklerinde dışarıdan bir gözün bu farkı görmesi oldukça zor olacaktır. Hopa'da müzik, tüm Doğu Karadeniz'de olduğu gibi, küçükten büyüğe herkesin bir şekilde temas ettiği özel bir etkinliktir. Farklı etnik kimliklerin, kendilerini ifade etmekte kullandıklarını gördüğümüz müziğin, geleneksel biçiminden müstakil bir başlık olarak bahsedeceğiz. Ancak popüler müzik alanında da Doğu Karadeniz başlıca bir çalışma konusu olacak kadar zengin bir alandır. Bir mücadele alanı olarak popüler müziğin, hegemonyanın her aşamasında Doğu Karadeniz'den bir karşılık verdiğini söylemek elzemdir.

Anahtar Sözcükler: Rock, Karadeniz, Hopa, Zuğaşi Berepe, Kazım Koyuncu.

---

* Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2392-4463, oznuryilmaz@gmail.com

ABSTRACT

Culture is a conception which is a pretty difficult to describe. Only studies on the definition of the concept have an extremely broad literature. Culture has emerged in the context of people's social relations. One of the important components of the culture is music. On the environment which is determined by the social relations, to the extent that the culture changes and transforms the music is directly influenced by these changes and transformations. Tracking the stages of music in order to follow a change in a region will provide us with important clues to the process, although it will not fully explain it to us.

Hopa is the tip of the north in turkey. It hosts different ethnic groups. Autochthonous communities spreading in Eastern Blacksea as Lazs, Hamshenis, Georgians, Poşas, Loms have been for many years in Hopa, one of the most important centers of the region. While this coexistence experience is nourished by tensions, it causes for a important wealthiness in cultural area. In the study specially, moving from Kazım Koyuncu, the intensity of Laz culture was given.. But it is useful to say that in that area it can't be mentioned in a pure culture. When the people of that region, which have different cultural factors, come together in the county town, it is very hard to see the differences for a foreigner.

In Hopa as the whole Eastern Blacksea, the music is a specific activity that all people from every age touch. We will mention in music we see that different ethnic identities use as a self expression, different from the traditional form. However, in the area of popular music, Eastern Black Sea is also a rich field to be a major work topic. It is essential to say that as a field of struggle the popular music responds to each stage of hegemony from Eastern Blacksea.

Keywords: Rock, Blacksea, Hopa, Zuğışı Berepe, Kazım Koyuncu

Doğu Karadeniz, Ordu ilinden başlayarak kıyı şeridinde Trabzon, Rize ve Artvin ilini, iç kesimde Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsayan bölgenin coğrafi adıdır. Biz bu çalışmada bir kültürel kuşak olarak Doğu Karadeniz ifadesini kullanırken kıyı şeridini kapsayan kesimi kastedeceğiz. Hopa; Türkiye'nin en kuzeydoğusunda, Doğu Karadeniz sahil hattının son noktasıdır. Yaklaşık 35 bin¹ kişilik yerleşik bir nüfusa sahip bu kentin sınırları içinde Sarp Sınır Kapısı'nın mevcudiyeti nedeniyle gün içinde ortaya çıkan yoğun bir nüfus mobilizasyonu rahatlıkla gözlenebilir haldedir. Tipik Doğu Karadeniz coğrafi yapısı olarak deniz ile paralel uzanan yüksek dağlar, Hopa'nın dar bir kıyı şeridi halinde sınırlanmasına neden olmuştur. Dağların bu konumunun, Hopa'daki yaşamı mühim bir biçimde etkilediğini söylemek mümkündür.

Temel geçim kaynaklarından birisi; 1988 yılında karşılıklı geçişe açılan Sarp Sınır Kapısı'dır. Gürcistan'a açılan Sarp Sınır Kapısı'nın özgül şartlarından uzunca bahsetmek anlamlı olmayacaktır. Lakin belirtilmeden geçi-

---

¹ https://www.nufusu.com/ilce/hopa_artvin-nufusu (Erişim Tarihi: 17.11.2017)

lemeyecek kadar önemli olan özelliklerinden biri de, öncelikle Azerbaycan ve Ermenistan ile sonrasında tüm Kafkasya ile kurulabilecek tek bağın bu kapı üzerinden olmasıdır. Sınırın dışında ise, diğer önemli ekonomik faaliyetlerden biri çay tarımıdır. Çayın, Türkiye'deki serüveni çok uzun bir geçmişe sahip değildir. 1947'de ilk fabrikanın kurulmasından itibaren çay, bölge ekonomisinin en önemli kalemlerinden biri haline gelmiştir. Hopa'daki ekonomik ağın sürekliliği için sınır kapısı ve çay oldukça hayati pozisyonlara sahiptir.

Hopa'nın içinden geçen Sundura Deresi, kenti sosyo-ekonomik olarak ikiye böler. Dağ köylülerinin, kent merkezinde iskânı sırasında yaşanan sorunlar, onları kentin hemen dışında bir mahalle kurmaya itmiştir. Bu mahalle ile kent merkezi arasından geçen dere ile Hopa, başlangıçta, neredeyse sınıfsal olarak denebilecek bir biçimde ikiye bölünmüştür. Ancak sınırın açılmasıyla başlayan serüven, Hopalıların "kaçakçılık" gibi yeni bir zenginleşme aracına sahip olmasına neden olmuştur. Zenginleşen bu yeni grup, eski mahallenin kent merkezi ile kıyaslandığında daha düz bir alana sahip olmasını fırsata dönüştürmüş ve mahalledeki inşaat oranında gözle görülür bir artış olmuştur.

Hopa'nın bu denli ayrıntılandırılmasının temel sebebi, incelenecek müziğin toplumsal ilişkiler bağlamını ortaya koymaktır. Karadeniz müziğinin bir bütün olarak ele alınamayacağı bölgedeki etnik çeşitlilikle ilgilidir. Karadeniz rock türünün ortaya çıkışına sebep olan toplumsal koşullardan bir kısmı da yine Hopa'daki yerel dinamikler bilindiği ölçüde anlaşılanacaktır. Bu açıdan Artvin ili Hopa ilçesinden hareketle etnik çeşitliliğin müzik üzerinde yarattığı farklılaşmaya dikkat çekilmek istenmektedir.

Karadeniz müziği, bu çalışmada iki temel başlıkta ele alınacaktır. Bunlardan ilki geleneksel Karadeniz müziği, ikincisi de Karadeniz rock olarak kavramsallaştırılan popüler müzik ögesidir. Geleneksel Karadeniz müziği genellikle anonimdir. İmece zamanında, mutlu günlerde veya acılı günlerde refleksif bir şekilde üretilen müziğin alıcısı, üreticisi ile aynı zamanı ve mekânı paylaşmaktadır. Karadeniz rock ise 1990larda ortaya çıkan bir tür muhalefet alanı olarak ele alınmalıdır. Kültürel alanda etnik kimliklerin sürdürülebilmesini amaç edinen ve bölgenin temel sorunlarından HES, maden, Çernobil gibi başlıkların ifadesini bulduğu bu alan Zuğaşi Berepe grubu ile başlatılabilir.

Çalışmada Kazım Koyuncu'nun röportajlarına sıklıkla yer verilecektir. Kendisini ve müziğe yaklaşımını kendi ifadeleri ile anlamak çalışmanın çıktılarından biridir. Kaynakların taranması ile elde edilen Koyuncu röportajları başta olmak üzere, taranan kaynaklardaki ifadelerinin doğrudan aktarılmasına önem verilmiştir. Karadeniz rock kavramsallaştırması, toplumsal ilişkiler bağlamında oldukça önemli bir çıkıştır.

Rock müziğin felsefesi ve Karadeniz müziğinin yapısı arasındaki ilişki ancak toplumsal ilişkiler bağlamında anlam kazanacaktır. Bu çalışma, "Popüler müzik alanında hegemonyasının kabul gördüğü bir dönemde, tüm yerel müziklerde aynı etkiyi yaratamayan rock, nasıl olur da Karadeniz mü-

ziğinde böylesi bir kırılmaya sebep olur?” sorusuna cevap aramanın bir adımı olarak değerlendirilmelidir. Çalışma bu soruya cevap vermek niyetinin ötesinde, bu soruyu hafızalara kazımak ve bu soruyu sorduran müziği yakından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda da geleneksel Karadeniz müziğinden başlayarak, müziğin toplumsal ilişkilerine projeksiyon tutulmaya çalışılmıştır.

Geleneksel Karadeniz Müziği

“1960 sonrasında Doğu Karadeniz kültürlerinde var olan müzikal normların nasıl bir değişim geçirdiğinin anlaşılması açısından, halk müziklerinde müzikal normların değişimiyle ilgili iki noktanın göz önüne alınması gerekir. Birincisi, halk müziklerinde müzikal normların değişimi genellikle bir müzikal normun tamamen terk edilip yerine bir başka müzikal normun benimsenmesi şeklinde olmaz. Daha çok, bir müzikal norm varlığını sürdürürken, bir başka müzikal normun ortaya çıkması ve -çeşitli nedenlerden dolayı- yaygınlık kazanması ya da daha karizmatik bulunması şeklinde gerçekleşir. Burada ele almak istediğim konu, belirli zaman dilimlerinde karizmatik hale gelmiş olan müzikal normlar ve geleneksel müzikal normlar arasında bir karşılaştırma yapmak ve bu değişimin rasyonellerini belirlemeye çalışmaktır. İkinci nokta da, halk müziğinin geleneksel müzikal normların statik olmadığı ve zaman içerisinde değişim geçirebildiğidir. Bir başka deyişle, geleneksel müzikal normlar durağan ve tarih boyunca değişmeyen normlar değildir. Doğu Karadeniz halk kültürlerinin geleneksel müzikal normları, bu kültürler içerisinde müziğe atfedilen yer dâhilinde üretimde bulunan mahalli sanatçıların eserlerinde ve icralarında ortaya çıkan müzikal normlardır. Bir başka deyişle geleneksel normlar, mahalli sanatçıların ürünleri tarafından belirlenen normlardır” (Kolivar 2012: 344).

Karadeniz bölgesi, coğrafi olarak oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu açıdan bu başlıkta Karadeniz müziği derken, Doğu Karadeniz müziğine odaklanılacaktır. Bunun temel sebebi, Karadeniz’in Cumhuriyet’in erken döneminde göç alan ve göç veren bir bölge olmasından kaynaklı olarak kültürel sınırların oldukça geçişken olmasıdır. Batı Karadeniz, Orta Karadeniz ve Doğu Karadeniz arasındaki kültürel farklılaşma oldukça derindir. Bu açıdan kültürel bir kuşak olarak Doğu Karadeniz’in geleneksel müziğini anlamaya çalışırken bu farklılaşmayı özellikle belirtmek gereklidir.

Doğu Karadeniz’i bir blok halinde ele almak da en az Karadeniz ifade-sindeki kadar problemler barındırmaktadır. Bölgede yaşayan farklı etnik grupların en temelde dilden kaynaklanan farklılaşması müziğe de yansımıştır. Enstrüman kullanımında ve hatta enstrümanın kendisinde bile farklılaşma yaratan bu kültürel farklılaşma oldukça derindir. Bu başlık müstakil bir konu olarak çalışılmaya açık ve bakir bir alandır. Ancak konunun geleneksel Karadeniz müziği olmamasından kaynaklı olarak dil farklılaşmasından ibaret olmadığını belirtmek yeterli olacaktır.

Doğu Karadeniz’deki geleneksel müzikte kadının emeği ilk değinilmesi gereken özelliktir. Kadınlar tarafından yaratılan ve kuşaktan kuşağa aktarı-

lan bu müzik, ne yazık ki bugün, kadınların çeşitli nedenlerle müzikten uzak tutulması nedeniyle² geleneksel müziğin bölgede günden güne geri çekilmesine yol açmıştır. Geleneksel müzik, bölgede genellikle orta yaş ve üstü kadınlar tarafından sürdürülmektedir. Genç kadınların bu müziğin sürdürülmesine katkısı oldukça sınırlıdır. Bölgedeki toplumsal değişimin, kentli yaşam tarzının ve “teknolojik” ilerlemeye bağlı olarak kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sebep gösterilebilir (Varlı vd 2007: 32).

Atma türküler, ağıtlar, ağlamalar, destanlar, ninniler bölgenin geleneksel müziğinde önemli bir yer tutar. Bölgedeki dillerin bugüne aktarımında da bu eserlerin önemli bir yeri vardır. Müziğin, dilin taşıyıcısı olmasındaki önemli etkisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem kültür politikaları ile doğrudan ilişkilidir. Anadolu'dan halk müziklerini toplarken Türkçe sözlü olmayan eserlerin arşivlenmesi eksik bırakılmıştır (Yılmaz 2017).

Doğu Karadeniz'de geleneksel müzik sahnede performe edilmez, genellikle “olay anı”nda, üretildiği anda dinleyici ile buluşur. Genellikle olay anında dile gelen sözlerin, ritim ile buluşması şeklinde ortaya çıkan bu eserlerin yeniden, aynı duygu ve aynı sözler ile tekrarı olanaklı değildir. Düğünlerde horonlar, atma türküler; cenazelerde ağıtlar, ağlamalar sıklıkla kadın-kadın ya da kadın-erkek şeklinde icra edilir. Bölgede yapılan bir görüşmede şöyle bir anekdota rastladık: Bahçede yapılması gereken işler yoğun ve yorucu olduğunda, bahçede çalışanlar yüksek sesle bir türkü söylemeye başlar, türküyü duyan köy sakinleri sesin olduğu bahçeye yardıma giderlermiş. Bir başka örneğe yer vermek gerekirse:

“Laz gençleri dini bayramlar haricindeki, düğün, imece, bayram günleri karşılıklı türküler okumayı, şiirler söylemeyi pek severler. Kızlı erkekli gruplar (Çkonşca) meşe ağaçları diplerinde toplaşır salıncaklar kurarlar. Asırlık meşe ağaçları Lazistan da çokça bulunan ağaçlardır. Bu salıncaklara (Okontsure) önce kızlar bindirilir. Sonra erkekler binerler. Erkekler grubu kızlar grubundan biraz uzakça, topluca durmaktadırlar, iğneleyici şiirler, maniler söylemeye önce erkekler başlarlar. Kızlar da zaten buna hazırlıklıdır. Gecikmeden yanıtlarlar oğlanları söylenen sözler çoğunlukla irticali (O anda yaratılmış sözler)dir. Vaziyete göre düşünülmüş şeylerdir. Gençler arasındaki ciddi diyalog ve duygusal ilişkiler bu eğlencelerde başlamaktadır. Bu diyalog ve duygusal yaklaşımlar çoğunlukla evlenme gibi mutlu sonla noktalanmaktadır” (Vanilşi ve Tandilava, 2005, 160).

Karadeniz Rock ve Zuğaşi Berepe

Rock müziğin yarattığı kültürün Anadolu coğrafyasında birçok farklı nedenden tamamıyla karşılık bulması beklenemez. Bu nedenlerden bir kaçını örneklemek gerekirse, en başa cinsel özgürlük temasını koymamız mümkündür. Cinsel özgürlüğün bir tema olarak eserlerde işlenmesi bile olanaklı

² Son yıllarda bu tabuyu kıran kadınlardan söz etmek gerekir. İlknur Topaloğlu, Ayşenur Kolivar gibi isimler, Karadeniz müziğinin yalnızca sahne performansı açısından değil hem sürdürülmesine dair aldıkları inisiyatif hem de özellikle Kolivar'ın Karadeniz müziği konusundaki bilimsel çalışmalarındaki rolü oldukça önemlidir.

değilken, bu konunun başka şekillerde (örneğin sahne performansında) ifade edilmesi gerçekçi değildir. Bireysel olarak rock müzik icracılarının bu noktada ne düşündüklerinden ziyade, müziğin icrası noktasında bir taraf olamamışlardır. Bu açıdan özelden Doğu Karadeniz, genelde de Türkiye’de rock müziğin “ahlaki” bir otosansür süreci işlettiğini söyleyebiliriz.

Doğu Karadeniz, daha önce bahsi geçtiği üzere, farklı etnik kimliklerin birlikte yaşadığı bir coğrafyadır. Farklı etnik unsurların kendilerini ifade ediş biçimi olarak farklı müzikal altyapıları da yine burada birbiri ile etkileşim içinde görmek mümkün. Ancak rock müzik, Anadolu coğrafyasına ve tabii bu bölgeye dışsaldır. Bu açıdan bir halk eserinin rock müziği ile kendiliğinden harmanlanmasını beklemek abesle iştigal olacaktır. O halde, Doğu Karadeniz’de rock müzik bir karşı çıkış özelliğine sahiptir. Karşı çıkışın yoğunlukla kimlikleri tanımak ve “çevre” temalı oluşu yine bölgenin özgül koşulları ile açıklanabilir.

Zuğaşi Berepe, Karadeniz rock dendiğinde ilk akla gelen gruptur. Hatta bir adım ileri giderek, Karadeniz rock kavramsallaştırmasının ortaya çıkmasını sağlayan gruptur denebilir. Zuğaşi Berepe, Mehmedali Barış Beşli ve Kazım Koyuncu önderliğinde kurulmuş bir gruptur. Grubun temel düsturlarından biri, Lazcanın kaybolmasına itirazın sesini müzik aracılığı ile yükseltmektir. Grubun başlangıçta Lazcanın yaşatılmasına dair kaygıları zaman içinde evrensel meseleleri Lazca seslendirmeye vardı. Kazım Koyuncu bunu şöyle ifade ediyor:

“Kaybolmakta olan Laz kültürünü ve şarkılarını yaşatmak için daha önce kurduğumuz Zuğaşi Berepe, Lazca sözlü rock yapıyordu. Grubun kuruluşunda böyle bir misyon vardı. Lazcanın yaşatılması ve mümkün olduğunca o şarkıların ortaya çıkarılması için çalışılıyordu. Sonrasında bir misyon gibi duran bu durum kendini çok fazla aştı. 98’de yaptığımız albümün bu misyonu üstlenme gibi bir durumu yoktu. Sadece şarkılar Lazcaydı ama sözlerimiz bütün dünyayı ilgilendiren şeylerdi. Daha evrensel sözlü şarkılara yöneldik, evrensel aşkı ve acıyı işledik şarkılarımızda. Biz, hiçbir zaman Lazca şarkılar yaşasın diye müzik yapmadık, sadece Laz türkülerini ve memleketimizin müziklerine kendimizi katarak, yükseltmek ve insanlarla paylaşmak istedik. Ama şunu da gerçekleştirdik: Lazcanın ve yok olmak üzere olan birçok dilin ve kültürün tepkisini ortaya koyduk. Lazca şimdi 10 sene öncesinden daha iyi durumda. Artık gençler Lazcadan utanmıyor, önceden böyle bir durum vardı” (Kazım Koyuncu)³.

Zuğaşi Berepe, çoğu anonim halk müziği olan Lazca eserleri, yeni bir müzikal altyapı ile seslendirmişlerdir. Süreç içerisinde Hemşince de bu repertuvara dâhil olmuştur: Ka tun Mita Xendeoç isimli eseri rock soundu ile düzenlemiş ve albüme dâhil etmişlerdir.

---

³ <http://kazimkoyuncu.uzerine.com/index.jsp?objid=648> Erişim Tarihi: 29.08.2017.

Zuğaşı Berepe, ilk albümü olan *Va Miş'unan*⁴ ile, başta TRT olmak üzere, popüler kültürün hegemonik güçlerinin kullandığı araçlar tarafından üretilen "Karadeniz müziği" algısını dağıtacak bir popülerliğe sahip olmuştur.

"Zuğaşı Berepe, Va Miş'unan albümünden dört yıl sonra İğzas (Gidiyor) adlı albümüyle bu çabayı listelere taşıdı. Yedi Lazca, bir Hemşince, bir de Türkçe sözlü parçadan oluşan albümün müzikal zenginliği, rockın çeşitli tonları arasında akıllıca gidip gelen sounduyla 1998'in en iyi yerli yapıtlarından biri oldu. Lazcanın öne çıktığı kültürel bir misyonun yanında sıkı bir rock albümü özelliği de taşıyordu İğzas (Parçaların Türkçe anlamları kapakta verilmişti). ...doğayı katledecek Çamlıhemşin'deki Fırtına Deresi'nin üzerine yapılacak santrale karşı kampanyayı desteklemesi de İğzas'ın diğer bir özelliğiydi"

Bölge halkının Lazca müziğe olan açlığı ile açıklanamayacak bir dinleyici kitlesine kavuşan grup ikinci albümünden beklediği performansı alamamıştır. Bunun nedeni müziğin alıcısının doyumunu değil, grup üyeleri arasında yaşanan "anlayış farklılığı"dır.

"Zuğaşı Berepe, Karadeniz müziğine rock müziğinin soundunu taşımaya çalışan bir gruptur. Bu grup dağıldıktan sonra, grupta yıldızı parlayan Kâzım Koyuncu'nun solo çalışmalarında bu müziğin katkısı hissedilmişti ancak; bu coğrafyanın müziğine, bu müziğin tınısını grup düzeyinde taşıyan başka bir grubu, iki binli yıllara kadar görmek mümkün olamamıştır" (Ertaş 2014: 40).

Şair Ceketli Çocuk, Kazım Koyuncu ve Sonrası

Kazım Koyuncu'nun sıklıkla "Şair Ceketli Çocuk" şeklinde anıldığı bilinmektedir. Bu yakıştırmanın Kazım Koyuncu'nun Umay Umay ile yaptığı bir röportajda⁶ bulmak mümkündür:

Umay Umay: *sende hep çok örtük ve tatlı bir şairlik durumu hissettim. Ama onu hep gizlediğini de. Hep algı ötesi bir savaşçı olduğun için mi bu sende öne çıkmadı acaba vicdanla sevişirken şiiri es mi geçtin.*

Kazım Koyuncu: *Çocukken şiirle güzel oynuyordum. Şairlerle çok uğraşıyordum. Bir ceket yaptırmak istedim o zamanlar İstanbul a gelirken, şair ceketini. Geldiğimde şairlerin köprü altına gittiğini biliyordum. Kocaman bir yalana hazırdım, muhtemelen ne ceketler diktirdim kendime.. Köyümden çıkıp gelmiştim, orda başka şeyler okuyordum, burada başka başka şeyler*

⁴ "Kapağında seksenine merdiven dayasa da hâlâ dinç gözlerle sadece önüne değil; uzaklara bakan bir kadına yer veren bu çalışma; daha eserlerin dünyasına girmeden Karadeniz'in bilinmeyen tarihiyle coğrafyasının, algılanmak istenmeyen başka tarihlerle, coğrafyasının, algılanmak istenmeyen başka tarihlerle, coğrafyalarla bağlantı kurmak gibi bir amacının olduğunu sermiştir gözler önüne. Popülize edilmiş Karadeniz parçalarına Fadime ile birlikte malzeme olarak sunulan Nene'nin "gerçek" konumunu algılamaya çağırmıştır grup, bu tavrı takınarak. Taşları erkek-egemen zihniyet tarafından döşenmiş bir yapıda dimdik kalabilmenin hikayesidir anlatılan aynı zamanda. Yerel motiflere yüzeyden bakıp geçilmiştir; yerelliğin tınısını aşındırma zaafına düşüleceği düşünülerek" (Ertaş 2014: 27).

⁵ http://www.anatolianrock.com/Zuğaşı_Berepe (Erişim Tarihi, 26.08.2017).

⁶ Umay Umay, Birgün Gazetesi, 22.05.2005 (Erişim Tarihi: 20.06.2017).

okumaya başladım, açtırma ağzımı şimdi. Bak solcu bir babanın solcu oğluydum. Solcular saçlarını uzatmıyordu o zaman. Dik yakalı devrimci kazağım. Biliyor musun, o çocuk doğru bir çocuktur. Hep o çocuk oldum. Hiçbir şeyi terk etmedim. Şiir yazamadım evet, vaktim yoktu. (Kazım Koyuncu, 2005)

Zuğışı Berepe'nin 2000li yılların hemen başında dağılmasından sonra solo kariyerine devam eden Kazım Koyuncu'nun başta Lazca olmak üzere, bölgedeki dillere hassasiyeti devam etmiştir. Lazca, Hemşince, Gürcüce dillerindeki türküleri sahnedən, dinleyici ile buluşturmuştur.

Memleketteyken Lazlıkla ilgili fazla bir duygu yaşamıyordum. İstanbul'a geldikten sonra Memedali Barış Beşli'nin isteği üzerine Lazca söyleme fikri gelişti. Söyledikten sonra hoş bir şey çıktı ortaya. Sözler güzel. Bestelerin de iyi olduğunu düşünüyorum. Ayrıca Lazca müzik yapmanın kolay olmadığını belirtmekte fayda var. Ve Lazlar gerek ZB için gerekse Lazca yapılan müzikler için genelde saygı duyma ve psikolojik sahiplenme içerisindedir. ZB döneminde bölgedeki insanlardan çok üniversite gençliği ve diğer sanatsever kişilerle kitleleşebilmiştik. Ancak Lazca söylememde tabii ki maddi bir kaygı yok (Kazım Koyuncu, 2001⁷)."

Karadeniz'in müziği denilince akla ilk gelen ismin Kazım Koyuncu olması tesadüf değildir. Peki, Kazım'ı Kazım yapan nedir? Bu noktada verilecek en iyi cevap belki de Kazım Koyuncu'nun köklerinin toprağına sıkı sıkıya bağlı oluşudur. Koyuncu, rock müzik ezgileriyle yeniden yorumladığı bölgenin müziğine gündelik kaygılar ile yaklaşmaz. Daima anlattığı bir hikâyesi vardır. Eserlerinde, sahne performanslarında ve gazete/dergilere verdiği röportajlarda hep Karadeniz'i, Karadeniz insanını ve Karadeniz müziğini tanıtmaya çalışmıştır. Şevval Sam ile yaptığı düetler ve/veya Gülbeyaz dizisi ile başlayan "şöhret" durumu, Koyuncu tarafından bir fırsata dönüştürülmüştür. Doğu Karadeniz müziği, Koyuncu ile anılır hale gelmiştir. Koyuncu, Laz müziğinin ünlenmesi hakkında bir röportajda sorulan soruya şu şekilde yanıt vermiştir:

"Aslında doğrusu ZB'nin Lazlar özelinde baktığımızda kendi kimliklerine sahip çıkma ve kültürel faaliyetler yapma noktasında çok ciddi etkisi oldu. Çok fazla televizyona çıktık ve meşrulaşma durumu oldu. Bunun yarattığı etkiler sanırım Karadeniz müziğine karşı bir eğilim oluşturdu" (Koyuncu, 2001).

Koyuncu, Laz müziği ile Karadeniz müziği arasında bir fark olduğunu ve bunların birbiri yerine kullanılabilecek kavramlar olmadığını belirtmiştir. Her iki müzikte ortak noktalar olduğunu vurgulamış ve bir röportajında şunları söylemiştir:

"Her ikisinde de içerik açısından doğa ve aşk üzerine kurulan eser sayısı çok fazla. Toplumsal sorunlara değinen bir Laz halk şarkısına ilk defa rastladım. Ama, buna benzer birçok eserin olması gerekiyor. Bence bunda bizim eksikliğimiz var, biz ortaya çıkaramadık. Anadolu'da yaşayan bütün halklar, bütün insanlar gibi Lazlar da çok zorlu süreçlerden geçtiler. Zaten bu şarkı,

---

⁷ Radikal Gazetesi, 28.08.2001.

yokluğu, kıtlığı anlatan bir dönemin şarkısı. Sözler yer yer değişebiliyor. Başka yerlerde de bu melodi kullanılmış. Fakat benim elime geçen kayıta bu sözler vardı ve çok da güzel oturuyordu. Şarkı sanki yüzyıllardan beri varmış gibi duruyor, ancak şarkıdaki 'kaymakam' ifadesi, en azından sözlerin yeni dönemin ürünü olduğunu gösteriyor. İlgi çekici diğer bir tema da, Xelimişi Xasani'nin Sarp kapısıyla, ikiye bölünen Sarp köyünü anlattığı 'Sarpi Moleni-Sarp'ın Ötesi' şarkısında karşımıza çıkıyor. Bir tarafı Hopa'da bir tarafı da Batum'da kalan Sarp köyünü işleyen şarkıda, hem özlemler hem de, öteki tarafta Laz kızına duyulan aşk ifade ediliyor" (Kazım Koyuncu, 2001)⁸.

Kazım Koyuncu'nun vefatının ardından birkaç cılız denemeden bahsetmek mümkün olsa da, Karadeniz Rock deneyimi için Zuğaşı Berepe ve Kazım Koyuncu temel taşlardır. "Koyuncu refleksif hareket etmezken, onun mirasını yağmalayarak sözümona müzik hayatını sürdüren Volkan Konak ilk günlerinden itibaren refleksle ilerlediği için, onun çalışmalarında tulumla Karadeniz kemeçesi adeta işkenceden kurtulmak için yardım istemektedirler" (Ertaş 2014: 212).

Sonuç Yerine

Karadeniz müziği, gerek geleneksel gerekse de popüler müzik başlıklarında ayrıntılı ele alınması mümkün olan, zengin müzikal altyapılara sahip ve çok dillidir. Karadeniz rock kavramsallaştırmasının özel bir örneği olan Zuğaşı Berepe'den itibaren popüler müziğe ilgi oldukça artmıştır. Ancak Kazım Koyuncu'nun Zuğaşı Berepe'den sonraki albümlerini rock müzik olmanın dışında bir tür olarak tanımlamasından da anlaşılacağı üzere sınırlı bir örneklemeden söz edilmektedir.

Müziğin seyrinde, Doğu Karadeniz başta olmak üzere, Karadeniz'in tüm bölümlerinde dış göç başta olmak üzere, nüfusun mobilizasyonundan kaynaklı olarak kopuşlar görülmektedir. Ancak özgül ve sınırları belli bir deneme olan Karadeniz Rock disiplinlerarası çalışmalar aracılığı ile incelemeye değer bir tür olarak vurgulanmalıdır.

Kazım Koyuncu'nun vefatından sonra, Karadeniz rock denemelerinin çoğu yerel ölçekte kalmıştır. Bunun başlıca sebebi, Zuğaşı Berepe'yi aşan çalışmalar olmaktan ziyade, onun taklidi çalışmaların ortaya çıkmasıdır.

Elbette yerelin dışından, popüler müzik alanındaki dinamikler de Karadeniz rockı etkilemiştir. Rock müziğin, doksanlardaki popüler müzik alanındaki hegemonyasını günümüz şartlarında yitirmiş olması dışarıdan etkilerin en güçlüsüdür demek yanlış olmayacaktır.

---

⁸ Evrensel, 31.08.2001.

KAYNAKLAR

- AKSOYLU Kamil (2010). *Laz Kültürü: Tarih, Dil, Gelenek ve Toplumsal Yapı*, Ankara: Phoenix.
- ARSLAN V (2016). *Hemşin Müzik Kültürü Ve Remzi Bekâr*, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BÉLLER-HANN Ildiko ve Chris Hann (2012). *Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik: İki Buçuk Yaprak Çay*, İstanbul: İletişim.
- BÉLLER-HANN Ildiko (1995). "The 'Laz Songs' Revisited: Oral Tradition in North-East Turkey." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, (3): 291-311.
- BEŞİROĞLU Şehvar ve Özlem Doğuş Varlı (2007). "Fadimeler'in Ağlamaları." (ed. Aysenur Kolivar ve Leyla Çelik), *Fadime Kimdir*, İstanbul: Heyamola.
- BİRYOL Uğur (2012). *Karardı Karadeniz*, İstanbul: İletişim.
- BİRYOL Uğur (2015). *Kazım'ın Sevdası-Kazimişi Oropa*, İstanbul: İletişim.
- ÇELİK Leyla ve Aysenur Kolivar (2007). *Fadime Kimdir*. İstanbul: Heyamola.
- DOĞUŞ VARLI Özlem ve Şehvar Beşiroğlu ve İstar Gözaydın (2007) "Kadın Çılgınlıklarının Müziğe Dönüşümünde 'Ağlamalar'", *itüdergisi/b*, 4(1): 23-33.
- ERKAN Serdar (2016) "Kültürel Miras Ve Müzik: Türkiye'de Müzik Arşivi Sorunsalı ve Dünyada Müzikal Miras Yönelimleri" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24): 94-110.
- EROL Ayhan (2015). *Müzik Üzerine Düşünmek*, İstanbul: Bağlam.
- ERTAŞ Mehmet Akif (2014). "Karadeniz, Önyargıların Açmazında Bir Bölge: Dünyayı Müzikle Genişleten Bir Kültür", *Karadeniz'in Kaybolan Kimliği* (ed. Uğur Biryol), İstanbul: İletişim.
- ERTAŞ Mehmet Akif (2013). *Armoni Karadeniz*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- KOJİMA Goici (2003). *Laz Şarkıları*, İstanbul: Chiviyazıları.
- ÖZSOY Bekir Sami (2004). "Karadeniz'de Atma Türküleri ve Atma Türkü Geleneği." *Karadeniz Araştırmaları*, (3): 113-118.
- ÖZTÜRK Birol (2014). *Kazım Koyuncu Didou Nana*. Ankara: Yason Yayınları.
- TAŞKIN Nilüfer (2016). *Bu Bir İsyân Şarkısı Değil Lazlar, Kimlik, Müzik*, İstanbul: İletişim.
- VANİLİŞİ Muhammed ve Ali Tandilava (2005). *Lazlar'ın Tarihi*, İstanbul: Etik Yayınları.

YETİŞME SÜRECİNDE AİLENİN TUTUMU, MESLEKİ YETERLİLİK VE YENİLİKÇİLİĞİN GİRİŞİMCİLİK POTANSİYELİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE BÖLGESEL FARKLILIKLAR AÇISINDAN BİR BAKIŞ: ARTVİN VE KAHRAMANMARAŞ KARŞILAŞTIRMASI

Fikret SÖZBİLİR*

ÖZ

Alan yazında girişimcilik potansiyelini etkileyen birçok bireysel özellik yer almıştır. Bu çalışmanın amacı, mesleki yeterliliğin ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Ayrıca, söz konusu değişkenlerin bireyin yaşadığı yere göre farklılaşmasının yanı sıra girişimci adayının yetişme döneminde ailesinin kendisine karşı tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir. Bununla birlikte sonuçlara dayalı olarak yaşanan yerin, yetişme döneminde ailenin tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasındaki ilişkiye, mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisine ilişkin öneriler sunmaktır. Bu alan çalışmasında 180 girişimci adayından anket yardımıyla yaşadıkları ile yetişme dönemlerinde ailelerinin tutumuna, mesleki yeterlilik ve yenilikçilik algularına ilişkin veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS 24.0 programı ile yapılarak tablolar hâlinde sunumu yapılmıştır. Elde edilen bulgular, bireyin yaşadığı yere göre girişimcilik potansiyelinin ve yenilikçiliğinin farklılaşmadığını ancak mesleki yeterliliğin farklılaştığını; mesleki yeterliliğin ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğunu, yetişme dönemlerinde ailelerinin tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yetişme Tarzı, Mesleki Yeterlilik, Yenilikçilik, Girişimcilik Potansiyeli

ABSTRACT

Many features were included in the literature that improve the entrepreneurial potential. This study aims to determine the impact of vocational competence and innovation on entrepreneurship potential. Likewise, it is to examine whether the subject variables differ in terms of the place they live, and whether there is a relationship between the attitude of the family towards them during the growing period and

---

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi,
ORCID: 0000-0003-2665-1795, fsozbilir08@hotmail.com.

entrepreneurial potential of the entrepreneur candidates. In addition, it is aimed to provide recommendations based on results regarding relationship among the place they live, their family's attitude during upbringing and entrepreneurship potential; and effect of vocational competence and innovation on entrepreneurship potential. In this empirical study, the data on perceptions concerning the place they live and family's attitude during upbringing, vocational competence, innovation and entrepreneurship potential was gathered by means of a questionnaire from 180 participating entrepreneur candidates. Data was analysed with SPSS 24.0 software and it was presented in tables. The findings showed that the potential of entrepreneurship and innovativeness do not differ but vocational competence has been differentiated in terms of the place they live. The findings also showed, vocational competence and innovation have positive and significant impact on entrepreneurship potential. Additionally, it is determined that there is a significant relationship between family's attitude during upbringing and entrepreneurial potential of the entrepreneur candidates.

Keywords: Upbringing, Vocational Competence, Innovation, Entrepreneurship Potential.

Rekabetin yoğun olduğu serbest piyasa ekonomilerinde girişimcilik faaliyetleri gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır (Luecke, 2010: XIV). Girişimciliğin öneminin anlaşılması ve artmasına bağlı olarak girişimciliğe yönelim de artmıştır. Son yıllarda girişimciliğe yapılan sermaye yatırımlarındaki artış, girişimciliğin nicelik ve nitelik olarak artışını da beraberinde getirmiştir (Top, 2006: 36; Bozkurt ve Erduran, 2013: 58). Girişimcilik, bilgi toplumuna dönüşümle birlikte internetin getirmiş olduğu mekândan bağımsız ticaret kolaylığı ve lojistik sektöründeki gelişmelere paralel olarak daha fazla bireyin ilgi odağı hâline gelmiştir. Ticari ilişkiler bakımından sınırların önemini kaybettiği küreselleşen dünyamızda bilgisini ve becerisini iyi kullanabilenlerin ve yenilikçi olabilenlerin girişimcilikte rekabetçi avantaj sahibi olacakları düşünülmektedir. Bu bakımdan herkese açık hâle gelen küresel ekonomide daha rekabetçi bir ortam oluşması, yenilik, yaratıcılık ve yönetim faaliyetlerinin bütünleştiği bir girişimcilik olgusunu güçlendirmiştir (Özkul, 2007: 344; Teece, 2009: 4). Genel perspektiften girişimcilik, ülke ekonomilerinin gelişmesi için dinamik bir güç olmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir (Bozkurt ve Erduran, 2013: 59). Başka bir ifade ile girişimcilik faaliyetleri, kalkınma için ekonomik bir temel oluşturarak, sosyoekonomik gelişmenin işleyişini etkinleştirmede önemli katkı sağlamaktadır (Pech ve Cameron, 2006: 61; Teece, 2009: 186-188). Bu kapsamda Türkiye'de girişimciliğin yaygınlaştırılması amacıyla KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) tarafından; uygulamalı girişimcilik eğitimi alan ve hazırladığı girişim (iş) projesi kabul edilen girişimci adaylarına hibe, faizsiz kredi vb. bazı destekler sağlanmaktadır. Ancak, girişimde bulunarak bir işi kurmak ve onun sürdürülebilirliğini sağlamak girişimin ilk yıllarında çok kolay olmamaktadır.

Girişimciliğin, yeterli sermayesi olan herkesin başlayıp yürütebileceği bir iş olduğu kanısı oldukça yaygın olmasına karşın gerçekleşen sonuçlar bu kanının yanlış olduğunu ortaya koymuştur (Alpkan, Keskin ve Zehir, 2002). Bir girişimde bulunurken öncelikle girişimde bulunulan iş/meslekle ilgili yeterli bilgi, birikim ve deneyime sahip olmak gerekir (Teece, 2009: 10). Herhangi bir deneyimi olmayan, yapacağı iş ile ilgili iş çevrelerini, tüketici kitlesini, tedarikçileri vb. paydaşları tanımayan ve onlar tarafından da tanınmayan birinin girişimciliği sadece sermayesini kullanarak mal veya hizmet alım satımı olarak görmesi yanıltıcı bir bakış açıdır. Girişimcilikte başarının ilk adımı mesleki yeterliliğe sahip olmaktır. Mesleki yeterlilik, girişilen iş/meslek alanında bilgi, birikim, deneyim, beceri ve yetenek sahibi olmakla sağlanır (Pech ve Cameron, 2006: 61; Wang vd., 2013: 262).

Yenilikçilik, girişimin sürdürülebilirliğini sağlayan diğer önemli bir unsurdur (Teece, 2009: 4-7; Wang vd., 2013: 261). Girişimci; hedef kitlesinin gereksinimlerini iyi belirlemesi, bu gereksinimleri karşılayabilecek kapasiteye sahip olması ve hepsinin ötesinde yenilikleri takip etmekten daha çok ihtiyaç yaratacak düzeyde yenilikte öncü olması durumunda varlığını sürdürebileceğini bilmelidir. Yenilikçi bir girişimci; yeni fikirlere açık, çalışanlarının yenilikçiliğini ve yaratıcılığını destekleyen ve teşvik eden ve kendisi de sürekli yeni bir şeyler yapmak için çabalayan girişimcidir (Tokat, 2007; Basım vd., 2009: 31, 34). Günümüzde girişimcilerin hedef kitlesinin büyük çoğunluğu bilgi toplumundan oluşmaktadır. Bilgi toplumu yeniliklere önem vermektedir. Dolayısıyla girişimcilik kavramının bilgi toplumu bağlamında doğru olarak anlaşılması, yorumlanması ve bu unsurun etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerekir (Müftüoğlu ve Durukan, 2004).

Girişimcilik potansiyeli ise girişimci adayının sahip olması gereken olanaklar ve avantaj sağlayacak unsurların girişimcide bulunmasıdır. Söz konusu potansiyel; bir işletmeyi yürütebilecek düzeyde vergi, muhasebe ve finans bilgisi, mali kaynak, insan kaynağı, itibar ve tanınma, hedef kitleyi (pazarı) tanıma, insanlarla iyi iletişim kurabilme, kararlı bir kişilik ve ihtiyacı olduğunda kendisine yardımcı olabilecek yakınlar vb. unsurlara sahip olmayı ifade eder (Hisrich, Peters, & Shepherd, 2010: 38-42).

Bu çalışmanın amacı, girişimcilikte temel ve çok önemli olan mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin girişimci potansiyel üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışma mesleki yeterliliğin ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Bu etkinin belirlenmesi girişimci adaylarının kendi durumlarını bir girişimci olarak değerlendirebilmeleri ve daha bilinçli adım atmaları bakımından önemlidir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde mesleki yeterlilik, yenilikçilik ve girişimcilik potansiyeli kavramları açıklanacaktır.

1.1. Mesleki Yeterlilik

Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanunu (5544 S.K.'nun 2. Mad. (h) bendi) yeterliliği "Bireyin sahip olduğu, yetkili otorite tarafından tanınmış bilgi, beceri ve

yetkinliktir” şeklinde tanımlamıştır. Yetkinlik, genellikle endüstriyel alan yeterliği ile bütünleşmiş geniş çaplı mesleki bilgi ve deneyim olarak tanımlanmıştır (NSSC, 2014: 3). Yetkinlik diploma, sertifika ve/veya ustalık belgesi ile belgelendirilir. Yapılan diğer tanımlar doğrultusunda mesleki yeterlilik, “meslek elemanının işinin bir parçasını oluşturan, standartlara uygun ürün/hizmet ortaya koyabilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve tavırları kapsayan davranışların bütünü” olarak tanımlanmıştır. Yeterlilikler, mükemmel performans elde edilmesinde ayırt edici olan bilgi, beceri ve tutumları kapsayan gözlemlenebilir davranışlardır (EARGED, 2010: 11). Yeterlilik; bilişsel, işlevsel, kişisel, ilişkisel ve etik olmak üzere beş kategoride ele alınır (Özçelik, 1992: 20):

Bilişsel yeterlilik; görerek ve uygulamalı olarak edinilen örtük bilgi ile birlikte teori ve kavramların kullanımını, bilgiye dayalı genellemeler yapmayı ve onlar üzerinden akıl yürütmeyi ifade eder (Özçelik, 1992: 20).

İşlevsel yeterlilik; girişimcinin yapmayı planladığı iş ile ilgili uzmanlık bilgisini ve analiz yeteneğini, gerekli araç ve teknikleri kullanabilmesi (Koçel, 2014: 104) ve faaliyetini gerçekleştirebilmesi için gereken teknik bilgi ve beceriye sahip olmasıdır.

Kişisel yeterlilik; gelişmeler karşısında kendini yönlendirebilmede yeterli olmaktır.

İlişkisel (Kişilerarası) yeterlilikler; temel olarak insanlarla çalışabilmeyi, sosyal etkileşim ve insanlarla işbirliği (Koçel, 2014: 104) ve ikna gibi toplumsal becerilere sahip olmaktır.

Etik yeterlilik; mesleki normlara uyma ve kişisel ve mesleki açıdan etik değerlere sahip olmaktır.

1.2. Yenilikçilik (İnovasyon)

Yenilikçiliğin farklı pek çok tanımı yapılmıştır. Schumpeter (1939: 84) yenilikçiliği “yeni bir üretim fonksiyonu kurulması” olarak tanımlamıştır. Terziovski'nin, (2007: 3) tanımında ise “yenilikçilik, mevcut veya yeni ürünleri, süreçleri ve hizmetleri geliştirerek, iyileştirerek ve ticarileştirerek müşteriler ve işletme için değer yaratmak amacıyla kaynakların kullanımınıdır”. Yenilikçiliği girişimciliğin temel unsurlarından biri olarak değerlendiren Schumpeter (1934), girişimciyi kendisinin ortaya koyduğu bir mal veya hizmetin mucidi olarak gördüğünü ifade etmiştir (Schumpeter, 1939: 102). Gerçekleşen yeniliklere bakıldığında geliştirilen birçok yeni ürünün üzerinde onu geliştiren girişimci potansiyelinin etkili olduğu görülür. Yenilikçilik, farklı bir iş veya hizmet fırsatı olarak değişimden yararlanmaları bakımından girişimcilerin özgün bir aracıdır. Girişimcilerin, başarılı yenilikçilik için fırsatları gösteren değişimi ve onun belirtileri olan yenilikçilik kaynaklarını araştırmaları gerekir. Aynı zamanda girişimcilerin başarılı bir yenilikçiliğin ilkelerini bilmeleri ve uygulamaları gerekir (Drucker, 1993: 19). Yenilikçi bir girişimci; yeni fikirlere açık, alanında yenilik yapmak için çabalayan, yaratıcı fikirlerin ortaya çıkması için astlarına yetki ve inisiyatif tanı-

yan ve çalışanlarını yenilikçi olmaları için motive eden yönleri ile ön plana çıkar (Basım vd., 2008).

1.3. Girişimcilik Potansiyeli

Ören ve Biçkes (2011: 68) girişimciyi ekonomik ve toplumsal yaşam içerisinde, sahip oldukları özellikler ve kazandırdıkları değerler bakımından altın yakalı bireylerden üstün, ekonomik gelişim sürecinin her aşamasında var olan ve ekonomik gelişimi sürdürecektir olan birey olarak görmüş ve girişimcinin ekonomik değer üretmesinin onun ayırt edici özelliği olduğunu vurgulamışlardır. Schumpeter'e (1939: 103) göre girişimci, tam rekabetçi bir ortamda bulunan bir firmada yeni yöntemler kullanarak birim başına kullanılan üretim faktörlerinin tamamının veya bir kısmının toplam maliyetini daha düşük düzeye getiren yeniliği ortaya çıkaran kişidir. Drucker'a göre (1993: 28) girişimciler; kaynakları, düşük verimlilik ve düşük getiri alanından yüksek verimlilik ve yüksek getiri alanına kaydıran kişilerdir. Başka bir tanımda ise girişimci "yenilikçi yöntemlerle ve risk almaya ve/veya belirsizlik ortamında faaliyette bulunmaya istekli bir şekilde kaynakları değerlendirmek için inisiyatif alan kişi" olarak tanımlanmıştır (Hisrich vd., 2010: 6).

Girişimcilik ise Hisrich vd. (2010: 6) tarafından "parasal ve kişisel tatmin ödülü karşılığında finansal, psikolojik ve sosyal riskleri ve belirsizlikleri üstlenerek, gerekli zaman ve çabayı harcayarak değerli yeni bir şey yaratma süreci" olarak tanımlanmıştır. Drucker (1993: 21) her yeni küçük bir işletme kuranı girişimci olarak kabul etmemektedir. Drucker'a (1993: 22) göre girişimcilik, işletmenin yeni veya eski olmasına bakılmaksızın hem kaynaklardan sağlanan getiriye radikal düzeyde yükseltmek hem de yeni bir pazar ve yeni müşteriler yaratmaktır. Girişimci; yönetimin kavram, ölçü ve tekniklerini kullanarak müşteri için neyin değer ifade ettiğini sorgulayarak ürünü tasarlayıp standardize eder.

Bireyin sosyal normlara uygun davranması ve sergilediği tutum dolayısıyla kendisinden algılanan güvenilirlik ve çevresinde kabul görme, öz yeterlilik ve eylem yönelimli olması bireyin taşıdığı girişimcilik potansiyeli unsurlarından kabul edilmiştir (Krueger ve Brazeal, 1994: 93-95). Girişimcilik potansiyeli, girişimcinin başarılı olabilme ihtimali olarak tanımlanmıştır (Alpkan vd., 2002). Girişimcinin sahip olduğu sosyal ve ekonomik olanakların yanı sıra iletişim becerisi, kararlılık, bilgi, birikim vb. faktörler girişimcinin başarılı olabilme ihtimalini belirler (Hisrich vd., 2010: 6-13). Başka bir ifade ile bireyin girişimci potansiyelini doğrudan etkiler (Alpkan vd., 2002; Ören ve Biçkes, 2011: 74).

2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu bölümde, mesleki yeterlilik ve yenilikçilik boyutlarının girişimcilik potansiyeli üzerindeki teorik etkileri; söz konusu değişkenlerin bireyin yaşadığı yere göre farklılaşmasının yanı sıra girişimci adayının yetiştirme döneminde ailesinin kendisine karşı tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasındaki ilişki aşağıdaki hipotezlerle ifade edilmiştir.

2.1. Yaşanılan Yer ile Girişimcilik Potansiyeli, Mesleki Yeterlilik ve Yenilikçilik Arasındaki İlişki

Araştırma kapsamında yapılan ankete katılanlardan 83 kişi (%46,1) Kahramanmaraş'ta, 97 kişi (%53,9) de Artvin'de yaşamaktadır.

Kahramanmaraş, Türkiye'nin Akdeniz Bölgesinde (Hatay Alt Bölgesi) yer alan sanayi ve ticaret bakımından gelişmekte olan bir ilimizdir. Kahramanmaraş'ın çalışma yaşındaki (15-64 arası) nüfusu 2017 yılbaşı itibariyle 706.119 olup (biruni.tuik.gov.tr, 18.06.2017), il genelinde 3.475 Limited Şirket faaliyet göstermektedir (www.kmtso.org.tr; elbistantso.tobb.org.tr; www.afsintso.org.tr, 18.06.2017).

Artvin Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan, Gürcistan'a açılan Sarp sınırı kapısına yakın ve Karadeniz otoyolu üzerinde olan (Arhavi ve Hopa) ilçelerde ticaret gelişmiş ancak il geneli olarak sanayi bakımından gelişmemiş olan bir ilimizdir. Artvin'de çalışma yaşındaki (15-64 arası) nüfus 2017 yılbaşı itibariyle 113.500 olup (biruni.tuik.gov.tr, 18.06.2017), il genelinde 636 (Artvin il merkezi ve beş ilçe: 264; Hopa ve Kemalpaşa: 268; Arhavi:104) Limited Şirket faaliyet göstermektedir.

Dünya Bankası 2012 yılı İş Yapma Raporunda girişimcilik seviyesini ölçmede, çalışma yaşındaki (15-64) her bin kişi başına kurulan limited şirket sayısı kullanılmıştır (Cansız, 2013, 37). Bu bilgi doğrultusunda Kahramanmaraş'ın Girişimcilik seviyesi 4,92 olarak, Artvin'in ise 5,60 olarak belirlenmiştir.

GEM (Global Entrepreneurship Monitor-Küresel Girişimcilik Monitörü), yaşadıkları çevrede fırsatları görebilen, yeni bir iş kurmak için gerekli bilgi ve beceriye sahip olduklarını düşünen ve risk alabilen kişileri "Potansiyel Girişimci" olarak tanımlamaktadır. GEM-2014 araştırmasına göre Türkiye'de potansiyel girişimcilerin oranı bölgelere göre farklılık göstermektedir (Karadeniz, 2015: 145). Benzer şekilde, Dünder ve Ağca'nın (2007: 138), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada öğrencilerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdiği yerleşim yerine göre öğrencilerin girişimcilik özelliklerinin farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Karaköy vd. (2015: 548) tarafından Kırgızistan-Rusya Slavyanski Üniversitesi'nde öğrenim gören 123 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada yerleşim yeri değişkeni bakımından kendi işini açmayı düşünen öğrencilerin kararları arasında fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Karaköy vd., 2015: 548). Yenilikçilik konusunda yapılan bir araştırmada yerleşim yeri değişkenine göre yenilikçiliğin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır (Başaran ve Keleş, 2015: 106). Araştırma kapsamında ankete katılan girişimci adayları iki farklı ilde (Artvin ve Kahramanmaraş) yaşamaktadır. Bu araştırmada girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyellerinin, mesleki yeterliliklerinin ve yenilikçiliklerinin farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere aşağıdaki hipotezler kurgulanmıştır.

H1: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyelleri farklılık gösterir.

H2: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre mesleki yeterlilikleri farklılık gösterir.

H3: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre yenilikçilikleri farklılık gösterir.

2.2. Mesleki Yeterliğin Girişimcilik Potansiyeli Üzerindeki Etkisi

Girişimciliğin temel ilkelerinden biri, serbest meslek ve iş alanı yaratma bağlamında daha çok gizli yeteneklerin yönetilmesi yoluyla belirli bir konudaki bilginin organizasyonudur (Umunadi, 2014: 48). Serbest meslek ve/veya serbest çalışan, kendini istihdam ettiği özel işi/küçük işletmesi olan kişi olarak tanımlanmıştır (Robinson ve Sexton, 1994: 145). Bir meslekte yeterlilik, o meslekle ilgili çalışma alanında pratik uygulama ve bilgi edinme yoluyla beceri kazanımını gerektirir (Umunadi, 2014: 51). Söz konusu becerinin kazanımı ancak öğretim, yetiştirme, hizmetiçi eğitim, pratik deneyim ve işbaşı eğitim yoluyla sağlanır. Girişimcilik eğitimi, girişimci adayının gereksinim duyduğu değer üreten bilgi ve becerileri deneme yapılma yoluyla öğrenirken hataların çoğunun eğitim ile ortadan kaldırılmasını sağlar. Başarı için gerekli girişimcilik potansiyeli, girişimci adayının gerekli eğitim altyapısına sahip olması halinde artar (Okoli, 2013: 122, 126). Galloway ve Kelly (2009: 1-2), girişimcilik potansiyelinin kişilik, niyet ve ekonomik bağımsızlık arzusu ile yakın ilgisi olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca öngörü, işletme kurma ve serbest meslek icra etmeye ilişkin genellemeler girişimci potansiyelin ölçümünde kullanılır (Galloway ve Kelly (2009: 1). Girişimcilik potansiyeli; odaklanma (focus), avantajlı olma (advantage), yaratıcılık (creativity), iç ve dış benlik/kontrol duygusu (ego-inner and outer), takım (team) ve sosyal durum (social) gibi özelliklere dayandırılarak İngilizce kavramların baş harfleri ile FACETS şeklinde kısaltılmıştır (Bolton ve Thompson, 2004; Thompson, 2004: 248). Hisrich vd. (2010: 38-42) yukarıdaki kavramlardan özellikle Thompson'un (2004: 248) takım kavramını kapsayan ve girişimcilik potansiyeline katkısı olduğu ifade edilen unsurları daha geniş perspektifte ele almıştır. Hisrich vd.'ne (2010: 38-42) göre girişimcilik potansiyelini etkileyen faktörler; bir işletmeyi yürütebilecek düzeyde vergi, muhasebe ve finans bilgisi, mali kaynak, insan kaynağı, itibar ve tanınma, hedef kitleyi (pazarı) tanıma insanlarla iyi iletişim kurabilme, kararlı bir kişilik ve ihtiyacı olduğunda kendisine yardımcı olabilecek yakınların olması vb. olarak sıralanmıştır. Galloway ve Kelly (2009: 19), farklı fakültelerden 437 üniversite öğrencisi üzerinde yapmış oldukları araştırmada öğrencilerin vermiş oldukları cevaplara göre 'zayıf girişimcilik belirtisi' ve 'güçlü girişimcilik belirtisi' olarak kategorize ettikleri katılımcıların girişimcilik potansiyeli ölçümünü yapmışlardır. Araştırmanın sonucunda girişimcilik potansiyelinin deneyim ve kişisel yaşamdaki diğer bileşenlerin oluşturduğu koşullara bağlı 'potansiyel yelpazesi' olarak görülmesinden en çok etkilendiği bulgusuna ulaşmışlardır. Vaidya'ya (2014: 22) göre, öğrencilerin iş dünyasına girerken gerek duyacakları bilgi, beceri ve yetenekleri okulda almaları önemlidir. Belirli bir mesleğe yönelik

beceri ve deneyim kazandıran uygulamalı kurslardan mezun olduklarında öğrencilere daha iyi bir iş bulma fırsatı sağlamaktadır. Nijerya'da lisans düzeyinde eğitim almış 110 öğrenci ve 24 öğretmeni üzerinde yapılan çalışmada iş atölyesi ve laboratuvarında teorik ve pratik eğitime tabi tutulan öğrencilerin meslek için yeterli beceri ve birikimi edindiği ve bu öğrencilerin girişimci potansiyel taşıdıkları görülmüştür (Okoli, 2013: 127). Yapılan başka bir araştırmada da mesleki eğitimin girişimcilik potansiyelini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (OECD, 2014: 49-50). Bu çalışmada da mesleki yeterliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu bir etkisi olup olmadığını test etmek amacıyla dördüncü hipotez aşağıdaki gibi kurgulanmıştır.

H4: Mesleki yeterliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır.

2.3. Yenilikçiliğin Girişimcilik Potansiyeli Üzerindeki

Yenilikçilikle ilgili araştırmalarda yenilikçiliğin genellikle girişimcilik perspektifinden ele alındığı görülmektedir (Koellinger, 2008; Audretsch ve Link, 2012: 1). Alan yazında yer alan girişimcilik çalışmaları da rekabetçi avantajın artırılması ve sürdürülmesinde yenilikçiliğin potansiyel yöntem olduğunu (Drucker, 1993: 136; Zahra, 1996), ayrıca potansiyel girişimcinin önceliği olan sürdürülebilir girişimcilik ile sürdürülebilir yenilikçilik arasında ilişki olduğunu vurgulamışlardır (Schaltegger ve Wagner, 2011: 226-234). Araştırmacıların girişimcilikle yenilikçiliği birbirinden ayırmadığı görülmüştür (Wang, 2013: 249). Girişimcinin, yenilikçiliği sistemli bir şekilde uygulamayı öğrenmesi gerekir. Başarılı bir girişimci yenilikçi kişiliğe sahiptir. Yeniliğe odaklı girişimci beklenmedik başarı ve başarısızlıkların nedenlerini inceler ve elde ettiği verilerle girişim için büyük bir fırsat potansiyeli taşıyan yeniliği yakalar (Drucker, 1993: 34-35). Yapılan araştırmalarda da yenilikçilik ve girişimcilik potansiyelinin ilişkilendirildiği görülmüştür (Carland vd., 1993; McDaniel, 2000). Schumpeter (1934) girişimciliği yenilikçiliğe giden bir yol, yenilikçiliği de girişimciliğin odak noktası olarak görmüştür. Bu bağlamda yenilikçilik, girişimci potansiyel ile bütünleşen önemli bir faktördür. Geliştirilen yeniliklerin hepsi girişimci potansiyelin yansıması olarak kabul edilebilir. Türkiye'de alan yazında yer alan girişimci kişilik özelliklerinden kontrol hissi, risk alma, bağımsızlık arzusu ve başarıya ihtiyacı (Alpkan vd., 2002; Ören ve Bıçkes, 2011) ve girişimcilik potansiyeli arasındaki ilişki incelenmiş ve olumlu ilişki bulunmuştur. Ancak, mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisi yeterince araştırılmamıştır. Bu bakımdan yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde etkisi olup olmadığını incelemek amacıyla çalışmanın beşinci hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H5: Yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır.

2.4. Girişimci Adayının Yetiştirme Döneminde Ailesinin Kendisine Karşı Tutumu ve Girişimcilik Potansiyeli Arasındaki İlişki.

Ailelerin çocuk yetiştirme tarzı ve çocukluk dönemindeki aile ortamı bireyin girişimci eğilimini ve potansiyelini önemli ölçüde etkilediği alan yazında yer almıştır (Aytaç ve İlhan, 2007: 108). Çocuğun ailesinde gördüğü yaşam tarzı, ailesinin kendine yaklaşımı onun girişimci potansiyelini destekleyecektir (Durukan, 2005: 139). Bireyin çocukluktan itibaren yetiştirme sürecinde ilgi, sevgi, şefkat ve güven gibi temel ihtiyaçlarının aile tarafından yeterince karşılanması veya ailenin çocuğa kayıtsız kalmasına bağlı olarak kimlik, kişilik, karakter ve değerler inşa edilmekte ve kalıcı olmaktadır (Bilici, 2017: 21). Ailenin çocuğunu erken yaşlardan itibaren kişisel gelişimini destekleyecek şekilde motive etmesi ve kendi kararlarını almasına fırsat vermesi ve faaliyetlerine destek olması, çocuğun girişimcilik potansiyelinin de gelişmesini sağlamaktadır. Buna karşın ailenin çocuklarını sürekli olarak eleştirmesi, azarlaması, katı disiplin ve sürekli kontrol altına alması sonucunda çocuklarda oluşan özgüven eksikliği ve içe kapanıklık girişimci potansiyelini olumsuz etkiler (Güvenç, 1984). Ayrıca, ailesinin güvendiği ve sorumluluk bilincine sahip (Ören ve Biçkes, 2011: 68) ve aynı zamanda çocukluktan itibaren otonom bir yetiştirme dönemi geçirmiş olanların daha özgüvenli ve risk alma özelliği taşıdıkları ve bu kişilik özelliklerinin de girişimcilik potansiyelini artırdığı vurgulanmıştır (Ören ve Biçkes, 2011: 83). Bolton ve Thompson (2004: 298-299), çocukluktan gelen motivasyonun, iş etiğinin, yetersizliklerin üstesinden gelmenin, yaratıcılığın ve pozitif tutumun girişimcilik potansiyeline katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Örücü vd. tarafından (2007: 44) Balıkesir Üniversitesi son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir alan araştırmasında öğrencilerin girişimci olma isteklerinin yetiştirilme tarzına göre anlamlı derecede farklılık göstermediği belirlenmiştir. Buna karşın, Ören ve Biçkes'in (2011: 84) Nevşehir Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencilerini kapsayan bir çalışmada bireylerin geliştikleri ve yetiştikleri ortamın (aile vb.) ve gerekse bireylerin içinde yaşadıkları çevrenin girişimcilik potansiyelini oluşturucu ve geliştirici bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yine bu çalışmada da girişimci adayının yetiştirme döneminde ailesinin kendisine karşı tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasındaki ilişkiyi test etmek üzere araştırmanın altıncı ve son hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H6: Girişimci adayının yetiştirme döneminde ailesinin kendisine karşı tutumu ve girişimcilik potansiyeli arasında anlamlı ilişki vardır.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem Yapısı

Çalışma Artvin ve Kahramanmaraş İlinde KOSGEB ile koordineli bir şekilde kamu kurumları tarafından düzenlenen ve uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin verildiği kurslara katılan girişimci adaylarına anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 2016 yılı Aralık ayında Artvin ve Kahramanma-

raş'ta uygulamalı girişimcilik eğitimi alan 278 kursiyere kursun bitiminde yüz yüze anket uygulanmıştır. Ancak kursiyerlere doğrudan dağıtılan 278 anket formundan 191 dolu form geri dönmüştür. Anketlerin geri dönüş oranı %64,7 olarak hesaplanmıştır. Teslim alınan 191 anket formundan 11 adedinin özensiz doldurulduğu gözlemlendiğinden değerlendirme dışında tutularak 180 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Örnekleme oluşturan girişimci adayları (kursiyerler), girişimde bulunarak kendileri adına bir işletme kurabilmek amacıyla KOSGEB tarafından sağlanan Girişimcilik Destek Programı kapsamında yeni girişimci desteğine başvurabilmek için gerekli koşulları sağlamak isteyen girişimci adaylarıdır. Söz konusu koşullardan öncelikli olanları Girişimcilik Eğitimi Katılım Belgesi almış olmak ve girişimci iş planı hazırlamış olmaktır (KOSGEB, 2017).

3.2. Ölçüm Aracı

Araştırma kapsamında, demografik bilgilere ve girişimci adaylarının açmak istediği işyerinde üretilecek ürün ve/veya hizmet ile ilgili bir eğitim alıp almadığına, gerekli sermayenin ne kadarına sahip olduğuna ve yetiştirme tarzına ilişkin kategorik seçenekler içeren soruların yanı sıra mesleki yeterlilik, yenilikçilik ve girişimcilik potansiyeli ölçekleri kullanılmıştır. Yetiştirme tarzına ilişkin soru Ören ve Biçkes'ten (2011) uyarlanmıştır. Mesleki yeterliliğe ilişkin ölçek Addy vd.'den (2004) uyarlanmıştır. Yenilikçilik ölçeği, Basım vd.'den (2008) alınmıştır. Girişimcilik potansiyeli ölçeği ise Alpkan vd. (2002) tarafından Hisrich ve Peters'ten (2002) tercüme edilerek kullanılmış olan ölçektir. Mesleki yeterlilik, yenilikçilik ve girişimcilik potansiyeli ölçeklerinin soruları 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum-5=Kesinlikle katılıyorum).

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulgularının bir bütün olarak daha iyi açıklanabilmesi için SPSS 24.0 programından yararlanılmıştır. Araştırma bulgularının ilk bölümlerinde, girişimci adaylarının profilini göstermek amacıyla demografik özellikler, yetiştirme dönemlerinde ailelerinin kendilerine karşı tutumuna ilişkin betimleyici bilgiler verilmiştir. Girişimci adaylarının, yerleşim yerine göre mesleki yeterlilik, yenilikçilik ve girişimcilik potansiyelleri arasında fark olup olmadığı; yetiştirme döneminde ailelerinin kendilerine karşı tutumu (yetiştirme tarzı) ve girişimcilik potansiyeli arasında ilişki olup olmadığı; mesleki yeterlilik ile yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisine ilişkin bulguların ortaya konulması, güvenilirlik ve faktör (geçerlilik) analizi, korelasyon analizi, Ki-kare testi, bağımsız iki örnek t testi ve regresyon analizi ile verilmiştir.

4.1. Demografik Özellikler

Anketimizde girişimci adayları kursiyerlere ilişkin demografik değişkenler olarak cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve hangi mesleğe dayalı bir işyeri açmayı düşündüğü sorulmuştur. Örneklemin %52,8'i bayan, %47,2'si erkektir ve katılımcıların %62,8'i evlidir. Ankete katılan girişimci

adaylarının çoğunluğu (%80,0) 20-40 yaş arasındadır. Buna paralel olarak katılımcıların çoğunluğunun (%26,1) lise ve (%26,1) lisans mezunu olup, katılımcıların diğer girişimci adayları arasında çoğunluk olarak tekstil (%8,3) ve kafeterya işletmeciliği (%7,2) yapmayı planladıkları görülmüştür. Demografik özellikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet			Eğitim Düzeyi		
Bayan	95	52,8	İlkokul	23	12,8
Erkek	85	47,2	Ortaokul	21	11,7
<i>Toplam</i>	<i>180</i>	<i>100,</i>	Lise	47	26,1
Medeni Durum			Meslek Lisesi	17	9,4
Evli	113	62,8	Mesl. Yüks. Okulu	18	10,0
Bekâr	67	37,2	Lisans	47	26,1
<i>Toplam</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>	Yüksek Lisans	7	3,9
Yaş			<i>Toplam</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>
20-25	36	20,0	Planladığı İş Alanı		
26-30	36	20,0	Tekstil İşl.	15	8,3
31-35	36	20,0	Kafeterya İşl.	13	7,2
36-40	36	20,0	Lokanta	9	5,0
41-45	21	11,7	Mühendislik Firması	7	3,9
46-50	8	4,4	Şarküteri	7	3,9
51-56	7	3,9	Diğer (59 farklı alan)	129	71,7
<i>Toplam</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>	<i>Toplam</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri, N=180
(Araştırmaya katılan kursiyer sayısı)

4.2. Girişimci Adaylarının Yetiştirme Dönemlerinde Ailelerinin Kendilerine Karşı Tutumuna İlişkin Bulgular

Girişimci adaylarının çocukluklarından itibaren yetiştirme dönemlerinde ailelerinin kendilerine karşı tutumuna ilişkin sorular sorular verilen cevaplardan katılımcıların çoğunluğunun (%48,3) ailesi tarafından kendisine duyulan güvene dayalı serbest bir yetiştirme dönemi geçirdikleri, büyük çoğunluğunun (%89,4) kontrollü ve/veya duyulan güvene dayalı serbest bir yetiştirme

me dönemi geçirdikleri belirlenmiştir. Girişimci adaylarının yetişme dönemlerine ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Yetişme Tarzı	Frekans	Yüzde (%)
Yetişme dönemimde ailem her şeye karışır ve bana baskı kurardı	8	4,4
Yetişme dönemimde serbest bir yaşantım vardı	11	6,1
Yetişme dönemimde ailem beni serbest bırakmıştı; ancak sık sık kontrol ederdi	74	41,1
Yetişme dönemimde ailem bana güvendiği için serbest bir yetişme dönemi yaşadım	87	48,3

Tablo 2. Girişimci Adaylarının Çocukluklarından İtibaren Yetişme Dönemlerinde Ailelerinin Kendilerine Karşı Tutumuna İlişkin Bulgular, N=180 (Araştırmaya katılan kursiyer sayısı).

4.3. Ölçeklerin Güvenilirliği ve Geçerliliğine İlişkin Analizler

Sekaran (1999: 255) tarafından yapılan hesaplamada %95 güven seviyesinde, %5 kabul edilebilir hata üzerinden hesaplanan örneklem sayısı toplam 1000 ana kütle için 278’dir. Ankette yer alan araştırma ölçeklerinin güvenilirliği, alan yazında yaygın olarak kullanılan Cronbach’s Alfa değerleri ile ölçümlenmiştir. Ankette yer alan girişimcilik potansiyeli ölçeği değişkenlerinden alfa değeri ,70’in altında olan beş ifade ölçekten çıkarılmıştır. Bunların dışında, ölçeklerin Cronbach Alfa değerleri Nunally’nin (1978) kabul edilebilir düzey olarak tanımladığı ,70’in üzerinde değerlerden oluşmaktadır. Güvenilirlik analizinden elde edilen sonuçlar, Tablo 3’te gösterilmiştir.

Ölçekler	Cronbach’s Alpha	İfade Sayısı (N of Items)
Girişimcilik potansiyeli	,823	15
Mesleki yeterlilik	,740	4
Yenilikçilik	,701	5

Tablo 3: Araştırmadaki Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmanın geçerlilik analizinde Keşfedici Faktör Analizi kullanılmıştır. Araştırmada yer alan sosyal ağda gruba katılma, bilgi paylaşımı ve inovatif davranışlar ölçeklerinin analize uygun olup olmadıklarını ölçmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett küresellik (Bartlett’s test of sphericity) testi uygulanmıştır. KMO örneklem yeterliliği katsayıları 0,6-0,7 arası kabul edilebilir, 0,7-0,8 arası iyi ve 0,8-0,9 arası ise çok iyi olarak değerlendirilir (İslamoğlu ve Alınacak, 2014: 403). KMO katsayıları bakımından ölçeklerin iyi düzeyde uyumlu olduğu ayrıca, değişkenlerin faktör yükleri oldukça iyi kabul edilen 0,50’nin üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ankette yer alan ölçeklerin tamamı Bartlett küresellik testi sonucu ,000 düzeyinde anlamlı çıkmış olup, örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir (Sharma, 1996:

116). Araştırmanın ölçeklerinin geçerlilik analizine ilişkin sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Ölçekler	KMO Katsayısı	Yaklaşık ki-kare	df	Özdeğer	Varyans %	Anlamlılık (Sig./p)
Girişimcilik Potansiyeli	,813	802,512	105	4,643	30,951	,00
Mesleki Yeterlilik	,747	168,425	6	2,279	56,963	,00
Yenilikçilik	,657	102,731	10	2,407	48,135	,00

Tablo 4: Araştırmanın Geçerlilik (KMO ve Bartlett Testi) Analizi Sonuçları

4.4. Korelasyon Analizi

Araştırmada değerlendirilen faktörler olarak girişimcilik potansiyeli, mesleki yeterlilik ve yenilikçilik arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test edebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda araştırmanın değişkenlerinden girişimcilik potansiyelinin hem mesleki yeterlilik hem de yenilikçilik ile arasında $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Buna karşın mesleki yeterlilik ve yenilikçilik arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Girişimcilik potansiyeli ve yenilikçilik arasındaki ilişkinin düzeyi girişimcilik potansiyeli ve mesleki yeterlilik arasındaki ilişkinin düzeyinden daha yüksektir. Araştırmanın değişkenlerinin korelasyon analizine, ortalama değerlerine ve standart sapmalarına ilişkin sonuçları Tablo 5'te belirtilmiştir.

Değişkenler	Ortalama (Mean)	Std. Sapma	Girişimcilik potansiyeli	Mesleki yeterlilik	Yenilikçilik
Girişimcilik potansiyeli	4,3063	43472	X		
Mesleki yeterlilik	4,4403	,61429	,433**	X	
Yenilikçilik	4,4311	,45333	,387**	,092†	X

Tablo 5: Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları** $p < 0,01$:
Korelasyon 0,01 düzeyi için anlamlıdır (2 tailed); † $p > 0,05$, N=180
(Araştırmaya katılan kursiyer sayısı)

4.5. Bağımsız İki Örnek T Testi

Girişimci adaylarının girişimcilik potansiyellerinin, mesleki yeterliliklerinin ve yenilikçi davranışlarının yerleşim yerine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla öncelikle "girişimci adaylarının; girişimcilik potansiyelleri (H_{0a}), mesleki yeterlilikleri (H_{0b}), ve yenilikçi davranışları (H_{0c}) yerleşim yerine göre farklılık göstermez" sıfır (null) hipotezleri oluşturulmuştur. Yapılan analizde sıfır hipotezlerinin Levene testinin anlamlılık düzeyi .05'den büyük ($p > .05$) olduğu için sıfır hipotezleri ret edilip alternatif hipotezler (H_1 , H_2 ve H_3) için bağımsız iki örnek T testi sonuçları incelenmiştir. T testi iki bağımsız grup arasındaki farklılıkların

anlamli olup olmadigini test etmek için kullanilir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014:302).

Değişkenler	Varyans	T Testi		Levene Testi		Grup İstatistiği		
		P	T	p	F	İller	Ort.	Std. Sp.
Girişimcilik Potansiyeli	Eşit dağılım	,174	1,364	83	047	Artvin	4,3471	,43843
	Eşit olm. dağılım	,174	1,366			K. Maraş	4,2586	,42807
Mesleki Yeterlilik	Eşit dağılım	,001	3,480	06	,91	Artvin	1,2477	,20415
	Eşit olm. dağılım	,001	3,482			K. Maraş	1,1347	,19523
Yenilikçilik	Eşit dağılım	,365	,365	86	031	Artvin	2,1049	,11296
	Eşit olm. dağılım	,366	,366			K. Maraş	2,0989	,10871

Tablo 6: Girişimci Adaylarının Girişimcilik Potansiyellerinin Yerleşim Yerine (Artvin-Kahramanmaraş) Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin T Testi Sonuçları
N=180 (Araştırmaya katılan kursiyer sayısı; Artvin: 97-Kahramanmaraş: 83)

Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere, girişimci adaylarının girişimcilik potansiyellerinin, mesleki yeterliliklerinin ve yenilikçi davranışlarının yerleşim yerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan T testi sonucu, girişimcilik potansiyeli (H1) ve yenilikçilikleri (H3) ile bireylerin yerleşim yeri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğunu ($p>0,05$), mesleki yeterlilik (H2) ile yerleşim yeri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını ($p<0,05$) göstermiştir. Elde edilen sonuç doğrultusunda araştırmanın birinci hipotezi "Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyelleri farklılık gösterir" (H1) ve uğunc hipotezi "Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre yenilikçilikleri farklılık gösterir" (H3) kabul edilmiştir. Araştırmanın aynı kapsamda test edilen "Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre mesleki yeterlilikleri farklılık gösterir" (H2) Şeklindeki ikinci hipotezi ise reddedilmiştir.

4.6. Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında incelenen bağımsız değişkenler mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin bağımlı değişken girişimcilik potansiyelinin üzerinde etkisi olup olmadığını görmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz önce Artvin'den katılanlar ve Kahramanmaraş'tan katılanlar için ayrı ayrı gerçekleştirilmiş olup, sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Artvin				Kahramanmaraş			
Sabit Değer	F	Düzeltilmiş R ²	Durbin-Watson	Sabit Değer	F	Düzeltilmiş R ²	Durbin-Watson
		20,541	,289		1,658		30,314
Bağımsız Değişkenler		t	p	Bağımsız Değişkenler		t	p
	β	4,082	,000		β	2,088	,040
Mesleki yeterlilik	,443**	5,129	,000	Mesleki yeterlilik	,435**	5,128	,000
Yenilikçilik	,292**	3,376	,001	Yenilikçilik	,450**	5,307	,000

Tablo 7: Artvin-Kahramanmaraş Karşılaştırmalı Regresyon Katsayıları Tablosu
Bağımlı değişken: Girişimcilik potansiyeli **p<0,001 düzeyinde anlamlıdır (2 tailed).

Analizin ikinci aşamasında, bağımsız değişkenler mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin bağımlı değişken girişimcilik potansiyelinin üzerinde etkisinin olup, olmadığını görmek ve geliştirilen hipotezleri (H4 ve H5) test etmek için araştırmaya katılanların tümünden elde edilen verilerle yine doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 8'de özetlenen analiz sonuçları girişimcilik potansiyelini mesleki yeterlilik ($\beta = 0.415$, $p < 0.01$) ve yenilikçilik ($\beta = 0.368$, $p < 0.01$) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Aynı zamanda analiz sonuçlarından bağımlı değişkenin %32,7'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı anlaşılmıştır. Başka bir ifade ile girişimcilik potansiyelindeki değişimin %32,7'si mesleki yeterlilik ve yenilikçilikteki değişimler tarafından açıklanmaktadır. Tablo 9'da mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerindeki ortak etkilerine bakıldığında anlamlılık düzeyinin yüksek ve mesleki yeterliliğin daha önemli bir etken olduğu görülmektedir. Ayrıca, Durbin-Watson test sonucu (1,661) modelde otokorelasyon olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlara araştırmada test edilmek üzere kurgulanan "Mesleki yeterliliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır" (H4) dördüncü ve "Yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır" (H5) beşinci hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8: Genel (Her iki il birlikte) Regresyon Katsayıları Tablosu

Bağımsız Değişkenler	β	t	p	F	Düzeltilmiş R ²	Durbin-Watson
Sabit Değer		4,598	,000	44,578	,327	1,661
Mesleki yeterlilik	,415**	6,746	,000			
Yenilikçilik	,368**	5,987	,000			

Bağımlı değişken: Girişimcilik potansiyeli **p<0,001 düzeyinde anlamlıdır (2 tailed).

4.7. Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Çalışmada yer alan girişimci adaylarının yetiştirme tarzları ve girişimcilik potansiyelleri arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla (H6) ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Yetiştirme Tarzları ve Girişimcilik Potansiyellerine İlişkin Ki-Kare Bağımsızlık Testi Sonuçları

İller	Model	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	p/Asymp. Sig. (2-sided)
Artvin (97)	Pearson Ki-Kare	69,760	69	,452
Kahramanmaraş (83)	Pearson Ki-Kare	70,973	72	,512
Genel (180)	Pearson Ki-Kare	99,407	78	,051

N=180 (Araştırmaya katılan kursiyer sayısı)

Tablo 10: Araştırma Hipotezlerinin Kabul/Ret Durumu

Araştırmanın Hipotezleri	Kabul/Red Durumu
H1: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyelleri farklılık gösterir.	Kabul
H2: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre mesleki yeterlilikleri farklılık gösterir.	Ret
H3: Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre yenilikçilikleri farklılık gösterir.	Kabul
H4: Mesleki yeterliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır.	Kabul
H5: Yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi vardır.	Kabul
H6: Girişimci adayının yetiştirme tarzı ve girişimcilik potansiyelleri arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul

Tablo 9'daki p değeri ,05'ten büyük olduğundan "girişimci adaylarının yetiştirme tarzları ve girişimcilik potansiyelleri arasında anlamlı bir ilişki vardır"

hipotezi (H6) kabul edilmiştir $\chi^2_{(6,69);0,05} = 69,76$ $p > 0,05$, Cramer V=0,45). Ki-kare bağımsızlık testi sonucunda "Girişimci adayının yetiştirme tarzı ve girişimcilik potansiyelleri arasında anlamlı ilişki vardır" şeklinde kurgulanan altıncı ve son hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, araştırma hipotezlerinin kabul veya reddedilmelerine ilişkin durum bir bütün olarak Tablo 10'da belirtilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, mesleki yeterlilik ve yenilikçiliğin girişimci potansiyel üzerindeki etkisinin yönü ve düzeyinin ölçülmesidir. Bununla birlikte, girişimci adaylarının, yerleşim yerine göre mesleki yeterlilik, yenilikçilik ve girişimcilik potansiyelleri arasında fark olup olmadığı; yetiştirme döneminde ailelerinin kendilerine karşı tutumu (yetiştirme tarzı) ve girişimcilik potansiyeli arasında ilişki olup olmadığının incelenmesidir. Bu çalışmada, Artvin ve Kahramanmaraş illerinde düzenlenen uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin verildiği kurslara katılan girişimci adaylarına yönelik anket uygulaması yapılmıştır.

Araştırmada genel eğitim ilkököl ve lisansüstü eğitim aralığında ölçülürken, mesleki eğitim için çıraklıkta, meslek lisesinde, meslek yüksekokulunda, lisans ve lisansüstü eğitimlerde alınan mesleki eğitim ve/veya hiç mesleki eğitim almamış olma ölçütü olarak kullanılmıştır. Mesleki yetkinliğin ölçütü olarak katılımcının (girişimci adayının) açmak istediği işyerinde temel faaliyet olacak mesleği yapmak için gerekli/yeterli deneyime, bilgiye ve beceriye sahip olma, yeteneğine güvenmenin yanı sıra söz konusu meslekte çırak yetiştirebilecek kadar bilgi ve beceri sahibi olma kabul edilmiştir. Yenilikçiliğin ölçütü olarak da yeni fikirlere açık olma, yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu düşüncesiyle astlara yetki verme, başarılı olmaları için astlarına geniş inisiyatif tanıma, çalışanlarını yenilikçi olmaları konusunda motive etme ve işi ile ilgili yeni bir şeyler yapmak için çabalama dikkate alınmıştır. Ayrıca iletişim ve ikna gücü, iş çevresi, gerekli mali ve insan kaynağına sahip olma, yardım alabileceği eş dost çevresine sahip olma, kararlılık, sorumluluk alma ve güvenilirlik özellikleri girişimcilik potansiyelinin ölçütü olarak değerlendirilmiştir.

Girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyellerinin (H1) ve yenilikçiliklerinin (H3) farklılık gösterdiği çalışmanın birinci ve ikinci hipotezleridir. Bu alanda yapılan önceki çalışmalarda (Dündar ve Ağca, 2007: 138; Karadeniz, 2015: 145) yerleşim yeri girişimcilik potansiyeli arasında fark olduğu, Karaköy vd. (2015: 548) tarafından ise fark olmadığı belirlenmiştir. Başaran ve Keleş (2015: 106) öğretmenler üzerinde yaptıkları bir araştırmada yerleşim yerine göre yenilikçiliğin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada girişimci adaylarının yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyellerinin (H1) ve yenilikçiliklerinin (H3) farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, yerleşim yerine göre girişimcilik potansiyeli açısından önceki çalışmaların (Karaköy vd. 2015: 548) aksine Karadeniz, (2015: 145) ve Dündar ve Ağca'nın (2007: 138)

araştırma sonucu ile benzerlik gösterirken yenilikçilik bakımından Başaran ve Keleş'in (2015: 106) bulgularıyla benzer bir sonuç ortaya koymuştur. Girişimci adaylarının mesleki yeterliliklerinin yerleşim yerine göre farklılık göstermediği çalışmanın ikinci (H2) hipotezidir. Bu alanda önceden yapılmış bir çalışmaya rastlanmadığından bu çalışmanın önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda girişimci adaylarının mesleki yeterliliklerinin yerleşim yerine göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Mesleki yeterliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu çalışmanın dördüncü hipotezidir (H4). Bu alanda daha önce yapılan çalışmalarda (Okoli, 2013: 127; Vaidya, 2014: 22; OECD, 2014: 49-50) mesleki yeterliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu sonucu çıkmış olması bu çalışmayı desteklemektedir. Girişimci adaylarının açmak istediği işyerinde temel faaliyet olarak planladığı mesleği yapmak için gerekli/yeterli deneyime, bilgiye ve beceriye sahip olmaları aynı zamanda söz konusu meslekte çırak yetiştirebilecek kadar bilgi ve beceriye de sahip olmaları girişimcilik potansiyelini artırmaktadır.

Yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu çalışmanın beşinci hipotezidir (H5). Yenilikçilik; girişimci adayının yeni fikirlere açık biri olduğu, astlara yetki ve geniş inisiyatif vermenin yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu ve başarıyı artırdığı, çalışanların yenilikçi olmaları hususunda motive edilmesi ve işi ile ilgili yeni bir şeyler yapmak için çaba gerektiği algısıdır. Bu alanda daha önce yapılan bazı araştırmalarda yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Schumpeter, 1934; Drucker, 1993: 35; Carland vd., 1993; McDaniel, 2000). Bu çalışmada da yenilikçiliğin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu görülmüştür.

Girişimci adaylarının yetiştirme tarzları ve girişimcilik potansiyelleri arasında anlamlı ilişki olduğu çalışmanın altıncı ve son hipotezidir (H6). Bu alanda Örüçü vd. (2007: 44) tarafından daha önce yapılan çalışmada katılımcıların girişimci olma isteklerinin yetiştirilme tarzına göre anlamlı derecede farklılık göstermediği sonucu çıkmasına karşın, Ören ve Biçkes'in araştırmasında (2011: 83) katılımcıların yetiştirme tarzları ve girişimcilik potansiyelleri arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da katılımcıların yetiştirme tarzları ve girişimcilik potansiyelleri arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi araştırmada elde edilen bulgulara göre, girişimci adaylarının çoğunluğunun yetiştirme dönemlerinde gerek aile tarafından kontrollü gerek güvene dayalı serbest bir yaşam sürdüklerini bildirmişlerdir. Bu sonuç, alan yazında yer alan bilgileri desteklemektedir (Durukan, 2005: 139; Aytaç ve İlhan, 2007: 108). Sonuçlar, aynı zamanda bireylere kişiliklerinin şekillendiği yetiştirme döneminde aile tarafından sağlanan kendi kararlarını alma ve uygulama serbestisi ve sağlanan desteğin bireyde özgüven gelişimi ve sorumluluk

alma eğilimine bağlı olarak girişimcilik potansiyeli ile ilişkili olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Sonuçların, yalnız 2016 yılı Aralık ayında Artvin ve Kahramanmaraş'ta düzenlenen uygulamalı girişimcilik eğitimine katılanlar ile sınırlı olması, diğer zamanlarda ve diğer illerdeki girişimci adayları için genelleme yapılmasını engellemektedir. Bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmaların sonuçlarının genelleştirilebileceği düzeyde daha geniş katılımlı yapılması yararlı olacaktır. Ayrıca, bir mesleğe dayalı faaliyet olan girişimde bulunmada; mesleki eğitim almış olmak, mesleki yetkinliğe ve yenilikçi bir anlayışa sahip olmak girişimin sürdürülebilirliği ve rekabetçiliği bakımından başarısını artıracaktır. Bu nedenle girişimci adaylarının eğitim aldıkları, mesleki açıdan yeterli oldukları iş alanında girişimde bulunmaları ve her zaman yenilikçi olmaları önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- ADDY D vd. (2004). *The Work Practice Questionnaire: A Training Evaluation Measurement Tool for the Alcohol and Other Drugs Field*, National Centre for Education and Training on Addiction. Australia: Flinders University. Ağustos 21, 2015 tarihinde <http://nceta.flinders.edu.au/files/7612/6318/0413/EN1.pdf> adresinden alındı
- ALPKAN Lütfihak vd. (2002). "Girişimcilik Hisleriyle Girişimcilik Potansiyeli Arasındaki İlişki: Gebze ve Civarındaki Girişimciler Üzerine Bir Saha Araştırması", *21. Yüzyılda KOBİ'ler Sempozyumu* (s. 1-11). Gazimagosa, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- AUDRETSCH David B.-Albert Link (2012). "Entrepreneurship and Innovation: public policy frameworks", *Journal of Technology Transfer*, 37(1): 1-17. doi:10.1007/s10961-011-9240-9.
- AYTAÇ Ömer – S. İlhan (2007). "Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sos-yolojik Bir Perspektif", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18: 101-120.
- BASIM Nejat vd. (2008). "Çalışanların Öz Yeterlilik Algılamasının Yenilikçilik ve Risk Alma Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19:121-130.
- BASIM Nejat vd. (2009). "Öğrenen Algısının Örgüt İçi Girişimciliğe Etkisi: Kamuda Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3): 27-44.
- BAŞARAN Semra D. – Süleyman Keleş (2017). "Yenilikçi Kimdir? Öğretmenlerin Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(4): 106-118
- BİLİCİ İbrahim E. (2017). "İnformal Öğrenme, Çocuk ve Suç Olgusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37): 21-31
- BOZKURT Öznur- Kutbettin Erdurur (2013). "Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimindeki Etkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerinde Bir Araştırma", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2): 57-78.
- CAMELO-ORDAZ, Carmen vd. (2011). "The intrapreneur and innovation in creative firms", *International Small Business Journal*, 30(5): 513-535.

- CANSIZ Mehmet (2013). "Türkiye'nin Yenilikçi Girişimcileri: Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği", T.C. Kalkınma Bakanlığı, Yayın No: 2850.
- CARLAND JoAnn C. vd. (1993). "Portraits of potential entrepreneurs: An empirical investigation", *Journal of Business and Entrepreneurship*, 5(1): 59-68.
- DRUCKER Peter F. (1993). "Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles", New York: Harper Business.
- DURUKAN Tülin (2005). "Küresel Girişimcilik"; Oya Aytemiz Seymen, Tamer Bolat (editörler) Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik, Ankara: Nobel Yayınları
- DÜNDAR Süleyman - Veysel Ağca (2007). Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, 121-142
- EARGED. (2010). *Modüler Program Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Ankara: MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. Haziran 24, 2015 tarihinde http://yegitek.meb.gov.tr/tamamlanan/Moduler_Program_degerlendirme.pdf adresinden alındı
- GALLOWAY, Laura – Steve Kelly (2009). "Identifying Entrepreneurial Potential? An Investigation of the Identifiers and Features of Entrepreneurship", *International Review of Entrepreneurship*, 7(2): 1-24.
- GÜVENÇ Bozkurt (1984). *İnsan ve Kültür*, 4.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HISRICH, Robert - Michael Peters (2002). *Entrepreneurship* (5. b.), Boston: Irwing McGraw-Hill
- HISRICH, Robert vd. (2010). *Entrepreneurship* (8. b.), New York: McGraw-Hill/Irwin.
- İSLAMOĞLU Hamdi - Ümit Alniaçık (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (4. b.), İstanbul: Beta Yayınları,.
- KARADENİZ Esra (2015). *Türkiye'de ve Bölgeler'de Girişimcilik*, TEB ve KOSGEB Araştırma Raporu, 1-147.
- KARAKÖY Çağatay vd. (2015). "Eğitim ve Kültürün Girişimciliğe Etkisi: Geçiş Ekonomilerinden Kırgızistan'da Üniversite Öğrencilerine Yönelik Saha Araştırması", International Conference on Eurasian Economies, Kazan, Russia-9-11 September 2015.
- KOÇEL Tamer (2014). *İşletme Yöneticiliği* (15. b.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- KOELLINGER Philipp (2008). "Why are some entrepreneurs more innovative than others?", *Small Business Economy*, 31:21-37. doi:10.1007/s11187-008-9107-0
- KOSGEB. (2017, Haziran 30). *KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı)*. KOSGEB Web Sitesi: <http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/1231/girisimcilik-destek-programi> adresinden alındı
- KRUEGER Norris F. – Deborah Brazeal (1994). "Entrepreneurial Potential and Potential Entrepreneurs", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18(3): 91-104.

- LUECKE Richard (2010). *Girişimcinin El Kitabı: Yeni İşinizi Kurup Büyütmek İçin Gerekli Araçlar ve Teknikler*. (tr. Ümit Şensoy) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- McDANIAL, Bruce A. (2000). "A Survey on Entrepreneurship and Innovations", *Social Science Journal*, 37(2), 277-284.
- MÜFTÜOĞLU Tamer - Durukan Tülin (2004). *Girişimcilik ve KOBİ'ler* (1 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- NONAKA, Ikujiro (1991). "The knowledge-creating company", *Harvard Business Review*, 69: 96-104.
- NSSC (2014). *Skills: Determination for Trainer and Assessor Competencies*. Australia: National Skills Standard Council. Haziran 24, 2015 tarihinde <http://www.industry.gov.au/skills/NationalStandards/Documents/DeterminationforTrainerandAssessorCompetencies.pdf> adresinden alındı
- NUNALLY Jum C. (1978). *Psychometric Theory* (2. b.). New York: McGraw Hill.
- OECD. (2014). *Supporting entrepreneurship in the vocational training system in Tunisia*. Clearance Center: OECD Working Papers. Eylül 12, 2015 tarihinde [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/401B9D4C50EE9220C1257D7B004F24E6/\\$file/VET-entrepreneurship-Tunisia-Final-EN.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/401B9D4C50EE9220C1257D7B004F24E6/$file/VET-entrepreneurship-Tunisia-Final-EN.pdf) adresinden alındı
- OKOLI Thersa O. (2013). "Mechanisms for Scaling-Up the Entrepreneurship Potentials of the Agricultural Science Graduates", *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(5), 121-128. doi:10.5901/ajis.2013.v2n5p121
- ÖREN Kenan – Mehmet Biçkes (2011). "Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Potansiyeli Üzerindeki Etkileri (Nevşehir'deki Yüksek Öğrenim Öğrencileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3):67-86.
- ÖRÜCÜ Edip vd. (2007). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinde Ailesel Faktörlerin Etkisi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2): 27-47.
- ÖZÇELİK Durmuş A. (1992). *Eğitim Programları ve Öğretim (Genel Öğretim Yöntemi)* (3. b.). Ankara: ÖSYM Yayınları.
- ÖZKUL Gökhan (2007). "Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3): 343-366.
- PECH Richard J. – Alan Cameron (2006). "An Entrepreneurial Decision Process Model Describing Opportunity Recognition" *European Journal of Innovation Management*, 9(1):61-78.
- POLANYI Michael (1966). *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday and Company Inc.
- ROBINSON Peter B. – Edwin Sexton (1994). "The effect of education and experience on Self-employment success", *Journal of Business Venturing*, 9(2):141-157.

- SCHALTEGGER Stefan – Marcus Wagner (2011). “Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions”, *Business Strategy and the Environment*, 20(4):222-237. doi:10.1002/bse.682
- SCHUMPETER Joseph A. (1934). *The Theory of Economic Development* (3. b.). Cambridge: Harvard University Press.
- SCHUMPETER Joseph A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. London: McGraw-Hill Book Company.
- SHARMA Subbash (1996). *Applied Multivariate Techniques*. New York: John Wiley and Sons Inc.
- TEECE David J. (2009). *Dynamic Capabilities and Strategic Management: Organizing for Innovation and Growth*. Oxford, GBR: Oxford University Press.
- TERZIOVSKI Mile (2007). *Building innovation capability in organizations: An International Cross-Case Perspective* (Series on technology management b., Cilt 13). London: Imperial College Press.
- THOMPSON John L. (2004). “The facets of the entrepreneur: identifying entrepreneurial potential”, *Management Decision*, 42(2):243-258. doi: 10.1108/00251740410515861.
- TOKAT Ali O. (2007). *Öz Yeterlilik Algısının Performans ve Girişimciliğe Etkisi: Uygulamalı Bir Araştırma*, Kara Harp Okulu, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TOP Seyfi (2006). *Girişimcilik Keşif Süreci* (1. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- UMUNADI E. Kennedy (2014). “Entrepreneurial, Technical and Vocational Skills Required for Self-Reliance and Job Creation in Nigeria”, *British Journal of Education*, 2(5):48-56.
- VAIDYA Shipra (2014). “Entrepreneurship and Skill Development”, *Developing Entrepreneurial Life Skills: Creating and Strengthening Entrepreneurial Culture in Indian Schools* (Shipra Vaidya, ss. 15-35). New Delhi: SpringerBriefs in Education. doi:10.1007/978-81-3
- WANG Yu-Lin vd. (2013). Entrepreneurial opportunity recognition: an empirical study of R&D personnel. *Management Decision*, 51(2):248-266. doi:10.1108/00251741311301803.
- ZAHRA Shaker A. (1996). Governance, ownership, and corporate entrepreneurship: the moderating impact of industry technological opportunities. *Academy of Management Journal*, 39(6):1713-1735.
- <http://www.afsintso.org.tr/> (18.06.2017).
- <http://www.artvintso.org.tr/> (18.06.2017).
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (18.06.2017).
- <http://elbistantso.tobb.org.tr/> (18.06.2017).
- <http://www.hopatso.org.tr/> (18.06.2017).
- http://www.kmtso.org.tr/firma/ara?keyword=&meslek_id=&unvan=&firma_tip_id=2&ilce_id=&yil1=&yil2=&search=1# (18.06.2017).

GÖÇ, ÇALIŞMA HAYATI VE TOPLUMSAL CİNSİYET: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN HOPA'DA YERLİ VE KAYITDIŞI KADIN İŞGÜCÜ

Kerem ÖZBEY*

ÖZ

Bu çalışma, uluslararası göç sürecini toplumsal cinsiyet perspektifinden ele almakta ve bu sürecin bir parçasını oluşturan göçmen kadın işgücü ile ev sahibi toplumda yer alan kadın işçilerin göç sonrası çalışma hayatındaki konumlarını ve örgütlenme biçimlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bu çalışmada, Gürcistan'dan Hopa'ya çalışma amacıyla göç eden 16 Gürcü kadın işçi ve Hopa'da yaşayan 6 Türk kadın olmak üzere, toplamda 22 kişi ile nitel araştırma yöntemi kapsamında derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde, yerli ve kayıtdışı kadın işgücünün, çalışma koşulları, ücret düzeyleri, sahip olunan vasıflar ve farklı iş kolları gibi sosyolojik dinamikler açısından farklılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, İşgücü Piyasası, Yerli ve Kayıtdışı, Kadın İşgücü, Hopa.

ABSTRACT

This study examines the international migration process from a gender perspective and aims to compare the positions and organizational forms in the post-migration working life of women workers in the host society and migrant women labor force, which constitute a part of this process. In accordance with this purpose, in this study, in-depth interviews were conducted within the qualitative research methodology with a total of 22 people, including 16 Georgian women workers migrating to study Hopa from Georgia and 6 Turkish women living in Hopa. At negotiations, domestic and unregistered women labor force have reached the conclusion that they differ in terms of sociological dynamics such as working conditions, wage levels, possessed qualities and different business lines.

Keywords: International Migration, Labor Force Market, Domestic and Unregistered, Women Labor Force, Hopa.

---

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, ARTVİN, ORCID: 0000-0001-8824-359X, ozbeykerem@hotmail.com.

Günümüz küreselleşme koşullarının ortaya çıkardığı ana meseleler arasında göç olgusu en öncelikli konuların başında gelmektedir. Geçmişten günümüze dek süregelen göçler, günümüzde farklı boyutlarda, değişik şekil ve ölçeklerde ve farklı dinamiklerle şekillenmekte ve görünür hale gelmektedir. Öyle ki, modern dünyada göç hareketlerini analiz eden Stephen Castles ve Mark J. Miller (2008), günümüz dünyasını, “göçler çağı” olarak tanımlamaktadırlar.

1990’lı yılların başından bu yana Sovyet coğrafyasından Türkiye’ye çok çeşitli nedenlerle göç hareketleri yapılmaktadır. Bu göçlerin temel özelliklerinden birisi de, toplumsal cinsiyet kimliklerine dayalı farklılaşmanın somut bir şekilde görünür olmasıdır. Göçmen kadınlar, yeni göç hareketlerinin merkezi aktörleri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Göçmen kadın işgücünün işgücü piyasasına dâhil olmasıyla birlikte, Türkiye’de çalışma hayatı çok-katmanlı, çok-kimlikli ve çoğulcu bir yapıya bürünmüştür. İşgücü piyasasının yapısında meydana gelen değişimi, özellikle göç sonrası çalışma hayatında gözlemlemek mümkündür.

Göç sonrası sürecin temel özelliği, çalışma hayatının toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üzerine kurulu bir yapıda olması ve işgücü piyasasında göçmen kadınların ev sahibi toplumun çalışanları karşısında ikincil pozisyonda yer alıyor olmalarıdır. Bu bağlamda, göç sonrası çalışma hayatında, yerli kadın işgücü karşısında göçmen kadın işgücünün nerede yer aldığı, statüsünün ne olduğu ve ne şekilde örgütlendiği, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Yerli kadın işgücü karşısında göçmen kadın işgücü nerede yer almaktadır? İşgücü piyasasında göçmen kadın işgücünün konumu ne düzeydedir? Yerli ve göçmen kadın işgücü hangi sosyolojik dinamikler temelinde farklılaşmaktadır? Bu çalışma, yerli ve göçmen kadın işgücünü karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmek amacıyla söz konusu sorulara yanıt aramaktadır.

1. Göç ve Çalışma

Çalışma ediminin temel kavramlarından birini oluşturan göç, insanların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, psikolojik, ekolojik vb. nedenlerle buldukları yerden başka bir yere gerçekleştirdikleri bir nüfus hareketidir. Yusuf Adıgüzel’e göre, “insanlar, bireysel veya kitlesel bir biçimde, zorunlu veya gönüllü olarak, yaşadıkları yerin idari sınırından ayrılarak, başka bir idari sınırdaki yerleşim yerine, çeşitli sosyal sonuçlar doğuracak biçimde göç etmektedir. Göç, insanların sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesi biçiminde tanımlanabilir” (2016: 1). Bireysel ya da kitlesel, zorunlu ya da gönüllü, geçici ya da sürekli olan göç olgusu, aynı zamanda iç olduğu kadar dış (uluslararası) göç şeklinde de varlığını sürdürmektedir.

Günümüzde göçler giderek uluslararasılaşmakta ve küreselleşmektedir. Castles ve Miller’a göre, “göç çağının ayırıcı özelliği uluslararası göçün küresel bir nitelik kazanmasıdır. Öyle ki, gittikçe daha fazla ülkeyi ve bölge-

yi etkilemektedir ve bütün dünyayı etkileyen karmaşık süreçlerle birbirine bağlıdır” (2008: 405). Uluslararası göçlerin küreselleşmesinin somut yansımalarından biri de, işgücü piyasalarının çok çeşitli göçmen işçileri bünyesinde barındırmasıdır. Bu anlamda, göç ve çalışma edimi arasında güçlü bağlar bulunmaktadır.

Çalışma, çok yönlü bir kavramdır; psikolojik, sosyolojik, siyasi, hukuki ve ekonomik yönleri bulunmaktadır. Ekonomik anlamda, üretme veya ticari bir etkinlik olarak gelir elde etmek için yapılırken; psikolojik anlamda tatmin kaynağı, sosyolojik olarak bir ilişki türü, hukuki olarak bir sözleşme biçimi ve siyasi olarak bir tabakalaşma kaynağı olabilmektedir. Bireyler, çalışma yolu ile toplumla daha yakından ve derinlemesine bağlar kurmaktadır. Bu durum, toplumsal bütünleşme ve dayanışma konusunda farklılıkları anlamlı kılan bir iş bölümü sağlamakta ve çalışmanın sosyolojik yönünü izah edebilmemize olanak sağlamaktadır. Çalışma, emek harcanan ve üretime katkı sağlayan bir süreçtir. İşbölümünü gerektirmekte ve farklı işlerin, görevlerin farklı zamanlarda gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır (Güldiken 2015: 5-6). Ekonomik faaliyetler bireylerin yaşamlarında önemli rol oynamaktadır. Bireylerin çalışma yaşamında gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetler, üyesi olduğu toplumun sınıfsal yapısı içindeki konumlarını belirlemektedir. Bu olgu göçmenler için de geçerlidir. Göçmenlerin işgücü piyasasındaki konumu göç ettiği toplumdaki konumunu açıklayan önemli bir göstergedir (Ciğerci 2012: 110).

Çalışma amacıyla gerçekleştirilen göçler, esasında işgücü göçleri olarak tezahür etmektedir. David Bartram, Maritsa V. Poros ve Pierre Monforte'ye göre, “geleneksel anlamda işgücü göçü işçilerin, zengin ülkelerdeki yerlilerin istemediği düşük nitelikli, düşük maaşlı işleri yapmak için fakir ülkelere zengin ülkelere yaptığı hareketi içermektedir” (2017: 197-198). Zira sınır aşırı insan hareketleri çok eski dönemlerden beri devletleri ve toplumları şekillendirirken, son yıllardaki insan hareketlerinin ayırt edici özellikleri onların küresel kapsamı, yerel ve uluslararası politikadaki merkezियeti, muazzam ekonomik, sosyal sonuçlarıdır (Castles vd. 2008: 5).

Türkiye, düzensiz göç akımlarıyla, çoğunlukla, Asya, Avrupa ve Afrika arasında kalan coğrafi konumunun etkisiyle, hem transit hem de hedef ülke olarak karşılaşmaktadır. Bu düzensiz göç akımları daha çok transit göçmenleri, kaçak işçileri, sığınmacıları ve mültecileri kapsamaktadır. Son on yılda, Türkiye'nin karşılaştığı göç akımlarının büyük bir kısmı İran, Irak, Afganistan, Pakistan ve Bangladeş'ten gerçekleşse de, Moldova, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Gürcistan gibi ülkelere de önemli sayıda gelenler olmuştur. Yukarıda bahsedilen ilk gruptan gelen göçmenler, çoğu zaman Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmakta yani Avrupa'ya ya da başka gelişmiş ülkelere göç etmek için Türkiye'de geçici olarak kalmaktadırlar. İkinci gruptakiler ise Türkiye'de bir süreliğine kaçak işçi olarak çalışmak niyetiyle gelenlerden oluşmaktadır (İçduygu 2004: 9).

Türkiye’de son yıllarda meydana gelen sosyal değişimin en belirleyici göstergesi, ülkeye yönelen yabancı işçi göçüdür. Türkiye’ye yabancı göçmen işçi sayısının bir milyona yaklaştığını tahmin eden kaynaklar olmakla beraber, işgücü piyasasında yasa dışı yollarla çalışan göçmenlerin bir milyondan fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir (Dedeoğlu vd. 2011: 6).

Kayıtdışı ya da yasadışı göç, hedef ülkedeki devlet tarafından resmi olarak izin verilmemiş göçtür; ülkeye gizlice girmek veya vizede belirtilen kalış izni süresini aşmak veya vizenin yasal olarak izin vermediği aktivitelerde bulunmak ile meydana gelmektedir (Bartram vd. 2017: 309). Türkiye’de çalışma amaçlı ikamet eden göçmenler, yasal çalışma izni kapsamında yer alan ufak bir azınlığın yanında çalışma izninden yoksun olarak kaçak çalışan büyük bir çoğunluktan oluşmaktadır (Toksöz vd. 2011: 158).

2. Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Yerli ve Kayıtdışı Kadın İşgücü

Cinsiyet bireyin biyolojik kimliğine işaret ederken, toplumsal cinsiyet erkeklik ve kadınlık olgularının toplumsal ve kültürel açıdan nasıl üretildiğine vurgu yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet, toplumun erkek ve kadından statü ve rollerine bağlı olarak nasıl davranmaları gerektiğini içeren bir boyuta sahiptir. Bireyin toplumsal cinsiyet kimliği, toplumsallaşma süreci içinde şekillenmektedir.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri ekseninde göç olgusuna odaklanıldığında, göçün kadınlaşması sürecinin belirgin bir biçimde deneyimlendiği görülmektedir. Genellikle göç, erkeklerin belirlediği, şekillendirdiği ve gerçekleştirdiği bir süreç olarak anlaşılırken, kadınlar bu sürecin nesnelere olarak görülmüşlerdir. Ancak günümüzde artık kadınlar da erkekler kadar göç sürecinde bir özne haline gelmeye başlamış ve göç giderek kadınlaşmıştır. Göçün kadınlaşmasını Türkiye’nin yeni göçmenleri olan eski Sovyet coğrafyasının insanlarında da görmek mümkündür. 20. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını elde etmiş ülkeler, sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi ekonomik problemlerle karşılaşmışlar, bu karşılaşma çok sayıda göçmenin başka ülkelere çalışmak amacıyla göçünü kaçınılmaz kılmıştır. Göçün hedef ülkeleri arasında Türkiye gelmektedir. Çünkü Türkiye, söz konusu ülkelerin bir kısmına sınırdaş olurken, diğer bir kısmına da oldukça yakın olması, vize kolaylığı, ekonomik kazanç elde etme açısından önemli bir kaynak v.b. olarak görülmeye başlanmış ve bu yeni dönemde gelen göçmenlerle birlikte Türkiye’nin göç haritasında birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerden hareketle Türkiye, sözü edilen coğrafya temelinde kadın göçlerine daha fazla muhatap kalmıştır.

Kadınlar için çalışma kavramı onların kendi kişisel hikâyelerinde önemlidir. Kadın işçilerin deneyimlerinde çalışmak farklı noktalara denk geliyor olsa dahi bu kavramın onlara hissettirdikleri konusunda ortaklaşmaktadır. Kadınlar açısından ücretli bir işte çalışmak özgüven veren ve kendi ayakları üzerinde durabilme şansını yaratan bir gerçekliktir. İster çocuk yaşta çalışmaya başlamış olsun ister yeni deneyimlediği bir şey olsun

kadınlar için çalışıyor olmak var olduklarını göstermenin, toplumsal hayattaki görünmezliklerini kırmanın farklı bir yoludur. Ekonomik olarak erkekten bağımsız olmak, çalışma koşullarının kötü ve çalışma saatlerinin uzun olduğu işlerdeki kadın işçiler açısından koşulların zorluğuna rağmen bir özgüven kaynağıdır. Ailelerin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve geçim şartlarının zorlaşması kadınların emek piyasasına girişlerinde önemli etkenlerdendir (Özer 2017: 1406).

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, kadınların haklarının genişletilebilmesi, karar verme düzeylerinin artırılabilmesi, yoksulluğun azaltılabilmesi için ücretli iş katılımı anahtar konumdur. Ancak ücretli iş katılımının kadın yararına etkilerinin ortaya çıkabilmesi ile sahip olunan işin niteliği arasında yakın ilişki vardır. Türkiye’de kadınların istihdama katılımları sınırlıdır ve aynı zamanda da katılanlar açısından düzensiz ve korunmasız istihdam biçimleri ağır basmaktadır. Günümüzde küreselleşme, ihracata dayalı endüstrileşmeye geçiş ve endüstrilerin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yerleştirilmesi enformel istihdamın artmasına yol açmakta, ucuz ve esnek işgücü olarak da çoğu zaman kadınları tercih etmektedir (Çelik vd. 2016: 66).

Düzensiz göç varış-ülke ekonomilerinin ucuz emek ihtiyacını karşılar. Bu noktada iki olasılık vardır: düzensiz göçmenler ya varış-ülke vatandaşlarının çalışmakta pek de gönüllü olmadıkları işlerde alışılmıştan daha ucuza ve daha kötü çalışma koşullarında istihdam edilirler - ki bu durumda aksi takdirde görülmeyecek bir işi yaptıkları için net pozitif bir etkiden söz edebiliriz ya da yerli ucuz emeğin halihazırda kullanıldığı sektörlerde vatandaşlara ve yasal göçmenlere rakip olurlar. Bu ikinci durum, genelde üzerinde durulan, düzensiz göçün işgücü pazarına olumsuz etkisi olarak adlandırılan ve genel olarak göçe dair algıların tutucu kimlik politikalarıyla çakıştığı yerdir (Atasü-Topçuoğlu 2012: 508). Türkiye’de düzensiz göçün artmaya başladığı 1980’li yılların sonu, aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine denk gelmektedir. Bu nedenle, bu süreç Türkiye’ye yönelik kadın göçünün belirginleşerek gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Demirdizen, 2013: 329). Kadın göçünün en belirgin olarak gözlemlendiği ülkeler arasında eski sosyalist ülkelerin yer alması özellikle dikkat çekmektedir. Sosyalist ülkelerin piyasa ekonomisine hızlı ve kurlsız geçişleri çok yönlü etki yapmıştır. Bu ülkelerde sosyalist düzende yaşamaya alışmış olan sıradan bireyler piyasa ekonomisine yabancıydı, bu nedenle onların piyasanın kurallarına uyum göstermeleri oldukça güç olmuştur. Bireylerin işsizlikle, güvencesiz bir ortamda, sağlık, eğitim, konut, çocuk yuvası ve diğer refah kurumlarının desteği olmadan, tek başına baş edebilmeleri mümkün olmamış ve yoksullaşma gözle algılanabilir hale gelmiştir (Erder 2011: 197).

Göç yollarına düşen kadınların 90’lı yıllardan itibaren Türkiye’ye bavul ticaretiyle başlayan rotalarına günümüzde kayıtdışı sektörlerde ucuz işgücü olarak ve eğlence sektöründe çalışmak için devam ettikleri görülmektedir. Kadın hem çalışma hayatında hem de sosyal hayatta, göçmen ve kadın ol-

manın getirdiği güçlülere göğüs germektedirler (İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı 2015: 12). Bu bağlamda, Türkiye’de düzensiz göçmenlerin çalıştığı ev işleri, tekstil ve eğlence/fufluş gibi sektörler göz önüne alındığında, kadın göçmen sayısının dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artış gösterdiğini söylemek pek de abartı sayılmaz (İçduygu 2004: 11).

Göç sonrası çalışma hayatında giderek belirgin hale gelmeye başlayan ikili bir ekonomik örgütlenme biçimi oluşmaktadır. Bu ikili ekonomik örgütlenmenin bir ayağını ev sahibi toplumun üyeleri olan yerli işçiler oluştururken, diğer bir ayağını ise çalışmak amacıyla göç eden göçmen işçiler oluşturmaktadır. Bu çalışma özelinde düşündüğümüzde, genelde eski SSCB coğrafyasından, özelde ise Gürcistan’dan Türkiye’ye yönelik göçlerle birlikte, Hopa’daki işgücü piyasası, yerli işçiler (Hopalı olan ya da uzun bir süredir Hopa’da ikamet edip çalışan) ile kayıtdışı işçiler (göçle birlikte Hopa’ya gelen Gürcü göçmen işçiler) şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütlenmenin toplumsal cinsiyet temelindeki yapısı ise, yerli ve kayıtdışı kadın işgücü şeklindedir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada kullanılan yöntem, *nitel araştırma yöntemidir*. Nitel yöntemler, özellikle sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte, insanların birbirleriyle olan iletişimlerdeki karmaşıklık ve anlaşmazlık bunun başlıca nedenleri olarak sayılabilir. Her insan kendine özgü bir yapıya sahiptir ve bu değişkenlik insanların yapıp ettiklerinin anlaşılmasında zorluklara yol açmaktadır. İnsan sürekli içinde bulunduğu sosyal ortamın etkisiyle değişmeye eğilimlidir. Bu nedenle, insanı sınırlı kalıplar içinde değil, esnek bir anlayışla incelemek durumundayız. Nitel araştırmalar, bu gereğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Demir 2014: 287).

Nitel araştırmalar, gereğine uygun bir biçimde çeşitli sosyal ortamları ve grupları ya da bu ortamlarda yaşayan bireyleri inceleyerek cevaplar arar. Bu durumda nitel araştırmacılar en çok, insanların kendilerini ve ortamlarını nasıl düzenlediğiyle ve bu ortamlarda yaşayanların çevrelerini semboller, ritüeller, sosyal yapılar, sosyal roller ve benzerleriyle nasıl anlamlandırdığıyla ilgilenmektedir. Nitel teknikler, araştırmacıların başkalarını anlama ve kavramalarını paylaşmalarını ve insanların günlük hayatlarını nasıl yapılandırıp anlam verdiğini araştırmalarını sağlar. Nitel teknikleri kullanan araştırmacılar, insanların kendilerini ve başkalarını nasıl anlamlandırdığını ve nasıl öğrendiklerini inceler (Berg vd. 2015: 25). Bununla birlikte bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kapsamında *derinlemesine mülakat tekniğine* başvurulmuştur. Derinlemesine mülakat ya da görüşme tekniği, nitel araştırmada kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarından biridir. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda, başkalarını anlamak için kulla-

nılan en güçlü yöntemlerdendir (Punch 2011: 165-166). Derinlemesine mülakat tekniği kapsamında *yarı yapılandırılmış görüşmeler* gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde yapılan görüşmelerde kullanılan yöntemler de (yüz yüze, telefon, bilgisayar, internet v.b.) kullanılabilir. Survey ile arasındaki en önemli fark, soruların açık uçlu sorulardan oluşması ve soruların görüşme kılavuzu takip edilerek yöneltilmesidir. Ancak her ne kadar açık uçlu olsa da, sorular bir sistematik ve yapı çerçevesinde sorulmaktadır. Görüşülenden daha detaylı bilgiler vermesi beklenir (Demir 2014: 291).

Çalışmanın evrenini, Gürcistan'dan Hopa'ya çalışmak amacıyla göç eden Gürcü işçiler oluşturmaktadır. Örneklem ise, bu işçiler içinde yer alan Gürcü kadın işçilerdir. Bununla birlikte, Hopa'da yaşayanlar da araştırmanın evreni içerisinde yer almaktadır. Gürcü kadın işçilerle birlikte çalışma hayatı içerisinde yer alan Hopalı kadın işçi ve işverenler de, örneklem grubu içerisinde yer almaktadır.

Görüşülen 16 Gürcü göçmen kadın işçiler, Hopa'da çalışma hayatının bir parçası olup, çok farklı sektörlerde yer almaktadırlar. Bu sektörlerin başında, pazarcılık, garsonluk, bulaşıkçılık, temizlikçilik ve seks işçiliği gelmektedir. Söz konusu işçiler enformel sektörde kayıtdışı bir biçimde çalışmaktadırlar. Hopa'da yaşayan 6 kadın ise, Gürcü göçmen işçilerle birlikte çalışma hayatı içerisinde yer alan, kimi zaman işveren, kimi zaman da işçi pozisyonlarında çalışanlardan oluşmaktadır.

4. Hopa Hakkında

Hopa, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünün en kuzeydoğu uç noktasında yer almaktadır. İdari bakımdan Artvin iline bağlı olan Hopa ilçesinin sınırları, il merkezine 48 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Batısı Karadeniz'le çevrili olan Hopa'nın Kuzey sınırını Gürcistan (1991'e kadar Türkiye-SSCB sınırı) devlet sınırı oluşturmaktadır (Koday 1995: 1). Hopa, Türkiye-Gürcistan sınırı olan Sarp Sınır Kapısı'na yaklaşık 25 km uzaklıkta bir sahil ilçesidir. Kuzeydoğuda Acara, Doğuda Borçka, Güneybatıda Arhavi ve Kuzeybatıda Karadeniz ile çevrilidir (Metin vd. 2013: 4).

Günümüzde Hopa, Türkiye-Gürcistan sınırı olan Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasıyla birlikte eski Sovyet coğrafyasından çok sayıda insana ev sahipliği yapmaktadır. Etnik, dinsel ve kültürel kimlikleri nedeniyle çoğul bir görünürlük arz eden ve sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlerle göç eden bu coğrafya insanları açısından Hopa, bir çekim merkezi olarak işlev görmektedir. Çünkü Hopa, söz konusu coğrafyaya en yakın yer konumundadır, Gürcistan açısından bir sınır komşusudur, uluslararası ticaret yollarının kavşak noktasında yer almaktadır ve sınırdan kaynaklanan sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişim ve dönüşüm süreçlerinin doğrudan etkilerini gösterdiği bir mekân işaret etmektedir (Özbey 2017: 337).

5. Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirme

Alan araştırması kapsamında elde edilen bulgular, çalışmanın yöntemini oluşturan nitel araştırma yöntemi ve buna bağlı olarak derinlemesine mülakat tekniği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu tür bir değerlendirme için, görüşülen kişilerin görüşlerine doğrudan yer verilmiş ve söz konusu görüşler, çalışmanın temel sorunsalı ekseninde yorumlanmıştır.

5.1. Çalışma Koşullarındaki Farklılaşmalar

Buradaki en temel unsur, göçmenlerin Türkiye’de yasadışı ikamet ediyor oluşları veya yasal olarak ikamet etseler bile çalışma izinlerinin olmamasıdır. Yerli işgücünün kabul etmeyeceği çalışma koşullarında: sigortasız olarak, fazla mesai ücreti olmaksızın uzun çalışma saatleriyle, yıllık ücretli izin ve benzeri sosyal haklardan yoksun çalıştırılabildiği için işgücü maliyetleri yerli işgücüne göre düşük olmakta ve tercih edilmektedir (Toksöz vd. 2012: 23).

Göçmenlerin geldikleri ve bir süre kaldıkları ülkede yaşamlarını devam ettirmeleri için gelir elde etmeleri gerekmektedir. İşgücü piyasasında yasal yollardan çalışmaları mümkün olmadığı için göçmenlerin çalışma ve yaşam koşulları yerli işçilere göre daha ağırdır. Bu koşulların göçmen işçiler açısından hafifletilmesi onların iş piyasalarına izinli girebilmeleri ile mümkün olmaktadır (Lordoğlu 2015: 43).

Karşılaştırmalı perspektiften bakıldığında, Gürcü kadın işgücü ile Hopa’daki yerli kadın işgücünün çalışma koşulları ekseninde farklılaştıkları görülmektedir. Pazarda satıcılık yapan bir Gürcü kadın içinde buldukları çalışma koşulları hakkında şunları belirtmektedir:

“Tek düşündüğüm şey, her işin kendi zorlukları var. Çocuğa da baksalar, hastaya da baksalar, pazarda da otursalar, herkes çok yoruluyor. Tek aynı nokta, para için geldikleridir. Keşke istediğim şey, düşündüm şey, burada evde oturan kadınlar gibi, bizim kadınlar da keşke ülkemiz düzelse de, gitseler, evlerinde çocuklarına baksalar. O günler gelse de, eve dönsek, ailemize” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 49).

Gürcü kadın işçilerin çalışma koşullarındaki zorluk, işgücü piyasasında yer alan farklı sektörlerin tümünün ortak özelliğini oluşturmaktadır. Bu zorluk nedeniyle oluşan beklenti ise, yerli kadınlara öykünme şeklinde cereyan etmektedir. Ekonomik nedenlerle göç eden ve göç sonrası çalışma hayatı içerisinde yer alan Gürcü kadın işçiler açısından çalışma koşullarının içerdiği zorluklar, aynı zamanda bir zorunluluk olarak da ön plana çıkmaktadır. Çalışma koşullarına ilişkin seks sektöründe çalışan bir Gürcü kadın ise şunları ifade etmektedir:

“Zor işler yapıyorlar tabi. Şimdi mesela, hep rutubet çok burada biliyorsun, o durumda oturuyorlar, sabahtan akşama kadar yıkıyorlar, çamaşır olsa, bulaşık olsa, bu kadar suda böyle. Çok acı iş, o gibi işler var. Zor işler” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 39).

Sözü edilen işçi, çalışma koşullarının ne tür dezavantajlı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmekte ve bu koşullar altında ağır işlerde çalıştıklarını ifade etmektedir. Çalıştıkları işlerin niteliği ise, düşük statülü olmasıdır. Çalışma koşullarının içerdiği zorluklar, Gürcü göçmen işçiler kadar, Hopa'daki yerli halkı da doğrudan ilgilendirmektedir. Konuyla ilgili bir Türk kadın işveren şunları ifade etmektedir:

“Biraz ağır işlerde çalışıyorlar. Benim bir arkadaşım, lokantada çalıştı, 1 hafta sonra hasta oldu. Böbreklerinden rahatsızlandı. O kadar büyük tencere-leri indirmek, kaldırmak, 1 hafta çalıştı kadın, 1 hafta hasta oldu” (Türk, Kadın, Lise Mezunu, 42).

Gürcü kadın işgücünün çalışma koşulları, çeşitli sağlık sorunlarına neden olabilecek boyutları içeren bir yapıdadır. Ağır çalışma koşulları içerisinde yerli kadın işgücünün dayanıklılığı ise, çok kısa sürmektedir. Yerli kadın işgücünün çalışmakta zorlandığı işlerde, Gürcü kadın işçiler çalışmak zorunda olduklarını vurgulamaktadırlar. Gülay Toksöz ve Çağla Ünlütürk-Ulutaş'ın da vurguladıkları gibi, “düzensiz göçmenler hangi sektörde ve işte çalışıyor olurlarsa olsunlar Türkiye’de yasadışı ikamet ettikleri ve çalıştıkları için yerli işgücüne kıyasla daha elverişsiz koşullarda çalışmaktadırlar” (2011: 185). Çalışma koşullarının yanı sıra bir diğer farklılaşma da ücret düzeylerine göre şekillenmektedir.

5.2. Ücret Düzeylerine Göre Farklılaşmalar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından göçmen işçilerin Türkiye'ye gelişi yalnızca bir tesadüf olarak yorumlanamaz, bu son derece anlamlı bir kesişmedir. Bu dönemde, ücretlerdeki reel artış karşısında emek maliyetlerini düşürme arayışları, düşük ücretli kaçak göçmen işgücüne talep yaratmıştır ve bu talep, kaçak göçmen işgücünün yönünü Türkiye'ye çevirmesinde ateşleyici bir işlev görmüştür. Böylece, kaçak göçmen işçiler yedek işgücü kaynağı olarak devreye sokulmuştur. Aynı dönemde artmaya başlayan kayıtdışılaşma da kaçak göçmen işçi istihdamı için uygun bir zemin hazırlamıştır (Akpınar 2010: 7-8).

Emek yoğun olan sektörler genel olarak ortalama ücret düzeyleri düşüktür. Bu sektörlerin ücretleri üzerinde baskı yaratan diğer bir unsur da yedek işgücü olarak gelen göçmenlerin kullanılmasıdır. Göçmenlerin sınır dışı edilme korkuları onların iş piyasasının olumsuz koşullarına rıza göstermelerine yol açmaktadır. Eklenmesi gereken bir diğer nokta göçmenlerin iş piyasası içinde düşük ücret almaları mutlak anlamda değil nispi olarak anlaşılmalıdır. Çalışma koşullarının kötülüğü, eğitim düzeylerinin yerli işgücüne göre yüksek olması, güvencesiz çalışmaları ve uzun süreli çalışmalarını alınan ücret düzeyini çok düşürmektedir (Lordoğlu 2015: 40).

Ücretlerin farklılaşmasının nedenleri arasında ilk olarak literatürde insan sermayesine (eğitim, deneyim vb.) yapılan yatırımlar olarak adlandırılan bireysel farklılıklar gösterilebilmektedir. İkinci olarak ise faaliyet gösterilen sektörün yapısı, piyasadaki aksaklıklar, istihdam edilen firmaların

piyasa büyüklükleri, firmaların finansal yapıları ve sektörler arası farklılıklardan bahsedilebilmektedir. Söz konusu etkenlerin yanı sıra özellikle son yıllarda küresel çapta etkisini gösteren lüks tüketimi, firmaların işleyişinde ve hatta ücret politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Onuk 2017: 704).

Gürcü kadın işgücü ile yerli kadın işgücü arasındaki temel sosyolojik farklılaşmalardan bir diğeri de, ücret düzeyleridir. Gürcü kadın işçilerin Hopa'daki çalışma hayatında hangi düzeyde ücret aldıkları, kendi ülkelerindeki ücretlerle karşılaştırıldığında belirgin hale gelecektir. Konuyla ilgili olarak Gürcü kadın işçilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Çok yetmese de burada kazandığım para, orada yetiyor bize. Ama orada kalsam, bu parayı da alamam. Bunun yarısını alırım, o da hiç yetmez. İnsan ne kadar kazanırsa kazansın yetmiyor ama yine de Allah'a şükür geçiniyoruz” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 70).

“Oradayken birçok şeyi alamıyorduk. Doğru düzgün yemek alamıyorduk, giysi alamıyorduk. Buradaki çalıştığım parayla çok çok yetmese de orada geçiniyoruz. Allah'a şükür, orada otursak aç olurduk belki de” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 50).

“Gürcistan'la karşılaştırırsam, buradaki yaptığım işi ben orada yapsam, bana 20 Lari zor verirler. Artı ben bir de köyde oturuyorum, şehir biraz benden uzak. Her gün yol parası vereceğim, yemek parası vereceğim, aldığım 20 Lari elimde bile kalmaz. Eve boşta giderim” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 43).

Söz konusu kadın işçilerin ifadelerinden hareketle, Gürcü kadın işçilerin Hopa'da elde ettikleri ücretlerin, kendi ülkelerindeki ücretlere göre oldukça yüksek bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Gürcistan'da elde ettikleri ücretlerin oldukça düşük düzeyde olması ve bu ücretlerle de zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak durumda olması, Hopa'ya çalışmak amacıyla göçü kaçınılmaz hale getirmiştir. Hopa'da kimi zaman 1 ayda, kimi zaman 1 haftada, kimi zaman 1 günde, kimi zaman da 1 gecede elde ettikleri ücretler, Gürcistan'da aylar, hatta yıllar süren çalışmayla kazanılabilecek düzeydedir. Bu nedenle Türkiye ile Gürcistan işgücü piyasaları arasındaki ücret farklılıkları, göç süreci doğrudan etkilemiştir.

Ücret düzeyindeki farklılaşmalar, Türkiye ile Gürcistan ekonomilerindeki karşılaştırmanın yanı sıra, Gürcü kadın işçilerin Hopa'daki yerli kadın işçilerle karşılaştırıldığında da açığa çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Gürcü kadın işçiler, her ne kadar kendi ülkelerine göre Hopa'da yüksek ücretler elde etseler de, Hopa'daki çalışma hayatının diğer aktörleri olan yerli kadın işgücüne göre daha düşük ücretlerle çalıştırılmaktadırlar. Söz konusu karşılaştırmayı, Gürcü kadın işçilerin bakış açıları üzerinden anlamak mümkündür:

“Gürcüler burada mecbur olduğu için, daha az paraya çalıştırıyorlar. Bir de mesela biz Gürcülerde, genlerimizde var herhalde çok çalışmak, hani bir iş

aldılarsa, onu tamamen yaparlar. Buradaki Türkler mesela, o kadar çok çalışmazlar. Yapsalar da daha çok para isterler. Bence tek sebebi Gürcüler daha az para istedikleri için, ondan daha çok Gürcüleri tercih ediyorlar” (Gürcü, Kadın, Lise Mezunu, 48).

“Benim için, ben zannetmiyorum ki bir tane Türk kadın, bir ev temizliğine 50 liraya gitsin. Hani erkekler için de aynı şey geçerli. Para için az miktarda veriyorlar. Türk erkek, hiç parası olmasa bile, burada durmaz bence” (Gürcü, Kadın, Lise Mezunu, 27).

“Türkler bizim kadar çalışmıyorlar, çok temizlemiyorlar ama daha çok para alıyorlar. Bence o yüzden Gürcüleri tercih ediyorlar. Gürcüler daha az para alıyorlar” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 50).

Gürcü kadın işler, Hopa’daki işgücü piyasasındaki Türk kadın işgücü karşısında daha düşük statülü işlerde, düşük ücretlerle çalıştırılmaktadırlar. Yerli kadın işçiler karşısında Gürcü kadın işçiler daha çok çalışıp, daha az para aldıkları için, işverenler tarafından tercih edilen öncelikli grubu oluşturmaktadırlar. Bu anlamda Gürcü kadın işgücü, Hopa’daki çalışma hayatının birincil düzeyde ucuz işgücü kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır. Söz konusu durumu, bir Türk kadın şu şekilde aktarmaktadır:

“Çünkü Gürcüler daha az paraya çalışıyorlar. Bir Türk köyünde Türk işçiye 80 veriliyorsa Gürcü bir işçiye 60 veriliyor. Birinci sebep bu. İkinci sebep olarak eskiden imece vardı artık yok herkes kendi çayını bitirme derdinde olduğu için işçilere ihtiyaç duyuluyor bu yüzden en uyguna Gürcü işçileri çalıştırıyorlar” (Türk, Kadın, Üniversite Mezunu, 38).

Ucuz işgücü olarak çalıştırılan Gürcü işçiler, çalışma hayatında hâkim olan geleneksel yaklaşımı da ortadan kaldırmıştır. Bir diğer ifadeyle, gelenek çalışma ahlakı olarak ön plana çıkan imece usulü çalışma, yerini kayıtdışı işgücüne bırakmıştır. Dolayısıyla, göç sonrası çalışma hayatı, yerli kadın işgücü karşısında kayıtdışı göçmen kadın işgücünün ikamesine neden olmuştur. Ücretler temelinde ortaya çıkan farklılaşmalar, Gürcü göçmen işçilerin sahip oldukları vasıflarında da görülmektedir.

5.3. Vasıflarına Göre Farklılaşmalar

Türkiye’de yaşayan ve çalışma ve oturma izinleri olmayan yabancılar, iyi eğitim ve niteliklere sahip olmalarına karşın, kültürel sermayelerini Türkiye’de değerlendiremeyen göçmenlerden oluşmaktadır. SSCB’nin yıkılmasının ardından içine düştükleri kötü hukuksal ve toplumsal konumları ve mesleki diploma ve deneyimlerinin Türk iş piyasasında yeterince talep görmemesi, bu göçmenlerin yalnızca ikincil, düşük düzeyli işlerde çalışabilmelerinin ana nedenleridir (Pusch 2010: 82-83). Uluslararası rekabet alanında güçlü olabilmek için yürütülen göç politikasında yüksek vasıflı göçmenler çekici bir hedef kitledir; ancak bu kişiler göç ettikleri ülkelerde çoğu zaman olumsuz sosyal koşullar altında yaşamakta ve mesleki kariyerlerini sürdürme çabası içindeyken büyük engellerle karşılaşmaktadır (Nohl

vd. 2011: 11). Bu bağlamda, yerli ve kayıtdışı kadın işgücünün bir başka sosyolojik farklılaşmasını sahip olunan vasıflar oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sahip olunan vasıflar, işgücünün nitelik açısından birbirinden nasıl farklılaştığına işaret etmektedir. Sözü edilen farklılaşmayı, Hopa'daki kadın esnafların deneyimleri üzerinden anlamak mümkündür:

“Bizimkiler işi kaytarıyor. Bizimkiler kaytarıyor. Sallabaşı al maaşı, her zamanki sistem gibi. Güneşin batmasını bekliyor. Onlar çok sabah erkenden işe başlarlar. Akşam 8 saati dolduğu zaman bırakırlar. Ama işe girerken kuralcılardır. Derler ki biz, inşaatsa, bu taşı dizeceksem, bu taşı dizmeyi prensip edinir. Sivacıysam, ben bu sıvayı yaparım der. Bundan anlıyorum, diyor. Yani onu yapar. Tabi ki insancıl davranışları da var. Ek olarak bıraktı da senle çok, ikili ilişkileri çok iyi oldu arkadaş olarak. Tabi ki yardımlaşmayı da biliyor. Onu da biliyor yani. Mesela diyelim ki, burada bir arkadaş geldi, dükkânının sıvasını falan yaptırdı. Selamlaştık, Türkçe de çok iyi biliyor. Ben bir kere çay ısmarladım, o da bana çay ısmarladı. Merhabalaştım hani burada. Sohbet ettik. Burada çalışıyor. Diyor ki işte, bizim buradaki tozumuz sizi rahatsız etti, diyor. Toparlamaya çalışıyor” (Türk, Kadın, Lise Mezunu, 49).

“Bir kere orada herkes üniversite mezunu. Kültür anlamında diyelim, burada hayat kadını dediğimiz kadınların birçoğu, ya doktor, ya hemşire ya da öğretmen. Sanatsal anlamda da inanılmaz öndeler. En azından Hopa diye düşünelim veya ülke olarak, birçoğu ya balerin, balerinler, çünkü buraya gelip de balerin kursu veren, Türk biriyle evlenip balerin kursu veren kadın, ben tanıyorum diyebilirim. Ama onlar için onlar normal şeyler ama nasıl diyeyim sana, yabancıya her zaman bir rağbet vardır, hangi, nerede olursan ol. Hopa'ya, atıyorum İstanbul'dan bir kuaför gelse, herkes çok iyi biri gelmiş diye nasıl uçursa, yabancı biri yapsa, ben yapsam sambayla aerobik, kimse bana gelmez ama o yabancı yaptığı için ona giderler. O yüzden o tarz şeyleri çok. Orada doktor parası atıyorum sana, 1 doktor, görevini yapsa eğer, doktorluk yapsa orada, alacağı para o kadar komik ki, 20 dolar gibi bir para ama burada bir gecesi 150 dolar. Niçin çalışmasın?” (Türk, Kadın, Lise Mezunu, 34).

Hopa'daki esnafların deneyimlerinden hareketle, yerli kadın işgücüsüyle karşılaştırıldığında, Gürcü kadın işçilerin yüksek eğitim düzeyine sahip, işbölümü ve uzmanlaşmada oldukça gelişmiş, ev sahibi toplumun dilini çok iyi bir şekilde konuşabilen, bu anlamda yüksek kültüre sahip, seçkin mesleki kimlikleri olan insanlardan oluştuğu görülmektedir. Yüksek vasıflara sahip olan söz konusu göçmenler, bu vasıflarına uygun istihdam alanlarının Gürcistan'da olmaması, yani işsizliğin, yoksulluğun ve geçimsizliğin kendi ülkelerinde hâkim olması nedeniyle Hopa'ya çalışmak amacıyla göç etmektedirler. Söz konusu nedenlerden dolayı, yüksek vasıflı göçmenler, vasıfsız, düşük statülü, ağır çalışma koşulları bulunan ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Ünlütürk-Ulutaş ve Kalfa'ya göre, “bu işler düşük statüsü ve ağır çalışma koşulları nedeniyle yerli işgücü tarafından cazip bulunmazken, göçmen işgücünün düşük ücretle, tüm koşullara boyun eğerek yirmi dört saat hizmet vermeyi kabul etmesi, göçmen işgücü talebini artırmıştır”

(2009: 18). Bu anlamda, göçmenler, sadece yasadışı, kaçak, kayıtdışı ve düzensiz olarak değil, ama aynı zamanda vasıflı ya da vasıfsız olarak da tanımlanmaktadırlar. Sahip oldukları vasıflarının yanı sıra göçmenler, işgücü piyasasında yer aldıkları iş kolları açısından da farklılaşmaktadırlar.

5.4. İş Kolları Açısından Farklılaşmalar

Çalışma amaçlı göç eden kadınlar becerilerine, göç alan ülkedeki ikamet sürelerine ve yasal konumlarına bağlı olarak farklı kategorilere ayrılabilirler. Vasıf yelpazesinin en altındaki kadınlar tarımda meyve sebze toplar, imalar sanayinde konfeksiyon imal eder, et ve tavuk ürünlerini hazırlar, ev ve hastanede bakım işlerini üstlenir, otel ve lokantaları temizlerler. Ev hizmetlerinde çocuk büyütme, yaşlı bakmak, temizlik yapmak gibi işleri yerine getirirler. Bu işlerde yasal veya enformel olarak çalışabilirler (Toksöz 2011: 193). Bu bağlamda, yerli ve kayıtdışı kadın işgücü arasındaki temel sosyolojik farklılaşmalardan bir diğeri de, çalışma hayatındaki farklı iş kollarıdır. İş kollarındaki farklılaşma, genelde Gürcü göçmen işçiler için, özelden de Gürcü göçmen kadın işçiler için benzer özellikler taşımaktadır. Gürcü göçmen kadın işçilerin hangi iş kollarında çalıştırıldıkları, söz konusu işçilerin kendi yaklaşımlarında belirgin bir şekilde görülmektedir:

“Buradaki Türklerin devamlı ve çalışabilecekleri işler olduğunu düşünüyorum. Biz de ise daha çok bedensel olarak çalıştıkları için farklı farklı günlük işler seçiyorlar. Kadınlar, temizliklere gidiyorlar, lokanta ve otellerde çalışıyorlar. Hopa’da genelde bu tarz işler var” (Gürcü, Kadın, Üniv. Mezunu, 50).

“Burada herkes bedensel işlerde çalıştığı için daha fazla iş buluyorlar. Yoksa buradakilerin farklı farklı işleri yok bence. Yani devamlı çalışabilecekleri işleri var. Bizimkilerin daha farklı yönde işleri var” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 50).

“Biz Gürcüler daha çok zor olanı seçiyoruz, zor olanı da parasını daha çok. Atıyorum boya, atıyorum merdiven silmek gibi. Biz para için yaptığımız için daha çok zor iş seçiyoruz” (Gürcü, Kadın, Üniversite Mezunu, 49).

Gürcü göçmen kadın işçiler, genellikle işgücü piyasasında çalıştıkları iş kolları, bedensel işler gerektiren, günlük ve ağır çalışma şartlarını içeren iş kollarında yer almaktadırlar. Söz konusu kadın işçilerin Hopa’daki çalıştıkları iş kollarının başında, pazarda satıcılık, lokantalarda bulaşıkçılık, ev ve otellerde temizlik işçiliği, evde bakım hizmetleri, seks işçiliği gibi işler gelmektedir. Toksöz’e göre, “göçmenlerin çalışabilecekleri alanların başından belirlenmiş olması, iş bulma ve işte ilerlemede güçlüklerle karşılaşmaları sonucu çok sayıda yüksek vasıflı insan bedensel işler yapmak zorunda kalmaktadır” (2006: 67).

Sonuç

Yerli ve kayıtdışı kadın işgücünün karşılaştırmalı bir şekilde analiz edildiği bu çalışmada ortaya çıkan sosyolojik farklılaşmaları dört ana tema eksenin-

de toparlamak mümkündür. Bu farklılaşmalar, çalışma koşullarına, elde edilen ücret düzeylerine, vasıflarına ve iş kollarına göre değişmektedir.

Birincisi; yerli kadın işçiler karşısında Gürcü göçmen kadın işçiler, daha ağır çalışma koşulları içerisinde çalışmaktadırlar. Dahası, çalıştıkları işler, düşük statülü işlerden oluşmaktadır. Bu koşullar altında söz konusu işçiler, çeşitli hastalıklarla karşı karşıya kalabilmektedirler.

İkincisi; ağır çalışma koşullarında çalışma konusunda kayıtdışı çalışan Gürcü göçmen kadın işçilerin, yerli kadın işgücü karşısında daha dayanıklı ve oldukça çalışkan oldukları görülmektedir. Bunun temel sebebi ise, söz konusu işçilerin çalıştıkları işlerin taşıdığı zorluğa yerli kadın işçilerin fiziksel açıdan dayanamaması ve aynı zamanda yerli olmanın getirdiği avantajlarla birlikte bu çalışma alanının dezavantajlı konumda olan Gürcü kadın işçilere bırakılmasıdır.

Üçüncüsü; kayıtdışı çalışan Gürcü göçmen kadın işçiler, kendi ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek ücretler elde etmektedirler. Ancak yerli kadın işgücü karşısında elde ettikleri ücretler oldukça düşük düzeydedir. Daha az para alıp, daha çok çalış(tırıl)ma durumu, söz konusu işçilerdeki hâkim bakış açısını oluşturmaktadır.

Dördüncüsü; yerli kadın işgücü ile karşılaştırıldığında, Gürcü göçmen kadın işçilerin yüksek vasıflı, yani, büyük çoğunluğunun üniversite mezunu, yüksek kültüre sahip, işbölümü ve uzmanlaşmada daha nitelikli, ev sahibi toplumun dilini çok iyi bir şekilde konuşabilen, seçkin mesleki kimliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç, yüksek vasıflı göçmenlerin çalışma hayatında genellikle üst tabakada yer alacağı tezinin aksine, yüksek vasıflı göçmenlerin vasıfsız işlerde çalışmak zorunda olduğu bir göç deneyimini göstermektedir. Bunun temel nedeni ise, yüksek vasıflı göçmenlerin Gürcistan'daki kötü ekonomik koşullar nedeniyle düşük ücretlerle çalışmak zorunda olmaları, Hopa'daki işgücü piyasasında söz konusu işçilerin ucuz işgücü kaynağı olarak görülmesi ve söz konusu işçilerle ilgili mesleki kimliklerini tanıyacak yasal bir düzenlemenin olmamasıdır.

Beşincisi; kayıtdışı çalışan Gürcü göçmen kadın işçiler, işgücü piyasasında farklı iş kollarında çalışmaktadırlar. Bunların başında, pazarda satıcılık, lokantalarda bulaşıkçılık, ev ve otellerde temizlik işçiliği, evde bakım hizmetleri ve seks işçiliği gibi işler gelmektedir. Yerli kadın işçilerin büyük çoğunluğu ise, Gürcü göçmen kadın işçilerin çalıştıkları işlerde çalış(a)mamaktadırlar.

Ulusötesi göçle birlikte kadın göçmen işçiler işgücü piyasası içerisine dahil olmakta ve bu piyasanın temel aktörü konumunda yer alan yerli işgücü ile karşılaşmaktadırlar. Yerli işgücü ile karşılaşan kadın göçmen işçiler, işgücü piyasası tabakalaşması içinde ağırlıklı olarak alt tabakada yer almaktadırlar. Alt tabakada yer almanın bir sonucu olarak kadın göçmen işçiler, düşük statülü işlerde düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu tür işler, genellikle yerli kadın işçilerin çalışmak istemediği işler olup, ağır çalışma koşulları bulunan, fiziksel açıdan dayanılması oldukça güç olan,

vasıfsız, çok çalışılan ama az kazanılan, içerdiği iş kolları dikkate alındığında sektörel çeşitliliği yüksek olan işlerdir. Hopa'daki işgücü piyasası da bu tür işler açısından bir maden konumundadır.

Hopa'da çalışma hayatının çok önemli bir parçasını oluşturan Gürcü göçmen işçiler ve daha özelden de Gürcü göçmen kadın işçiler, işgücü piyasasının örgütlenmesinde sosyolojik açıdan merkezi bir yer tutmaktadırlar. Çünkü söz konusu işçiler, etnik ve toplumsal cinsiyet kimlikleri ekseninde Hopa'nın toplumsal yapısını dönüştürmüş, işçi-işveren ilişkileri ekseninde ve ucuz işgücü kaynağının oluşması temelinde Hopa'nın kapitalistleşmesine yol açmış ve daha genel olarak Türkiye'de kayıtdışı/kaçak/düzensiz istihdam örüntülerinin daha geniş ölçekli hale gelmesinin önünü açmıştır.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL Yusuf (2016). *Göç Sosyolojisi*, İstanbul: Nobel Akademi Yayınları.
- AKPINAR Taner (2010). "Türkiye'ye yönelik kaçak işgücü göçü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3): 1-22.
- ATASÜ-TOPÇUOĞLU Reyhan (2012). "Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği", *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, (der. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BARTRAM David - POROS Maritsa V. - MONFORTE Pierre (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, (tr. İtir Ağabeyoğlu Tuncay), Ankara: Hece Yayınları.
- BERG Bruce L. - LUNE Howard (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (tr. ve çev. edt. Hasan Aydın), Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- CASTLES Stephan - MILLER Mark J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (tr. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CİĞERCİ Nihan (2012). "Bursa-Kırcaali Hattı: 1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenleri Örneği", *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, (der. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇELİK Kezban - YÜCE-TAR Yasemin (2016). "Samsun'da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yükü Nelerden Hafif?", *Çalışma ve Toplum*, 1(48): 59-86.
- DEMİR Oğuzhan Ömer (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (edt. Kaan Böke), İstanbul: Alfa Yayınları.
- DEMİRDİZEN Derya (2013). "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emegine Doğru mu?", *Çalışma ve Toplum*, Sayı:3, ss. 325-346.
- ERDER Sema (2011). "Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi", *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*,

- Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat'a Armağan, Der. Serpil Sancar, Cilt:I, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- GÜLDİKEN Nevzat (2015). *Çalışma Sosyolojisi*, İstanbul: Nobel Akademi Yayınları.
- İÇDUYGU Ahmet, (2004), *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- İNSAN KAYNAĞINI GELİŞTİRME VAKFI (2015). *Türkiye'de Göçmen Olmak: Göçmen İşçiler Araştırması*, (yay. haz. S. E.Tuba Dünder ve Elif Özer), İstanbul.
- KODAY Zeki (1995). "Hopa İlçesinin Coğrafyası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- LORDOĞLU Kuvvet (2015). "Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göç ve İşgücü Piyasalarına Bazı Yansımalar", *Çalışma ve Toplum*, 1(44): 29-44.
- METİN Osman - KOYUNCU Öznur (2013). "Sarp Sınır Kapısının Hopa'da Yaşayan Ailelere Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VX(1): 1-29.
- NEUMAN W. Lawrance (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II*, (tr. Sedef Özge), İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- NOHL Arnd-Michael - SCHITTENHELM Karin - SCHMIDTKE Oliver - WEIB Anja (2011). "Önsöz: Göç, Kültürel Sermaye ve İşgücü Piyasasına Statü Geçişleri", *Göç ve Kültürel Sermaye: Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya'da Yüksek Vasıflı Göçmenler*, (tr. Türkis Noyan), İstanbul: Kitapyayınevi Yayınları.
- ONUK Parla (2017). "Ücret Eşitsizliği ve Ücretin Sosyoekonomik Belirleyenleri", *Çalışma ve Toplum*, 2(53): 703-720.
- ÖZBEY Kerem (2017). "Uluslararası Göçte Etnisite ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü: Hopa Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49): 334-347.
- ÖZER Merve Menekşe (2017). "Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları", *Çalışma ve Toplum*, 3(54): 1397-1424.
- PUNCH Keith F., (2011), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (tr. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- PUSCH Barbara (2010). "İstenen ve İstenmeyen Konuklar: Türkiye'deki Yabancıların İş Hukuku Karşısındaki Durumu", *Türkiye'ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar*, (tr. Mutlu Çomak-Özbatır), İstanbul: Kitapyayınevi Yayınları.
- TOKSÖZ Gülay (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TOKSÖZ Gülay (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- TOKSÖZ Gülay - ÜNLÜTÜRK-ULUTAŞ Çağla (2011). "Göç Kadınlaşıyor mu? Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göçe İlişkin Yazına Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Temelinde Bakış", *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat'a Armağan, Der. Serpil Sancar, Cilt:I, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- TOKSÖZ Gülay - ERDOĞDU Seyhan - KAŞKA Selmin (2012). "Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları", *Uluslararası Göç Örgütü Türkiye Ofisi*, İstanbul: IOM.
- ÜNLÜTÜRK-ULUTAŞ Çağla - KALFA Aslı (2009). "Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 1(2): 12-28.

MADEN İŞÇİLERİNİN AİLE HAYATI: MURGUL ÖRNEĞİ*

Aynur ÇEPNİOĞLU**

ÖZ

Bu çalışma Artvin'in Murgul ilçesinde yer alan bakır işletmesi işçilerinin çalışma koşullarının aile hayatına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımı çerçevesinde 2013 ve 2017 yıllarında beş evli işçi ile yarı-yapılandırılmış görüşme ve panel çalışması yapılmıştır. Görüşme bulgularına göre, işçiler çalışma saatlerinin fazla olması ve ağır şartlar altında çalışması nedeniyle aileleriyle yeteri kadar vakit geçirememektedirler ve bu durum ailede huzursuzluğa neden olmaktadır. Aile bağlarının zayıflaması, arkadaşlık ve akraba ziyaretlerinin azalması sonucu işçilerin sosyal hayatları yok olmaktadır. İşçilerin 2016'da greve gitmesi sonucunda çalışma saatleri üç vardiyalı sistemde sekiz saate düşürülmüştür. İşçilerin iş yükünün ve çalışma saatlerinin azalması neticesinde aileleri ile daha çok ve nitelikli zaman geçirdikleri, bunun sonucunda aile bağlarının daha da güçlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Aile, aile bağları, işçiler, çalışma saatleri, Artvin

ABSTRACT

This study aims to reveal the effects of working conditions of the family life of mine workers in Murgul district of Artvin. 5 semi-structured interviews of panel study are conducted with 5 same married workers in 2013 and 2017 within interpretative social science approach. Findings show that workers cannot spend enough time with their families due to excessive working hours and heavy working conditions. This situation yields uneasiness in family life. Due to strike in 2016, working hours were decreased to eight hours and shifts were increased to three. Hence, due to decrease in work load and working conditions workers spend much and more qualitative time with their families that strengthens their family ties.

Keywords: Family, family ties, workers, working conditions, Artvin

Doğu Karadeniz'in dağlık bölgesinde bulunan Artvin'in beş bin nüfuslu Murgul ilçesinde başlıca geçim kaynağı bakır işletmesidir. 1968'de 300 Mil-

* Bu çalışma 2013 yılında Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde tamamlanan lisans tezinin geliştirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Sosyolog. Artvin, ORCID: 0000-0002-5293-3609, aynur.cepnioglu00@hotmail.com.

yon TL sermaye ve %49 devlet hissesi ile kurulan Karadeniz Bakır İşletmelerinde bakır, bakırlı pirit ve diğer cevherleri çıkarılır. 1973 yılında bakır ve pirit konsantre üretime geçilmiştir.¹ Murgul'daki işletme, 1971 yılında Etibank maden sahasına bağlı ortaklığı olan Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş'ye devredilmiştir. 2006 yılında Cengiz Holding şirketi satın alarak kendi bünyesinde işletmeye başlamıştır.²

Ülkemizde sadece Artvin-Murgul'da değil aynı zamanda Kastamonu ve Elazığ gibi illerde bulunan bakır işletmeleri, kuruldukları bölgelerde yerel halk için önemli bir geçim kaynağıdır. Murgul'daki işletmede yedi yüze yakın kişi çalışmaktadır. İşçilerden iki yüzü sahada, geri kalan işçiler ise işletmenin iç kısmında çalışmakta ve ailesini geçindirmektedir. 2013 yılında çok ağır şartlar altında çalışan işçilerin aile hayatı ile ilgili pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Vardiya sisteminin ikili halde yürütülmesi ve iş saatlerinin on iki saati bulması olumsuz çalışma koşulları olarak öne çıkmıştır. İşçilerin ağır şartlar altında ve on iki saat çalışarak hem bedenem hem de zihnen yorulmaları; ailelerine yeterince vakit ayıramamalarına neden olmuştur. Ailelerin şikâyet ettiği çalışma düzeni, 2017 yılında değişmiş ve aile yaşamına olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çalışma Artvin'in Murgul ilçesinde yer alan bakır işletmesi işçilerinin çalışma koşullarının aile hayatına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Makalede öncelikle aile kavramına yönelik farklı kavramsal yaklaşımlar özetlenmiştir. Metodoloji bölümünde yüz yüze yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler ve panel çalışması açıklanmıştır. Bulgular bölümünde ise görüşmelerden doğrudan alıntılar yapılarak aile ve çalışma koşulları ilişkisi gösterilmiştir. Son bölümde ise görüşme bulguları değerlendirilmiştir.

1. Aile Kavramı

Aile, insanlıkla birlikte var olan toplumsal bir kurum olarak toplumun temel taşı ve çekirdeğidir. Birçok toplumsal kurum gibi aile de insanlık tarihi boyunca önemli değişikliklerden geçmiştir. Yapısında, boyutlarında ve işlevlerinde önemli değişimler olmuştur. Zamanla geniş aile küçülmüş çekirdek aileye dönüşmüştür (Kır 2006: 382).

Sağlam ve güçlü bir toplum ancak düzenli ailelerden oluşabilir. Bu aile modelinin oluşmasında aile içi eğitim gereklidir. Hatta devlet bu konuda aile planlanması ve çocukların korunması üzerine etkinlikler düzenlemektedir. Aile içi ilişkilerin sıkı ve iyi olması halinde düzenli bir toplum yetişebilmektedir (Ağdemir 1991: 11). Aile bireylerinin sayısı arttıkça aile içindeki ilişkiler olumsuz yönde etkilenebilmektedirler. Aile, bireylerin psikolojik işlevlerini de yerine getirmektedir. Bu doyum sağlandığı sürece sağlıklı bireylerin yetişmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle aile bireyleri rol ve

¹ <http://www.kbi.gov.tr/tarihce.htm> (01.09.2017).

² <http://www.etibakir.com.tr/tr-tr/Tesisler/Murgul-Konsantrator-Tesisi/Sayfalar/default.aspx> (01.09.2017).

statü kazanmada ilk önce aile içinde eğitilmiş olmalıdır (Alacahan 2010: 290).

Evlilik aile kurmanın ve toplumda meşru bir ilişki kurmanın bir gereğidir. Aile, bireyleri topluma hazırlamada ilk aşamadır ve böylece sosyalleşme gerçekleşir. Bu süreçte toplumun bireylere verdiği roller belirleyicidir. Çekirdek ailenin yaygın olması ailenin geçinebilecek derecede gelirin olması ile ilgilidir. Özellikle ekonomik yaşam koşullarına bakıldığında, cinsiyetler arasında gelir getirici faaliyetlerde farklılık vardır. Zira kadın ile erkeğin yaptığı işlerle ve aldıkları ücretler farklıdır. Hem cinsiyetler arasında eşitsizlik söz konusudur, hem de çalıştıkları işler birbirinden ekonomik olarak farklılaşmış olmaktadır (Işık ve Işık 2008:168-169). Aile canlı bir sistemdir ve birbirine bağlı parçalardan oluşmaktadır. Bireyler de bu bütünün içerisinde yer alırlar. Bu nedenle, aile içindeki herhangi bir sorun bütün aile bireylerini etkilemektedir. Aile, her şeyin paylaşıldığı bir alandır. Sevinçler, üzüntüler, ölümler, mutluluklar ve diğer önemli olaylar aile hayatı içerisinde yer alan duygusal paylaşımlardır. Ailede yaşanan herhangi bir üzücü olay, ailenin bütün fertlerini olumsuz etkilemektedir. Sorunlarını birlikte çözmeye çalışan aile kendini geliştirmeye ve işlevini devam ettirmeye çalışır. Bireylerin yaşamında psikolojik, toplumsal ve fiziksel ölçeklerde tutum ve davranışlar farklılık göstermektedir. Aile üyelerinden birinin evlenme kararı almasında aile üyelerinin onay vermesi önemli bir etkidir. Toplumsal yapının bir gereği olan evlenme, nişanlılık ve çocuk sahibi olma gibi süreçlerinde tutum ve davranışlar önemlidir. Bunlar, diğer aile üyelerinin şekillendirdiği bireysel davranışlardır (Özdemir vd. 2009: 8-9).

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, bireyleri değiştirip dönüştürmektedir. Aile evlilikle başlar ve kurucuların ölümüne dek işlev görmektedir. Bu süreçte topluma yeni bireyler kazandırılmaktadır (Özdemir vd. 2009: 8). Toplumda ailenin dinamik yapısı bireysel ve toplumsal değişim için etkili bir süreçtir. Aile inanç, tutum, davranış gibi simgelerden oluşan bir etkileşim odağıdır. Aile içerisinde yaşayan bireyler her gün birbirleriyle etkileşime girerler; bu etkileşim her gün yeniden üretilir. Ailevi gelişim perspektif kuramı da aynı zamanda ailenin gelişimini öne çıkarmaktadır (Canatan ve Yıldırım 2011: 45). Gelişim sürekli olduğu için durağanlık beklenemez. Aile dinamik bir kurum olduğu için gelişim aşamalarından hareketle sürekli olarak yeni görevler üstlenmelidir. Sürekli olarak değişen aile kurumunda, değişim yaşa göre de farklılık göstermektedir. Dünyadaki toplumsal değişimler neticesinde aile de yeni aşamalara geçmektedir ve belirli normlar üretmektedir. Toplumsal değişimin getirdiği her yeni aşama yenilik getirdiğinden buna bireylerin ayak uydurması zor olabilir.

Aile her toplumda varlığını koruyabilen, yıkılmadan ayakta durabilecek olan bir sosyal gruptur ve kişiliğin gelişiminde oldukça etkilidir. Sağlıklı aile içi ilişkiler kişiliğin gelişimine etki ederler ve topluma da sağlıklı bireyler kazandırır. Aile içi dayanışma aileyi ayakta tutar (Doğan 2007: 41). Genel olarak aile ortamını sağlıklı ve sağlıklı ilişkiler kurma noktasında ikiye

ayırabilir. Sağlıklı ailede bireyler özgüven sahibidirler ve doğru bildikleri yoldan giderler. Sağlıksız ailede ise bireyler dıştan denetimlidir, kendine özgüveni yoktur ve sürekli başkalarına ihtiyaç duyarak yaşarlar (Aydın 2010: 34-35). Bireyler arasındaki iletişimin iyi olması halinde sağlıklı ilişkiler gerçekleşmektedir. Özellikle evli bireyler arasında erkeğin çalışması ve çalıştığı emeğin karşılığını alması ailenin devamlığında önemli bir etkidir. İşçilerin iş yaşamına ilişkin olumsuzlukların çevrelerindeki insanlarla ilişkisini de etkilediği yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Bir insanın yakın sosyal çevresi ile olan ilişkilerin niteliği, o insanın mutluluğunu ya da mutsuzluğunu belirleyen önemli etkenler arasında yer almaktadır (Can 2008: 30). Aynı zamanda işe ilişkin faktörlerin olumlu olması durumunda aile içi ilişkilerin de iyi olacağı ortaya konmaktadır. Çünkü işinde mutlu olan birey ev içinde de sosyal yaşamında da etkili ve aktif olabilmektedir. İş hayatı kötü giden birey, aile içerisinde de çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir.

1.1. Çekirdek Aile

Parsons, modern çekirdek aile ile sanayi toplumu arasında uyumlu bir ilişkiyi vurgular. Çekirdek aile, sanayi toplumundaki ihtiyaçlara iki şekilde uyum sağlar. Birincisi; sanayi toplumunun getirdiği ekonomik şartlar geniş aile için yeterli değildir ve çekirdek aile ideal aile tipidir. Aile üretim yeri olmaktan çıkar ve tüketim yeri haline dönüşür. Üretim, fabrikalarda gerçekleşirken çekirdek aile, çalışma sistemi açısı geniş ailedeki çatışmaları önler. İkinci olarak çekirdek aile ekonomik faaliyetlerde ve toplumsal ilişkilerde daha uygundur (Canatan ve Yıldırım 2011: 74). Çekirdek aile, toplumun kadın ve erkeğe vermiş olduğu cinsiyet rollerini en iyi şekilde yerine getirecek bir ortamı sağlar. Bunu da meşruiyet çerçevesinde yapmaktadır. Ayrıca toplumun kültür birikimini nesilden nesile aktarma gibi özelliklere de sahiptir.

Türk toplumunda aile belirleyici bir roledir. Özellikle aile yaşamlarında görülen aileye bağlılık, saygı, düzen ve disiplin yüzyıllar boyunca süregelen ve bu noktada aileye belirleyici roller atfetmiştir (Süleymanov 2009: 8). Artvin'de yaygın olan aile türü çekirdek ailedir. Ayrıca Murgul merkezde yaşayan ve çalışan işçiler sadece çekirdek aileyi geçindirebilecek miktarda maaş almaktadırlar. İş imkânlarının sınırlı olması ve gelir düzeyinin düşük olması bu durumun temel nedenidir. Sosyal etkinlikler kısıtlıdır, yiyecek ve giyecek de gelir seviyesine göre pahalıdır. Ayrıca dağlık bölge olması ulaşım sıkıntısını beraberinde getirmektedir. Kişi başına düşen gelir ancak kişinin ancak kendi ailesini yani çekirdek aileyi geçindirebilecek niteliktedir. Kırdaki geniş aileler kente göç edip tarımsal faaliyetleri geride bırakmış ve kentlerde iş bulup çalışmayı hedeflemektedirler. Ancak, iş olanaklarının yetersiz olduğu kentte, çekirdek aile geçimini ancak sağlayabilmektedir. Bu çerçevede, geniş aileler genellikle kırsal kesimde varlığını sürdürmektedir.

İşçilerin iş güvenliği sıkıntıları, aile hayatındaki tedirginliklere de yol açmaktadır. Zonguldak maden işçileri hakkında yapılan araştırmalara göre

madende çalışan işçilerin yeterli iş güvenliği yoktur ve buna göre de ölümlü kazalar yaşanabilmektedir. Ölümler genellikle kömür tozlarının sıkışmasıyla meydana gelmektedir (Quataert 2009: 9). Aynı şekilde Murgul'daki maden işletmesinde çalışan işçilerin de iş güvenliğinin olmaması bazen aile bireyleri hayatını kaybetmesine ve ailenin psikolojik olarak çöküntüye uğramasına neden olmaktadır. Maden işçileri Balya örneğinde de görüldüğü üzere, aile kurmak için ve geçimini sağlamak için zorlu koşullara katlanmaktadırlar:

“Balya araştırmasında madenlerin kurulduğu ilk zamanlarda işçilerin köyde yaşayan bireyler olduğunu söylemektedir. Köyden madenin olduğu yere kadar yürüyerek geldiklerini ve ailelerini geçindirmek için bunu yapmaları gerektiğinden bahseder. O dönemin koşulları altında çalışan işçiler aile geçimini köyden karşılamaktaydılar fakat gittikçe gelişen bir dünyada daha fazla çalışmaları gerektiğini ve aile yapılarının güçlü olması için maddi durumun daha iyi yerlere gelebilmesi için çalıştıklarını söylemektedirler” (Aydın 2006: 3).

2. Metodoloji

Araştırmada temel alınan Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımında, insanların dünyayı anlamlandırmaları, herhangi bir konu hakkındaki düşünceleri ve onların bakış açıları temel alınmaktadır (Neuman 2009: 131). Bu araştırmada da görüşülen kişilerin bakış açısına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, Yorumlayıcı Sosyal Bilim metodolojisine uygun olan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Kuramsal çerçeveye göre hazırlanan sorular aile hayatının işleyiş tarzı ve işçilerin çalışma saatlerine odaklanmaktadır. Görüşmelerde tutulan kayıtlar, bulgular bölümünde kuramsal çerçeveye göre sunulmuş ve analiz edilmiştir. Araştırma aile hayatına odaklandığı için bekâr ve evli kişilerle görüşülmüştür. Zaman içindeki değişimi anlamak amacıyla 2013'de beş görüşülen kişiyle 2017 yılında yeniden görüşülmesi araştırmaya panel çalışma özelliği katmaktadır. 2013 yılı ile 2017 yılı arasında yapılan görüşmelerdeki farklar bulgu ve sonuç bölümlerinde ortaya konmuştur.

3. Bulgular

Görüşme bulgularında üç başlık ortaya çıkmıştır: Çalışma Saatleri, Çalışma Koşulları ve Dört Yıl Sonra.

3.1. Çalışma saatleri

Bakır işletmesinde çalışan işçilerin 2013 yılında gündüz vardiyası ile gece vardiyası arasında saat farkı bulunmaktadır. Bu nedenle gündüz vardiyasında çalışan işçiler günde on iki saat çalışmakta, gece vardiyasında çalışan işçiler ise günde sekiz saat çalışmaktadırlar. Gece vardiyasının on iki saatte sekiz saate düşürülmesinin nedeni 2011 yılı içerisinde üç işçinin gece vardiyasında hayatlarını kaybetmesidir. İş saatlerinin farklı olması iş gü-

venliğinde de olumsuzluklara neden olmaktadır. Kırk iki yaşındaki işçi (G1) olumsuzlukları açıklamaktadır:

“Gece vardiyası birkaç ay öncesine kadar on iki saatti ve işçiler gündüz uyuyamıyorlardı. Etrafta gürültü çok, ben bile gece çalışırken gündüzleri uyuyamıyorum. Neyse birkaç ay öncesinde gece vardiyasında çalışan bir arkadaşımızı kaybettik. Ölmeden bir hafta önce babası yoğun bakıma kaldırıldı. Arkadaşımız da o sırada gece vardiyasında çalışıyordu. Gece işe, gündüz de Artvin merkeze hastaneye, babasının yanına gidiyordu. O sıralar fabrikada altmış yaşın üstünde ya da emekli olan işçileri işten çıkardıkları için hiçbir işçiye izin verilmiyordu. Arkadaşımız da o gün sadece bir saat uyuyabilmişti. O günün akşamında da kullandığı kamyon devrildi ve onu kurtaramadık. Nur içinde yatsın, çok iyi adamdı. Fabrika o gün ona izin verseydi, belki de ölmezdi. Çünkü bir hafta boyunca hastaneye gitti ve günde sadece iki saat uyuyabiliyordu. E vücut bu da herhalde, bir yerde pes etti. Yazık oldu vallahi. Geride bir eşi ve iki tane oğlan çocuğu bıraktı. Hasta annesi ve babası da cabası. Demem o ki daha önceki iki arkadaşımızdan sonra, bir de bu yeni ölüm üzerine harekete geçtik; grev yaptık ve fabrika müdürü gece çalışma saatlerini sekiz saate düşürdü. Ne yazık ki insan kaybetmeden anlamıyor neyin ne olduğunu...”

G1 vardiya arkadaşının ölümünün iş saatlerindeki yanlış düzenlemeden kaynaklandığını belirtmektedir. Düzenlemeler yerinde ve zamanında yapılırdı, arkadaşları kaza yapmayıp şimdi hayatta olabileceğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra, iş yerinde güvenlik önlemlerinin alınmamasının da kaza sürecini hızlandırdığı vurgulanmaktadır.

İşçilerin eşleri ailelerine vakit ayıramadıklarını açıkça ifade etmektedirler. İşçiler uzun çalışma saatleri nedeniyle ailelerine vakit ayıramamaktadırlar. Ailelerini geindirebilmek için bu duruma katlanmaktadırlar. Bu durum aile içindeki bağları giderek zayıflatmaktadır. G6 elli iki yaşında ve üç ocuk babası bir maden işçisidir. Emekli olmasına çok az süre kaldığı için işten rahatça izin alabildiğini söylemektedir. Emekli olduğu zaman ailesiyle daha çok vakit geçirebileceğini ve torunlarını rahatça sevebileceğini dile getirmektedir.

İşçi ailelerin en çok dile getirdiği sorunlar arasında işçilerin onlara vakit ayıramaması, kırsal yaşam tarzının devam ettiği Murgul’da geçimlik tarımla uğraşamamaları ve çalışma saatlerine denk gelen önemli etkinliklere katılamamaları hususlarında şikâyetçi oldukları gözlemlenmiştir. Yirmi dokuz yaşında, ev hanımı, iki ocuk annesi olan G2 bu durumdan şikâyetçidir:

“30 Haziran’da yeğenimin düğünü vardı ve eşim çalıştığı için düğüne katılamadı. Üzülmesine üzüldük ama elimizden gelen bir şey olmadığı için de kendi üzüldüğümüzle kaldık. İşten izin vermemişler, hem de düğün olduğunu söylediği halde. Zaten fabrikanın özelleşmesinden sonra kocalarımızı neredeyse göremez olduk. Ama en azından işleri var ve para kazanabiliyorlar diye de sesimizi çıkaramıyoruz. Ne yapalım?”

G2, eşinin çalışma saatlerinin düzensiz ve fazla olmasından dolayı özel günlere dahi katılamamasından yakınmaktadır. Bu durumdan hoşnut olmadığını dile getirirse de değişen bir şeyin olmadığını bilmektedir. Aile hayatındaki bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olan bu durumun değişmeyeceğini ifade etmiştir. Asıl sorun, işçilerin çalışma saatlerinin çok fazla oluşudur. Özel sektöre geçişle birlikte çalışma saatlerinin artmasından dolayı işçiler aile bireylerine yeterince vakit ayıramaz duruma gelmişlerdir. Zaman içerisinde bu durum bir takım aile içi sorunlara neden olmaktadır. Sorunların ortadan kalkması için de iş saatlerinin değişmesi gerektiğini görüşülen herkes vurgulamıştır.

Ailelerin hepsi çalışma saatlerinden mustarip olduklarını ifade etmektedirler. Ayrıca eşlerden ikisinin de çalışıyor olması karı ve kocanın birbirleriyle bile yeterince görüşmemesine neden olabilmektedir. Bir erkek işçi ile başka bir kurumda çalışan eşi arasındaki bağların bazen sadece telefonla görüşmeden ibaret olduğu söylenebilir. G4'ün eşi Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nda bakıcı annelik yapan bir kadındır. Eşi de işletmede şoför olarak çalışmaktadır. Eşi gündüz çalışırken kendisi gece çalışmak zorunda kaldığı zamanlarda, eşiyle yeterince görüşemediğini vurgulamıştır.

İşçiler ve aileleri, işletmedeki çalışma saatlerinin fazla oluşundan yakınmaktadır. Fakat ailelerini geçindirmek zorunda olmaları nedeniyle, yorucu çalışma şartlarına karşı sessiz kalmaktadırlar. Çevrelerindeki birçok işsiz insanı görünce kendi durumlarından şikâyet etmemeleri gerektiğini dile getirmektedirler. İşletmede çalışan ve otuz yaşında olan G4 bu durumu şöyle ifade etmektedir;

“Çocukluğumdan beri kamyon şoförlüğü yapıyorum. Geçen yıllarda altı ay işsiz kaldım ve kendimi arabanın boşa alınmış hali gibi hissettim. Zorla da olsa kendimi fabrikaya kabul ettirdim ve çalışmaya başladım. Aynı yıl düğün yaptığım için işe girmek zorundaydım. Şimdi de bir kızım oldu ve onun geleceği için bu yorucu duruma katlanıyorum. Yoksa yapılacak iş değil cidden. Çalışma saatleri çok ve iş ağır. Ama buna da şükür yani, işsiz kalmaktan iyidir yine de.”

G4 işsiz kalmak yerine ağır şartlar altında da olsa çalışmak ve ailesini geçindirmek için bu duruma katlanmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Otuz iki yaşında, üç çocuk annesi olan G5'in eşinin ailesiyle ilişkisini şöyle anlatmaktadır:

“Eşim fabrikada sondaj işi yapıyor. Günde on iki saat çalışıyor. Eve gelince yemek yiyip, çay içiyor ve televizyon izliyor, saat dokuzda da uyuyor. Eşim bizimle sadece eve geldiğinde ‘nasılsınız ne yaptınız bugün?’ gibi sorular soruyor o kadar. Bazen ben bir şey anlatırken de sadece ‘hı, anladım’ gibi cevaplar veriyor. Her gün aynı şeyler oluyor. Pek fazla bir şey paylaşamıyoruz son beş yıldır. Çok önemli olmadıkça vakit geçirdiğimiz söylenemez. Ben de çalışan biri olduğum için bazen birbirimizi göremiyoruz bile. O gececi, ben gündüzcü olduğumuz zaman hele hiç görüşemiyoruz. On beş günde bir ancak vakit bulup konuşuyoruz; o da vardiyalarımız döndüğü zaman. Nadir olarak

bir Şeyler paylaşabılıyoruz. Çocuklar desen, hepsi okuldalar. Onlarla da pek vakit geçiremiyoruz.”

Aile bağlarının iş saatleri yüzünden zayıflaması işçilerin eşlerinin yakındıkları önemli bir sorundur. Ancak, işverenin çalışma saatleri ile ilgili herhangi bir düzenleme yapmamıştır.

3.2. Çalışma Koşulları

Maden işçileri aile bireyelerine, arkadaşlarına, akrabalarına ve hatta iş arkadaşlarına yeterince vakit ayıramamaktadırlar. Her işçi günde on iki saat çalıştığı ve yorulduğu için işten arda kalan zamanı evlerinde dinlenerek geçirmektedirler. Yeterince dinlenemediklerinde iş hayatlarında kaza yapabilmektedirler, hatta bu kazalar ölümlle sonuçlanabilmektedir. Görüşülen işçilerdeki ortak sorun çalışma saatlerinden ziyade çok yorulmalarıdır. Sekiz saat çalışan işçi de on iki saat çalışan işçi de işten eve çok yorgun gelmektedir. İş ortamının katı kuralları, ağır koşulları ve fazla iş yükü işçileri oldukça zorlamaktadır. Yorgun oldukları için de ne aile fertlerine ne de diğer bireyelere vakit ayıramamaktadırlar. İşçilerin eşleri de en çok vakit ayıramama konusunda Şikâyet etmektedirler. İşçilerin sadece on beş günde bir kere; vardiya değişiminde tatil hakları vardır. İşçiler önemli bir gerekçe sunamamaları durumunda izin alamamaktadırlar. Maden işçisinin eşi G2 bu durumu Şöyle anlatmaktadır:

“Kocam günde on iki saat çalışıyor. Akşam yedide geliyor. İşten gelince de kütük gibi uyuyor. Ne babamlara gidebiliyoruz ne de kayınpederimle kayınvallidemin yanına. İşten gelince yemek yiyor, televizyonun karşısına geçiyor ve uyuyakalıyor. Sohbet bile edemiyoruz çoğu zaman. Çocuklar bile babalarını çok az görüyorlar. Bu duruma zamanla alıştık. Ama yaz geliyor, bağ bahçe işleri var ama adam izin alamıyor ki işleri halledelim. Her Şeyi benle çocuklar yapmak zorunda kalıyoruz. Bazen, en fazla iki gün izin veriyorlar, o gün de ne yetiştirebilirsek işte. Sosyal hayat neredeyse yok gibi bir Şey oldu bizim için. Yani eşlerimiz bize yeterince vakit ayıramıyor. Suçlayamayız onları, sonuçta bizim için çalışıyorlar.”

G2 eşinin işten geldikten sonra yorgun olması ve onlarla sohbet edememesinin nedenini çalışma Şartlarına bağlamaktadır. İşletmedeki çalışma saatlerinin azaltılması durumunda bu sorunların ortadan kalkması mümkündür.

G3 4 yıl içinde çalışma koşullarının değişimini ve aile yaşamına olumlu etkisini Şöyle anlatmaktadır:

“Ben fabrikada 7 yıldır çalışıyorum. Bundan önce Borçka barajda kamyon Őoförüydüm. Barajda çalışırken de çok yoruluyordum ama fabrika daha yorucu geldi bana. Bir kere affedersiniz ama tuvalete bile zor gidiyorduk ilk işe girdiğim sene. Aradan yıllar geçtikçe Şartlar biraz hafiflemeye başladı. Şu an iş saatleri daha iyi. En azından sekiz saat çalışıyoruz, arta kalan zamanlarda rahatız. Bolca zamanımız var ve babamlar bayağı yaşlı. Erkek kardeşim İstanbul’da çalışıyor. Onlar hastalanınca ilk koşacak kişi benim. Ve Şu an on-

ları hastaneye götürmek daha rahat oluyor, vakit açısından yani... Kısacası şirket özelleştikten sonra kötü bir çalışma sistemi vardı ama biz grev yapa yapa devlet haklarına sahipmişiz gibi davranıyoruz. E maaşları da iyi şimdi. Daha ne olsun?"

G3 ilk işe girdiği yıl ile şu anki çalışma saatlerini karşılaştırmıştır. Görülüyor ki, işçiler fabrikanın özelleştiği ilk yıllarda çok ağır şartlar altında çalışırken günümüzde bu şartlar düzenlenmiş haldedir ve fazla olan iş saatleri azaltılmıştır. Çalışma saatleri azaltıldığında ve koşullar iyileştirildiğinde aile için sorunların da ortadan kalktığı görülmektedir.

3.3. Dört Yıl Sonra

2014 yılında Murgul'da siyanür çıkarılmak istenmesi sonucu işçilerin ve yerel halkın yaşadıkları toprakları savunmak için sokağa çıkmasıdır. İşçiler işletmede grev yapmışlardır. Böylece, işletme sahibine Murgul'da siyanürün kullanılmayacağını ve yerel halkın ailesi ile toprağı için mücadele edeceğini göstermişlerdir. İşçilerin birlik ve beraberliği dâhilinde söz sahibinin işçiler olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum işletmede işçilerin grevi sonucunda oluşan değişikliktir. Böylece hem iş saatleri değişime uğramış hem de işçilerin ağır şartlarda değil de günde en fazla sekiz saat çalışarak işten arda kalan zamanlarını da aileleriyle geçirdikleri görülmüştür.

2016 Mayıs ayı içerisinde Murgul Bakır İşletmesi'nde işçilere verilen yüzde yedilik zam haberi işçilerin ayaklanmasına neden oldu. İşçilerin ağır şartlarda ailesini geçindirmek için çalıştıklarını ve verilen zam miktarının çok az olduğunu dile getirip bir hafta işe gitmeme kararı aldılar. Sonra da işe devam edebilmeleri için gerekli şartları sundular: Zam oranının artırılması ve on iki saat olan çalışma saatlerinin sekiz saate düşülmesi. Bu grev sonucunda Borçka, Hopa, Arhavi ve Murgul ilçelerinin belediye başkanları ve işletmedeki yetkililer arasında 3 gün süren acil bir toplantı yapıldı. Toplantı sonucunda, işçilere verilen yüzde yedilik zam değiştirilerek yüzde on beşe çıkarıldı ve on iki saatlik çalışma zamanı sekiz saate düşürüldü.

2013 yılında yapılan araştırmada 5 evli ve bekâr kişiden 3 tanesi ile 2017 yılında tekrardan görüşülmüştür. Ayrıca araştırmanın gidişatı açısından başka iki kişi ile de görüşme yapılmıştır. 2013'te iş yükünün fazla olması, çalışma saatlerinin ve çalışma şartlarının elverişsiz olması nedeniyle işçilerin aile bağlarının zayıfladığı belirtilmişti. 2017 yılındaki görüşmelerde 2013'e göre çalışma saatleri ve koşullarında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Gündüz on iki saat ve gece sekiz saatten oluşan iki vardiya sistemi, sekizer saatten üç vardiyaya çıkmıştır. Sekiz saatin üzerinde işçi çalıştırılmamaktadır. Grevler sonucunda 2013'ün ağır çalışma koşulları altındaki işçileri 2017'de iş yükü ve çalışma saatleri azalmış, aile bağları güçlenmiştir. Zira işçiler aileleri ile daha fazla vakit geçirebilmektedir. Ailece iştirak edilen sosyal faaliyetler de artmıştır. Yirmi dokuz yaşında, daha önce Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nda

çalıştığı ifade edilen kurumun Yaşlı Bakım Evi'ne dönüştüğü için artık orada çalışmaya devam eden G4'ün eşi dört yıl içindeki değişimi anlatmaktadır:

"Eşim artık işten yorgun argın gelmiyor. Sekiz saat çalışmak onun da işine yaradı. Arkadaşları ile kahvede daha çok oyun oynayabiliyor. Benim çalışma saatlerim de eşimin çalışma saatleriyle uyumlu olduğu için vakit geçirmeye zamanımız oluyor. Şimdi hakkını da yemeyelim beni ve çocukları gezmelere götürüyor. Kaç yıldır böyle ailecek vakit geçirmemiştik, iyi oldu. İyi ki de işçiler zamanında ayaklanmış. Şimdiye kadar yapmaları gerekirken neden beklediler, ben de anlamış değilim. Ben bu durumdan hem memnunum hem de değilim. Eşim, misafir gelecekse evde bana yardım ediyor, sağ olsun ama bazen de ben evde temizlik yapacakken dışarı çıksın istiyorum bu sefer de evde oturuyor. O zaman da keşke işe gitse diyorum. Ama ne olursa olsun böyle olması iyi. En azından az yoruluyor ve biz akrabalarımızı ziyaret edebiliyoruz."

İşçilerin iş saatlerinin düzenlenmesi hem kendilerine hem de çevrelerine vakit ayırabilmelerini mümkün kılmaktadır. 2013'te işçiler özel günlere katılamazken çalışma saatlerinin azaltıldığı 2017'de özel günlerde aileler bir araya gelebilmektedir. İşletmede çalışan 42 yaşında G5'in eşi durumu şöyle ifade etmektedir:

"Bundan bir kaç yıl önce vardiya sistemi yüzünden gündüz on iki, gece 8 saat çalışıyorduk. İşe akşam 6'da gidip sabah 5'te eve geliyorduk. Öyle düğündü, nişandı, sözdü bunlara katılamıyorduk. Ben çocuğumun yaş gününe vardiya saatim uymadı diye gidemedim, düşünün. Daha doğrusu tatil gününe denk gelirse ne ala ama denk gelmezse işten izin almak zordu. Şimdi ise öyle değil. Düğün mü var, ustabaşına söylüyorsun haftada bir olan izin gününü başka arkadaşınla değişebiliyorsun. Ailenle cemiyetlere katılıyorsun hatta hastaneye falan gideceksem izin günüm de hafta sonuna denk geliyorsa, bir şekilde ayar yapabiliyoruz. Eskisi gibi katı değıller çok şükür ki.."

Sonuç

Bu çalışma Artvin'in Murgul ilçesinde yer alan bakır işletmesi işçilerinin çalışma koşullarının aile hayatına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İşçilerin çalışma koşullarının aile ilişkilerini doğrudan etkilediği görülmektedir. İşletmenin 2006'da özelleşmesinden sonra işçilerin çalışma saatleri sekizden on ikiye çıkartılması, aile bireylerinin birbirleriyle daha az görüşmesine ve işçilerin aşırı derecede yorulmasına neden olmuştur. İşçiler çekirdek ailenin yanı sıra arkadaşlar, diğer aile büyükleri, akrabalar vd. ile de daha az görüşme olanağı içine girdiklerini ifade etmektedirler. İşçilerin çalışma arkadaşları, eşleri, akrabaları ile de yapılan görüşmeler bu durumu doğrulamaktadır. Görüşmelerde işçiler ve eşleri sürekli olarak birbirlerine vakit ayıramamaktan yakınmaktadırlar.

2013 yılında yapılan görüşmelerde işçilerin aşırı çalışma saatlerinden dolayı sosyal çevrelerine yeterince hatta hiç denebilecek kadar vakit ayıramadıkları gözlemlenmiştir. Aile fertlerinden ikisinin de çalışması durumunda ortaya çıkan sorun daha da artmaktadır. Ayrıca işçiler, sadece ailelerine

değil kendilerine dahi zaman ayıramadıklarını dile getirmişlerdir. İşçiler sevdikleri herhangi bir konu ile ilgilenemez duruma gelmişlerdir. Örneğin; işletmede çalışıp aynı zamanda arıcılık yapan bir işçi, işletmedeki yoğun iş temposundan dolayı arılarını satmak zorunda kaldığını söylemiştir. İşletmede çalışması nedeniyle arılara vakit ayıramamıştır. Bu nedenle “sönen” arı peteklerini satmaya karar vermiştir. İşçiler hobi olarak bile ek bir faaliyetle uğraşamamaktadır. Sonuçta, 2013 yılında işçiler ne kendilerine ne çevresine ne de ailesine vakit ayırabilmekteydiler. Bunun için de çalışma saatlerinin en azından sekiz saate düşürülmesi noktasında girişimlerde bulduklarını, sonuçların en kısa zamanda meydana çıkmasını beklediklerini belirtiyorlardı.

2017 yılında aynı kişilerle yapılan görüşmelerde iş ve aile hayatların önemli değişimler gözlenmiştir. 2016 yılında gerçekleştirilen grev sonucunda ikili vardiya sistemi üçlü vardiya sistemine dönüştürülerek, her vardiyanın sekiz saatten fazla olmaması kararı alınmıştır. İşçiler aileleri ile birlikte tatile gidebilme için gerekli maddi imkâna ve zamana kavuşmuştur. Aileleri özel günlerde bir arada olabilmektedirler. Çalışma saatleri yüzünden bir araya gelememe sorunu sona ermiştir ve aile bağlarını kuvvetlenme imkânı bulmuştur. 2013 yılı ile 2017 yılları arasında aile hayatında görülen büyük farklar oldukça dikkat çekicidir. Araştırmanın yenilenmesi, işçilerin aile bağlarının 2013 yılında koşullara ve çalışma saatleri nedeniyle zayıf olduğu görülürken 2017 yılında iş şartlarının ve çalışma saatlerinin verimli olması halinde gittikçe arttığı ve daha da kuvvetlendiği ifade edilmektedir.

KAYNAKLAR

- AĞDEMİR Sürmeli (1991). “Aile ve Eğitim.” *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi*, 1(1): 11-13.
- ALACAĞAN Osman (2010). “Aile Birliğini Oluşturan Faktörler ve İşlevleri”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 290-292.
- AYDIN İbrahim (2006). “Madencilik-Şehirleşme İlişkinine Farklı Bir Örnek: Balya”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1(12): 129-144.
- AYDIN Mehmet Zeki (2010). *Ailede Ahlak Gelişimi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- CAN Yücel (2008). “Düşük Ücret ve Çalışma Koşullarının İşçilerin Aileleri ve Sosyal Çevreyle Olan İlişkilerine Etkisi”, *Eğitim- Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4(15): 29-42.
- CANATAN Kadir ve Ergün Yıldırım (2011). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap Yayınevi.
- DOĞAN İsmail (2007). *Sosyoloji - Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- İŞİK Abdülkadir ve Hayriye Işık (2008). “Sosyal Eşitsizliklerin Giderilmesinde Bir Çözüm Önerisi: Cinsiyet Esaslı Bütçeleme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1(57): 168-211.

- KIR İbrahim (2006). "Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (36): 381-404.
- NEUMAN W. Lawrence (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, İstanbul: Yayınodası.
- ÖZDEMİR Şuayip, Celalettin Vatandaş ve Ömer Torlak (2009). "Sosyal Problemleri Çözmede Aile Yaşam Döngüsünün Önemi", *Aile ve Toplum Dergisi*, 4(16): 7-18.
- QUATAERT Donald (2009). "Zonguldak Maden İşçilerinin Aile Hayatı, 1870-1920: Başlangıç Niteliğinde Bazı Gözlemler", *Birikim Dergisi*, 1(83): 80-91.
- SÜLEYMANOV Abulfez (2009). "Çağdaş Türk Toplumlarında Aile ve Evlilik İlişkileri", *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(17): 8-19. MÜNKLER Herfried (2010), *Yeni Savaşlar*, İstanbul: İletişim Yayınları
- NEWMAN Edward (2004), "The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed", *Security Dialogue*, 35 (2):173-189.
- SCHUURMAN Bart (2010), "Clausewitz and the 'New Wars' Scholars", *Parameters*, 40 (1):89-100.
- STRACHAN Hew (2006), "The Changing Character of War", *A Europaeum Lecture The Graduate Institute Of International Relations*, Geneva.
- SUDHİR M. R. (2008), "Asymmetric War: A Conceptual Understanding", *CLAWS Journal*, 58-66.
- VARLIK Ali Bilgin (2013), "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Sözlüğü*, 1 (2):114-129.
- YEŞİLTAS Murat (2016), "İŞİD: Terörün Jeopolitik Yönetimi", *Ortaoğu Analiz*, 8 (73):62-64.

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN HARCAMALARININ ARTVİN EKONOMİSİNE KATKISI*

Sinem Gözde BEŞBALLI**
Zeynep ÖZTÜRK***

ÖZ

Üniversiteler yerel ekonomi üzerinde doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılara sahiptir. Bu katkılar gelir ve istihdam olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Üniversite öğrencilerinin yaptıkları harcamalar yerel ekonomiye canlılık kazandıran önemli bir harcama grubunu oluşturmaktadır ve dolaylı gelir katkısı yaratmaktadır. Bu çalışmada 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde Artvin Çoruh Üniversitesi önlisans ve lisans öğrencilerine uygulanan anketlerden elde edilen veriler kullanılarak öğrenci harcamalarının miktarı, bu harcamaların çeşitli harcama grupları arasındaki dağılımı ve il ekonomisine yaptığı katkı analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, bir öğrencinin aylık ortalama 640,996 TL harcama yaptığı tespit edilmiş ve bu veriden hareketle Artvin Çoruh Üniversitesi'nde öğrenim gören 6398 öğrencinin il ekonomisine yılda 36.909.831,67 TL katkı sağladığı belirlenmiştir. Öğrencilerin aylık ortalama harcamalarının yarısından fazlasını barınma ve gıda harcamaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Artvin Çoruh Üniversitesi, öğrenci harcamaları, ekonomik katkı, harcamaların analizi

ABSTRACT

Universities have direct, indirect and stimulated contributions to the local economy. These contributions are handled from two perspectives, income and employment. Expenditures made by university students constitute an important spending group that contributes to local economy vitality and indirect income contribution. In this study, the amount of student expenditures, the distribution of these expenditures among various spending groups and the contribution to the provincial economy were analyzed by using the data obtained from

* Bu araştırma Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2016.S50.02.01 numaralı BAP projesi olarak desteklenmektedir.

** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-2367-7252, sinemgozde@artvin.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-0475-1357, zozturk@artvin.edu.tr

the questionnaires applied to the associate and undergraduate students of Artvin Coruh University during the 2016-2017 academic year. As a result of the research, it was determined that a student spent an average of 640,996 TL per month and that 6398 students who were studying at Artvin Coruh University contributed 36.909.831,67 TL per annum to the provincial economy. More than half of the average monthly spending of students constitutes food and housing expenditures.

Keywords: Artvin Coruh University, student expenditures, economic contribution, analysis of expenditures

Üniversiteler yerel ekonomiye birçok açıdan katkıda bulunmaktadır. Bu katkıları çeşitli açılardan incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, üniversitelerin sanayi ile işbirliği yaparak sanayiye çeşitli faydalar sağlamasıdır. Dura (1995: 101-102), üniversite-sanayi işbirliğinin (ÜSİ) sanayiye sağlayacağı faydaları şöyle sıralamaktadır:

1. Yeni teknolojilerin sanayi sektörüne aktarılması mümkün hale gelecektir. Hem üniversite hem de sanayi sektörünün teknik elemanlarından yararlanılarak, yeni teknoloji ve bu teknolojiyi uygulama usulleri öğrenilecek ve üniversite sayesinde bilginin teknolojiye hızla dönüşmesi sağlanabilecektir.
2. Sanayi sektörü, araştırma ve geliştirme bakımında eleman, ekipman ve laboratuvar ihtiyacını üniversite kaynakları ile telafi edebilecektir.
3. Firmada kaynak israfı azalacaktır.
4. Firmaların üretim kalitesi yükseltilebilecek ve maliyetler düşürülebilecektir.
5. Firmaların verimliliği artacaktır.
6. Firmaların rekabet gücünü artırarak iç ve dış pazar payını genişletecek böylece karını maksimize edecektir.

Üniversiteler sanayi ile işbirliği çerçevesinde ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra üniversiteler "insan sermayesi"ni eğiterek iktisadi büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bilindiği gibi, bütün ekonomilerin uyguladıkları iktisat politikalarının en belirgin amaçlarından biri iktisadi büyüme ve kalkınmadır. İktisadi büyüme ve kalkınma kavramları, uzun yıllardan beri, gerek iktisatçılar gerekse siyasetçiler arasında önemli tartışma konularından biri olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren iktisatçılar, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının azalıp azalmadığı ve büyümenin asıl kaynaklarının/nedenlerinin neler olduğu soruları üzerinde yoğunlaşmışlardır.

İktisadi büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesinde birçok faktör etkilidir. Ancak, insan faktörünün iktisadi faaliyetlerin temelinde yer alması, onun iktisadi büyüme ve kalkınmanın da temelini teşkil ettiği sonucunu doğurmaktadır. Fiziksel sermaye ve doğal kaynaklar, pasif üretim faktörle-

ridir. Fiziksel sermayeye yön vererek, doğal kaynakları keşfederek, hem fiziksel sermayenin hem de doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak iktisadi büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunan “insan” ise aktif bir faktördür. Bu nedenle, iktisadi büyümenin merkezinde “insan”, başka bir deyişle “emek” bulunmaktadır.

Teknolojinin ve yeniliklerin üretilmesini ve katma değer yaratılmasını sağlayan unsur olan “bilgi” emek tarafından üretilmekte ve kullanılmaktadır. Emek faktörünün teknoloji ve yenilikleri üretebilmesi ise, bilgi ve becerilerinin gelişmesi, geliştirilmesi ve yönlendirilmesi, başka bir deyişle eğitim ile mümkün olmaktadır. Nitekim, günümüzde, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, milli gelir değerlerinin yanı sıra özellikle eğitim ile ilgili verileriyle ölçülmektedir. Çünkü, insanın eğitim seviyesindeki artış neticesinde oluşan iktisadi ortam, mali ve fiziki kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına imkan vererek iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlamaktadır.

Üniversiteler insan sermayesini eğitmenin yanı sıra istihdam ve harcamaları ile yerel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. Üniversite sayesinde bölgeye canlılık gelmekte, para akışı olmakta, yeni istihdam alanları ortaya çıkmakta ve bölgenin gelir seviyesi artmaktadır (Erkekoğlu, 2000: 214). Üniversiteler yerel ekonomi üzerinde doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılara sahiptir. Doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar ise istihdam ve gelir olarak iki açıdan ele alınmaktadır (Lewis, 1988: 53).

Bir üniversitenin çeşitli birimlerinde çalışan akademik ve idari personelin toplamı, üniversite sayesinde yerel ekonomide ortaya çıkan doğrudan istihdam katkısını göstermektedir. Doğrudan gelir katkısı ise, üniversitenin akademik ve idari personeline yaptığı ücret ve maaş ödemelerinden oluşmaktadır (Atik, 1999: 100; Lewis, 1988: 54).

Bir bölgede üniversite kurulması, üniversiteye mal ve hizmet sağlayan diğer işletmelerin faaliyetlerini de genişletmektedir. Üniversitenin yerel ekonomi üzerindeki doğrudan katkıları grubuna dahil edilemeyen bu katkılar, dolaylı ve uyarılmış katkılar olarak isimlendirilmektedir (Atik, 1999: 100; Lewis, 1988: 54).

Dolaylı gelir katkısı, üniversitenin kendi personeli dışında yerel ekonomiden satın aldığı mal ve hizmetler için yaptığı harcamalar ile öğrenci harcamaları toplamından oluşmaktadır (Erkekoğlu, 2000: 214). Dolaylı istihdam katkısı ise, üniversitelerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri sağlayan sektörlerin gelişmesi ve öğrenci harcamalarından yararlanan faaliyetlerin artması ile ortaya çıkan yeni personel istihdamını ifade etmektedir (Çayın vd., 2014: 156). Dolaylı istihdam katkısının hesaplanması, ilgili yıla ait hizmet sektöründe istihdam edilen işgücü başına düşen üretim miktarının belirlenmesi ile mümkündür. İlk olarak ilgili yıla ait toplam hizmet üretim değeri yine aynı yıldaki hizmet sektöründe istihdam edilen işgücü miktarına bölünmekte ve işgücü başına hizmet üretim değeri hesaplanmaktadır. Daha sonra üniversitenin dolaylı gelir katkısı, işgücü başına hizmet

üretim değerine bölünmekte ve üniversitenin ilgili yıla ait dolaylı istihdam katkısı hesaplanmaktadır (Atik, 1999: 105; Tuğcu, 2004).

“Keynesyen çarpan etkisi” olarak da adlandırılan uyarılmış katkılar, doğrudan ve dolaylı katkılara bağlı olarak ortaya çıkan gelir ve istihdam artışını ifade etmektedir (Atik, 1999: 101). Keynesyen çarpan etkisi, marjinal tüketim eğilimi değerine bağlı olarak, yapılan harcamaların ekonomide kendisinden birkaç kat daha fazla gelir artışına neden olacağı varsayımı üzerine kurulmuştur (Tuğcu, 2004). Bir üniversitenin yaptığı harcamalar, yerel ekonomi için doğrudan ve dolaylı bir gelir niteliği taşıırken, çarpan mekanizması sayesinde uyarılmış gelirin de artmasına yol açmaktadır (Erkekoğlu, 2000: 214).

Üniversite öğrencilerinin yaptıkları harcamalar yerel ekonomiye canlılık kazandıran önemli harcama grubunu oluşturmakta ve dolaylı gelir katkısı yaratmaktadır. Artvin Çoruh Üniversitesi öğrencilerinin yaptıkları harcamaları konu edinen bu çalışmanın amacı; öğrencilerin ortalama harcamalarını, bu harcamaların çeşitli harcama grupları arasındaki dağılımını ve il ekonomisine yaptığı katkıyı ortaya koymaktır. Dolayısıyla, çalışma, öğrenci harcamalarının Artvin’e ekonomik katkısı ile sınırlı tutulmuştur.

Çalışmada öncelikle Türkiye’deki üniversitelerin buldukları ile katkılarını araştıran çalışmalara değinilmiş, daha sonra Artvin Çoruh Üniversitesi’nin genel görünümü hakkında bilgi verilmiştir. Bir sonraki kısım sırasıyla araştırmanın kapsam ve yöntemi ile araştırmanın bulgularından oluşmaktadır.

1. Literatür Özeti

Türkiye’de üniversitelerin buldukları ilin ekonomisi üzerindeki etkilerini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Günümüzde hızla artan üniversite sayısına ve artan kontenjanlara bağlı olarak üniversitelerin ve özellikle öğrenci harcamalarının il ekonomisine katkılarını araştıran çalışmalara ilgi giderek artmaktadır.

Türkiye’de üniversitelerin yerel ekonomiye katkılarını araştıran çalışmaları iki ana grupta toplamak mümkündür. Birinci gruptaki çalışmalar, personel ve öğrencileri ile bir bütün olarak üniversitelerin yerel ekonomilere katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Atik (1999), Erciyes Üniversitesi’nin Kayseri ekonomisine yaptığı katkılarını doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olarak üç grupta ele almıştır. Doğrudan ve dolaylı katkılar ise istihdam ve gelir olmak üzere iki açıdan analize tabi tutulmuştur. Verilerin mevcut olmamasından dolayı uyarılmış katkılar dikkate alınmamıştır. Yapılan analiz sonucunda, Erciyes Üniversitesi’nin 1997-1998 eğitim-öğretim döneminde 2313 kişiye doğrudan istihdam, 5362 kişiye ise dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 2018 milyar TL doğrudan gelir ve 11688 milyar TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erkekoğlu (2000), Cumhuriyet Üniversitesi'nin Sivas ekonomisine yaptığı katkıları statik ve dinamik olarak bir ayrıma tabi tutmuş ve statik katkıları doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üçe ayırmıştır. Çalışmada doğrudan (istihdam ve gelir) ve dolaylı (istihdam ve gelir) statik katkılar incelenmiş, verilerin mevcut olmaması nedeniyle uyarılmış katkılar hesaplanamamıştır. Yapılan analiz sonucunda, Cumhuriyet Üniversitesi'nin 1998-1999 eğitim-öğretim döneminde 2170 kişiye doğrudan istihdam, 2795 kişiye ise dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 4584 milyar TL doğrudan gelir ve 10826 milyar TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Görkemli (2009), Selçuk Üniversitesi'nin Konya ekonomisine yaptığı katkıları statik ve dinamik olarak bir ayrıma tabi tutmuş ve statik katkıları doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üçe ayırmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Selçuk Üniversitesi'nin 2002-2003 eğitim-öğretim döneminde 4205 kişiye doğrudan istihdam, 9479 kişiye dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 41069000 TL doğrudan gelir ve 237554355 TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, ayrıca uyarılmış statik katkılar da hesaplanmıştır. Selçuk Üniversitesi'nin 2003 yılında Konya ekonomisine olan uyarılmış katkıları, çarpan katsayısının kullanılması sonucu hesaplanmış (çarpan katsayısı 3.06 bulunmuştur) ve doğrudan ve dolaylı gelir toplamlarının yarattığı toplam uyarılmış gelir katkısının 852587466 TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu rakama göre hesaplanan uyarılmış istihdam rakamı ise 34085 kişidir.

Tuğcu (2004), Erciyes Üniversitesi Nevşehir Kampüsü'nde bulunan fakülte ve yüksekokulların yöre ekonomisine yaptığı katkıları statik ve dinamik olarak bir ayrıma tabi tutmuş ve statik katkıları doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üçe ayırmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Erciyes Üniversitesi Nevşehir Kampüsü'nün 2002-2003 eğitim-öğretim döneminde 101 kişiye doğrudan istihdam, 177 kişiye dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 1086 milyar TL doğrudan gelir ve 3447 milyar TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, ayrıca uyarılmış statik katkılar da hesaplanmıştır. Erciyes Üniversitesi Nevşehir Kampüsü'nün 2002-2003 eğitim-öğretim döneminde Nevşehir ekonomisine olan uyarılmış katkıları, çarpan katsayısının kullanılması sonucu hesaplanmış (çarpan katsayısı 3.01 bulunmuştur) ve doğrudan ve dolaylı gelir toplamlarının yarattığı toplam uyarılmış gelir katkısının 13646 milyar TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uyarılmış istihdam katkısı çalışmada yer almamaktadır.

Çayın vd. (2014), 2012-2013 eğitim-öğretim dönemi için Batman Üniversitesi'nin Batman ekonomisinin gelir ve istihdamı üzerindeki doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerini incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, Batman Üniversitesi'nin 685 kişiye doğrudan istihdam, 714 kişiye dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 17698956 TL doğrudan gelir ve 44875999 TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, uyarılmış katkılarının tespit edilebilmesi için yapılan ekonometrik analizler sonucunda kısa ve uzun dönemli çarpan katsayıları (kısa dönem için 2.294 ve uzun dönem için

3.333) belirlenmiştir. Buna göre Batman Üniversitesi'nin Batman il ekonomisi üzerindeki kısa ve uzun dönemli uyarılmış gelir katkıları sırasıyla 143546947 TL ve 208472325 TL'dir. Üniversitenin Batman il ekonomisine ait istihdam üzerindeki kısa ve uzun dönemli uyarılmış katkıları ise sırasıyla 2287 ve 3321 kişidir.

Çayın vd. (2015), 2010-2011 eğitim-öğretim dönemi için Muş Alparslan Üniversitesi'nin gelir, istihdam ve harcama bakımından il ekonomisine yaptığı katkısı ve öğrencilerin tüketim yapısını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, Muş Alparslan Üniversitesi'nin 417 kişiye doğrudan istihdam, 477 kişiye dolaylı istihdam imkanı sağladığı; 11075394 TL doğrudan gelir ve 29587176 TL dolaylı gelir yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de üniversitelerin yerel ekonomiye katkılarını araştıran ikinci gruptaki çalışmalar sadece öğrenci harcamalarının yerel ekonomiye katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda genellikle öğrencilerin yapmış oldukları harcamaların bileşimleri, öğrencilerin gelir-harcama ilişkileri ve öğrenci başına aylık ya da yıllık ortalama harcama miktarı gibi konular analiz edilmektedir. Türkiye özelinde yapılan bu çalışmalardan bir kısmı Ek Tablo 1'de verilmiştir.

2. Artvin Çoruh Üniversitesi'nin Genel Görünümü

Artvin Çoruh Üniversitesi 17 Mayıs 2007 tarihli ve 5662 sayılı kanunla kurulmuş, bu kanun 29 Mayıs 2007 tarih ve 26736 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Üniversite, Artvin il merkezinde birbirinden yaklaşık 3 km uzaklıktaki iki ana yerleşke olan Şehir Yerleşkesi ve Seyitler Yerleşkesi ile Hopa ilçesinde kurulan Hopa Yerleşkesi'nden oluşmaktadır.

Seyitler Yerleşkesi, şehirden yaklaşık 3 km uzaklıkta olup bu yerleşke içerisinde Rektörlük, Rektörlüğe bağlı bazı birimler, Orman Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüsü yer almaktadır. Şehir Yerleşkesi, Çoruh nehrinin kenarında kurulmuş olup, bu yerleşke içerisinde Eğitim Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Artvin Meslek Yüksekokulu ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır. Hopa ilçesinde kurulan Hopa Yerleşkesi'nde Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Hopa Meslek Yüksekokulu yer almaktadır. Ayrıca Fen Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olan Sosyoloji bölümü de Hopa Yerleşkesi içerisinde yer almaktadır. Üniversitenin ana yerleşkeleri dışında ise, Arhavi ilçesinde Arhavi Meslek Yüksekokulu, Yusufeli ilçesinde Yusufeli Meslek Yüksekokulu, Borçka ilçesinde Borçka Acarlar Meslek Yüksekokulu, Şavşat ilçesinde Şavşat Meslek Yüksekokulu eğitim hizmeti vermektedir.

Artvin Çoruh Üniversitesi'nin 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde ana yerleşkelerine ve ana yerleşkeleri dışındaki birimlerine göre lisans ve önlisans öğrenci sayıları Ek Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre, Seyitler Yerleşkesi'nde 707 lisans öğrencisi, Şehir Yerleşkesi'nde 3151 lisans ve

önlisans öğrencisi, Hopa Yerleşkesi'nde 1693 lisans ve önlisans öğrencisi öğrenim görmektedir. Ayrıca üniversitenin ana yerleşkeleri dışında kalan birimlerinden, Arhavi MYO'nun 339, Borçka Acarlar MYO'nun 378, Yusufeli MYO'nun 92 ve Şavşat MYO'nun 38 öğrencisi bulunmaktadır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Artvin Çoruh Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı'ndan alınan bilgilere göre 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde kayıtlı lisans ve önlisans toplam öğrenci sayısı 8916 olmasına rağmen aktif öğrenci sayısı 6398'dir. Kayıtlı lisansüstü öğrenci sayısı 402 ve aktif lisansüstü öğrenci sayısı 281'dir. Lisansüstü öğrencilerin büyük bir kısmı eğitim-öğretim dönemleri boyunca şehirde ikamet etmemektedir. Bu nedenle bu öğrenciler kitleye dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, çalışma, 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde Artvin Çoruh Üniversitesi'nde öğrenim gören 6398 lisans ve önlisans öğrencisini kapsamaktadır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketin geliştirilmesi için öncelikle bu konudaki literatür taranmış ve araştırmanın temel amacına ışık tutacak soruların belirlenmesine katkı sağlayacak kaynaklardan yararlanılarak 26 sorudan oluşan bir anket formu geliştirilmiştir. Anketin ilk 11 sorusu demografik sorulardan, 6 sorusu genel algı sorularından, 10 sorusu gelir ve harcama ile ilgili sorulardan oluşturulmuştur. 2015-2016 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören öğrencilere yüz yüze görüşme yöntemi uygulanarak 100 öğrenciyi kapsayan bir pilot çalışma yapılmıştır.

Öğrencilerin ankete verdikleri yanıtlara göre sorularda var olan anlam belirsizlikleri, anlamı belirsiz kelimeler, yönlendirici soru ya da ifadeler, eksik cevap kategorileri, eksik sorular, her sorunun gerekliliği, ayrımcı sorular, çok seçenekli cevaplı sorularda seçeneklerin konumu, soruların sırası, anket formunun tasarımı (kağıt rengi, sayfa düzeni, yazı karakteri ve fontu, vurgular vb. gibi) göz önünde bulundurularak anket formu üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler kapsamında 28 sorudan oluşan yeni bir anket geliştirilmiştir. Bu yeni ankette yer alan sorulardan ilk 5 tanesi demografik sorulardan, 4 tanesi gelir ile ilgili sorulardan, 13 tanesi tüketim harcaması ile ilgili sorulardan, 4 tanesi maddi durum ve Artvin iline yönelik yaşam maliyetleriyle ilgili algı sorularından, 2 tanesi öğrencilerin üniversiteye yönelik düşüncelerine ilişkin sorulardan oluşturulmuştur. Sorulara verilen yanıtlar ordinal, nominal ve oransal ölçekli olacak şekilde tasarlanmıştır.

Kitleyi temsil edecek örneklem sayısı basit rastgele örneklem yöntemine göre %95 önem seviyesinde ve %5 hata payıyla en az 366 olarak hesaplanmıştır. Ancak kitleyi temsil gücünün yüksek olması ve bazı öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtların yetersiz, eksik, boş ya da gerçeğe uygun olmayacağı düşüncesiyle 2200 öğrenciyi kapsayan anket uygulanmış ve 1438 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmada elde edilen sayısal bilgiyi özetlemek ve betimlenmek için tablo, grafik ve istatistiki ölçütlerden (ortalama, minimum, maksimum, güven aralığı vb. gibi) yararlanılmıştır. Gruplar arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi ve bağımsız iki örneklem t testi; nitel değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Ki kare test istatistiği gibi istatistiki yöntemler kullanılmıştır.

Anket formlarından elde edilen veriler SPSS 22.0 (Statistical Package for the Social Sciences) programında analize tabi tutulmuştur. Anket formu belli bir ölçek türüne göre hazırlanmadığından sorulara verilen yanıtlara güvenilirlik analizi uygulanamamıştır.

Çalışmada üniversitenin ana yerleşkelerinde ve ana yerleşkeleri dışındaki tüm birimlerinde bulunan fakülte ve meslek yüksekokulu öğrencilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin fakülte/meslek yüksekokulu ile ana yerleşkeler ve ana yerleşkeler dışındaki birimlere göre dağılımı Ek Tablo 3'te verilmiştir.

Şehir Yerleşkesi'nde bulunan Eğitim Fakültesi'nde toplam 868 öğrenci bulunurken, bu çalışmada Eğitim Fakültesi'nden 210 öğrenci rastgele örnekleme alınmıştır. Fen Edebiyat Fakültesi'nin hem Hopa Yerleşkesi'nde hem de Şehir Yerleşkesi'nde bölümleri mevcuttur. Fen Edebiyat Fakültesi'nin Şehir Yerleşkesi'nde toplam 586 öğrencisi ve Hopa Yerleşkesi'nde 207 öğrencisi bulunurken, hem Hopa hem de Şehir yerleşkesinde 98 öğrenci örnekleme katılmıştır. Ankete katılanların %38'i Hopa Yerleşkesi'nden, %37,1'i Şehir Yerleşkesi'nden olup toplam %75,1'i Hopa ve Şehir yerleşkelerinden örnekleme katılmıştır. Hopa ve Şehir yerleşkelerinin toplam öğrenci sayısı ise tüm üniversitedeki toplam öğrenci sayısının %75,7'sini kapsamaktadır.

4. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde Artvin Çoruh Üniversitesi öğrencilerine uygulanan anket sonucunda elde edilen verilerden yola çıkılarak, öğrencilerin genel özelliklerine, maddi durumlarına ve Artvin iline yönelik yaşam maliyetleriyle ilgili algılarına, üniversiteye yönelik düşüncelerine ve harcama yapılarına ilişkin bulgular değerlendirilmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Ek Grafik 1'de gösterilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden %34,2'si erkek, %65,7'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. 1 öğrenci ise bu soruyu yanıtsız bırakmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin barınma yerlerine göre dağılımları Ek Grafik 2'de gösterilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlası (%51,64) devlet yurdunda, %20,63'ü kiralık evde, %8,43'ü ailesinin evinde, %1,18'i akrabasının evinde, %18,11'i özel yurt, pansiyon, misafirhane ve diğer yerlerde barınmaktadır.

Ana yerleşkeler ve ana yerleşkeler dışındaki birimlere göre öğrencilerin barınma yerlerinin dağılımı Ek Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo incelen-

diğinde, Arhavi, Yusufeli ve Şavşat ilçelerinde devlet yurtlarının yetersiz olduğu, öğrencilerin bu ilçelerde genelde kiralık evlerde barındığı görülmektedir.

Araştırmanın bir başka bulgusu, öğrencilerin okudukları üniversiteyi tercih etme nedenlerini ve üniversite hakkındaki genel kanaatlerini değerlendirmekte ve Ek Tablo 5'te gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %29,7'sinin tercih hatası ve %26,1'inin ise puanı nedeniyle Artvin Çoruh Üniversitesi'ni tercih ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin yarısından fazlasının Artvin'i tercih etmesi mecburi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin %25,2'si memleketi ve memleketine yakın olduğu için Artvin Çoruh Üniversitesi'ni tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Doğal güzellik nedeniyle Artvin Çoruh Üniversitesi'ni seçen öğrencilerin oranı %6,3; tavsiye nedeniyle seçen öğrencilerin oranı ise %3,8'dir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Artvin Çoruh Üniversitesi hakkındaki genel kanaatlerine bakıldığında, öğrencilerin %41,9'u üniversiteyi arkadaşlarına tavsiye etmeyeceğini, %26,2'si tavsiye edeceğini belirtmiştir. Öğrencilerin %31,1'i ise kararsızdır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin maddi durumlarıyla ve Artvin iline yönelik yaşam maliyetleriyle ilgili algıları araştırmanın bir başka bulgusunu oluşturmakta ve Ek Tablo 6'da gösterilmektedir.

Ek Tablo 6'ya göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %66,1'i maddi durumunun orta, %18,8'i iyi, %8,8'i kötü, %3,8'i çok kötü ve %1,8'i çok iyi olduğunu düşünmektedir. Bu durum öğrencilerin çoğunluğunun orta gelirli olduğunu göstermektedir.

Artvin ilinde okuma maliyetlerine yönelik öğrenci algıları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %33,1'inin Artvin ilinde okumanın maliyetini çok yüksek bulduğu, %37,1'inin yüksek bulduğu, %23,1'inin ise normal bulduğu görülmektedir. Öğrencilerin sadece %2,2'si Artvin ilinde okumanın maliyetini çok düşük bulurken %3,5'i düşük bulmaktadır.

Artvin ilinde barınma maliyetlerine yönelik öğrenci algıları değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %38'lik kısmının maliyetleri çok yüksek, %36,8'lik kısmının yüksek, %19,5'lik kısmının ise normal bulduğu görülmektedir. Öğrencilerin %2,4'ü barınma maliyetlerini düşük bulurken, %2,6'sı çok düşük bulmaktadır.

Öğrencilerin yaşam maliyetleriyle ilgili algılarının göstergelerinden biri de gıda maliyetleridir. Öğrencilerin gıda maliyetleriyle ilgili algıları da okuma ve barınma maliyetleriyle ilgili algılarından çok farklı değildir. Öğrencilerin %38,7'si gıda maliyetlerinin çok yüksek, %38'i yüksek ve %19,1'i normal, %1,8'i çok düşük, %1,5'i düşük olduğunu düşünmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aylık ortalama gelirleri, dört soru ile (yakınlarından maddi destek alıp almadıkları, herhangi bir işte çalışıp ça-

lişmadıkları, herhangi bir kurumdan burs/kredi alıp almadıkları, bunlar dışında başka gelir kaynaklarının olup olmadığı) öğrenilmiştir. Öğrencilerin bu gelirlerini hangi harcama grubuna ne kadar dağıttıklarını incelemek için barınma, gıda, haberleşme-internet, eğlence, enerji, ulaşım-yakıt, eğitim, giyim, kişisel bakım, sağlık, sigara-alkol olmak üzere başlıca 11 harcama grubu oluşturulmuş ve bu harcama gruplarına verilen yanıtlarla harcama miktarları belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin harcama grupları ve bu harcama gruplarının toplam harcamaları içindeki payları Ek Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo incelendiğinde, öğrencilerin aylık ortalama harcamalarının %33,28'ini barınmaya ve %28,96'sını gıdaya ayırdıkları görülmektedir. Dolayısıyla, barınma ve gıda harcamaları, öğrencilerin toplam harcamalarının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu harcama gruplarını sırasıyla sigara-alkol, giyim, haberleşme-internet, ulaşım-yakıt, eğitim, eğlence, enerji, kişisel bakım ve sağlık harcamaları takip etmektedir. %95 güvenle öğrencilerin aylık barınma harcaması ortalama 205,590 TL ile 219,826 TL arasında; gıda harcaması ise 178,082 TL ile 193,192 TL arasındadır. Barınma için yapılan maksimum aylık harcama 800 TL iken gıda için yapılan maksimum aylık harcama 1500 TL'dir.

Ana yerleşkeler ve ana yerleşkeler dışındaki birimlere göre öğrencilerin harcama gruplarının dağılımı Ek Tablo 8'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, en fazla harcamanın barınma ve gıda için yapıldığı görülmektedir. Barınma harcama grubuna en fazla harcama yapan birim Arhavi olmakla birlikte onu sırasıyla Şehir Yerleşkesi ve Yusufeli takip etmektedir. Gıda harcama grubuna en fazla harcama yapan yerleşke Hopa olmakla birlikte onu Arhavi ve Yusufeli takip etmektedir. En az harcama ise sağlık için (Şavşat dışında) yapılmaktadır.

Öğrencilerin harcama gruplarının ortalamaları arasında fark olup olmadığı ANOVA testi ile incelenmiştir. Bu çerçevede aşağıdaki hipotezler dikkate alınmıştır:

H_0 : Öğrencilerin harcama gruplarının ortalamaları arasında fark yoktur.

H_1 : Öğrencilerin en az bir harcama gruplarının ortalamaları arasında fark vardır.

Öğrencilerin harcama grupları arasındaki farklılık (ANOVA testi p değerleri) Ek Tablo 9'da gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, enerji, ulaşım, eğitim, barınma, haberleşme-internet, sigara-alkol harcamalarının ortalamalarının en az bir yerleşke arasında %95 güvenle farklılık olduğu görülmektedir. Çünkü p değerleri 0,05'ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Artvin Çoruh Üniversitesi öğrencilerinin Artvin iline ekonomik katkısını incelemek için öğrencilerin aylık ortalama gelirleri, tüketim harcamaları ve tasarrufları Ek Tablo 10'da gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Artvin

Çoruh Üniversitesi öğrencilerinin aylık ortalama gelirlerinin 678,394 TL, aylık ortalama tüketim harcamalarının 640,996 TL, aylık ortalama tasarruflarının ise 37,397 TL olduğu görülmektedir. Öğrencilerin aylık ortalama tüketim eğilimi %94,487 ve aylık ortalama tasarruf eğilimi %5,513'tür. Artvin Çoruh Üniversitesi'nin 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde aktif öğrenci sayısı (lisans ve önlisans) 6398'dir. Bu da ayda 4.101.092,408 TL harcama yapıldığını göstermektedir. 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde öğrenciler toplam dokuz ay süreyle Artvin'de ikamet etmişlerdir. Böylece öğrencilerin bir yılda yaptığı harcama 36.909.831,67 TL olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, üniversitenin il ekonomisine önemli bir katkı sağladığı görülmektedir.

Sonuç

2016-2017 eğitim-öğretim döneminde Artvin Çoruh Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin (lisans ve önlisans) harcamalarının Artvin ekonomisine katkısını araştırmak amacıyla yapılan bu çalışmada 2200 öğrenciye 28 sorudan oluşan anket uygulanmış bunlardan 1438 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Uygulanan anket sonucunda elde edilen verilerden yola çıkılarak öğrencilerin üniversiteye yönelik düşüncelerine, maddi durumlarıyla ve Artvin iline yönelik yaşam maliyetleriyle ilgili algılarına ve harcama yapılarına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin üniversiteye yönelik düşüncelerine bakıldığında, Artvin Çoruh Üniversitesi'nin tercih edilme nedeninin tercih hatası ve üniversiteye yerleştirme puanından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin memleketi ya da memleketlerine yakın olması nedeniyle de üniversiteyi tercih ettikleri gözlenmektedir. Yurtdışı imkanları, sosyal imkanları, fiziki imkanları ve eğitim kalitesi nedeniyle üniversitenin tercih edilme oranı çok düşüktür. Bu sonuç, üniversitenin bu imkanlarına ve eğitim kalitesine ilişkin algının değiştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin Artvin Çoruh Üniversitesi hakkındaki genel kanaatlerine bakıldığında ise, öğrencilerin çoğunluğunun Artvin Çoruh Üniversitesi'ni arkadaşlarına tavsiye etmeyeceklerini beyan ettikleri görülmektedir. Eğer öğrencilerin yurtdışı imkanlarına, sosyal imkanlarına, fiziki imkanlarına ve eğitim kalitesine ilişkin algıları değiştirilirse üniversitenin tavsiye edilme oranında artış olacağı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin maddi durumlarıyla ve Artvin iline yönelik yaşam maliyetleriyle ilgili algıları araştırmanın bir başka bulgusunu oluşturmaktadır. Öğrencilerin çoğunun orta gelirli olduğu ve yine öğrencilerin büyük bir kısmının Artvin'de okuma, barınma ve gıda maliyetlerini çok yüksek ya da yüksek bulduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda öğrencilerin aylık ortalama 640,996 TL harcama yaptıkları belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle Artvin Çoruh Üniversitesi bünyesinde 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören 6398 öğrencinin il ekonomisine yılda 36.909.831,67 TL katkı sağladığı tespit

edilmiştir. Dolayısıyla, öğrencilerin yaptıkları harcamaların Artvin ekonomisi için göz ardı edilemeyecek büyüklükte olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin aylık ortalama harcamalarının yarısından fazlasını barınma ve gıda harcamaları oluşturmaktadır. Bu harcama gruplarını sırasıyla sigara-alkol, giyim, haberleşme-internet, ulaşım-yakıt, eğitim, eğlence, enerji, kişisel bakım ve sağlık harcamaları takip etmektedir.

KAYNAKLAR

- AKÇAKANAT, Tahsin - İlker Çarıkcı - Murat Ali Dulupçu (2010). "Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003-2009 Yılları Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22): 165-178.
- ARSLAN, Hakan (2014). "Çankırı Karatekin Üniversitesinin Kente Ekonomik Katkısı ve Öğrenci Harcamalarının Farklı Değişkenler Açısından Analizi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12): 114-127.
- ATİK, Hayriye (1999). "Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15: 99-109.
- ÇALIŞKAN, Şadan (2010). "Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı (Uşak Üniversitesi Örneği)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31): 169-179.
- ÇALIŞKAN, Şadan - Fatih Demir (2013). "Celal Bayar Üniversitesi Köprübaşı Meslek Yüksek Okulu Öğrenci Harcamalarının Bileşimi ve İlçe Ekonomisindeki Yeri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3): 357-371.
- ÇAYIN, Mücahit - Sevda Yapraklı (2014). "Üniversitelerin Yerel Gelir ve İstihdam Üzerindeki Etkileri: Batman Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2): 155-172.
- ÇAYIN, Mücahit - Hüseyin Özer (2015). "Üniversitelerin İl Ekonomisine Katkısı ve Öğrencilerin Tüketim Yapısı: Muş Alparslan Üniversitesi Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2): 131-147.
- DALĞAR, Hüseyin - Hakan Tunç - Murat Kaya (2009). "Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1): 39-50.
- DEMİRELİ, Cemalettin - Ercan Taşkın (2013). "Üniversite Öğrencilerinin Buldukları Şehre Ekonomik Katkıları: Kütahya İl Merkezi Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37): 321-328.
- DURA, Cihan (1995). "Üniversite Sanayi İşbirliği Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4): 101-117.

- ERKEKOĞLU, Hatice (2000). "Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği", *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 16: 211-229.
- GÖRKEMLİ, Hayriye Nur (2009). "Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22: 169-186.
- KAŞLI, Mehmet - Alpaslan Serel (2008). "Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2): 99-113.
- KORKMAZ, Özge (2015). "Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının İl Ekonomisine Katkısı: Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2): 233-250.
- LEWIS, J. A. (1988). "Assessing the Effect of the Polytechnic, Wolverhampton on the Local Community", *Urban Studies*, 25: 53-61.
- SELÇUK, Gökalp (2012). "Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Analizi ve Erzurum Ekonomisine Katkısı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3): 317-330.
- SELÇUK, Gökalp N. - Selim Başar (2012). "Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(4): 89-106.
- TATLI, Halim (2014). "Bingöl Üniversitesi Öğrencilerinin Bingöl Ekonomisine Katkısı", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7): 79-94.
- TÖSTEN, Rasim - İbrahim Çenberlitaş - Kadir Gökoğlan (2013). "Dicle Üniversitesi Öğrencilerinin Harcama Analizi ve Diyarbakır Ekonomisine Katkısı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10): 90-114.
- TUĞCU, Can Tansel (2004). "Üniversitelerin Yerel Ekonomik Faaliyet Hacmine Katkıları: Nevşehir Örneği", 2. *Kayseri Ekonomi Sempozyumu*, Kayseri, 27 Ağustos 2004, www.geocities.ws/ceteris_tr2/t_tugcu.doc (14.07.2017).
- YILDIZ, Emel - Duygu Talih (2011). "Üniversitelerin Kalkınmadaki Rolü: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2): 269-287.

Ekler

Ek Tablo 1: Öğrenci Harcamalarının Yerel Ekonomiye Katkısını İnceleyen Çalışmalar*

Araştırmacı(lar)	Araştırma Konusu	Öğrenci Başına Ortalama Harcama Aylık/Yıllık (TL)
Kaşlı vd. (2008)	Balıkesir Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin harcamalarının Gönen ekonomisine katkısı (2006-2007 eğitim-öğretim dönemi)	518,86 TL / 3622950 TL (8 ay)
Dalğar vd. (2009)	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'ne bağlı Bucak ilçesindeki yüksekokullarda öğrenim gören öğrencilerin harcamalarının Bucak ekonomisine katkısı (2008- 2009 eğitim-öğretim dönemi)	468,05 TL / 14678048 TL (8 ay)
Çalışkan (2010)	Uşak Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans ve önlisans öğrencilerinin harcamalarının kent ekonomisine katkısı (2008-2009 eğitim-öğretim dönemi)	560 TL civarında / 50000000 TL'den fazla (12 ay)
Akçakanat vd. (2010)	Süleyman Demirel Üniversitesi il merkezinde öğrenim gören lisans ve önlisans öğrencilerinin harcamalarının Isparta ekonomisine katkısı (2003, 2005, 2007, 2009)	249,21 TL (2003) / 30.700 milyon TL (8 ay) 337,63 TL (2005) / 52.282 milyon TL (8 ay) 493,67 TL (2007) / 77.877 milyon TL (8 ay) 474,92 TL (2009) / 81.591 milyon TL (8 ay)
Yıldız vd. (2011)	Kırklareli Üniversitesi Babaeski Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin harcamalarının ilçe ekonomisine katkısı (2009-2010 eğitim-öğretim dönemi)	320 Birinci Öğretim Öğrencisi 456,55TL 168 İkinci Öğretim Öğrencisi 468,14TL / 2247460 TL (10 ay)
Selçuk (2012)	Atatürk Üniversitesi Merkez Yerleşkesi'nde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencilerinin harcamalarının Erzurum ekonomisine katkısı (2011-2012 eğitim-öğretim dönemi)	744,66 TL / 186319889 TL (8 ay)
Selçuk vd.	Kafkas Üniversitesi Merkez Yerleşkesi'nde öğrenim gören lisans ve lisan-	549,63 TL /

* Yapılan çalışmaların birçoğunda öğrencilerin aylık ortalama harcamalarının büyük bir kısmını barınma ve gıdaya ayırdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı

(2012)	süstü öğrencilerinin harcamalarının Kars ekonomisine katkısı (2011-2012 eğitim-öğretim dönemi)	54963000 TL (8 ay)
Demireli vd. (2013)	Dumlupınar Üniversitesi lisans ve önlisans öğrencilerinin harcamalarının Kütahya iline ekonomik katkısı (2012-2013 eğitim-öğretim dönemi)	495,13 TL / hesaplanmamış
Çalışkan vd. (2013)	Celal Bayar Üniversitesi Köprübaşı Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin harcamalarının ilçe ekonomisine katkısı (2012-2013 eğitim-öğretim dönemi)	574 TL / hesaplanmamış
Tösten vd. (2013)	Dicle Üniversitesi lisans ve önlisans öğrencilerinin harcamalarının Diyarbakır ekonomisine katkısı (2012-2013 eğitim-öğretim dönemi)	600 TL / hesaplanmamış
Arslan (2014)	Çankırı Karatekin Üniversitesi il merkezinde öğrenim gören lisans ve önlisans öğrencilerinin harcamalarının kente ekonomik katkısı (2012-2013 eğitim öğretim dönemi)	Öğrenimi öncesi Çankırı'da yaşayan öğrenciler ve dışarıdan gelen öğrenciler- 565,04 TL Öğrenimi öncesi Çankırı'da yaşayan öğrenciler- 451,32 TL Çankırı'ya dışarıdan gelen öğrenciler- 577,27 TL /Çankırı'ya dışarıdan gelen öğrenciler- 35439759 TL (8 ay)
Tatlı (2014)	Bingöl Üniversitesi önlisans ve lisans öğrencilerinin harcamalarının kente ekonomik katkısı (2013-2014 eğitim-öğretim dönemi)	436,40 TL / 29860233,60 TL (8 ay)
Korkmaz (2015)	Bayburt Üniversitesi İİBF öğrencilerinin harcamalarının il ekonomisine katkısı (2012-2013 eğitim-öğretim dönemi)	432,66 TL / 16582992,48 TL (8 ay)

Ek Tablo 2: Artvin Çoruh Üniversitesi'nin Ana Yerleşkelerine ve Ana Yerleşkeleri Dışındaki Birimlerine Göre Lisans ve Önlisans Öğrenci Sayıları

Ana Yerleşkeler/Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimler	Fakülte/MYO/YO	Öğrenci Sayısı
Seyitler Yerleşkesi	Orman Fakültesi	99
	Fen Edebiyat Fakültesi (Sosyoloji bölümü hariç)	586
	Mühendislik Fakültesi	22
Şehir Yerleşkesi	Eğitim Fakültesi	868
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	133
	Artvin MYO	1195
	Sağlık Hizmetleri MYO	597
	Sağlık Yüksekokulu*	358
Hopa Yerleşkesi	Hopa İİBF	588
	İlahiyat Fakültesi	272
	Hopa MYO	626
	Fen Edebiyat Fakültesi (Sosyoloji bölümü)	207
Arhavi	Arhavi MYO	339
Borçka	Borçka Acarlar MYO	378
Yusufeli	Yusufeli MYO	92
Şavşat	Şavşat MYO	38
TOPLAM		6398

* Sağlık Yüksekokulu, 2003-2004 eğitim-öğretim yılında 32 Hemşirelik Bölümü ve 30 Sağlık Memurluğu Bölümü öğrencisiyle eğitim-öğretimine başlamıştır. Sağlık Memurluğu Bölümü 25 Nisan 2007 tarihli 5634 sayılı yasa ile hemşirelik eğitimine eşdeğer görülerek adı Hemşirelik Bölümü olarak değiştirilmiştir. 2009 yılında Beslenme ve Diyetetik Bölümü, 2010 yılında Çocuk Gelişimi Bölümü, 2015 yılında İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü açılarak dört farklı alanda öğrenci yetiştirilmesine yönelik faaliyetler başlamıştır. 2015/8052 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Sağlık Yüksekokulu kapatılarak Sağlık Bilimleri Fakültesi kurulmuştur. Yukarıdaki tabloda bulunan Sağlık Yüksekokulu'na ilişkin öğrenci sayısı Bakanlar Kurulu kararından önceki öğrencileri kapsamaktadır. Sağlık Yüksekokulu öğrencileri Şehir Yerleşkesi'nde bulunan Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde öğrenimlerine devam ettiklerinden bu çalışmada yüksekokul ve fakülte öğrencileri arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiş, yüksekokuldaki öğrenciler fakülte içerisinde değerlendirmeye alınmıştır.

Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı

Ek Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Fakülte/Meslek Yüksekokulu ile Ana Yerleşkeler ve Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimlere Göre Dağılımı

Ana Yerleşkeler/Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimler									
		Şehir	Seyitler	Hopa	Borçka	Arhavi	Yusufeli	Şavşat	Toplam
Fakülte/Meslek Yüksekokulu	Hopa İİBF	0	0	230	0	0	0	0	230
	Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	16,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	16,0%
	Fen Edebiyat F.	0	98	98	0	0	0	0	196
	Toplam İçindeki %	0,0%	6,8%	6,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	13,6%
	Orman F.	0	26	0	0	0	0	0	26
	Toplam İçindeki %	0,0%	1,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,8%
	Eğitim F.	210	0	0	0	0	0	0	210
	Toplam İçindeki %	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	14,6%
	Sağlık Bil. F.	21	0	0	0	0	0	0	21
	Toplam İçindeki %	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,5%
	İlahiyat F.	0	0	84	0	0	0	0	84
	Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	5,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	5,8%
Hopa MYO	0	0	135	0	0	0	0	135	
Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	9,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	9,4%	
Artvin MYO	81	0	0	0	0	0	0	81	
Toplam İçindeki %	5,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	5,6%	
Borçka MYO	0	0	0	130	0	0	0	130	
Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	0,0%	9,0%	0,0%	0,0%	0,0%	9,0%	
Arhavi MYO	0	0	0	0	65	0	0	65	
Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	4,5%	0,0%	0,0%	4,5%	
Yusufeli MYO	0	0	0	0	0	19	0	19	
Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,3%	0,0%	1,3%	
Şavşat MYO	0	0	0	0	0	0	20	20	
Toplam İçindeki %	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,4%	1,4%	

Sağlık Hiz. MYO	221	0	0	0	0	0	0	221
Toplam içindeki %	15,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	15,4%
Toplam	533	124	547	130	65	19	20	1438
	37,1%	8,6%	38,0%	9,0%	4,5%	1,3%	1,4%	100,0%

Ek Tablo 4: Ana Yerleşkeler ve Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimlere Göre Öğrencilerin Barınma Yerlerinin Dağılımı

			Barınma Yerleri								Toplam
			Kiralık ev	Devlet Yurdu	Özel Yurt	Pansi-yon	Misafirhane	Aile evi	Akraba evi	Diğer	
Ana Yerleşkeler/Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimler	Şehir	Frekans	104	274	87	2	10	39	8	9	533
		Yerleşke içindeki %	19,5%	51,4%	16,3%	0,4%	1,9%	7,3%	1,5%	1,7%	100,0%
	Seyitler	Frekans	26	77	7	1	3	9	0	1	124
		Yerleşke içindeki %	21,0%	62,1%	5,6%	0,8%	2,4%	7,3%	0,0%	0,8%	100,0%
	Hopa	Frekans	104	281	73	1	26	39	7	13	544
		Yerleşke içindeki %	19,1%	51,7%	13,4%	0,2%	4,8%	7,2%	1,3%	2,4%	100,0%
	Borçka	Frekans	10	98	1	0	0	19	1	1	130
		Yerleşke içindeki %	7,7%	75,4%	0,8%	0,0%	0,0%	14,6%	0,8%	0,8%	100,0%
	Arhavi	Frekans	29	8	12	1	0	13	1	1	65
		Yerleşke içindeki %	44,6%	12,3%	18,5%	1,5%	0,0%	20,0%	1,5%	1,5%	100,0%
	Yusufeli	Frekans	17	0	0	0	0	2	0	0	19
		Yerleşke içindeki %	89,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	10,5%	0,0%	0,0%	100,0%
	Şavşat	Frekans	6	3	0	0	11	0	0	0	20
		Yerleşke içindeki %	30,0%	15,0%	0,0%	0,0%	55,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Toplam	Frekans	296	741	180	5	50	121	17	25	1435
		Toplam içindeki %	20,6%	51,6%	12,5%	0,3%	3,5%	8,4%	1,2%	1,7%	100,0%

Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı

Ek Tablo 5: Öğrencilerin Artvin Çoruh Üniversitesi'ne Yönelik Düşünceleri

		Frekans	Yüzde
Artvin Çoruh Üniversitesini tercih etme nedeniniz nedir?	Memleketim	190	13,2
	Memleketime yakın	173	12,0
	Puanı	375	26,1
	Tavsiye	55	3,8
	Tercih hatası	427	29,7
	Eğitim kalitesi	8	,6
	Doğal güzellik	90	6,3
	Fiziki imkanları	4	,3
	Sosyal imkanları	2	,1
	Yurtdışı imkanları	2	,1
	Diğer	88	6,1
	Toplam	1414	98,3
	Artvin Çoruh Üniversitesini arkadaşlarınıza tavsiye eder misiniz?	Kesinlikle tavsiye etmem	366
Tavsiye etmem		236	16,4
Kararsızım		447	31,1
Tavsiye ederim		327	22,7
Kesinlikle tavsiye ederim		51	3,5
Toplam		1427	99,2

Ek Tablo 6: Öğrencilerin Maddi Durumlarıyla ve Artvin İline Yönelik Yaşam Maliyetleriyle İlgili Algıları

		Frekans	Yüzde
Maddi durumunuzun nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?	Çok kötü	54	3,8
	Kötü	126	8,8
	Orta	950	66,1
	İyi	271	18,8
	Çok iyi	26	1,8
	Toplam	1427	99,2
Artvin'de okuma masraflarının nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?	Çok Düşük	32	2,2
	Düşük	51	3,5
	Normal	332	23,1
	Yüksek	533	37,1
	Çok Yüksek	476	33,1
	Toplam	1424	99,0
Artvin'de barınma masraflarının nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?	Çok Düşük	37	2,6
	Düşük	35	2,4
	Normal	280	19,5
	Yüksek	529	36,8
	Çok Yüksek	547	38,0
	Toplam	1428	99,3
Artvin'de gıda masraflarının nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?	Çok Düşük	26	1,8
	Düşük	21	1,5
	Normal	275	19,1
	Yüksek	547	38,0
	Çok Yüksek	556	38,7
	Toplam	1425	99,1

Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı

Ek Tablo 7: Harcama Gruplarının Dağılımı

Harcama Grupları	Ortalama (TL)	Maksimum (TL)	Güven Aralığı (TL)	Toplam Harcama İçindeki Pay (%)
Eğlence	22,901	338,890	21,108-24,695	3,57
Enerji	19,138	500,00	16,142-22,133	2,99
Ulaşım-Yakıt	24,336	555,56	22,141-26,530	3,80
Eğitim	24,049	416,67	22,372-25,725	3,75
Giyim	43,020	444,44	40,744-45,297	6,71
Kişisel Bakım	16,119	111,11	15,160-17,078	2,51
Sağlık	7,612	555,56	6,561-8,663	1,19
Barınma	213,314	800,00	205,590-219,826	33,28
Gıda	185,637	1500,00	178,082-193,192	28,96
Haberleşme-İnternet	37,708	400,00	35,885-39,530	5,88
Sigara-Alkol	47,163	1090,00	41,344-52,983	7,36

Ek Tablo 8: Ana Yerleşkeler ve Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimlere Göre Öğrencilerin Harcama Gruplarının Dağılımı

Harcama Grupları	Şehir (TL)	Seyitler (TL)	Hopa (TL)	Borçka (TL)	Arhavi (TL)	Yusufeli (TL)	Şavşat (TL)
Eğlence	25,4457	20,9458	22,2406	18,9868	21,547	23,9708	14,1389
Enerji	16,4689	17,0376	17,8789	8,9718	61,9026	83,7105	3,4444
Ulaşım-Yakıt	35,0261	50,3199	10,7543	13,1132	26,3556	21,6374	18,7222
Eğitim	22,5215	20,0932	27,7688	16,4799	10,5624	20,6959	83,725
Giyim	42,1274	40,0806	44,0808	48,5855	38,6581	50,0585	27,3611
Kişisel Bakım	16,5405	16,2442	15,7926	16,3248	15,7573	15	13,9583
Sağlık	8,7321	7,4014	7,2226	5,6739	7,9316	4,269	4,4444
Barınma	224,3799	220,0403	205,3519	179,1538	264,3077	220,4211	144
Gıda	184,1116	162,0766	194,9232	181,1231	190,1538	189,8947	129
Haberleşme-İnternet	33,8011	36,2661	38,4817	44,7231	54,4769	44	23,5
Sigara-Alkol	36,1689	46,2016	45,4548	68,9615	80,1538	144,2105	51,75

Ek Tablo 9: Ana Yerleşkeler ve Ana Yerleşkeler Dışındaki Birimlere Göre Öğrencilerin Harcama Grupları Arasındaki Farklılık (ANOVA testi p değerleri)

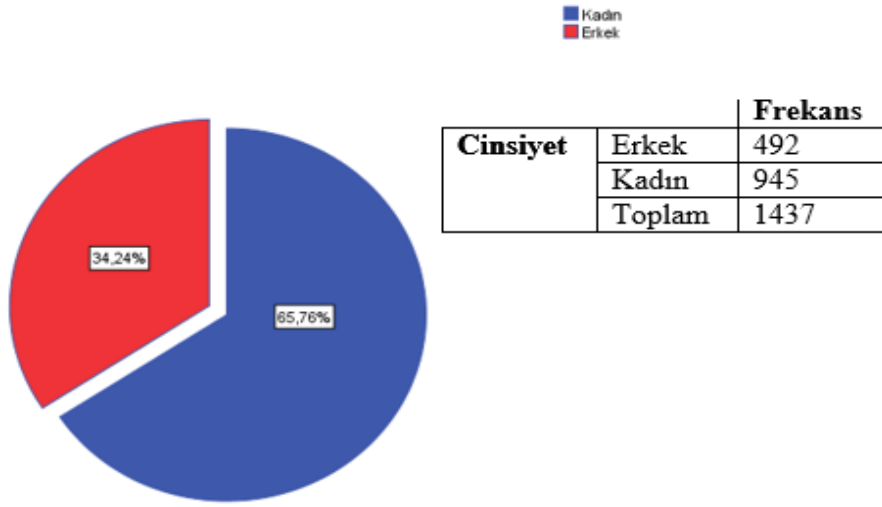
Harcama Grupları	p değeri
Eğlence	0,368
Kişisel Bakım	0,991
Giyim	0,338
Sağlık	0,673
Enerji	0
Ulaşım-Yakıt	0
Eğitim	0
Barınma	0
Gıda	0,191
Haberleşme-İnternet	0
Sigara-Alkol	0

Ek Tablo 10: Öğrencilerin Aylık Ortalama Gelirleri, Tüketim Harcamaları ve Tasarrufları

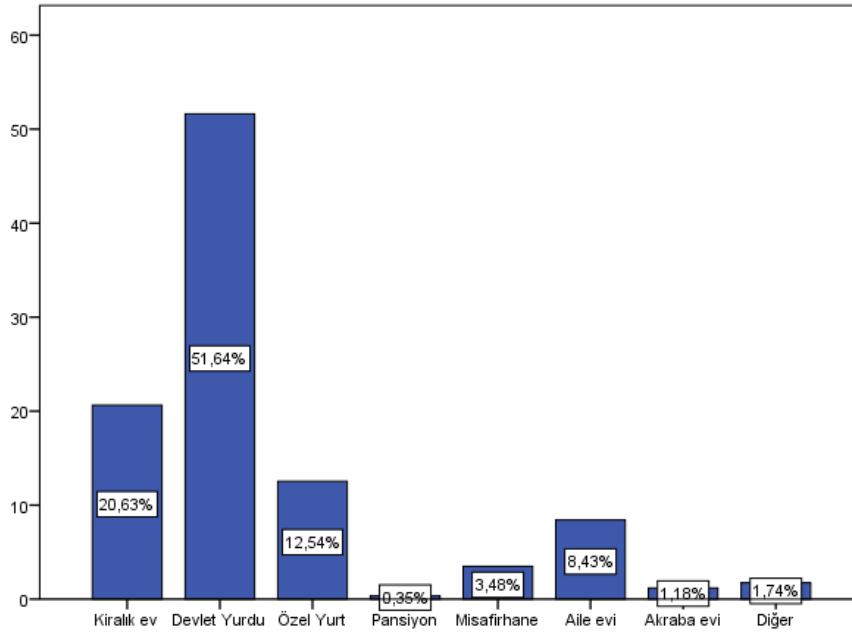
	Ortalama	Minimum	Maksimum
Gelir (TL)	678,394	100	5000
Tüketim Harcaması (TL)	640,996	0	3395,56
Tasarruf (TL)	37,397	-399,44	3846,67
Ortalama Tüketim Eğilimi (%)	94,487		
Ortalama Tasarruf Eğilimi (%)	5,513		

Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı

Ek Grafik 1: Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Ek Grafik 2: Öğrencilerin Barınma Yerlerine Göre Dağılımı

AKTÖR İLİŞKİLERAĞI KURAMI VE BARAJLAR: YUSUFELİ BARAJI ÖRNEĞİ*

Abdullah Cengiz KAYIŞ**

ÖZ

Bu çalışma, Artvin ili Yusufeli ilçesinde halen yapım aşamasında olan Yusufeli Barajı özelinde, barajların toplumsal etkilerini konu edinmektedir. Çalışmada, Yusufelilerin baraj yapım sürecinde yaşadıkları problemlerin ortaya konulması ve "Aktör İlişkiler Ağ Kuramı (AİK)" nin barajların toplumsal etkileri çerçevesinde uygulanabilirliğinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışma metodolojik anlamda, "yorumlayıcı yaklaşım"la yapılmıştır. Alan araştırmasına dayanan çalışmanın verileri, kartopu örnekleme tekniği ile seçilen dördü kadın, yedisi erkek olmak üzere toplamda 11 kişiyle derinlemesine mülakatlar yapılarak elde edilmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi gereği bazı ikincil veri kaynaklarından da faydalanılmıştır. Söz konusu verilerin analizi için "semiyotik" tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre görüülenlerin, kamulaştırma faaliyetlerinin kendilerini mağdur edecek şekilde gerçekleşeceği; maddi ve manevi kültürel değerlerin büyük oranda yok olacağı; yeniden yerleşim yeri inşaatının zamanında bitirilemeyeceği ve buna bağlı olarak zorunlu göçe maruz kalacakları şeklinde kaygılara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Göç eğilimlerinin de söz konusu kaygılar ve buradan çıkan taleplerle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Göç eğilimlerinde, kesin olarak göç edecek olanlar, kararsız olanlar ve göç etmeyecek olanlar şeklinde üç kesim bulunmaktadır. Söz konusu problemlerin büyük oranda süreçle ilgili belirsizliklerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. AİK'in, bu çalışmanın geneli açısından uygun araçlar sağladığı ve dolayısıyla kuramın barajların toplumsal etkilerinin incelenmesinde uygun olduğu belirtilmelidir.

Anahtar kelimeler: Aktör Network Teori, Barajlar, Göç, İskân, Yusufeli

ABSTRACT

This study examines the social impacts of dams through the case of Yusufeli Dam. In this study, it is aimed to show the dam related problems of local people and the applicability of ANT on dam issue. Interpretative Social Science approach is used in terms of methodology.

* Katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ'a teşekkür ederim.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Erzurum, ORCID: 0000-0002-5544-3605, cengiz.kayis@hotmail.com.

The data of field research is obtained by in-depth interviews with interviewees of eight men, seven women chosen by snowball sampling. Secondary resources are used due to theoretical framework and data analysis is done by semiotics. Results of the study show the concerns of interviewees that expropriation aggrieve them, cultural values will disappear, relocation construction will not be finished on time and so they will have to migrate. There are three tendencies in terms of migration: People who migrate absolutely, undecided group and people who will not migrate. Problems mostly are caused by uncertainties about the process. ANT, which provides suitable tools for this study, is useful to study social impacts of dams.

Keywords: Actor-Network Theory, Dams, Migration, Relocation, Yusufeli

Barajlar, yenilenebilir enerji kaynaklarının başında gelen suyun enerjiye dönüştürülebilirliğinin en yaygın araçları olarak, özellikle de son yıllarda Türkiye’de yoğun olarak kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ülkelerin ekonomi politikalarının temellerinden birini oluşturan baraj inşaatları son yıllarda Türkiye’de de bir hız kazanmıştır. “Çoruh Havzası”nda yapılmış, inşaat aşamasında olan ve yapılması planlanan barajlar da bu yoğunluğun bir kolunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de bulunan su kaynakları, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) tarafından 26 havzaya bölünmüştür. Çoruh nehri ve kolları da yapılan araştırmalarla 1969 yılında bu kapsama dâhil edilmiştir. Bu tarihten sonra ilgili çalışmalar yapılmış ve 1982 yılında Master planı hazırlanmıştır. 1992 yılında ise, proje kesinleştirilmiştir. Buna göre, Çoruh nehrinin Pazaryolu mevkisinde bulunan bölümünden, nehrin ülkeyi terk ettiği Gürcistan sınırına kadar olan bölümünde, nehrin ana kolu üzerinde hepsi de “büyük” olmak üzere on barajın yapılması planlanmıştır (Sever, 2010: 194).

Bu araştırmaya konu olan Yusufeli Barajı da Çoruh havzasında yapımı planlanan ve şu anda inşaatı devam eden söz konusu barajlardan biridir. Baraj inşaatı tamamlandığında; Muratlı, Borçka ve Deriner barajlarından sonra bölgede yapılmış olan dördüncü baraj olacaktır. Yusufeli barajı hem gövde yüksekliği hem de maliyet bakımından söz konusu barajlar arasında en büyüğüdür. Konum olarak, Yusufeli’nin girişinde, Çoruh ve Oltu çaylarının birleştiği ve “Su Kavuşumu” olarak adlandırılan yerden 800 m. aşağıda inşa edilmektedir. Baraj ana gövdesi, Artvin’e 70, Yusufeli’ne ise 9 km. uzaklıktadır. İnşaatı bittiğinde dünyanın en yüksek barajlarından biri olacak olan Yusufeli barajı, deniz seviyesinden 496 m., temelinden ise 270 m. yüksekliktedir (Sever, 2010: 195). Baraj inşaatı tamamlanıp su tutmaya başladığında, mevcut Yusufeli ilçe merkezi ve bağlı 4 köy tamamen sular altında kalacak; 17 köy ise, baraj gölünden kısmen etkilenecektir. Bu durum, baraj gölü suları altında kalacak olan Yusufeli ilçe merkezinin yeniden iskân edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Dolayısıyla Yusufeli Barajı Projesi, aynı zamanda bir yeniden yerleşim projesidir.

Barajların, etki alanları açısından üç boyutlu bir yapıya sahip olduğu söylenebilir: ekonomik boyut, ekolojik boyut ve toplumsal boyut. Barajların ekonomik boyutu, ülkelerin ekonomi politikaları çerçevesinde, daha çok olumlu yönden değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle bu boyut, “çoğunluğun iyiliği” olarak değerlendirilerek, ülke ekonomisine olan katkısı temelinde olumlanmaktadır. Her ne kadar farklı durumlar olsa da bu düşüncenin doğru olduğu söylenebilir. Zira barajlar, özellikle de enerji ihtiyacı açısından ülke ekonomilerine büyük katkılarda bulunabilmektedir. Ayrıca barajların, yapıldıkları bölgelerde tarımsal sulama ve evsel su ihtiyacı gibi birçok fayda sağlamaları açısından da bölgesel ve dolayısıyla da ulusal ölçekte olumlu yönleri olduğu söylenebilir. Diğer iki boyutta ise, çoğunlukla olumsuzlukların söz konusu olduğu söylenebilir. Barajlar, kuruldukları eko-sistemde telafi edilemez büyük tahribatlara yol açabilmekte ve insan olmayan diğer varlıklar üzerinde de kalıcı zararlara neden olabilmektedirler. Konunun toplumsal boyutu söz konusu olduğunda, durum daha önemli bir hâl almaktadır. Barajlardan kaynaklı zorunlu göçler ve bu göçlerin neden olduğu kentsel sorunlar, baraj yapım sürecinde “maruz kalanların” yaşadıkları problemler barajların toplumsal etkileri arasında sayılabilir. Barajları sosyolojinin konusu haline getiren de söz konusu bu etkilere neden olan toplumsal boyuttur.

Yukarıda bahsedilen boyutlardan ekonomik boyutun genel olarak ekolojik ve toplumsal boyutu gölgelediği, bir başka deyişle görünmez kıldığı söylenebilir. Türkiye’de şu ana kadar gerçekleşen baraj projelerinde, her ne kadar toplumsal boyutun göz ardı edilmeyeceği dile getirilse ve bu yönde çalışmalar yapılmış olsa da sonucun “gerektiği gibi” olmadığı, geçmiş “tecrübelerden” anlaşılmaktadır¹. Bu çalışma da söz konusu bu boyutlar içerisinde “en önemlisi olan” toplumsal boyuta odaklanmaktadır. Burada toplumsal boyutun en önemli boyut olarak değerlendirilmesi, diğer boyutların da bir şekilde insanla ve dolayısıyla da toplumla ilişkili olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Yusufeli Barajı örneğinde, baraj yapım sürecinde barajın etki alanında bulunan insanların yaşadıkları sorunları, yorumlayıcı bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma “Yorumlayıcı Sosyal Bilim” yaklaşımıyla AİK temelinde yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer odak noktası ve amacı da Türkiye’de henüz yeteri yer bulamamış ve baraj projelerinde kullanılmasının uygun olduğu “söylenen”², bununla birlikte bu tür çalışmalarda kullanılmamış olan kuramın barajların toplumsal etkileri üzerinden pratikte gösterilmesidir. Buradan hareketle, araştırma sorusu; “Yusufelililerin baraj yapım sürecinde yaşadıkları sorunlar nelerdir ve barajın yarattığı toplumsal etkiler AİK çerçevesinde açıklanabilir mi?” şeklindedir.

---

¹ Alanyazında barajların toplumsal boyutunu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunda bu sonuç ön plana çıkmaktadır.

² Konuyla ilgili bkz. URL-1.

Alan araştırmasına dayanan çalışmanın verileri derinlemesine mülakatlarla elde edilmiştir. Ayrıca kısıtlı bir şekilde de olsa “semiyotik” tekniği analiz aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışma, kavramsal çerçeve, metodoloji, bulgular ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde çalışmanın dayandırıldığı kurama ve daha önce yapılmış olan ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir. Metodoloji bölümü, araştırmanın sosyal bilim yaklaşımı, araştırmada kullanılan veri toplama ve örnekleme tekniklerini içermektedir. Bulgular bölümünde, alan çalışmasından elde edilen veriler sınıflandırılmak suretiyle ve semiyotik tekniğinin de yardımıyla kuramsal bir tartışma yapılarak açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın verileri, kavramsal çerçevesi ve metodolojisi bağlamında ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre; araştırılanların ekonomik, kültürel ve göç temelinde birçok problemler yaşadıkları ve bu problemlerin onlarda kaygılara neden olduğu; AİK’in bu çalışma özelinde barajların toplumsal boyutunun incelenmesinde uygun araçlar sağladığı anlaşılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışma, kuramsal olarak “Aktör İlişkileri Kuramı (AİK)”na dayandırılmıştır. AİK’in Türkiye’de, özellikle de sosyal bilimlerde henüz yeterli yer bulamadığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte, sosyal bilimsel açıdan kuramın Türkiye’deki öncüleri diyebileceğimiz çalışmalar da mevcuttur (Kasapoğlu, 2008; Kasapoğlu vd, 2009; Odabaş, 2008; Odabaş, 2010). Kuramın başta gelen isimlerinin Latour, Callon, Law ve Serres olduğu söylenmekle birlikte (Kasapoğlu, 2008; Odabaş, 2008; Odabaş, 2010), Tarde’in AİK’in “babası” olduğu, Latour’un kendisi tarafından belirtilmektedir (Latour, 2008).

Sosyolojik yaklaşımlarda, özellikle de son yıllarda farklılaşmalar meydana gelmiştir. Meşruluk tartışmaları da söz konusu farklılaşmalarla birlikte yürümektedir. Bu doğrultuda sosyal ile teknolojik olan arasındaki sınırların belirsizleştiği iddiaları ön plana çıkmaktadır. AİK’in de bu gelişmeler ışığında, sosyolojinin yeni yaklaşım ve kavramlara ihtiyacına cevap üretme çabasıyla ortaya çıktığı belirtilmektedir (Odabaş, 2008; Odabaş, 2010).

AİK, en genel anlamda üç ilkeye dayanmaktadır: herhangi bir çatışmanın söz konusu olduğu durumlarda aktörlerin hangi tarafta oldukları önemsenmeden, onlara karşı gösterilen “*genelleştirilmiş tarafsızlık*.”; “*genelleştirilmiş simetri*” olarak tanımlanan ve aktörlerin çatışan görüşlerinin anlaşılmasında kullanılan “yansız ve soyut” kelimelerin kullanımı ve toplumsal, tabii ve teknolojik olan arasındaki ayrım ön kabulünün reddedilmesi (Singleton vd., 1993 Akt. Kasapoğlu, 2008: 21).

Kasapoğlu (2008: 20-21)’na göre de AİK’i savunanlar, toplumsal hayatta insanlar, nesnelere ve içinde buldukları mekânların yakın ilişki içinde olduğunu ve söz konusu unsurların bu ilişkiler aracılığı ile üretildiklerini iddia etmektedirler. İnsan olmayan varlıklara yüklediği anlam açısından AİK’in doğa ve topluma bakışının “*klasik Batı düşünce*”sindeki “*doğa- toplum*

dikotomisinden” farklı olduğu söylenmelidir. Farklı bir ifadeyle AİK’in en önemli özelliklerinden biri, özcü yaklaşımların ya/ya da şeklindeki duruşlarına karşı çıkmasıdır (URL 1). AİK, klasik sosyolojide hâkim olan ikili zıtlıkları reddetmekte, bunun yerine söz konusu ikililikler arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. AİK, aynı zamanda, araştırmanın sürece odaklanması gerekliliği üzerinde de durmaktadır (Kasapoğlu, 2008; Odabaş, 2010).

Aktör İlişkilerleği kuramcılarına göre, doğal ve toplumsal olan aktörler etkileşim içindedirler. Sosyal olarak inşa edilmiş olan toplumsal hayat, insan eyleyenlerin yanında insan olmayanlardan da meydana gelen *“melez yapılar”* şeklinde görülmektedir. Melez kavramı ise, kuram içerisinde iki anlamda kullanılabilir: insan ve insan olmayan varlıkların ve aynı ilişki ağı içerisinde olumlu ve olumsuz durumların birlikteliğine göndermede bulunmak (Kasapoğlu, 2008: 21-22).

Anlaşıldığı üzere AİK, toplumsal gerçekliğin anlaşılabilmesinde insan olmayan varlıklara da aktörlük konumu atfetmektedir. Söz konusu varlıklar ise kuram içerisinde *“aktant”* olarak isimlendirilmektedirler. Aktant kavramı, genel olarak *“hareket eden”* anlamında kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2008; Odabaş, 2010; Latour, 2005 Akt. Seçilmişler vd., 2011: 381; URL 1). Somut veya soyut olabilen aktantlar, sosyolojik anlamda toplumsal değişmede rol sahibi olan varlıklar şeklinde değerlendirilebilir (Seçilmişler vd., 2011: 381).

“Aktantlar otonom olmasına rağmen, onların her eylemi hem networkte bir değişiklik yaratır hem de networkteki ilişkiler ağı aktantları daima dönüştürür. Olgu ve değer, yorum, inşa ve gerçeklik, tercüme; dönüşümler, ilişkiler, ağlar yoluyla iç içe geçerler. Özne ve nesnenin, öznel ve nesnelğin düz bir ontolojide bir araya gelişini açıklamak gerçek anlamda materyalist bir epistemolojiyi gerektirir.” (Latour, 2007: 138-142 Akt. Demir, 2014: 185). AİK’in de, *“ilişkisel materyalizm”*in bir biçimi olduğu belirtilmektedir. AİK, teknolojinin ve sosyolojinin fikirlerinin tarihini birleştirerek bir yerde buluşturur. Bunu ise, bir sistem kurmak suretiyle yapar. Kuramın yaptığı açıklamada dualizm söz konusu değildir; bunun yerine teknoloji ve toplum arasındaki ilişkiye odaklanılır. Kuram, buradan hareketle insan ile insan olmayan varlıklar arasındaki ilişkiye vurgu yapmakta; her iki tarafın etkileşimi aracılığı ile toplumun bu durumu yeniden ürettiğini iddia etmektedir. (Prout, 1996: 198-219 Akt. Kocaman, 2008: 164).

AİK’e göre *“modern toplum içinde her şey ilişki ağıdır”* (Latour, 1998 Akt. Odabaş, 2010). Eylemin anlaşılması; söz konusu ilişkileri anlamaktan geçmektedir. Çoğul ve farklı birlikteliklerin nasıl ve hangi amaçla kurulduğunu veya bozulduğunu ayrıntılı olarak inceleyen kuramın, çoğunlukla betimsel bir karakter taşıdığı belirtilmektedir. Söz konusu birliktelik veya kopuşları incelemede kullanılan en önemli kavram *“dönüşüm (translation)”*dür (Odabaş, 2008). *“Dönüşüm başat aktör ya da aktant tarafından diğer aktör ve aktantlara benimsetilmiş durumları ifade etmektedir. Süreç, başat aktörün diğerlerini kendi dünya görüşü konusunda yönlendirmesi ve*

kabul ettirmesi ile gerçekleşmektedir” (Odabaş, 2008: 71). İlişki ağında, baş aktör dışında kalan diğer aktörlerin süreci kabullenmesi ve ilişki ağının durağanlık kazanması sonucunda kara kutu (black box) ortaya çıkmaktadır. Temelinde bir konsensüse dayanan söz konusu ilişki ağı, “diğerlerinin” baş aktörün meşruluğunu sorgulamaya başlaması ve baş aktöre duyulan güvenin azalması ile birlikte ortadan kalkabilir ya da farklılaşarak başka bir ilişki ağına dönüşebilir. Ayrıca, her bir ilişki ağının başka bir ilişki ağı içerisinde olduğu ve herhangi birinde meydana gelen değişimin diğerlerini de etkileyeceği belirtilmektedir (Odabaş, 2008: 171).

AİK içindeki tüm kavramların tercüme süreci ile ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim tercüme süreci, kuram içerisinde “*ilişki ağının oluşma süreci*” şeklinde ifade edilebilecek derecede önemli bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle, kuramın asıl ilgisinin ilişki ağlarının nasıl oluşmuş olduğudur, denilebilir (Odabaş, 2010: 56). Latour’un şu ifadeleri de, kuramın asıl odaklandığı “şey”in ağ olduğunu daha iyi göstermektedir: “*Eyleyebilirlik, bir eyleyenin yaptığı şey değil, eyleyicinin eylemleri ile; öznel-likleri ile; niyetsellikleri ile; ahlakilikleri ile sağladığı şeydir. Bu dolaşan varlıkla temasa geçtiğinizde kısmen, bilinç, öznellik, eyleyenlik ve benzeriyle donatılırsınız. Bir eyleyen olmak, kısmi bir başarıdır. Hatta niyetsellik gibi görünüşte insani ve bireysel bir şey, ağ terimleriyle kısmen belirli pratik bütünleriyle temas kurmakla elde edilen veya dolaşımında olan kapasite olarak tanımlanır.*” (1999: 18 Akt. Ritzer, 2013: 658).

Tercüme süreci dört aşamada gerçekleşmektedir. Calon (1986 Akt. Odabaş, 2010: 55; Kasapoğlu vd, 2009: 31-33; Odabaş, 2008: 335) söz konusu aşamaları şu şekilde açıklamaktadır:

“*Problemlleştirme*”: Baş aktörün, kendisini olmazsa olmaz bir yerde konumlandırarak problemi tanımlaması aşamasıdır.

“*İkna*”: Baş aktör dışında kalan diğer aktörlerin, oluşturulmak istenen ilişkiler ağına katılmaları için, “çeşitli” yollarla ikna edilmeye çalışılması aşamasıdır.

“*Dâhil olma*”: Aktörlerin, ikna olarak, ilişkiler ağına katılmaları aşamasıdır.

“*İttifakların mobilizasyonu*”: Baş aktör tarafından belirlenen hedeflerin “diğerleri”nce de benimsenmesi sonucunda, ilişki ağının üyeleri farklı kimlik ve özellikler kazanırlar. Böylelikle diğer ilişki ağları ile etkileşime girerler.

Tercüme sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, bir başka deyişle ilişki ağının oluşması, kuramın önemli kavramlarından bir olan “kara kutu (black box)” kavramına tekabül etmektedir (Odabaş, 2008a; Odabaş, 2010).

Kuram içerisinde geçen diğer önemli kavramlar ise aşağıda verilmiştir:

Tersinemezlik: Tercüme sürecinin başarıyla gerçekleşmesi sonucunda, ilişki ağı durağanlık kazanır. Böylelikle ilişki ağının bir daha eski haline dönmesi ve ilişki ağında değişiklikler yapılması imkânsız hale gelmektedir. Bunun söz konusu olduğu durumlarda, tersinemezliğin gerçekleştiği söylenebilir. Bu süreç sonunda ise, söz konusu olan ilişki ağı içerisindeki bileşen-

ler görünmez olmakta, bir başka deyişle karakutu oluşmaktadır. Ancak, ilişki ağı içindeki unsurların herhangi bir sebepten dolayı bozulması, kara kutunun açılmasına ve ilişki ağının kısmî veya büyük oranda değişime uğramasına neden olabilmektedir. Bozulmaya neden olan en önemli etken ise baş aktöre olan güvenin sarsılması ve meşruluğunun sorgulanması olduğu söylenebilir (Kasapoğlu vd., 2009; Odabaş, 2010).

Genelleştirilmiş Simetri: Ağ içerisindeki tüm unsurların aynı kavramla ifade edilebilmesi anlamına gelmektedir (Cordella vd., 2006 Akt. Odabaş, 2008; Odabaş, 2010). Bir başka deyişle bu kavram, “insan ile gayriinsan arasındaki simetri” (Demir, 2014: 161) anlamına gelmektedir.

Zorunlu geçiş noktaları: Tercüme süreci boyunca, baş aktörün kendi hedeflerine ulaşmak için, diğer aktörlerin de zorunlu olarak izlemesi gereken yollar şeklinde tanımlanabilir (Odabaş, 2010).

Bütünlük algısı ve bütünlük algısının bozulması: İlişki ağları “küçük aktörler”den oluşmaktadır. Ancak söz konusu ağlar, ilk bakışta bir bütün olarak görünmekte ve içindeki diğer bileşenler görmezden gelinmektedir. Baş aktörün meşruluğunun sarsılması ile birlikte bütünlük algısı bozulur ve ilişki ağı başka bir biçim alır. Bu süreç tersine çevrilemez bir süreçtir ve ilişki ağı artık eski haline dönemez (Odabaş, 2010).

Sosyal bilimlerde özelinde, AİK en geniş anlamda şu şekilde açıklanabilir: O, sosyal bilimlerdeki tüm ikililiklere karşıdır ve onun için “melezlikler” başat önemdedir. AİK, ilişki ağları içerisindeki aktörlerin aynı anda ortaya çıktıklarını iddia etmektedir; bunun nasıl gerçekleştiğini anlamak ve göstermek için “semiyotik yaklaşımı” kullanmaktadır. AİK, bu yaklaşım çerçevesinde insan ve insan olmayan arasında ayrıma gitmemekte ve her ikisine de eşit önem atfetmektedir. Bu eşitlik ise, “simetri” kavramına tekabül etmekte ve bu, sosyolojide “asimetrik” bir bakış açısı olduğu yönündeki görüşlerin eleştirisi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kuram içerisinde önemli olan bir diğer kavram ise “aktant” kavramıdır ve insan olmayan aktörler anlamında kullanılmaktadır. Aktantlar da ilişki ağları içerisinde tıpkı insan aktörler gibi diğer aktör ve aktantlarla karşılıklı gerçekleşen ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkmaktadırlar. Söz konusu aktantların bilinçli olması şartı aranmamaktadır. “Sosyal”, eylem ve yapıdan ziyade, ikisi arasında dinamik olan bir varlıktan oluşmaktadır. Bir başka deyişle bu kuram, “heterojen ajanlar” arasındaki etkileşimin dinamizmini temel almaktadır (Latour, 1999 Akt. Odabaş, 2010: 53).

AİK’in “barajların” incelenmesinde uygun araçlar sağlayacağı belirtilmektedir (URL 1). Ancak, Türkiye’de barajların toplumsal etkilerinin bu kuramla ele alan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, her ne kadar AİK’i kullanmasa da, Öner (2001)’in barajları konu edinen çalışmasında insan olmayan ve teknoloji ile birlikte ortaya çıkan unsurlar şeklindeki açıklamaları ile “yapay çevre”, “insan yapısı çevre” şeklindeki kavramsallaştırmaları, AİK’in açıklamalarına yakın açıklamalar olarak kabul edilebilir.

Barajlarla ilgili olmasa da kuram temelinde özellikle de sağlık sosyolojisi alanında yapılan çalışmalardan söz edilebilir. Kasapoğlu editörlüğünde yazılmış olan eser (2008) sağlık sosyolojisi ve AİK temelinde yapılan birçok çalışmayı barındırmaktadır. Odabaş (2008; 2010) ile Kasapoğlu ve Odabaş (2009)'ın çalışmaları da yine AİK temelinde yapılmış çalışmalardır.

Araştırma alanında farklı perspektiflerle yapılmış ve toplumsal boyutu ele alan çalışmalardan söz edilebilir. Söz konusu çalışmalardan biri, Yusufeli Belediyesi (2012) tarafından yapılmış ve bir kamuoyu araştırması niteliğinde olan çalışmadır. Araştırmanın sonuçlarından, barajın yapılmasıyla ilgili olumlu ve olumsuz düşünenlerin oranlarının çok yakın olduğu ve yeni yerleşim yeri olarak belirlenmek istenen yerler arasında "Sakut"³ bölgesinin ilk sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yusufeli Barajının toplumsal etkileri üzerinden yapılmış olan bir diğer çalışma, kapsamlı bir alan araştırması temelinde yapılmış ve hem nitel hem de nicel bulgular içeren Çağlar (2003)'in çalışmasıdır. Araştırmanın sonuçlarına göre, görüşülen kişilerde yeni yerleşim yeri inşaatının belirlenen zamanda bitirilemeyeceği; barajın, hem maddi hem de manevi, götördüklerinin getirilerinden çok fazla olacağı; belirsizlik ve kararsızlık durumunun hakim olduğu; kısaca barajın hayatlarını kötü yönde etkileyeceği ve bundan sonraki yaşamlarının daha kötü olacağı yönünde düşünce ve kaygıların olduğu anlaşılmaktadır. Özkalaycı vd. (2005)'in yapmış olduğu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşıldığı belirtilmelidir.

Yusufeli Barajı üzerinden yapılmış olan bir diğer çalışma ise Bakırcı vd. (2015)'nin yakın zamanda yapmış olduğu ve yine nitel ve nicel verileri barındıran proje çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada mevcut yerde yaşanan ve yeni yerleşim yerinde yaşanması muhtemel problemler ve yöre halkının beklentileri ile olası göç hareketinin niceliği ve niteliği üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada da daha önce değinilen iki çalışmayla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Başka bir ifadeyle baraja maruz kalanların birçok problem yaşadığı ve belirsizliklerin bu problemlerin yaşanmasında çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çoruh (2011)'un çalışması ise radikal baraj karşıtlığı denebilecek şekilde eleştirel bir dille yazılmıştır. Birçok diğer barajla birlikte Yusufeli Baraj inşaatını da "ihamet" olarak değerlendiren yazar, Yusufeli Barajının hem ülkeye hem de yöre halkına zarardan başka bir şey getirmeyeceğini iddia etmektedir. Çoruh, barajın hesaplanan maliyeti ile "gerçek maliyeti" arasında büyük bir fark olduğunu ve barajın devlete çok büyük ekonomik zarara uğratacağını vurgulamaktadır. Ayrıca yöre insanına da ekonomik zararın yanında sosyo kültürel anlamda da büyük sıkıntılar yaşatılacağı iddia edilmektedir. Söz konusu çalışma üzerinde, kuramsal çerçeve açısından, bulgular bölümünde daha ayrıntılı durulmuştur.

---

³ Yeni yerleşim yeri olarak belirlenmiş yer, bölgede Sakut veya Yansıtıcılar olarak isimlendirilmektedir.

2. Metodoloji

Bu çalışma metodolojik olarak "Yorumlayıcı Sosyal Bilim" yaklaşımı çerçevesinde yapılmıştır. Yorumlayıcı sosyolojiyi sistematik bir şekilde ele alan kişi Weber'dir (Kuş, 2009; Bal, 2014; Neuman, 2013). Weber'e göre, sosyolojinin metodolojik görevi, "anamlı toplumsal eylemi anlamak ve yorumlamaktır" (Akpolat, 2010; Bal, 2014; Neuman, 2013; Ünsaldı vd, 2014; Weber, 2002). Pozitivizme karşı olarak gelişmiş olduğu söylenebilecek olan yorumlayıcı/anlamacı yaklaşımlar; toplumsal gerçekliği "orada" keşfedilmeyi bekleyen durağan bir "şey" olmaktan ziyade, sosyal etkileşimler yoluyla ve toplumsal olarak inşa ve yeniden inşa edilmiş akıcı bir şekilde görür. Buradan çıkan sonuç; toplumsal yaşamın, insanların deneyimleri ve anlam yüklemeleri sayesinde var olduğudur. Böylelikle birden çok insan deneyiminin yorumu ya da toplumsal gerçekliğin mümkün olduğu varsayımı temel alınmaktadır (Neuman, 2013: 133-134).

Çalışma, genel hatları itibariyle nitel bir çalışmadır. "Nitel araştırmacılar, olguları doğal ortamında çalışırlar ve böylece olguları anlarlar ya da insanların onlara ne gibi anlamlar yüklediğini yorumlarlar" (Denzin vd., 2005 akt. Merriam, 2013: 13).

Nitel çalışmaların örnekleme yaklaşımı, nicel çalışmalara göre farklıdır. "Amaçlı örnekleme" tekniklerinin, nitel araştırmalar için daha uygun olduğu söylenebilir (İslamoğlu vd., 2013; Layder, 2013; Merriam, 2013; Neuman, 2013). Bu çalışmanın örnekleme de amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan kartopu örnekleme yoluyla seçilmiştir. Kartopu örnekleme, "araştırmanın problemine ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların saptanmasında özellikle etkilidir" (Yıldırım vd., 2005: 111). Kartopu örnekleme, bir görüşmeciden hareketle diğer görüşmecilere ulaşmaya göndermede bulunmaktadır. Bu örnekleme türünün, alan araştırmasının yapılabilirliği açısından uygun araçlar sağladığı söylenebilir. Zira araştırma alanında "araştırma kirliliği" olarak nitelendirilebilecek düzeyde çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu çalışmaların yaşanan problemlere olumlu yönde bir etkisi olmadığı yöre halkınca dile getirilmektedir. Bu nedenlerden dolayı bölgede yaşayanların anket çalışmaları başta olmak üzere bu tür çalışmalara itibar etmedikleri ve "rastgele görüşmeleri" genellikle reddettikleri anlaşılmıştır. Bu durum, kartopu örnekleme tekniğinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın örneklemini dördü kadın yedisi erkek olmak üzere toplamda 11 kişi oluşturmaktadır.

Örneklemin niceliksel olarak ne kadar büyük olması gerektiği konusu, nicel araştırmalarda daha az tartışmalı iken; nitel araştırmalarda bu konu biraz daha farklı bir hal almaktadır. Bununla birlikte nitel araştırmalar için de örneklem büyüklüğü ile ilgili bir takım teknik ve öneriler geliştirilmiştir. Nitel araştırmada örneklem büyüklüğü, kısaca "tekrar ilkesine" dayanmaktadır. Buna göre, araştırma problemi veya sorusuna cevap olabilecek kavram ve süreçler tekrar edilmeye başlandığı ana kadar veri toplamaya devam etmek gerekmektedir. Araştırmanın veri toplama sürecinde, tekrar

eden kavram ve süreçler çerçevesinde yeterli veriye ulaşıldığına karar verilebilmektedir (Yıldırım vd. 2011: 115).

Çalışmada veri toplama tekniği olarak, çalışmanın kuramsal çerçevesi ve sosyal bilim yaklaşımıyla uyumlu olacak şekilde derinlemesine mülakatlar ile dönüşüm sürecinin analizi için semiyotik tekniği de kullanılmıştır. Nitekim AİK de veri toplama tekniği olarak genellikle derinlemesine mülakatları kullanmakta ve “materyalist semiyotik” olarak da isimlendirilmektedir (Odabaş, 2010). Ayrıca, yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen araştırmacıların; genellikle toplumsal hayattaki ilişki ve etkileşimleri, insanların doğal ortamlarında gözlem ve mülakatlar yoluyla derinlemesine inceleme yoluna gittikleri de belirtilmektedir (İslamaoğlu vd., 2013: 15).

“Derinlemesine görüşme açık uçlu, keşif odaklı bir metottur. Görüşmenin amacı, görüşmecinin duygularını, bakış açısını ve perspektifini derinlemesine keşfetmektir” (Baş ve Akturan, 2013: 111).

Derinlemesine mülakatlar literatürde “yapılandırılmamış görüşme” şeklinde de isimlendirilmektedir (Stewart vd., 1985 Akt. Yıldırım vd., 2011: 120; Kuş, 2009: 125; Patton, 2014: 342). Böke (2011: 280)’ye göre, yapılandırılmamış görüşmelerde araştırmacı, görüşülen kişilere belli bir sistematik için olmayacak şekilde, konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini almak amacıyla sorular sorar. Görüşülen kişiler yeri geldiğinde sorulan sorularla yönlendirilebilir ancak, görüşülen kişinin söyleyecekleri kısıtlanmaz.

Semiyotik ise “işaretlerin incelenmesi” olarak tanımlanmaktadır. İşaretler bazen bir kelime veya imge; bazen ses, koku veya tat; bazen ise eylem ya da nesne olabilir. Ancak, her ne olursa olsun söz konusu öğelerin insana ihtiyaç duyduğu da belirtilmelidir. Başka bir ifadeyle bu unsurlar, insanlar tarafından anlam yüklenmedikçe işaret olarak kabul edilemezler (Odabaş, 2010: 70). AİK’in, semiyotiğin dil ile sınırlandırılmasına karşı çıkarak onu tüm materyalleri kapsayacak şekilde genişletme amacı güttüğü belirtilmektedir. Kuramın materyalist semiyotik olarak adlandırılması da buradan kaynaklanmaktadır (Odabaş, 2010: 72). Bu çalışmada da kuramsal tartışma bölümünde ele alınan “kitap” ve “görseller” semiyotik tekniği ile analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmanın verileri, araştırmacının aynı bölgede 2014 yılında “yüksek lisans tezi” için yapmış olduğu alan çalışması sırasında toplanmıştır. Tablo 1’de görüşülen kişilerin demografik durumları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Gerek görüşülenlerden ve gerekse alan yazından anlaşıldığı kadarıyla, Yusufeli Barajı projesinin görece uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Bu durumun araştırılanları olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Aşağıda, ilgili görüşmelerden bazı bölümler verilmiştir:

“Ben ve benim yaşımdaykiler, gözlerimizi açtık baraj, konuşmayı öğrendik baraj, okula gittik baraj (...) bu yaşımıza geldik yine baraj. Bitmedi gitti bu baraj meselesi. Bize ‘baraj çocukları’ ya da ‘baraj nesli’ dense yeridir, o derece yani. Şunu da biliyorum ki; bundan sonra da bitmeyecek, yeni yer yapılsa ve

biz oraya gitsek dahi sürekli peşimizden gelecek, yanımızda, hayatımızın bir parçası olacak baraj. Bütün bu yaşananlar ve yaşanacak olan tüm bu kötü şeylerin nedeni barajdır ve olmaya da devam edecek. Neyse ben uzatmayayım: bıktık artık!” (G5).

“Benim eşim, kaynanam ve daha birçok kişi barajı bekliyorlardı ama hepsi öldü. Bu gidişle biz de görmeden öleceğiz herhalde.” (G4).

“Bu baraj mevzusu aslında çok eski bir mevzu. Taaa 1936 yılında burada su ölçmek için adam bırakmışlar ama hiçbir vatandaşa bir şey denmemiş. O zamandan bu yana sıkıntı var aslında.” (G7).

Tablo 1: Görüşülen Kişilerin Demografik Durumları

Görüşmeci	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek
G1	Erkek	48	Evli	Üniversite	Memur
G2	Erkek	50	Evli	Lise	Esnaf
G3	Erkek	24	Bekâr	Üniversite	İşçi
G4	Kadın	48	Eşi ölmüş	Ortaokul	İşçi
G5	Erkek	29	Bekâr	Lise	Esnaf
G6	Kadın	27	Nişanlı	Lise	Esnaf
G7	Erkek	39	Evli	Yüksekokul	Memur
G8	Erkek	63	Evli	İlkokul	Emekli
G9	Kadın	36	Evli	Üniversite	Memur
G10	Kadın	56	Evli	İlkokul	Ev hanımı
G11	Erkek	57	Evli	Ortaokul	Emekli

Bu görüşlerin, ileride üzerinde daha ayrıntılı durulacak olan, barajın aktantlık konumunu göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Görüşülenlerin, gelecekle ilgili genel olarak karamsar oldukları anlaşılmaktadır. Barajdan sonraki hayatlarının, önceki hayatlarını aratacağı düşüncesi ön plandadır. G3 bu noktada, aynı zamanda AİK bağlamında “ter-sinemezlik” kavramına paralel bir açıklama yapmıştır:

“Her halükarda kötü olacağı kesin. Çünkü, değerlerimizi, anılarımızı, mezarlarımızı, kısaca birçok şeyimizi kaybedeceğiz. Bu kaybettiklerimiz de bir daha geri gelmeyecek. Uzun zamandan beri mutsuzuz ve bundan sonra da bu halimiz arayacağız; her şey daha kötü olacak...” (G3).

G9 da G3’le benzer ifadeler kullanmıştır:

“Ne verirlerse versinler, yeni yerde eski hayatımız olmayacak biliyorum; taşan su hiçbir zaman kabını doldurmaz. Yusufeli, dağılıyor ve bir daha eski haline dönmeyecek...” (G9).

Özellikle de baraj inşaatının başlaması ile birlikte, başta “belirsizlikler” olmak üzere birçok etkenin, problemlerin daha sert biçimde yaşanmasına neden olduğu söylenebilir.

3.1. Ekonomi

Yukarıda söz konusu edilen problemler ve buna bağlı olarak meydana gelen kaygılar, en çok ekonomik alanda kendisini göstermektedir. Taşınmazlara karşılık alınacağı düşünülen kamulaştırma ücretlerinin çok az olacağı ile

ilgili tartışmalar, ekonomik alanın temelini oluşturmaktadır. Belirsizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kamulaştırma vb. diğer unsurların da AİK bağlamında, araştırma alanında birer aktanta dönüştüğü ve söylemler aracılığı ile mobilize olarak yeniden üretildiği anlaşılmaktadır. Aşağıda, konuyla ilgili görüşmelerden bazı alıntılar verilmiştir.

"Bir Allah'ın kulu çıkıp da; 'efendim kamulaştırmalar şu şekilde yapılacak, şu kadar ücret ödenecek vs.' demiyor. Sadece söylentiler var ve söylentilere doğruysa malımızın, mülkümüzün karşılığını alamayacağız. Dönüm ve ev başına 50.000 Lira vereceklermiş. Biz zaten senelerden beri mağduruz bu baraj illetinden dolayı; eğer bu doğruysa daha çok mağdur olacağız." (G2).

"Yusufeli'nde şu an her şey tehlikeli, namlunun ağzında, ne olacağı belli değil. Ev, dükkan kirada ne yapacağımızı bilmiyoruz. Şu an sadece söylentiler var. Sadece bizi oyuyorlar, kimse bir şey bilmiyor. Kamulaştırma yaparken bize de bir şey verecekler mi belli değil..." (G5).

"İstimlâk paralarının az verileceği söyleniyor, yani malımızın karşılığını alamayacağız..." (G7).

Görüşülenler arasında, daha önce kamulaştırmaları yapılmış köylerden Yusufeli ilçe merkezine yerleşenler de bulunmaktadır. Söz konusu kişilerin yaşadıklarının "açığa çıkması" Yusufelilerde özellikle kamulaştırmalarla ilgili kaygıları artıran nedenlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Aşağıda, söz konusu görüşmelerden bazı bölümler verilmiştir.

"Benim 2 dönüm arazim vardı, dönümüne 48 bin lira verdiler, bizi kandırdılar. Ben bu işi kabul edenlere beddua ediyorum. Verilen paranın üstüne para koyduk ki buradan bir ev alabildik. Şimdi yine buradaki evlere çok az para verileceği söyleniyor." (G4).

"Bizim köyde birlik yoktu; gizli gizli herkes gidip parasını aldı. Biz evimize karşılık ev istiyoruz dedik vermediler. İki ev bir ahır ve bir dönüm araziye 80.000 verdiler. Köyde parasını alan gitti; 300 hanelik köy dağıldı. Eğer yer yapılmış olsaydı kimse gitmezdi." (G4).

Görüşülenlerin, söylentilerden yola çıkarak, yeni yerleşim yerindeki konut fiyatları ile ödenileceği düşünülen kamulaştırma ücretlerini karşılaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu durum da kaygıya neden olan bir etken olarak ön plana çıkmaktadır.

"Yukarıda 130 bin liraya ev vereceklermiş. Biz oraya o parayı verene kadar gider İstanbul'dan aynı fiyata, hatta daha düşüğüne ev alırsınız. Üstelik buradaki kaldığımız evlere de kafalarına göre fiyat veriyorlar. Bizim iki katlı evimiz var, üst katta oğlum alt katta ben kalıyorum; duyduğuma göre ikisine 100.000 Lira kadar bir para vereceklermiş. Eee, benim iki evimi 100.000'e alıp yukarıda tek daire alamayacağım parayı vereceksiniz ve benden bunu kabul etmemi isteyeceksiniz. Ben yerimden, evimden memnunum, size gelin evimi alın demiyorum ki; siz gelip zorla alıyorsunuz. O zaman beni de mağdur etmeyeceksiniz." (G10)

Ekonomik alanda öne çıkan bir diğer tartışma, hak sahipliği konusunda kendisini göstermektedir. Görüşmelerden, çoğu konuda olduğu gibi, hak sahipliği konusunda da yöre halkının yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşıl-

maktadır. Bu tartışma, özellikle de Yusufeli’nde yaşayıp taşınmaz sahibi olmayan kesim arasında devam etmektedir. Söz konusu kesim arasında kiracı olanlar, özellikle esnafların durumunun ne olacağı odak noktayı oluşturmaktadır. Konuyla ilgili görüşmelerden bazı alıntılar aşağıda verilmiştir:

“Burada bir mağduriyet söz konusu ise, devlet bunu gidermelidir. Özellikle kiracı esnafa, hava parası ve taşınma yardımı verilmeli. Yoksa onlar kiracı olduğu için hiçbir şey alamayacaklar. Mülk sahipleri mülk parası alacaklar; ama aslında mülk sahiplerinin bazıları Yusufeli’nde bile oturmuyor. Yani, burada asıl rol kiracılarda.” (G5).

“Ben esnaf değilim, işyerim yok yani. Ama şunu söyleyeyim, Yusufeli’ni Yusufeli yapan esnaflardır. O yüzden esnaflara önem verilmeli. Esnaflarımızın bazıları kiracı, onlara yeni yerde yer verilecek mi bilmiyorum; ama onlara da orada hak verilmeli.” (G7).

Bu konuyla bağlantılı olacak şekilde farklı bir tartışma da “hava parası” olarak tabir edilen sosyo ekonomik olgu ve verilen emeklerin boşa gideceği çerçevesinde yürütülmektedir. Buradan çıkan talepler, işyerlerinin yalnızca fiziksel değil, bir üretim aracı olarak değerlendirilerek karşılığının verilmesine yöneliktir.

“Ben 95’de bu dükkânı açarken 2 tane sıfır araba parası koydum buraya hava parası olarak. Bir isim yapmak için yıllarımı verdim. Şimdi Devlet, gel çık diyor. Ben buraya her şeyimi verdim, şimdi çık diyorlar. Peki verdiğim hava parası, işim vs. ne olacak? Hele kiracılar, onlar ne yapacak? Biz yine iyi kötü bir şeyler alacağız. Onlar hiçbir şey alamayacak, verdikleri hava paraları falan boşa gidecek.” (G2).

Yukarıda baraj meselesinin Yusufelililer için uzun geçmişe sahip olduğuna değinilmiştir. Bu uzun geçmişin bölgede birçok alanda istikrarsızlığa neden olduğu anlaşılmaktadır. G1, bu durumu Yusufeli’nin ekonomik gelişmesinin önündeki engellerden biri olarak görmektedir:

“Buraya baraj yapılacak diye doğru düzgün bir yatırım yapılmadı. Ne resmi kurumlar ne de özel kişiler, zaten su altında kalacak diye bir yatırım yaptı. Yusufeli o yüzden de hep yerinde saydı.” (G1).

Bölge turizminin de barajdan olumsuz yönde etkileneceği ve bunun da ekonomik bir zarara neden olacağı belirtilmektedir:

“Barajla birlikte birçok şeyimizi kaybediyoruz. Bunlardan biri de turizme çok katkısı olan rafting parkurudur. Rafting parkurunun çok büyük bir bölümü de sular altında kalacak ve zaten yeni gelişmekte olan turizme darbe vuracak. Bakarsan bu da zarar değil mi?” (G3).

3.2. Kültür

Bölgede öne çıkan ve kaygıya neden olan problemlerin bazıları “kültürel alan”la ilgilidir. Aşağıda bu konu üzerinde de kısaca durulmuştur.

Yusufeli’nin hem coğrafi hem de toplumsal olarak güvenli bir yer olduğu ve yeni yerleşim yerinde bu durumun muhafaza edilemeyeceği görüşülenlerce paylaşılmaktadır. G5 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Çıkıp Türkiye’yi gezin; Yusufeli’nden daha güvenli bir yer bulursanız, ben buradan hiçbir hakkımı almadan oraya taşınacağım. Biz burada çocuklarımız nerede, ne yapıyorlar, başlarına bir iş mi geldi diye bir kaygı içinde olmadık hiçbir zaman. Hırsızlık olacak mı vb. şeyleri de düşünmedik. Oturmuş bir kültür var yani. Yeni yerde sen bu düzeni oturtabilecek misin..?” (G5).

G9 ise maddi kültürün göstergelerinden biri olan mimarinin korunması gerektiği, ancak bunun yeni yerleşim yerinde mümkün olmayacağını düşünmektedir:

“Yusufeli’nin çok farklı kentsel bir yapısı var. Burada işyerleri ve evler genelde iç içe; buradaki canlılığın nedeni de budur aslında. Şu an baktığında evler genelde az katlı, biz böyle alışmışız ama yeni yerde bu düzenin sağlanması imkânsız, yer yok çünkü. Yüksek binalar yapılacak oraya ve bu samimi-yet ortadan kalkacak.” (G9).

G10 da Yusufelililerin yaşam tarzlarına atıfta bulunarak yine kültürel kayıpların olacağını düşünmektedir:

“Biz, yeşillik içinde yaşamaya alışmışız. Nerede bir toprak parçası bulsak yeşillendiririz orayı. Küçük bahçelerimiz var ve bazıları geçimini bazıları da yiyeceği sebze meyveleri oradan alıyor. Sakut’ta bu mümkün değil, çünkü orada bir ağaç yetiştirilecek toprak bile yok.”

G10’un yukarıdaki ifadeleri önemli olan bir başka konu hakkında da ipuçları vermektedir. Yusufeli’nde, her ne kadar tarımsal araziler kısıtlı olsa da yoğun denilebilecek tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Barajın su tutmasıyla birlikte mevcut tarım arazilerinin büyük çoğunluğu baraj suları altında kalacaktır. Ayrıca yeni yerleşim yerinde tarım yapılabilecek araziler, nerdeyse hiç bulunmamaktadır. Dolayısıyla da barajın faaliyete geçmesiyle birlikte tarımsal faaliyetlerin durma derecesine geleceği söylenebilir. G7 bu konu hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Biz bir şeyler ekip biçmeye alışkın bir halkız. Bu bizim yaşam biçimimiz; toprakla uğraşacağız yani. Bazıları topraktan ekmeklerini kazanıyor. Tamam, toprağımız az ama verimli. Bölgenin tarım yapılabilecek arazilerinin çoğu sular altında kalacak. Yeni yerde tarımsal bir tek iş yapılabilir mi diye sorarsan, hayır yapılamaz. Bir avuç toprağa hasret kalacağız orada...” (G7).

3.3. Göç ve İskân

Görüşülenler arasında sorun olarak kabul edilen ve bölgede neredeyse her kesimde kaygıya neden olan tartışmalardan biri de olası bir göç hareketinin niceliği ile ilgili gerçekleşmektedir. Ayrıca yeni yerleşim yeriyle ilgili belirsizlikler ve bilgi kirliliği, iskânın mahiyetiyle ilgili tartışmaları da ön plana çıkarmaktadır. Göç etme konusunda birkaç eğilimden söz etmek mümkündür. Bu noktada, görüşülenlerden göç etme yönünde “kararsız” veya “duruma göre” göç edecek olan kesimin çoğunlukta olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Yeni yerleşim yeri daha önce halkın istekleri doğrultusunda “Sakut/Yansıtıcılar” bölgesi olarak belirlenmiş ve TBMM’nin onayından geçmiştir. Alan araştırması sırasında, belirlenmiş yerle ilgili bazı gelişmeler

olduğu anlaşılmıştır. Buna göre “Çevreli/Peterek” köyü mevkiinin yeni yerleşim yeri olacağı yönünde söylentilerin olduğu ve bunun yöre halkının çoğunluğunda büyük rahatsızlık yarattığı görülmektedir.

Süreçle ilgili belirsizlikler ve beklentilerin karşılanmayacağı yönündeki düşüncelerin göç etme eğilimini kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, göç söyleminin de araştırma alanında bir aktant haline geldiği ve mobilize olduğu söylenebilir.

Göç eğilimlerinin yeni yerleşim yeri olarak belirlenecek yerle yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. G10 bu yönde görüş belirtmektedir:

“Ben yine de her şeye rağmen; eğer yeni yer Yansıtıcılar’da yapılırsa, buradan ev alıp burada kalmayı düşünüyorum. Yok, eğer başka yere yapılırsa burada durmam. Kendi topraklarımda muhacir olacaksam, gidip dışarıda muhacir olurum daha iyi. Yansıtıcılar olursa, nüfusun % 90’ı burada kalır; ama Çevreli olursa burada kimse kalmaz.” (G10).

G11 de yine, yeni yerleşim yeri ile ilişkili olacak şekilde kesin olarak göç edeceğini belirtmektedir:

“... Gerçi, bence yeni yer inşa edilmeyecek, buna fırsat olmadan insanlar göç ettirilecekler. Ben de sonra daha çok mağdur olmayayım diye şimdiden işime bakıyorum. Büyük ihtimalle Bursa’dan ev alıp oraya yerleşeceğim.” (G11).

G8 ise her halükarda iskân, yani yeni yerleşim yerine gitmek istediğini belirtmektedir:

“Ben kamulaştırma ücreti almayacağım, yukarıya gideceğim. Oranın şu anki yerden güzel, modern bir ilçe olacağına inanıyorum.” (G8).

Göç eğilimlerinin kamulaştırmaları yapılan köylerde yaşayanların durumları üzerinden de şekillendiği anlaşılmaktadır. Burada temel noktayı, söz konusu kişilerle aynı akıbetin yaşanacağı ve zorunlu göçe maruz kalınacağı kaygısı oluşturmaktadır.

“Şimdi bazı köyler kamulaştırılıyor. Peki kamulaştırma yaptığın yerlerdeki insanlara gösterdiğin bir yer var mı? Yok. Nerelgeler şimdi bunlar? Bilmiyorum. E şimdi hem yer yapmıyorsun hem de kamulaştırıyorsun. Bu neyi besliyor? Vatandaşın kafasında, iyi veya kötü niyetli, burayı, bunlar insansızlaştırıyor düşüncesini.” (G9).

“Burada 17 köy kalktı ve buradaki insanların tamamı göç etti. Konuştuklarında da, göçü önlemeye çalışıyoruz derler, nerde hani bu çabalar, sizin çabanız hiçbir şey yapmamak mı? Bize de aynısını yapacaklar. O yüzden de herkes gitmeyi düşünüyor.” (G6).

3.4. Kuramsal Tartışma

Baraj, bu araştırma kapsamında başat aktant olarak değerlendirilmiştir. Araştırma alanındaki mevcut ilişki ağlarının büyük çoğunluğu da “baraj-başat aktantı” temelinde oluşmuştur. Nitekim görüşülenler, ister olumlu ister olumsuz olsun, içinde buldukları durumun müsebbibi olarak barajı görmektedirler. Aşağıda görüşmelerden yapılan alıntılar, barajın başat aktantlık konumunu göstermek açısından önemlidir.

“Barajdan önce –ki bu çok önceleriydi- hayatımız gayet iyiydi. Ne zamanki bu baraj meselesi tam olarak ortaya çıktı, biz bu hale geldik. Tüm bu sıkıntıların tek sebebi barajdır...” (G11).

“Bu baraj meselesi çok uzun zamandan beri var; Yusufeli sular altında kalacak diye yatırım yapılmadı ve Yusufeli de gelişmedi.” (G5).

“Baraj, medeniyettir; gelişmedir, enerjidir. Ülkenin kalkınmasının nedenidir. Şimdi Yusufeli’ndeki canlılığın nedeni de yine barajdır. Tabii ki de yapılacak, yapılacak ki ülke kalkınacak.” (G8).

Görüşülenler arasında barajı direk veya dolaylı istemeyenlerin çoğunlukta olduğu söylenmelidir. Yalnızca “G8”in barajla ilgili olumlu düşüncelere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Başat aktant olan barajın, ayrıca birçok farklı aktant da ürettiği söylenmelidir. Bunda, özellikle de sürecin belirsizliklerle dolu olmasının etkili olduğu söylenebilir. “Belirsizlik”in kendisinin de zamanla bir aktanta dönüştüğü ve beraberinde birçok yeni aktant oluşturduğu, görüşmelerden anlaşılmaktadır. Barajın AİK bağlamında melez bir karakter taşıdığı söylenebilir. Baraj, elektrik üretme açısından insan ve insan olmayan varlıkların birlikteliklerine örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, baraj temelinde hem olumlu hem de olumsuz ilişki ağlarının varlığı da yine melezlik kavramına teka-bül etmektedir.

Bu çalışma kapsamında, araştırma alanında birçok ilişki ağından söz etmek mümkündür. Esas itibariyle, söz konusu ilişki ağlarının baraja karşı sergilenen tutumlara göre olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle baraja karşı olma veya olmama durumu, bahsi geçen ilişki ağlarını şekillendirmektedir.

Yeniden yerleşim ve kamulaştırma uygulamaları bir takım ilkelere bağlıdır (Göven, 1999; Çoban-Atik, 2013; Gürsel, 2009; Giritli, Akgüner vd., 2006). Söz konusu prensipler arasında kamu yararı kavramı, kamulaştırma açısından çok önemli bir yer tutmaktadır (Evren, 2012: 34). Yusufeli Barajının elektrik üretmesi açısından bu şartı sağladığı söylenebilir. Görüşülenlerden; baraj inşaatının başlamaya yakın bir dönemde, merkezi hükümet, ilgili bakanlık ve kuruluşlarca barajın ülke ekonomisine katkısı ve kamu yararı açısından zorunlu olarak yapılması gerektiği argümanından yola çıkılarak birçok ilişki ağları oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ise kamu yararından çok “kamu zararı” fikri ve baraj karşıtlığı üzerinden oluşmuş yalnızca bir ilişki ağı dönüşüm süreci üzerinden ele alınmıştır. Söz konusu ilişki ağının “baraj taraftarı” ilişki ağlarının zıttı argümanlarla oluşturulduğu belirtilmelidir. Bahsi geçen süreç AİK bağlamında kısaca şu şekilde açıklanabilir:

Barajla ilgili hoşnutsuzlukların ortaya çıkması ile birlikte baraj aktant haline gelmiş (problemlleştirme) ve baş aktör olan “devlet uzantıları”⁴ Yusu-

---

⁴ Görüşülenlerin; merkezi hükümet, ilgili bakanlıklar, DSİ, mülki amirlik ve yerel yönetim gibi kurumlara “devlet” anlamı yükledikleri ve söz konusu kurumlardan bahsederken genelde devlet kavramını kullandıkları anlaşılmaktadır.

felilileri barajın olmazsa olmaz bir şey olduğu konusunda ikna etmeye çalışmıştır (ikna), kamu yararı ilkesi üzerinden, barajın ülke geneline sağlayacağı fayda, aracı aktörlerin bölgeyle ilgili vaatleri üzerinden de bölgeye ve dolayısıyla diğer aktörlere sağlanacak fayda çerçevesinde Yusufelililer ikna olmuşlardır (dâhil olma). Bundan sonra ise, baraj projesinin etkileri çerçevesinde yeni ilişki ağlarına girmişlerdir (ittifakların mobilizasyonu). İnandırıcılık ve ikna olma bağlamında kara kutu ve bütünlük algısı oluşmuştur. Ancak, özellikle de yeni yerleşim yeri tartışmaları ve kamulaştırma ücretleri ile ilgili spekülasyonlar başta olmak üzere birçok etken, baş aktörün/baş aktörlerin sorgulanmasına, kara kutunun açılmasına ve bütünlük algısının bozulmasına neden olmuştur. Bu andan itibaren Yusufelin’de yeni ilişki ağları ve aktantlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Aşağıda dönüşüm süreci üzerinden ele alınacak ilişki ağı da söz konusu ilişki ağlarından biridir.

“Aktörler, aktantlar aracılığıyla yeni ilişki ağlarını inşa ederken, ilk olarak süreci problemleştirirler (problematization). Dönüşüm sürecinin ilk basamağı olan problemleştirme” barajın etkilerinin birey tarafından yorumlanması süreci olarak değerlendirilebilir (Eratay, 2008: 99). Bununla birlikte, bu yorumlama her ne kadar önemliyse de baş aktörlük konumu, dönüşüm sürecinin en önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır. Farklı bir ifadeyle, barajın etkilerinin diğerleri tarafından yorumlanması tek başına ilişki ağının oluşmasına çoğunlukla yetmemekte ve bir baş aktörlük konumu gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında baş aktör olarak ele alınan “Çoruh (Ç)” dönüşüm sürecini; araştırma alanını da kapsayan ve kavramsal çerçeve bölümünde de değinilen kitabı (Çoruh, 2011) aracılığı ile başlatmıştır. Burada farklı bir nokta, baş aktörün bazı aktantları da bu işe, yani dönüşüm sürecine “hizmete koşması” olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira söz konusu kitap araştırma alanında zamanla bir aktanta dönüşmüştür. Ç, dönüşüm sürecinin ilk basamağı olan problemleştirme aşamasını kitabın yazılma amacını açıklayarak başlatmaktadır:

“Kitap (...) şimdiye kadar kimsenin aklının ucundan geçirmediğini, geçirse de umurunda olmadığını veya incelemeye cesaret edemediğini zannettiğim; tanık olduğum, çok önemli bir konu hakkında (...) ilgilenmek isteyen herkesi bilgilendirmek ve göreve çağırarak için yazılmıştır...” (Ç: 9).

Baş aktör olan Ç, barajın hesaplanan maliyeti ile “gerçek” maliyeti arasında çok fazla fark olacağı ve maliyetin beklenenden çok daha fazla olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla da barajın getirilerinin götürdüklerinden fazla olacağını vurgulamakta ve bunu da başlıklar altında açıklamaktadır. Ç temelde, diğer bazı barajlar gibi, Yusufeli Barajının da tam anlamıyla suyla dolmayacağını ve dolayısıyla da ülkeyi ve Yusufelilileri zarara uğratacağı argümanını da kullanmaktadır:

“... Fırat üzerine dizilen barajların hiçbir zaman dolmadıkları da ortadadır. Barajların görevlerini dolup boşalarak yaptığını öğrenenler, bu boş barajların başka kötü amaçlar için yapıldığını idrak edeceklerdir.” (Ç: 13).

Ç, bundan sonra, söz konusu kötü amaçların halka gösterilmesi gerektiğini belirterek amacının “diğerleriyle” aynı olduğunu ve barajın “farklı amaçlarla” yapıldığını göstermeye çalışmaktadır:

“Cevabı istenecek soru açıktır: ‘İçinde bekletilecek suyu olmayan bu barajlar peş peşe neden diziliyor?’ Halka, ilgililerden ve sorumlulardan bu sorunun cevabını istemeyi öğretmeliyiz. Bunu, planın esas amacının elektrik üretmek olmadığı, olamayacağı, gerçek sahip halka ve ilgili yerlere anlatarak yapabiliriz, yapmalıyız.” (Ç: 13).

Ç daha sonra asıl amacını daha radikal bir dille ortaya koymakta ve ikna aşamasına geçişe hazırlık yapmaktadır. Ç’nin bu yöndeki açıklamaları zorunlu geçiş noktaları olarak da değerlendirilebilir:

“Bu plan durdurulmalı ve yapılanlar yıkılmalıdır. Bu planla, Çoruh havzasının ırzına geçilmektedir. Ülkemiz parçalanmaktadır (...) Bendenizin çabası, ‘bel’anın def’ini bir an önce başarmaktır (...) Büyük mel’aneti topluma tanıtmak, sorumlularından hesap sormak, her mevki ve makamdaki aydının görevidir...” (Ç: 13-14).

Ç, daha sonra yukarıda bahsettiği “farklı amaçlar”ın neler olduğunu açıklamakta ve ikna aşamasını pekiştirme yoluna gitmektedir:

“5 Yıllık kendi mücadelem ve araştırmam sürecinde vardığım sonuç şudur: Her haliyle enerji planı olmadığı ortaya konan bu plan, BOP⁵’un ülkemiz üzerindeki işleminin son etabıdır (...) Çoruh Enerji Planı ülkemizin başına geçirilmiş, evet geçirilmiş, BOP çuvalının ağzının büzülme işlemidir (...) Tekrar edelim: Barajların büyüklüğüne bakıp fayda yarattığına inanmak bir kandırmacadır. Barajlı sistemlerin seçimindeki ‘esas amaç’lardan bir kaçını sayalım: bölgenin insansızlaştırılması, büyük borçlanmaların milletin sırtına yüklenmesi; kredi veren kuruluşları daha güçlü kılarken, ülkenin edilgen hale getirilmesi; insansızlaştırılan bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yağmalanmasının kolaylaştırılmasıdır.” (Ç: 12, 46).

AİK’de baş aktörün dönüşüm sürecinde farklı güç çeşitlerini kullanabileceği dile getirilmektedir: “uzmanlık gücü”, “zorlayıcı güç”, “sevgi ve özdeşim gücü”, “ödüllendirici güç”, “bilgi gücü” ve “meşru güç”. Uzmanlık gücünde, kişiye, konuyla ilgili otorite; yani, üstün bilgi sahibi olma durumu atfedilmektedir. “Bilgi gücünde, bilgi kişilerin tutum ve davranışlarının değişmesinde etkili kabul edilmektedir.” Ayrıca, aynı ilişkiler ağı içerisinde birden fazla güç çeşidinin kullanılması da mümkündür (Odabaş, 2010: 84). Baş aktör olan Ç de söz konusu kitap aracılığı ile güç çeşitlerinden hem “bilgi gücü” hem de “uzmanlık gücü”nü kullanmıştır. Nitekim Ç, aynı zamanda devlet dairelerinde çalışmış bir inşaat mühendisidir. İlk yalnızca araçsal bir nitelikte görünen söz konusu güçler, zamanla ilişki ağlarında farklı bir aktanta dönüşebilmekte ve yalnız başlarına mobilize olabilmektedirler (Odabaş, 2010: 84). Yukarıda da bahsedildiği üzere söz konusu kitabın da ilk olarak araçsal bir nitelik taşıdığı ve zamanla bir aktanta dönüştüğü anlaşılmaktadır.

---

⁵ “Büyük Ortadoğu Projesi”nden bahsedilmektedir.

G1 ve G3'ün, Ç'nin yukarıdaki açıklamalarına çok benzer açıklamalarda bulunduğu, bir başka deyişle ikna aşamasının başarılı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir:

"Burada yapılan, tam olarak bir insansızlaştırma politikası. Bunun nedeni ise, hem yapılan madenler ve HES'ler hem de ileride kurulacak olan "Kürdistan"la ilgilidir. Maden ve HES'lerin olduğu bir bölgede ne kadar az insan popülasyonu varsa işler o kadar rahat yürür. Ayrıca belli bir süre sonra bu bölge, kurulacak olan Kürdistan'a bağlanacak." (G3).

"Burada dönen bir madencilik oyunu ve "Büyük Ortadoğu Projesi"nin bir ayağıdır. Kısaca, bir insansızlaştırma politikası izleniyor. Baraj bittiğinde yerleşim yeri bitmiş olmayacak ve insanlar apar topar evlerinden çıkmak zorunda kalacaklar. Peterek'te iki yerde maden çıkacak. Bu madenle ilgisi olan bir arkadaşım; maden firmalarının siyanürle altın çıkaramadıklarında kâr edemeyeceklerini söylemişti. Dolayısıyla, insan popülasyonunun olduğu bir yerde de siyanür kullanılmayacağına göre, bu bölgede insanların olmaması en ideali." (G1).

Ç, ikna aşamasında, ayrıca enerji üretiminde barajlar yerine alternatifler de sunmaktadır. Ç'nin burada "diğerlerini" ikna etmek için görsel unsurlar da kullandığı görülmektedir. Söz konusu kitapta barajın yapılması ve baraj yerine yamaç santrallerinin yapılması durumunda ne olacağı, mevcut Yusufeli'nin görselleri ve bir simülasyon fotoğraflarla ortaya konulmaktadır:

Resim 1: "Yusufeli Barajı Yapılması Halinde Ne Olur?" (Çoruh, 2011: 258).

"Yamaç santralleri, özellikle Çoruh havzası gibi havzalarda, elektrik üretimini gerçekleştirirken, yamaçlarda yeni yaşam sahaları oluşturmayı da amaçlayan ve başaran santrallerdir. Bölgenin insanına ve diğer canlılarına yeni yaşam sahaları oluşturmak asıl amaçlarının içindedir." (Ç: 10).

Ç'nin kullandığı bu argümanın da ikna aşamasında başarılı olduğunu G5'in paralel ifadelerinden anlaşılmaktadır:

"Zaten onların da istediği bu. Maden ve HES'lerden dolayı bir insansızlaştırma politikası izleniyor ve bu büyük oranda da başarılı olacak. Bizi açıkça aldatıyorlar. Yusufeli'nin yerinden kaldırılmaması çok da zor değildi. Baraj aşağıya kaydırılmaz mıydı, kod düşürülemez miydi..? Bir kitap var; orada yamaç santrallerinin Yusufeli için daha uygun olduğu ve daha az maliyetli olduğu söyleniyor ama bu onların işine gelmez." (G5).

Resim 2: "Yusufeli Barajı Yerine Yamaç Santralleri Yapılırsa Ne Olur?" (Çoruh, 2011: 259).

Ç'nin şu ifadeleri ikna aşamasının bir bölümü ve aynı zamanda zorunlu geçiş noktaları olarak değerlendirilebilir:

"... Enerji planı diye yapılanın, enerji üretmemeyi amaç edindiğini gördükten sonra, diğer amaçlarını görmemek, gözlerimizi kapamak, aklımızı ve vicdanımızı dondurmamak, utanç duyularımızı köreltmekle mümkündür(...) Bu gibi işler karşısında susanlar bilmelidirler ki hainlerin şakırtılığını yapıyorlar. Bu gidişin sonu teslimiyettir..." (Ç: 280, 288).

G2'nin de Ç'nin ikna aşamasında kullandığı bu argümanlara karşılık verdiği, başka bir ifadeyle ikna olarak dâhil olma aşamasını gerçekleştirdiği görülmektedir:

"Deriner'in elektrik ürettiğini söylüyorlar ama yalan. Deriner elektrik üretmiyor. Yusufeli Barajı'nın görevi de elektrik üretmek değil, ülkeyi zarara uğratmaktır. Bu, yabancı devletlerin yaptığı bir şeydir. Baraj yapılırsa bile dolmayacaktır; çünkü yeteri kadar su yok. "Kusursuz Enerji Planı" diye bir kitap var; o kitabı okursanız orada her şeyi çok güzel anlatmış." (G2).

Ç, yurtseverlik ve ahlaklı olma "kriterlerini" sayarak yine zorunlu geçiş noktalarını ortaya koymaktadır:

*"Ülkemi seviyorum diyen, ancak eylemlerde bulunmayan her kişinin 'ahlaksız' olarak nitelendirilemeyeceği gibi, 'ahlak-ı kâmil' olduğu da söylene-
mez..."* (Ç: 21).

Görüşmelerden, Ç'nin, ikna aşamasında başarılı olduğu, böylelikle dâhil olma aşamasının gerçekleştiği ve ilişki ağıının oluştđu anlaşılmalıdır. Görüşülenler arasında baraj yapımına karşı olmayanların dışında kalanlar (ki bu görüşülenlerin tamamına yakındır) Ç ile paralellik gösteren açıklamalarda bulunmuşlardır. Görüşülenlerin bazı konularda neredeyse aynı ve bilimsel denilebilecek kavramlar kullandıkları anlaşılmalıdır. Bu durum AİK bağlamında genelleştirilmiş simetri olarak ifade edilebilir. AİK içerisinde genelleştirilmiş simetri, aynı ilişki ağı içerisinde bulunanların genel olarak, aynı dili konuştukları anlamına gelmektedir (Odabaş, 2010). Baraj karşıtlığı üzerinden oluşturulan ilişkiler ağıında da bunun söz konusu olduğu söylenebilir. İnsansızlaştırma politikası vb. söylemler bu kapsamda değerlendirilebilir. Görüşülenlerin de bu söylemleri sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Buradan hareketle de söz konusu ilişkiler ağıının dâhil olma aşamasının başarılı bir şekilde gerçekleştiği ve diğer aktörlerin de ilişkiler ağına girmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca insansızlaştırma politikası, zorla göç ettirilme vb. söylemlerin araştırma alanında zamanla bir aktanta dönüşmüş olduğu ve tartışmalara büyük oranda yön verdiği anlaşılmalıdır.

Bu süreçten sonra ise, söz konusu ilişki ağıında bulunanlar aynı hedefler çerçevesinde diğer ilişki ağları ile etkileşime girmektedirler. Şehir dışındaki Yusufelililerle girilen etkileşim bu duruma örnek olarak verilebilir. Böylelikle ittifakların mobilizasyonu gerçekleşmektedir. Bu bağlamda G11, Bursa'da yaşayan yakınları ile farklı bir ilişki ağı çerçevesinde etkileşimde bulunmaktadır:

"Bursa'da çok fazla Yusufelili var, dolayısıyla benim akrabalarım da orada. Onların çoğunun buradaki malları bölünmüş; gelmeyecekler yeni yere yani. Paralarını alacaklar. Ben de onlarla sürekli iletişim halindeyim. Yıldırım'dan ev bakıyorlar bana..." (G11).

Sonuç

Yusufeli Barajının toplumsal etkilerini konu edinen bu çalışma; baraj yapım sürecinde yaşanan problemler ve kaygıları Aktör İlişkiler ağı Kuramından yola çıkarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Derinlemesine mülakatlar ve semiyotik tekniğinden faydalanılarak elde edilen bulgulardan çıkan sonuçlar aşağıda verilmiştir:

Yorumlayıcı Sosyal Bilim yaklaşımı; problemlerin, görüşülenlerin ifadelerinden yola çıkılarak ortaya konabilmesi; çalışmanın kuramsal yaklaşımı, veri toplama ve örnekleme tekniği ile uyum içerisinde olması başta olmak üzere, çalışmanın geneli açısından uygun araçlar sağlamıştır.

Alan çalışmasının bitmiş olduğu bir dönemde yeni yerleşim yerinin Yansıtıcılar bölgesine kurulacağı kesinleşmiş ve bu yöndeki belirsizlikler ve

tartışmalar sona ermiştir. Yeni yerleşim yeri ile ilgili fiziki çalışmaların da başlamış olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, diğer problemlerin yerini muhafaza ettiği görülmektedir.

Araştırma alanında birçok problemin ve buna bağlı olarak da kaygıların olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu problemlerin çok büyük oranda bilgi eksikliği, bilgilendirilmeme ve belirsizlikler üzerinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Araştırma alanında mevcut olan problemler ve kaygılar ise ekonomik, kültürel ve göç başlıkları altında toplanabilir.

Ekonomik alanda öne çıkan problemlerin temelinde kamulaştırma faaliyetlerinin yöre halkını mağdur edecek şekilde gerçekleştirileceği düşüncesi yatmaktadır. Görüşülenler, taşınmazlarının parasal karşılıklarını tam anlamıyla alamayacaklarını düşünmektedirler. Bu düşünce kamulaştırmaları yapılan çevre köylerde yaşanan sorunlarla temellendirilmektedir.

Hak sahipliği ile ilgili yeterli bilgi sahibi olunmadığı ve bu durumda araştırılanlarda olumsuzluklara neden olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni yerleşim yerindeki konut fiyatlarının, kamulaştırma ücretlerine göre yüksek olacağı ile ilgili söylentiler de kaygıya neden olmaktadır.

Görüşülenlerin mevcut maddi ve manevi kültürel değerlerin yok olacağı yönünde kaygıları olduğu ve yeni yerleşim yerinde bunun muhafaza edilemeyeceği düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin durma derecesine geleceği düşüncesi önemli bir başlık olarak ön plana çıkmaktadır.

Göç eğilimlerine bakıldığında, kesin olarak göç karar almış olanlar, duruma göre göç kararı alacak olanlar ve göç etmeyecek olanlar şeklinde üç kesimin olduğu anlaşılmaktadır. Göç eğilimlerinin büyük oranda iskân ve dolayısıyla yeni yerleşim yerinin mahiyeti ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Görüşülenlerin bir bölümünün göç alma kararını yeni yerleşim yerinin nitelik ve niceliğine göre alacakları anlaşılmaktadır. Ancak, yeni yerleşim yeri inşaatının zamanında (2018) bitirilemeyeceği düşüncesinin, göç etme eğilimlerinde bir yükselmeye neden olduğu söylenebilir. Araştırılanların, büyük oranda zorunlu olarak yerlerinden edilecekleri ve başka yerlere göç ettirilecekleri algısına sahip olduğu da belirtilmelidir.

Görüşülenlerin gelecekle ilgili bir karamsarlık içinde oldukları, ileriki hayatlarının şimdiye nazaran daha kötü olacağını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Görüşülenlerin büyük çoğunluğunun baraja direkt veya dolaylı olarak karşı oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeninin ise yine sürecin belirsizlikleri olduğu söylenebilir. Baraja karşı olma durumu yoğunlukta olsa da görüşülenlerin gelinen süreç itibarıyla durumu kısmen de olsa kabullendikleri anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada betimlenen ilişki ağının amaçları ile ilgili söylemler hâlâ devam etse de söz konusu ilişki ağı için kara kutunun açıldığı ve farklı bir ilişki ağına dönüşmeye başladığı söylenebilir.

AİK, bu çalışmanın geneli açısından uygun araçlar sağlamıştır. Dolayısıyla barajlar konusunun bu kuramla çalışılmasının da uygun olduğu söyle-

nebilir. AİK bağlamında, araştırma alanında dönüşüm süreci üzerinden ortaya konabilecek birçok ilişki ağı olduğu ve söz konusu ilişki ağlarının baraj başat aktantı temelinde oluşmuş olduğu söylenebilir. Çalışma kapsamında bu ilişki ağlarından biri üzerinde durulmuş ve dönüşüm süreci üzerinden gösterilmiştir. Ele alınan ilişki ağı, başta Yusufelililer olmak üzere, kamunun zarara uğratılacağı argümanı ile baraj karşıtlığı üzerinden oluşturulmuştur. Ayrıca bölgede baraj başat aktantı temelinde oluşmuş ve mobilize olan birçok aktantın varlığından söz edilebilir. Kuramın diğer önemli kavramları da çalışma kapsamında “pratikte” gösterilmeye çalışılmış ve söz konusu kavramların da bu tür çalışmalarda kullanılabilmesinin imkân dâhilinde olduğu anlaşılmıştır.

Kavramsal çerçeve bölümünde değinilen, daha önce bölgede yapılmış olan çalışmalarla bu çalışmanın bulguları büyük benzerlikler taşımaktadır. Çağlar ile Bakırcı vd.’lerinin yapmış olduğu çalışma arasında yaklaşık 12, bu çalışmayla arasında ise 14 yıl bulunmaktadır. Aradan geçen görece uzun süre içerisinde bölgede barajdan kaynaklı yaşanan problemlerin –artarak devam etmiş olması; yukarıda da değinilmiş olan, barajların toplumsal hayatının gerektiği gibi göz önünde bulundurulmadığı yönündeki eleştiriyi destekler niteliktedir.

KAYNAKLAR

- AKPOLAT Yıldız (2010). *Araştırma Teknikleri 1-2*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- BAKIRCI Mustafa - ERYILMAZ Çağrı - KAYIŞ Cengiz (2017). “Yusufeli’nde Yeniden Yerleşimin Toplumsal Çevre Üzerindeki Etkisi”. Fatih Demirel (Ed.), *Yusufeli Barajının İlçeye Etkileri: Mevcut Durum, Potansiyel, Gelecek* (ss. 187-250) İçinde. Samsun: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- BAL Hüseyin (2014). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık
- BAŞ Türker - AKTURAN Ulun (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo İle Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- BÖKE Kaan (Ed.). (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÇAĞLAR Ali (2003). *Barajlar: Yeniden Yerleşim ve Sosyal Etkiler*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- ÇOBAN-ATİK Ayşegül (2013). *Kamulaştırmada Yargısal Denetim*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇORUH Yurttaş M. (2011). *Kusursuz Enerji (!) Planı- İnanılmaz Bir Mel’anetin Anatomisi*. (B.Y Yok): İhlas Gazetecilik A.Ş.
- DEMİR Metin (2014). “Laboratuar Yaşamının Antropolojisi: Bruno Latour’un Bilim İncelemeleri ve Metafizik Sonuçları”. *Dîvan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*. 19(36): 145-196.

- EVREN Necati (2012). *Türkiye’de Kamulaştırma Çalışmaları İçin Alternatif Yaklaşımlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- GİRİTLİ İsmet - AKGÜNER Tayfun - BİLGİN Pertev (2006). *İdare Hukuku*. İstanbul: Der Yayınevi.
- GÖVEN Yusuf (1999). “Kamulaştırma İşlemlerinde ‘Kamu Yararı’”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1, 247-262. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55094>.
- İSLAMOĞLU A. Hamdi - ALNIAÇIK Ümit (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- KASAPOĞLU Aytül (Ed.). (2008). *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- KASAPOĞLU Aytül – ODABAŞ Zuhul Y. (2009). “Sosyolojik Açısından Teknoloji Odağında Güncel Sorunların Yorumlanması”. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 436: 31-33.
- KOCAMAN Fatma Ö (2008). “Kronik Böbrek Yetmezliği: Böbrek Hastalarının Yalnızlaşması ve Sosyal Yaşamdan İzole Olması Üzerine”. Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık* (ss. 137-166) içinde. Ankara: Phoenix Yayınları.
- KUŞ Elif (2009). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi Nitel mi?* Ankara: Anı Yayınları.
- KUTLU-GÜRSEL Meltem (2009). *Kamulaştırma Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- LATOOUR Bruno (2008). “Tarde ve Toplumsalın Sonu”. (Çev.: Fırat Berksun, Emre Koyuncu, P. Burcu Yalım). *Tesmeralsekdiz*. 2(3): 34-49.
- LAYDER Derek. (2013). *Sosyolojik Araştırma Pratiği, Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. (Çev.: Serdar Ünal). Ankara: Heretik Yayıncılık. (1998).
- MERRİAM Sharan B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. Ed.: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ODABAŞ Zuhul Y. (2008). “Aktör İlişkiler Ağ Kuramı ve Ankara’da Su Kesintileri”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(41), 333-349.
- ODABAŞ Zuhul Y. (2008a). Kronik Bronşit ve Astım: Hasta Çocuk ve Yakınlarının Yaşam Kalitesi. Aytül Kasapoğlu (Ed.). *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık* (ss. 167-189) içinde. Ankara: Phoenix Yayınları.
- ODABAŞ Zuhul Y. (2010). *Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın*. [Elektronik Sürüm]. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 256.
- ÖNER İlknur (2001). “Barajların Yaşam Seyri Sürecinde Yapılan Sosyal Çalışmalara, Muhtemel Afetlere Hazırlık Açısından Bir Bakış”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 4(8): 1-34.
- PATTON Michael Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. Ed. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Pegem Akademi.

- RİTZER George (2013). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Himmet HÜLÜR). Ankara: De Ki Yayınları. (2000).
- SEÇİLMİŞLER, Töre – YENEN Zekiye (2011). “Koruma Sorunsalına İlişkin Kuramsal Bir Değerlendirme: Kurumsalçı (Alan Yönetimi) ve Çoğulcu (Aktör Ağ Teorisi) Yaklaşımların Karşılaştırması”. *Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar*. 3: 375-384.
- SEVER Ramazan (2010). “Yusufeli Barajı ve Bazı Çevresel Etkileri. Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri”. [Bildiri]. Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 193-206), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.
- URL1:<http://mis.sadievrenseker.com/2014/09/aktor-ag-teorisi-actor-network-theory/> (21-11-2014).
- ÜNSALDI Levent - GEÇGİN Ercan (2014). *Sosyoloji Tarihi Dünya’da ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- YILDIRIM Ali - ŞİMŞEK Hasan (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yusufeli Belediyesi (2013). *Yusufeli Yedinci Yerini Ararken (Kamuoyu Araştırması-2012)*. Artvin: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- WEBER Max (2002). *Sosyoloji’nin Temel Kavramları*. (Çev.: Medeni BEYAZTAŞ). İstanbul: Bakış Yayınları. (1922).

ARTVİN İLİNİN HİDROELEKTRİK SANTRALLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Esin ACAR*

ÖZ

Günümüz enerji ihtiyacı teknolojik gelişmeler paralelinde artış göstermekte ve sonucunda birtakım enerji kaynaklarımızı da ön plana çıkarmaktadır. Özellikle yenilenebilir enerji kaynakları temiz, güvenilir ve çevreye zararının daha az olması sebebi ile tercih sebebi olmaktadır. Bu kaynakların doğada bulunması ve kullanılarak enerji elde edilmesi sonucunda tekrar doğaya bırakılması doğal çevre döngüsünün korunması açısından önemlidir. Artvin İlinin ülkemizdeki su kaynakları açısından önemi büyüktür. Bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılması hem bölge hem de ülke ekonomisi için önemlidir. Su kaynaklarının enerjiye çevrilmesinde kullanılan hidroelektrik santraller Artvin için önemli bir yere sahiptir. Zira çevresel etkilerinin olumlu ya da olumsuz yanlarından doğrudan etkilenecek olan yer Artvin'dir. Artvin İlinde yaşayan tüm canlıların doğrudan etkilendiği hidroelektrik santrallerin planlama, proje, yapım ve işletme aşamalarının dikkatle yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple yapılmış ve yapılacak olan hidroelektrik santraller sadece ülkemizin enerji kaynağı açısından değerlendirilmemeli aynı zamanda bölgenin ekonomik, çevresel, iklimsel ve yöre halkı açısından durumu da göz önüne alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler; Artvin, Hidroelektrik Santraller, Çevresel Etki, Yenilenebilir enerji, Barajlar

ABSTRACT

Today's energy demand is increasing in parallel with technological developments and it also brings some energy resources to the foreground as a result. Especially renewable energy sources are preferred because they are clean, reliable and less harmful to the environment. The availability of these resources in nature and the use of energy as a result of energy recovery is important in terms of conservation of the natural environment cycle. Artvin Province is a big issue in terms of water resources in our country. The efficient use of these resources is important for both the region and the country's economy. Hydroelectric power plants used in the conversion of water resources to energy have an important place for Artvin. Because Artvin is directly affected by the positive or negative aspects of environmental effects. It is of

* Öğretim Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi Borçka Acarlar MYO, İnşaat Bölümü Borçka/ARTVİN, ORCID: 0000-0002-1212-6044, esinacar@hotmail.com.tr.

utmost importance that the planning, project, construction and operation phases of hydroelectric power plants, which are directly affected by all the living creatures living in the province of Artvin, are carried out carefully. The hydroelectric power plants constructed and to be constructed for this reason should not only be evaluated from the point of view of the energy source of our country but also the economic, environmental, climatic and local people should be considered.

Keywords; Artvin, Hydroelectric Power Plants, Environmental Impact, Renewable Energy, Dams

Su kaynaklarının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum doğal olarak su kaynaklarımızın korunarak planlı bir şekilde kullanılması ihtiyacını doğurmaktadır. Enerjiye, sulamaya, içme suyuna vb. gerekli olan su, hayatımızın vazgeçilmez unsurlarının başında gelmektedir. Dolayısıyla suyun önemi teknolojik gelişmeler, nüfus, tarım, sanayi gibi birçok alanda kendini göstermektedir. Özellikle enerjiye ihtiyacın artması bizi temiz, güvenilir ve çevresel etkileri daha az olan enerji kaynaklarına yöneltmektedir. Bu kaynaklardan bazıları; su enerjisi, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, dalga enerjisi gibi enerji kaynaklarıdır. Bu kaynaklar yenilenebilir enerji kaynakları olup temiz ve güvenilir kaynaklardır.

Suyun enerjisinden yararlanılarak üretilen enerji Hidroelektrik Enerji olup bu santrallere Hidroelektrik Enerji Santralleri (HES) denilmektedir. Bu santraller baraj ya da regülatör (bağlama) sistemlerinden kurulabilmektedir.

Hidroelektrik yani su gücünün asıl kaynağı akarsulardır. Tarih boyunca insanın suya olan gereksinmesi onu suyun biriktirilmesine zorlamış, bu nedenle önceleri günlük ihtiyaçlarını giderecek su yapıları kuran insan, daha sonraları bilhassa su kaynaklarının kıt olduğu yörelerde su depolama yapıları yapmak zorunda kalmıştır. Kuşkusuz bu yapılardan en önemlisi barajlardır (Doğanay 2003).

Bağlamalar akarsuyun uygun bir yerinde bir engel teşkil ederek suyun belli bir kota kadar yükseltilmesini ve bu sayede su alma yapısına yönlendirilmesini sağlayan yapılardır. Başka bir deyişle suyun seviyesini yükselterek su alma yapısına çevirirler. Betondan yapılmış dolu gövde veya ayaklar arasına yerleştirilmiş kapaklardan ibarettirler. Ayrıca taşkın debisini kontrollü bir şekilde mansaba savaklama görevi görürler. Bağlamaların yapılış amaçları aşağıda verilmektedir;

- Membadan gelen suyu belli bir seviyeye kadar kabartarak, istenilen kottan (sulama, içme suyu ve enerji üretimi için) su almak,
- Bağlamanın memba tarafındaki kıyı ve taban erozyonunu önlemek,
- Ulaşım yapılan akarsularda özellikle minimum debilerde ulaşım için gerekli akım derinliğini sağlamak,
- Sürüntü maddesinin mansaba geçmesini engellemek veya kontrollü geçişini sağlamak (Özbek 2009).

Bir çevirme ve kabartma yapısı olan barajlar suyu memba tarafında biriktirerek ihtiyaç zamanında kullanılmasını sağladıkları gibi ayrıca suyu istenilen seviyeye yükseltirler. Bir diğer özellikleri ise taşkın esnasında gelen suyu baraj rezervuarında birikmesine imkan vererek taşkını ötelemektedir. Barajlar aşağıda belirtilen amaçlara hizmet ederler;

- Gelen suyu ihtiyaçtan fazla olduğu zamanlar biriktirerek ihtiyaç zamanında kullanılmasına olanak sağlarlar (içme, kullanma, endüstri suyu temini, enerji üretimi, sulama vb.)
- Akarsuyu belli bir seviyeye yükselterek suyu bir içme, kullanma, endüstri, enerji üretimi veya sulama tesisine ileten yapılara aktarmak için yapılırlar,
- Şiddetli yağışlar ve ani kar erimeleri sonucunda baraj membaındaki baraj rezervuarında toplanıp yayılma imkanı bulan taşkını mansaba gecikmeli, şiddeti azalmış ve kontrollü bir şekilde mansaba ileterek mansabın taşkından korunmasını sağlar.

Bir baraj yukarıda tanımlanan durumlardan birine hizmet edebileceği gibi birden fazla amaca da hizmet edebilir (Özbek 2009). Bilindiği üzere baraj ve HES (Hidroelektrik Santral) ile ilgili gelişmiş bir teknoloji ve tecrübe birikimi vardır. Enerji üretiminde kullanılan hammadde olan su, yenilenebilmekte ve hidrolojik çevrim içinde sürekli olarak döngüde rol aldığından ekolojik açıdan önemli avantajları olmaktadır. Ayrıca işletme maliyeti düşük ve ekonomik ömrü yüksektir (Frey vd. 2002). Bu nedenle, bazı dezavantajları olsa da HES projelerinin öncelikli olarak hayata geçirilmesi, Türkiye'nin ekonomik ve stratejik menfaatleri bakımından faydalı, ekolojik bakımından da uygun olabilir (Sever 2008).

Artvin İlinin Su Kaynakları Bakımından Önemi

Artvin İli ülkemizde su kaynakları bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Çoruh Nehri en önemli su kaynağı olmakla beraber birçok alanda da Artvin'e fayda sağlamaktadır. Su kaynağının yoğun olduğu bu bölgede ana kaynağı su olan birçok işletme yer almaktadır. Sadece bu işletmeler bölge açısından değil ülkemiz açısından da önemli bir potansiyele sahiptir.

Artvin İli yüzeysel su potansiyeli 6.799,40 hm³ /yıl dır. En önemli akarsuları (Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2013);

Çoruh Nehri: İlin en büyük akarsuyu olan Çoruh Nehri, Mescit Dağları'ndan kaynağını alarak, Bayburt'u geçtikten sonra Yusufeli İlçesinin Yokuşlu Köyünün mevkiinde il sınırına girer. Su kavuşumu denilen yerde Oltu suyu ile birleşir. Yusufeli yakınlarında Barhal deresiyle birleşen Çoruh Nehri kuzeybatı yönüne girer. Artvin yakınlarında Orta köy suyunu, Borçka'da Murgul suyunu- İçkale suyunu ve Kaynarca suyunu alarak Muratlı Köyünü geçerek, Batum'un güneybatısında Karadeniz'e dökülür. Çoruh Nehri'nin uzunluğu 431 km olup, 354 km'si sınırlarımız içerisinde.

Oltu ve Tortum Çayı: Karga pazarı Dağları'ndan kaynaklarını alırlar. Tortum çayı adını aldığı Tortum Gölü'ne girip çıktıktan sonra Oltu çayı ile

Şekil 2. Çoruh Havzası Sınırı

Artvin'de Yer Alan HES Projeleri

Hidroelektrik santraller bakımından en fazla enerji üretimi Artvin'de Baraj HES projelerinden karşılanmaktadır. İşletmede olan Muratlı HES, Borçka HES, Deriner HES ve Artvin HES projeleri Artvin sınırları içerisinde yer almaktadır. Yusufeli HES projesi ise inşa halinde olan bir projedir. Tablo 1 de işletmede olan Baraj HES projeleri, Tablo 2 de işletmede olan nehir tipi HES projeleri ve Tablo 3 te İnşaat halinde olan HES projeleri yer almaktadır (<http://bolge26.dsi.gov.tr/> 12.10.2017).

Tablo 1. Artvin İlinde İşletmede Olan Baraj Hidroelektrik Santraller

Sıra No	Tesis Adı	Kurulu Güç (MW)	Toplam Enerji (GWh)
1	Deriner Barajı ve HES	670.00	2118.00
2	Borçka Barajı ve HES	300.00	1039.00
3	TBMM 85. Yıl Milli Egemenlik(Muratlı) Barajı ve HES	115.00	444.12
4	Artvin Barajı ve HES	332.00	1026.00

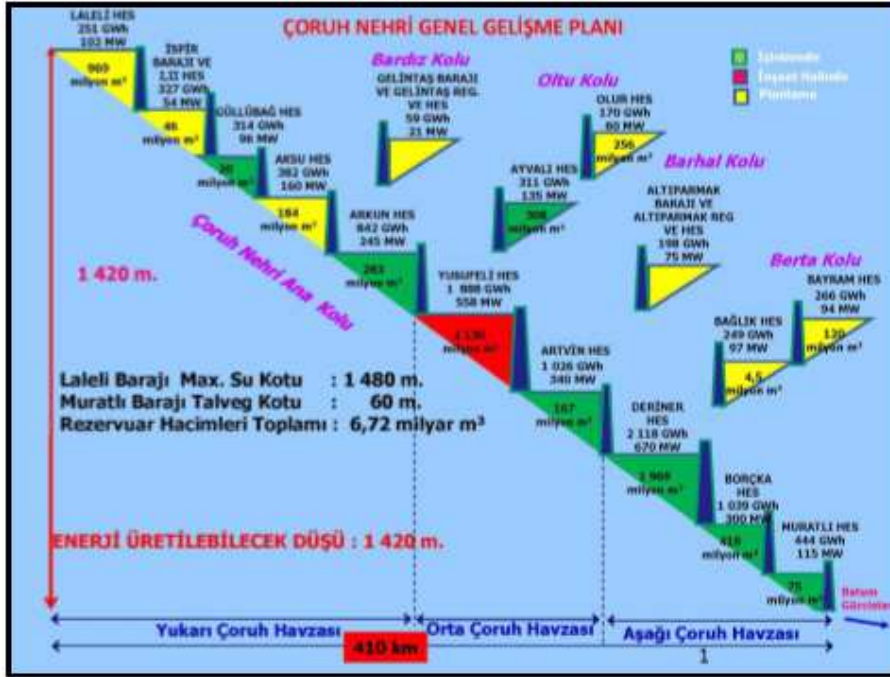

Tablo 2. Artvin İli İşletmede Olan Nehir Tipi Hidroelektrik Santraller

	HES Adı	Akarsu Adı	Kurulu Güç (MW)	Toplam Enerji (GWh)
1	Erik HES	Papart Dere	15.02	41.27
2	Balıklı HES	Agara Dere	6.75	32.96
3	Diyoban HES	Papart Dere	19.04	27.72
4	Kabaca HES	Kabaca Dere	8.90	32.47
5	Erenler HES	Deviskel Dere	45.00	125.50
6	Murgul HES	Kabaca Dere	24.20	57.30
7	Arpa HES	Deviskel Dere	39.41	79.25
8	Cansu HES	Kabaca Dere	11.34	32.47
9	Yayla HES	Murgul Dere	5.10	22.25
10	Çakırlar HES	Kabaca Dere	16.21	75.42
11	Meşeli HES	Zurgina Dere	6.20	20.15
12	Aralık HES	Aralık Dere	12.90	45.15
13	Esendal HES	Arcıvan Dere	0.30	1.00
14	Çifteköprü HES	Çihala Çayı	8.17	31.85
15	Papart HES	Papart Dere	26.60	64.32
16	Susuz HES	Arpalı Dere	7.32	21.46
17	Erenköy HES	Murgul Dere	22.50	86.97
18	Hızır HES	Cosedinara Dere	2.00	6.42

Tablo 3. Artvin İlinde İnşaat Halindeki Hidroelektrik Santraller

	HES Adı	Akarsu Adı	Kurulu Güç (MW)	Toplam Enerji (GWh)
1	Şavşat HES	Şavşat Çayı	14.52	50.83
2	Kalecik HES	Karçkal Dere	25.50	71.15
3	Cala HES	Hüngamek Dere	13.10	51.60
4	Gana HES	Gamçivet Dere	20.00	40.61
5	Kocaman HES	Darıca Dere	2.85	9.59
6	Çiçekli HES	Muruvan Dere	6.99	25.02
7	Damla HES 1	Zamevan Çayı	26.45	93.66

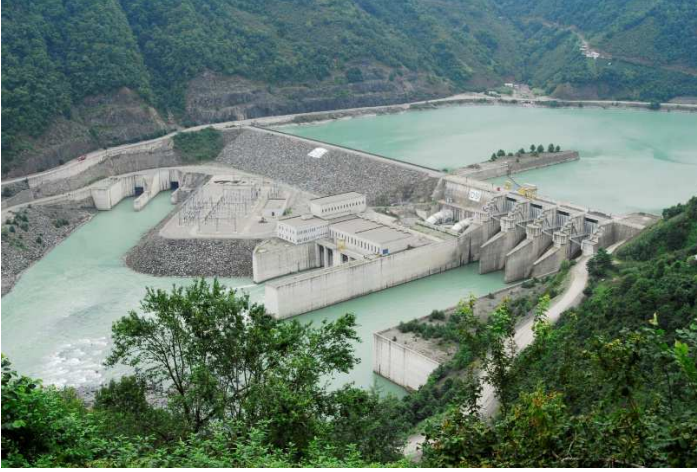

Şekil 3. Çoruh nehri Genel Gelişme Planı

Aşağı Çoruh Havzasında Muratlı, Borçka ve Deriner barajları yer almaktadır. Bu projeler (Sucu v.d.2008);

Muratlı Barajı ve HES: Borçka Barajı ve HES'in mansabında, Aşağı Çoruh Havzasının üçüncü ve son barajı olan Muratlı Barajı (Şekil 4), Artvin İli, Borçka İlçesinin 17,5 km mansabında, Muratlı Köyünün 2 km menbaında ve Gürcistan sınırına 100 metre mesafededir. Yıllık ortalama akımı 6060 milyon m³ olup, yağış alanı 19748 km²'dir. Gövdesi ön yüzü asfalt kaplama kaya dolgu olan barajın, temelden yüksekliği 49,00 metredir. Geçirimsizliğin baraj gövdesi ön yüzünün asfalt kaplanması ile sağlandığı bu baraj, günümüz itibariyle bu uygulamanın ülkemizdeki ilk ve tek uygulamasıdır. Kurulu gücü 115,00 MW olup, 37,00 metre brüt düşü ile yıllık toplam enerji 444,12 milyon kWh 'dir. Muratlı Barajı'nda 14/03/2005 tarihinde su tutulmuş olup, 28/03/2005 tarihinde ilk enerji üretimi gerçekleştirilmiştir.

Borçka Barajı ve HES: Deriner Barajı ve HES'in mansabında, Aşağı Çoruh Havzasının ikinci barajı olan Borçka Barajı (Şekil 5), Artvin İli, Borçka İlçesinin 2,5 km membasındadır. Yıllık ortalama akımı 5660 milyon m³ olup, yağış alanı 19255 km²'dir. Gövdesi merkezi kil çekirdekli zonlu dolgu olan barajın, temelden yüksekliği 146,00 metredir. Kurulu gücü 300,00 MW olup, 89,00 metre brüt düşü ile yıllık toplam 1039,00 GWh enerji üretilmektedir.

Şekil 4. Muratlı Barajı

Şekil 5. Borçka Barajı

Deriner Barajı ve HES: Deriner Barajı ve Hidroelektrik Santrali (Şekil 6) Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde Çoruh Nehri üzerinde ve Artvin İl Merkezini Erzurum İl Merkezine bağlayan Devlet Karayolu üzerindeki köprünün 5 km menbasındadır. Çoruh projesindeki barajlar mansaptan menbaya doğru sıralandığında 3. sıradaki barajdır. Çoruh Nehri üzerindeki ilk kilit baraj olan Deriner Barajı Çift Eğrilikli Beton Kemer Barajlar arasında Türkiye'nin birinci Dünya'nın 3. büyük barajıdır. Deriner Barajının temelden yüksekliği 249 m, uzunluğu 720 m ve genişliği krette 18 metre olacak şekilde planlanmıştır. Francis tipi 4 adet türbini bulunan santralin kurulu gücü 670,00 MW olup, yıllık 2118 milyar kWh enerji üretilmektedir.

Şekil 6. Deriner Barajı

Orta Çoruh Havzasında işletmede olan Artvin Barajı ve HES ile inşaat halinde olan Yusufeli Barajı ve HES projesi bulunmaktadır. Bu projeler (Sucu v.d.2008);

Artvin Barajı ve HES: Yusufeli Barajı ve HES'in mansabında ve Orta Çoruh Havzasının ikinci ve son barajı olan Artvin Barajı (Şekil 7), Yusufeli İlçesinin 30 km ve Çoruh Nehrinin büyük kollarından biri olan Oltu Çayı birleşiminin 20 km mansabındadır. Yıllık ortalama akımı 3837 milyon m³ olup, yağış alanı 15540 km² 'dir. Gövdesi beton ağırlıklı kemer olan barajın, temelden yüksekliği 180,00 metredir. Kurulu gücü 332,00 MW olup, 116,20 metre brüt düşü ile yıllık toplam 1026,00 GWh enerji üretilmektedir.

Şekil 7. Artvin Barajı

Yusufeli Barajı ve HES: Orta Çoruh Havzasının ilk barajı olan Yusufeli Barajı (Şekil 8), Artvin İli, Yusufeli İlçesinin 10 km ve Çoruh Nehrinin büyük kollarından biri olan Oltu Çayı birleşiminin 800 metre mansabındadır. Gövdesi kaya dolgu olan barajın, temelden yüksekliği 270,00 metredir. Kurulu gücü 540,00 MW olup, 196,30 metre brüt düşü ile yıllık toplam 1705,00 GWh enerji üretilmesi planlanmaktadır. Yusufeli Barajı 2,13 milyar m³ rezervuar depolama hacmi ile Çoruh Havzası Projeleri içerisindeki en yüksek depolama hacmine sahip barajdır.

Şekil 8. Yusufeli Barajı (inşaat hali)

Hidroelektrik Santrallerin Artvin'deki Çevresel Önemleri

HES projeleri Baraj HES ya da Nehir tipi HES olarak yapılabilmektedir. Artvin'de yer alan projeler bu iki gruba da aittir. Özellikle su kaynakları bakımından zengin olan bu bölgede Baraj HES projelerinin önemi oldukça büyüktür. Enerji üretimlerinin yanısıra bu projeler taşkın amaçlarına da hizmet etmektedirler.

Hidroelektrik santraller yenilenebilir enerji kaynağı olan su ile enerji ürettikleri için en önemli çevresel avantajları sera gazı etkisi yaratmamasıdır. Kömür ile elektrik üreten santrallerin çok büyük ölçüde çevre kirliliği yarattığı, Gökova, Afşin-Elbistan santrallerinde görülmektedir. Yine nükleer enerjiyle çalışan santrallerin, çevreye radyasyon yayma ihtimali çok yüksektir. Örneğin Rusya'daki Çernobil olayının çevreye olan zararlı etkisi uzun yıllar sürmüştür (Okay 2003).

Hidroelektrik santrallerin; akarsularla oluşan erozyonun önlenmesinde, önemli bir faydası vardır. Türkiye'deki akarsuların eğimi fazla olduğu için akarsular yoluyla erozyon ciddi tehlike arz etmektedir. Hidroelektrik santraller amacıyla yapılan barajlar ve bentler suyun hızını keserek erozyonu önemli ölçüde durdurabilmektedir. Barajlı santrallerin sağladığı en önemli avantaj da nehir santralleri, rüzgar santralleri ve güneş santrallerine göre daha güvenilir hizmet verebilmeleridir. Bu da suyun depolanmasıyla sağlanan bir ayrıcalıktır. Enerji depolama kapasitelerinin olması güvenilirliği arttırmaktadır. Suyu tüketmeden kullandığı için santralden çıkan su başka amaçlarla da kullanılabilir.

Hidroelektrik santrallerin çevreye olan olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de mevcuttur. Bu etkiler, izafi büyüklüklerinin yüksek olması, doğal ortamı orta derecede olumsuz etkilemeleri, su kalitesinin bozulmasına sebep olmaları, ormanların tahrip olmasına neden olmaları, nehir akışına engel olmaları ve su yaşamı üzerinde olumsuz etki yaratabilmeleridir.

Barajların nehir ekosistemleri üzerinde çok büyük etkileri olabilmektedir. Her baraj yapısı, konumu ve boyutlarına bakılmaksızın, akarsuların genel akışlarını değiştirmekte ve su kalitesinin bozulmasından su akışındaki doğal dengenin değişmesine, yeraltı suyu seviyesinin düşmesinden saz-

lıkların kurumasına, canlıların yaşam alanlarının tehlike altına girmesinden pek çok canlı türünün bu nedenle yok olmasına, kıyı erozyonuna kadar doğal sistemler üzerine olumsuz etkiler bulunmaktadır. Barajların ardından akarsular, kıyılarındaki deltalarına tortu taşıyamamakta, tortulara bağlı olarak taşınan besin maddeleri de barajlarda tutulacağı için deltalardaki ve denizlerdeki canlılara ulaşamamaktadır. Bu durum deltalar ve çevrelerindeki verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır. Bu gibi etkiler ciddi sonuçlar doğurmakta, ancak proje değerlendirme aşamalarında nadiren ve tam olarak hesaba katılmamaktadır. Bunun yanı sıra baraj göllerinin, erozyon nedeniyle planlanan süresinden 50-60 yıl daha kısa sürede dolduğu tespit edilmiştir. Barajların doğal sistemler üzerindeki etkilerinin yanı sıra, tarihi-kültürel değerlerin su altında kalması, bölgede yaşayan insanların göçe zorlanması veya zorunlu iskana tabi tutulması gibi sorunlar da barajlarla ilgili tartışma konuları arasındadır (Sever vd. 2010).

Çoruh havzası projelerinin çevresel etkileri: Çoruh Havzası'nda yapılacak barajların en dikkat çeken özelliklerinden biri, baraj rezervuar sahasında çok sayıda yerleşme ve tarım arazisinin kalmamasıdır. Az sayıda olan nüfus, yeni yerleşim yerlerine taşınma, yeni geçim kaynakları bulma ve yeni bir yaşama uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya kalacaktır. İstimlak bütçesinin yetersiz olması ve geç ödenmesi, yeniden yerleşme için yer gösterilmemiş olması gibi bir dizi sorun yaratmaktadır (Sever 2005).

Artvin Halkının HES Projelerine Bakış Açıları ve Bu Projelerden Ortaya Çıkan/Çıkabilecek Sorunlar

Artvin ilinde yapılan/yapılmakta olan barajlar hakkında Artvin halkının görüşleri hakkında daha önce yöre halkından 90 kişilik bir örneklem grubu ile görüşülerek bir çalışma yapılmıştır (Sever vd. 2010). Bu çalışmaya göre çıkarılan sonuçlar şunlardır;

Örneklem grubun büyük bir kesimi barajların yararlarını kabul ederken; belli bir kesimi de baraj yerine Orta Kuşakta yer alan ülkemizin rüzgâr ve güneş enerjileri başta olmak üzere biyogaz gibi alternatif enerji kaynakları kullanılabileceği görüşündedirler.

Örneklem grubun baraj yapım aşamasında karşılaştığı sorunlar benzer özellik göstermektedir. Birçoğu barajların yapım esnasında yolların kapanmasından, yeni yapılan servis yollarının düzenli, düzgün ve güvenli yapılmadığından şikayetçi olmaktadır. Ayrıca doğaya verilen zarar, gürültü ve ses kirliliği baraj yapımı esnasında örneklem grubun karşılaştığı sorunlardan bazılarıdır.

Genel itibari ile kısa ömürlü olan hidroelektrik santrallerin Çoruh Nehri için daha da kısa olacağını belirten örneklem grup, çeşitli sebeplerden dolayı uzayan baraj yapımının kendilerinde bezginlik oluşturduğunu işaret etmektedirler. Devletin ve yetkili kişilerin baraj projeleri hakkında yöre halkına gereken açıklamayı yapmamış olmasını örneklem grup büyük bir eksiklik olarak görmektedir.

Yerleşim yerlerinin su altında kalması sonucu yöre halkına verilen istimlak paraları da örneklem grup için farklı bir problem kaynağı olarak görülmektedir. Yerlerinden yurtlarından edilen insanlar hak ettikleri mablağı almadıklarını düşünüyor ve istimlak paralarının zamanında verilmediğinden şikayetçi oluyorlar. Ayrıca istimlak paralarının eşit dağıtılmadığından kaynaklanan ya da haklı veya haksız hak iddia eden kişilerin ortaya çıkması ile aile içi kavgaların oluşmasına sebebiyet verdiğini dile getirmektedirler.

Yerleşim yerlerinin su altında kalması sonucu ortaya çıkan mecburi göç olayı farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Yöre halkının doğduğu, büyüdüğü toprakları, aile hatıralarını, ailelerine ait önemli taşınmazları (kabristan vs.) olduğu gibi bırakmak zorunda kalmaları yöre halkını ve beraberinde kültürünü olumsuz yönde etkilemiştir. Örneklem grubun barajlar konusundaki beklentileri de benzer özellik taşımaktadır. Şöyle ki; birçoğu barajların yapımı esnasında baraj inşaatında yöre halkının çalıştırılması ve bölge için en büyük sorunlardan biri olan işsizlik sorununun ortadan kalkmasıdır.

Örneklem grubun bir diğer beklentisi ise, yapım aşamasında yöre halkının büyük sıkıntılar çektiği barajların bittikten sonra bu bölgenin ucuz elektrik kullanabilmesidir.

Artvin'de nehir tipi hidroelektrik santrallerin neden olduğu/olacağı ekolojik ve sosyal sorunlar hakkında daha önce çalışmalar yapılmıştır (Özalp vd. 2010), bu çalışmalara göre bu bölgede meydana gelen ya da gelebilecek sorunlar ele alınmıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre;

Arazi yapısının oldukça sarp ve eğimin yüksek oluşu, bölgedeki orman, toprak ve su kaynaklarının ciddi şekilde zarar göreceği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Özellikle inşaat çalışmaları nedeniyle her bir HES tesisi için oldukça geniş bir alan tahrip edilmekte, arazi yapısının engebeli olması ile ortaya büyük miktarlarda kazı malzemesi çıkmakta ve şirketler en kolay ve ucuz yöntemi seçerek bu hafriyatı doğrudan şevlerden aşağıya bırakmaktadır. Yüksek eğimli bu şevlerden bırakılan bu malzeme ile,

- Ekolojik olarak çetin yetişme ortamına (sarp ve kayalık arazi yapısı, sığ toprak yapısı, aşırı eğim) sahip olan bu şevlerde bir şekilde yetişen bitki örtüsünün (ağırlıklı olarak orman ve mera) yok olmasına veya önemli ölçüde zarar görmesine,
- Zaten sınırlı olan toprak derinliği ve üst toprak (ölü örtü kısmı) miktarının şevlere gelişigüzel bırakılan bu kazı malzemesi ile kaplanması sonucunda bu alanlarda bir daha bitki yetişmesinin çok zorlaşmasına ve eski doğal yapısına dönmesinin mümkün olmamasına,
- Şevlerden aşağı bırakılan malzemenin önemli bir kısmının malzemenin atıldığı anda, geri kalan kısmının ise alanda artık koruyucu bitki örtüsü olmadığından kısa sürede yüzeysel akışa geçen yağışlarla beraber şevlerin bulunduğu derelere ulaşacağı,

- Bu durumda su kaynaklarında fiziksel (taşınan sediment miktarında artış) ve kimyasal (atılan malzemede bulunan kimyasal bileşenlerin çözülmesi) kirlenmeler meydana gelecek ve tüm bu kirlilik havzaların çıkış noktalarına (Kabaca Deresi örneğinde Çoruh Nehri'ne ve dolayısı ile Borçka Barajı rezervuarına) ulaşacak ve önemli ölçüde ekolojik, görsel ve ekonomik zararlara yol açabilecektir.
- Tesislerin inşa edildiği alanlarda yaşanan bu arazi tahribatı nedeni ile uluslararası kuruluşlar tarafından dahi korunması gereken ekolojik bölgeler olarak seçilen bu alanlarda bir daha kolay kolay eski haline dönüşmeyecek bir peyzaj bozukluğu meydana gelecektir.

Yukarıda sayılan bu ekolojik olumsuzluklara ek olarak, bu tesislerin, yaptıkları akarsu havzaları boyunca su kaynaklarına yakın yerlerde kurulan yerleşim alanlarında yaşayan yerel halk ile arazi ve su kullanımı açısından da çeşitli sorunlar oluşturacağı açıktır. Bu durumun, öncelikle sosyal çatışmaların ortaya çıkmasına ve büyük barajlardaki kadar şiddetli olmasa da zaten önemli bir sorun olan göç olgusunun daha da artmasına neden olacağı düşünülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Artvin İli ülkemizdeki bölgesel su potansiyelleri değerlendirildiği zaman en önemli kaynakların bulunduğu yerdir. Bu sebeple kritik bir öneme de sahiptir. Sadece su kaynakları açısından değil aynı zamanda doğal güzellikleri bakımından da ülkemiz içinde önemli bir konuma sahiptir. Bu sebeple hem doğayı koruyarak hem de su kaynaklarından enerji üreterek çevresel ve ekolojik dengenin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Böylesi kritik durumda doğa ve enerji kavramlarının birbirine zarar vermeden ülkeye katkı sağlaması beklenmektedir.

HES projeleri ülkemizde yenilenebilir enerji kaynaklarından en çok kullanılan enerji üretim yöntemidir. Çevresel etkileri, enerji faydası gibi etkilerinin çok iyi irdelenmesi gereken bir yapıya sahiptir. Bu sebeple Artvin örneği ele alınmıştır.

Enerji üretebilmek amacıyla yapılan nehir tipi ve baraj tipi HES projelerinin doğa üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri bulunmaktadır. Fakat bu etkiler tek taraflı değerlendirilmemeli yarar/zarar ilişkileri göz önüne alınmalıdır. Mevcut su kaynaklarımızın en optimum biçimde kullanılarak planlanan projeler hem doğayı korumalı hem de enerji kaynağı oluşturmaktadır.

Özellikle baraj projeleri yüksek su kapasiteli projeler olduğu için doğayı geniş bir alan içinde etkilemektedir. Baraj gövdesinden menbaya doğru uzanan baraj gölü boyunca oluşan depolama hacimleri yeni yerleşim yerlerinin, yolların, tarım alanlarının yapılmasını gerektirmektedir. Fakat bölgenin farklı alanlarda da gelişmesine olanak tanımaktadır. Özellikle baraj gölleri ulaşım, turizm, balıkçılık, doğa turizmi gibi alanlarda da önemli ekonomik katkı oluşturmaktadır. Bir de enerji kaynağı olarak temiz, güvenilir ve yenilenebilir bir enerji üretmesi de doğa dengesine uyumlu, sera gazı etki-

sinin azaltılması açısından da güvenilir olması baraj HES projelerini tercih edilebilir düzeye çıkarmaktadır. Bu projelerin planlama, proje, inşaat ve işletme aşamaları çok önemlidir. Fayda zarar ilişkileri göz önüne alınarak planlamaların yapılması çevre bölgede yaşayan halkın bu durumdan mağdur olmaması gerekmektedir. Ayrıca bölge halkı için de proje, inşaat ve işletme aşamalarında ekonomik bir kaynaktır.

Nehir ya da kanal tipi HES projeleri baraj projeleri gibi depolama hacmine sahip değildir. Bu yüzden menbasında daha az kapasiteli su hacmi bulunmaktadır. Bu durumda bu projeler geniş alanları su altında bırakmaktadır. Regülatör (bağlama) yapısı ile alınan sular kanal tipi HES projelerinde kanal, boru ya da tünel sistemleri ile yükleme havuzuna iletilerek cebri boru vasıtasıyla enerji santraline aktarılarak türbin-jeneratörler ile enerji üretilmekte ve kuyruk suyu kanalı ile nehir yatağına bırakılmaktadır. Bu tarz projelerde regülatör ve santral arasında ekolojik yaşamın devamlılığını sağlamak amacıyla yeterli can suyunun bırakılması en önemli kriterdir. Yeterli can suyu bırakılan tesislerde doğal yaşamı olumsuz etkileyecek faktörler minimize edilmektedir. Böylelikle temiz ve güvenilir enerji üretilmektedir. Bu projelerin yapım aşamalarında (yol yapımı, enerji tesisleri yapımı, enerji nakil hatlarının kurulması inşaat işleri gibi) çeşitli doğa tahribatları meydana gelmektedir. Bu yüzden inşaat aşamasında gerekli önlemlerin titizlikle alınması ve en önemlisi planlama aşamalarında yeterli etütlerin ve projelerin yapılması gerekmektedir. Planlı yapılan tesislerin yarar oranları zarar oranlarına göre çok daha yüksektir.

Artvin, HES projeleri bakımından oldukça zengin bir yerleşim yeridir. Devlet Su İşleri 26. Bölge Müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmalar ülkemizin en önemli projeleri arasında yer almaktadır. Bölgesel olarak jeolojik şartların zor olduğu bir bölge olduğu için özellikle projelerin inşaat aşamalarında bölge halkı birtakım zorluklar yaşayabilmektedir. Fakat inşaat süreçlerinin tamamlanması ve projelerin devreye girmesi ile bölge halkının hem geçim kaynağı hem de taşkın gibi doğal felaketlerden yerleşim yerlerinin korunması sağlanmaktadır. Ayrıca baraj gölleri sayesinde iklimsel değişiklikler de oluşmaktadır. Örneğin barajlardan önce daha sert bir iklime sahip olan bölge barajlardan sonra daha ılıman bir bölge haline gelmiştir. Bölge halkının zor arazi şartları için ılıman iklim özellikle ulaşım için fayda sağlamaktadır.

Bu sebeplerden dolayı doğru, planlı, havza planlaması kriterlerine uygun projelerin üretilerek işletmeye alınması hem Artvin için hem de ülkemiz için büyük katkılar sağlayacaktır. Özellikle bu projelerin gerek devlet gerekse özel sektör tarafından bölge halkına yeterince tanıtılabilmesi ve halkın bilinçlendirmesi gerekmektedir. Bu kriterlerde projelerin yapılması, genel hidroelektrik projelerine olumsuz bakış açılarını da değiştirecektir.

KAYNAKLAR

- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK İL MÜDÜRLÜĞÜ (2013). İl Çevre Durum Raporu, Artvin: 19.
- DOĞANAY Hayati, ÖZDEMİR Ünal, ŞAHİN İ.Fevzi (2003). Coğrafya 'ya Giriş 2 Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Erzurum: Aktif Yayınevi.
- DSİ 26. BÖLGE, <http://bolge26.dsi.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 12.10.2017)
- FREY Gary W.- LINKE Deborah M. (2002). "Hydropower As a Renewable and Sustainable Energy Resource Meeting Global Energy Challenges in a Reasonable Way", Energy Policy, XXX (14): 1261-1265.
- OKAY Gökdal (2003). Enerji yapıları tasarımı, Ankara: TMMOB İnşaat mühendisleri odası
- ÖZALP Mehmet – KURDOĞLU Oğuz – YÜKSEL Esin E.- YILDIRIMER Saim (2010). "Artvin'de Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Neden Olduğu/Olacağı Ekolojik Ve Sosyal Sorunlar", III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi (20-22 Mayıs 2010) Cilt: II: 677-687
- ÖZBEK Tülay (2009). Açık Kanal Akımlarının Hidroliği ve Hidrolik Yapılar, Ankara: Teknik Yayınevi.
- SEVER Ramazan (2005). Çoruh Nehri Enerji Yatırım Projeleri ve Çevresel Etkileri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- SEVER Ramazan (2008). "Türkiye Hidroelektrik Üretiminde Çoruh Havzası Enerji Yatırım Projelerinin Yeri ve Önemi", Su ve Enerji Konferansı Bildiriler Kitabı (25-26 Eylül 2008), Artvin: 229-241.
- SEVER Ramazan – KALIN Özlem U. (2010), "Artvin İlinde Yapılan/Yapılmakta Olan Barajlar Hakkında Artvin Halkının Bazı Görüşleri", Doğu Coğrafya Dergisi, XXIII(15): 65-79
- SUCU Sezai- DİNÇ Talha (2008). "Çoruh Havzası Projeleri", TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi (20-22 Mart 2008), Ankara: 33-37.

MAĞDURLARIN GÖZÜNDEN HOPA SEL FELAKETİ

Çağrı ERYILMAZ*
Abdullah Cengiz KAYIŞ**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı 2015 yılı Ağustos ayında Artvin'in Hopa ilçesinde yaşanan sel felaketinin toplumsal etkilerini mağdurların görüşleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Sel can kayıpları, yıkımın büyüklüğü ve çarpıcı görüntüler nedeniyle ülke gündeminde birinci sırada yer almıştır. Bu bağlamda, selin toplumsal etkisinin doğrudan selden zarar gören mağdurların çerçevesinden de aktarılması önemlidir. Bu çalışma kapsamında Yorumlayıcı Sosyal Bilim Yaklaşımına uygun olarak yapılandırılmış açık-uçlu görüşme kullanılmıştır. Selden mağdur olmuş 6 kadın 4 erkek ile 2017 Eylül-Ekim aylarında yüz yüze görüşülmüştür. Görüşme metinleri incelendiğinde bulgular beş başlık altında ortaya çıkmıştır: Selin nedenleri ve altyapı durumu, zarar durumu ve tazminat süreci, kurumlara erişim ve bilgilendirme, gelir farklılığı ve yakınlardan destek alma ile sel korkusu. Mağdurlara göre selin başlıca nedenleri yanlış yapılaşma ve altyapı eksikliğidir. Maddi kayıplarının çok azını tazmin edebilmişlerdir, yardım dağıtımında organizasyonsuzluk ve adaletsizlik olduğu görüşü yaygındır. Yoksulların daha çok mağdur olduğu süreçte yakınlarının desteğini alanlar daha kolay ve hızlı toparlanmıştır. Sel öncesindeki hazırlık, koordinasyon ve bilgilendirme eksikliği hala tamamlanmadığı için, mağdurlar her yağmur yağışında yeni bir sel korkusu yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sel, afet, mağdur, incinebilirlik, Hopa

ABSTRACT

This study aims to reveal social impacts of flood in Artvin's Hopa district in August 2015 according to perspective of victims. The flood was on the top agenda of country due to loss of lives, destruction and striking images. It is important to reveal the perspective of victims about the social impacts.

In this research, 10 semi-structured interviews were conducted with 6 women and 4 men victims through the Interpretative Social Science approach in September and October of 2017. Results are categorized under five headings as the reasons of flood and infrastructure, dam-

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sinop.
ORCID: 0000-0001-9972-9245, cagrideniz@gmail.com.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Erzurum. ORCID: 0000-0002-5544-3605, cengiz.kayis@hotmail.com.

age and compensation, accessing to institutions and briefing, inequality of income and support, flood fear. Main reasons of the flood are unplanned settlements and lack of infrastructure. Flood victims could compensate lower portion of their damage. Most of them imply the lack of organization and injustice in disbursement of aid. Poor victims suffered more from flood while victims, took support from relatives and friends, recover fast and easier. Today, the lack of preparations and briefings continues, hence victims fear during every heavy rainfall.

Keywords: Flood, disaster, victim, vulnerability, Hopa

2015 yılı Ağustos ayı içinde Artvin ilinin Hopa ilçesi ve çevresinde meydana gelen selde, yaşanan sekiz can kaybının dışında üç kişi kaybolmuştur ve ciddi maddi zarar meydana gelmiştir¹. İlgili bakan ve belediye başkanı tarafından yoğun yağışın vurgulandığı bölgede, selin yanı sıra meydana gelen heyelanlar sonucu yollar kapanmış, evler yıkılmış, insanlar kaybolmuş, cadde-ler çamur altında; dere kıyısındaki evler ve üniversite yerleşkesi su altında kalmıştır. Özellikle yaz aylarında yoğun yağışa alışkın bölgede yaşanan sel, toplumsal zararları neticesinde afete dönüşmüştür. Doğal ve kaçınılmaz olarak kabul edilen heyelan, sel ve deprem gibi doğa olayları topluma zarar verecek birer afete dönüşmek zorunda değildir. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarının ile kent yerleşiklerinin afet öncesi hazırlığı, nitelikli altyapı çalışmaları, birimler arası koordinasyonu ve gerekli diğer önlemler çerçevesinde doğa olayları, afete dönüşmeden ve topluma zarar vermeden gerçekleştirilebilir. Ne var ki, Dünyadaki ve Türkiye'deki örneklerde de görüldüğü üzere, yıkıcı doğa olayları toplumsal düzeni, insanların hayatını ve özellikle toplumun incinebilir kesimlerini tehdit etmektedir.

Bu çalışmanın amacı 2015 yılı Ağustos ayında Artvin'in Hopa ilçesinde yaşanan sel felaketinin toplumsal etkilerini mağdurların görüşleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Makalenin devamında afetlere ve özellikle sellere ilişkin çalışmaların literatürü özetlenmiştir. Metodoloji bölümünde yüz yüze gerçekleştirilen yapılandırılmış açık-uçlu görüşmeler açıklanmıştır. Bulgular bölümünde, sel mağdurlarının görüşleri öne çıkan temalar çerçevesinde ve doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Son bölümde ise bulgular kavramsal çerçeveye göre değerlendirilmiştir.

1. Afetlerin Toplumsal Etkisi

Bir doğa olayı olarak görülen afetler toplumsal nedenleri, süreçleri ve sonuçları açısından sosyolojinin ilgi alanındadır. Kuruluşundaki Durkheimci gelenek nedeniyle çevre değişkenini dışlayarak toplumsal olgular temelinde yükselen sosyoloji disiplini, ancak 1970'lerde çevre sosyolojisi alt disiplinin ortaya çıkışı ile toplum-çevre etkileşimini araştırmalarına dâhil etmeye

---

¹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150825_hopa_sel (01.10.2017).

<http://www.hurriyet.com.tr/hopa-yaralarini-sariyor-8-kisinin-oldugu-selde-3-kisi-de-kayip-29899508> (02.10.2017).

başlamıştır (Dunlap 2016). Bu çerçevede afetler de toplumsal düzene ani, şok edici ve sarsıcı biçimde etki etmektedir. Bu çerçevede göç, yoksulluk ve tabakalaşma gibi sosyolojinin temel konuları ile afetlerin toplumsal etkileri güçlü bir biçimde kesişmektedir.

Fothergill ve Peek (2004) ABD’de yoksulluk ve afetlere yönelik yirmi yıllık literatürü incelemiştir. Buna göre farklı sosyoekonomik statüden insanlar afet öncesinde, sırasında ve sonrasında farklı hareket etmektedirler. Yoksullar yer, konut ve toplumsal dışlanma nedeniyle afetlerden daha çok etkilenmektedirler. Muyambo ve arkadaşları (2017) ise Güney Afrika’da yerel çiftçilerin kuraklıktan neden etkilendiklerini araştırmıştır. Kültürel değerler, güvenlik, toplumsal ağlar, hazırlık stratejileri, psikolojik stres ve benzeri değişkenler incelendiğinde devlet kurumlarının etkinliğinin az olduğu kuraklık zamanlarında, yerel bilgi ve eğitimin incinebilirliği azalttığı görülmektedir.

Önceleri sadece bir çevre sorunu olarak görülen iklim değişikliği, artık küresel ölçekte neden olduğu afetler kanalıyla toplumdaki incinebilir kesimleri tehdit etmektedir. Wu ve arkadaşları (2016: 1270) Tayvan’ın güneybatı kıyı bölgesinde iklim değişikliğinin dezavantajlı grupları etkileyebileceğini ortaya koymuştur. Sorensen ve Jebens (2015) Danimarka’da yerel ölçekte afet yönetimini iklim değişikliği temelinde incelemiştir. Politik ve mali bağlantıların yokluğunu, akademi ile karar vericilerin arasındaki mesafeyi, toplumdaki yetersiz bilgi düzeyini ve doğal ile sosyal bilimlerin ortak çalışma eksikliğini önemli sorunlar olarak ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan, İngiltere’deki sel taşkınlarına maruz kalan bölgelerde yapılan araştırmada, insanlar iklim değişikliğini sel gibi doğal bir afetten çok hava kirliliği ile bağdaştırmaktadır (Whitmarsh 2008).

Sel Felâketleri

Seller iklim değişikliğinin de etkisiyle günümüzde daha çok sayıda ve daha büyük ölçekte afetlere dönüşmektedir. Bunun sonucunda özellikle toplumun incinebilir kesimleri ve yaşam alanları tehdit altında kalmaktadır. Zahrán ve arkadaşları (2008) ABD’de Texas eyaletinde gerçekleşen 832 sel olayını inceledikleri çalışmalarında, doğal (yağış vb.) ve yapay (baraj vb.) çevre etkenlerinin yanı sıra sosyoekonomik çevrenin de etkisini ortaya koymuşlardır. Buna göre toplumun incinebilir nüfusu selde daha çok yaralanma vakası yaşamaktadır. Dahası, New Orleans’ta yaşayan beyazlar dışında etnik ve yoksul topluluklar, Katrina ve Rita kasırgaları sırasındaki sel baskınlarında yok olmuştur. Bunun nedeni felaket öncesindeki hazırlık ve sonrasında kurtarma süreçlerinde yapılan hatalar olarak görülmektedir. Aragon-Durand’a (2007) göre Meksika’nın Chalco Vadisi’nde yaşanan “kronik seller” kentleşme, göç, kapitalist kalkınma, çevresel bozulma, yetersiz sağlık hizmetleri ve politika eksikliğinden afete dönüşmektedir. Garbutt ve arkadaşlarına (2015) göre İngiltere’nin Norfolk bölgesinde yaşanan sel baskınında sağlık hizmetlerine erişim azalmış, yüksek incinebilirliğe sahip

bölgeler daha çok etkilenmiştir. Kentleşmenin hasarı artırdığı bölgede yaşlı, hasta ve yoksulların daha çok zarar gördüğü dile getirilmektedir.

Seller ve incinebilir topluluklara verdiği zararlar dünyada olduğu gibi Türkiye’de de görülmektedir. Genç’e (2007: 394-395) göre Türkiye’de “doğal afetlerin riskli hale” gelmesinde göçler sonucu kentlerde nüfusun artmasının yanı sıra “yerel yönetimlerin denetim, imar ve inşaaata ilişkin görevlerini tam olarak yerine getirmemeleri”nin rolü de önemlidir. Özüğurlu’ya (2012: 152) göre yaşanan afetler doğal değildir. Zira İstanbul ve Kocaeli gibi kentlerde aşırı nüfus, “yerleşim yerinin ortasında organize sanayi bölgelerinin oluşturulması” gibi nedenler afeti “sıra dışılık”tan çıkarıp “olağan” hale getirmektedir. Bu nedenle, afet ancak “kapitalizmin mekânla ilişkisi” üzerinden anlaşılabilir. Sonuç olarak, “eşitsizlik alanları” içeren “kentte afet toplumsal olarak inşa edil”mektedir.

İncinebilir grupları konu edinen araştırmalar sel öncesini olduğu gibi sel sonrasında da kapsamaktadır. Takao ve arkadaşları (2011) Japonya’daki Tokai sel felaketinde Nagoya şehri sakinlerini kapsayan ve sel deneyimi, sel öncesi hazırlıklar, sonraki çalışmalarla ilgili bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Buna göre, önceki sellerden dolayı duyulan korku ve yaşanan zarar miktarı sonradan gerçekleşmesi beklenen sellerin öncesindeki hazırlıkları artırmaktadır. Trumbo ve arkadaşları (2011) ABD’de yaşanan Katrina ve Rita kasırgaları sonrasında bireylerin risk algısını araştırmıştır. Buna göre erkek, yaşlı ve yüksek gelirli kişiler düşük risk algısına sahipken kasırgayı görmüş ve ondan etkilenmiş kişilerde, yeni afetlere yönelik risk algısı yüksektir.

Sel sonrasında incinebilir grupların dayanışmaları ve onlara destek verecek grupların varlığı, zararların telafi edilmesi sürecinde önemlidir. Almanya ve Çek Cumhuriyeti’ne yayılmış Elbe nehir havzasında 2002’de yaşanan selden üç yıl sonra yapılan araştırmada aile üyeleri, arkadaşlar ve diğer gayri resmi ağların mağdurlar için en önemli destek mekanizmaları olduğu görülmektedir (Tapsell vd. 2010: 45). Buna karşın, yaşlıların ve eğitim seviyesi düşük halkın sel sonrasında daha az destek aldığı görülmüştür. Babčický ve Seebauer (2017) yakın zamanda nehir taşkınlarından etkilenen Avusturya Alplerindeki belediyeleri inceledikleri çalışmalarında, sosyal sermayenin hem olumlu hem de olumsuz etkisini ortaya koymaktadırlar. Sosyal sermaye sel sırasında ve sonrasında bir yandan gerekli yardım temini artırırken diğer yandan da insanların sel riski algısını düşürmektedir. Destek ağına güvenen insanlar, sel için gerekli hazırlıklardan kaçınabilmektedir.

Sel sonrasındaki çalışmalarda sosyal medyanın rolü ve göz ardı edilen kadınların çalışmaları önemlidir. Bunce ve arkadaşları (2012) Avustralya’nın Queensland eyaletinde yaşanan sel felaketinde sosyal medya kullanımının bilgi izleme, iletişim, doğrulama ve farkındalık alanlarında etkin olduğunu ve devlet kurumlarının sosyal ağlardan faydalanabileceğini ortaya koymaktadır. Li ve arkadaşları (2017) 2015 yılında ABD’nin Güney Carolina bölgesinde yaşanan sellerde twitter benzeri sosyal medya ağlarının

“afet yönetimi ve selin haritalandırılması” çalışmalarında mevcut durumun anlaşılması ile karar verme süreçlerinin desteklenmesi konularında faydalı olduğunu vurgulamaktadır. Trotz (2010), 2005 yılında Guyana’da yaşanan sellerde *Red Thread* adlı bir kadın örgütünün nasıl etkin biçimde çalıştığını ve bu çalışmanın, kadınların faaliyetlerinin nasıl görünür kıldığını anlatmaktadır.

Etki-Tepki Modeli

Sosyal bilimciler tarafından afet çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılan etki-tepki modeli (Pressure and Release Model, PAR), yapısal etmenlerin sebep-sonuç ilişkisi içinde incinebilir toplulukların afetten zarar görmesine neden oluş sürecini göstermektedir. Modele göre afet, incinebilir topluluklar ile tehlikeli olayların “kesişiminde” ortaya çıkar. Zira, topluluklar incinebilirlikleri ile doğal olaylar arasında kalmıştır. Modelde üç temel öge vardır: “Risk (afet), İncinebilirlik ve Tehlike” öğeleri $R = H * T$ olarak formüle edilmiştir (Wisner vd. 2003: 49). Model incinebilir toplulukları afet tehlikesine iten üç nedensel aşamadan oluşmaktadır: *Temel sebepler*, *dinamik baskılar* ve *tehlikeli koşullar*. *Temel sebepler* “ekonomik, demografik ve politik süreçler” aracılığıyla toplumda gücün “uygulanması ve paylaşılmasını” gösterir. *Temel sebepler* modelin afete “en uzak” olan bölümünde yer alır; dünya ölçeğindeki toplumsal ve ekonomik süreçleri ifade eder. Afete uzak olmak ise üç farklı anlama gelmektedir: İlk olarak, dünyada politik ve ekonomik gelişmelerin merkezleri afet bölgelerine genel olarak uzaktır. İkincisi, *temel sebepler* geçmişe dayanabilir. Son olarak ise “kültür, ideoloji, inançlar ve toplumsal ilişkilerin” mevcut afet durumuna etkisi “görünmezdir.” Modelin ikinci aşaması olan *dinamik baskılar* nedensel dizge içinde, “temel sebeplerin etkilerinin tehlikeli koşullara dönüşmesini” sağlar. Örneğin son beş yüzyıla damgasını vuran kapitalist model, 1970’lerle birlikte neo-liberal aşamaya geçmiştir. Bu süreçteki yapısal uyum politikaları toplumun incinebilirliğinin artmasına neden olacak biçimde; sağlık ve eğitim hizmetlerindeki düşüşe neden olmuştur. Benzer biçimde “salgın hastalıklar, hızlı kentleşme, mevcut savaşlar, dış borçlar” da *dinamik baskılara* örnektir. Bu çerçevede madencilik toprak ve su kirliliğine, barajlar ise sellere ve tarım alanlarının yok olmasına neden olup toplumdaki doğal afetlere yönelik incinebilirliği artırmıştır. *Tehlikeli koşullar* ise incinebilir toplulukların tehlikle karşılaştığı özel durumlardır. Tehlikeli bölgelerde ve binalarda yaşamak, devletin yasal düzenlemelerinin eksikliği bu koşullara örnektir (Wisner vd. 2003: 49).

Etki-tepki modeli kullanılarak farklı doğal afetlere yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Singh (2014) Hindistan’da Pencap bölgesinde bulunan üç köyün yakınlarındaki petrol ve gübre fabrikalarından kaynaklı tehditlere karşı toplumdaki incinebilirliği incelemiştir. Geçimi tarımsal üretime dayanan yerel halk, bu tesislerin neden olduğu hava ve su kirliliği nedeniyle ciddi sağlık sorunları ve ekonomik olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Etki-tepki modeli sonuçlarına göre alanda meydana gelen afetin *temel*

sebepleri endüstrinin ve kamunun kötü yönetimi, yerel halkın karar alma süreçlerine dâhil edilmemesi ve geçimin yüksek ölçüde tarımsal üretime dayanması olarak öne çıkmıştır. *Dinamik baskılarda* ise su, sağlık, eğitim, yatırım ve mikro-finans konularındaki eksiklikler dikkat çekmektedir. Nihai olarak toplulukları incinebilirliğe sürükleyen *tehlikeli koşullar* bölümünde, yerel halkın endüstri tesislerine yakın köylerde yaşaması, köylerdeki tehlikeli altyapı, düşük eğitim, gelir ile işsizlik durumu, kötü sağlık koşulları ve afete hazırlıksız yakalanmak biçiminde öne çıkmaktadır.

Ndah ve Odihi'nin (2017) Brunei'deki afet riskini etki-tepki modeli üzerinden inceledikleri çalışmaları, iklim değişikliğinin ve ülkenin Asya-Pasifik bölgesindeki coğrafi konumunun afet riskini artırdığını göstermektedir. Bilgi, farkındalık ve motivasyon konularındaki eksiklikler düşük ölçekli afetlere yönelik hazırlık yapılmasını engellemektedir. Ayrıca kurumlar arası işbirliğinin de yetersiz kalması afet riskini artırmaktadır. Brunei'deki durumun etki-tepki modeline göre incelenmesi sonucunda, *temel sebepler* içinde ulusal ölçekte politik sistemin merkezileşmesi, refah devleti yapısı, doğal gaz, petrol ve göçmen işçilere bağımlı ekonomi hususları öne çıkmaktadır. Yerel ölçekte ise hızlı endüstrileşme, düşük yerel üretim ve "süpermarket kültürü" dikkat çekmektedir. *Dinamik baskılar* arasında afet yönetiminde iletişim, entegrasyon ve bilgi eksikliği ile yetersiz eğitim saptanmıştır. *Tehlikeli koşullar* bölümünde ise fiziksel çevre kapsamında aşırı yağış, afete yatkın coğrafi yapı, tehlikeli yerleşimler ve yapılar, ormansızlaşma ve iklim değişikliği sıralanmaktadır. Yerel ekonomi ölçeğinde düşük gelir oranı ve risk altındaki geçim kaynakları dikkat çekmektedir. Toplumsal ilişkiler kapsamında ise özel gruplar risk altındadır ve yerel kuruluşlar yeterli değildir.

2. Metodoloji

Araştırma sorusunda yer alan sel mağdurlarının görüşlerini aktarma amacı, Yorumlayıcı Sosyal Bilim Yaklaşımının "incelenen insanlar için neyin anlamlı ya da önemli olduğunu ya da bireylerin gündelik yaşamı nasıl deneyimlediğini" (Neuman, 2010: 131) gösterme özelliği ile koşutluk içindedir. Bu yaklaşım çerçevesinde sel afeti ile ilgili araştırmada yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknikte, kısıtlı zamanda aynı sorular tüm görüşülenlere sorularak görüşmeci etkisi ve verilerin değişkenliği azaltılır; verilerin çözümlenmesi kolaylaşır (Kümbetoğlu 2015: 76-77). Bu çalışma kapsamında da görüşülenlere aynı sorular sorulmuş ve görüşmeci etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

Araştırma çerçevesinde görüşmeye yön verecek ve görüşülenlerin tümüne sorulacak soru listesi, literatür özetine göre hazırlanmıştır. Sonra, sel mağdurları ile bağlantı kurulmuştur. Selin üstünden iki yıl geçmesine rağmen sel mağdurlarıyla görüşmek mümkündür. Ancak nitel çalışmanın gerektirdiği güven ilişkisini kurabilmek için görüşmecinin ortak tanıdıklarının aracı olması gerekmektedir. Bu çerçevede 2017 yılının Eylül-Ekim aylarında, kartopu örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılmış sel mağduru altı kadın

dört erkek ile yapılandırılmış açık-uçlu görüşmeler yüz yüze yapılmıştır. Görüşülen listesi Tablo 1’de verilmiştir. Görüşmeler deşifre edildikten sonra, görüşme metinleri yukarıda özetlenen kavramsal çerçeve bağlamında ve öne çıkan temalara göre incelenmiştir. Araştırma bulguları, öne çıkan temalara göre ve görüşülenlerin anlam dünyalarını yansıtan doğrudan alıntılarla aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Görüşülen Listesi

Görüşülen	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek
G1	Erkek	46-60	Evli	Lise	Esnaf
G2	Kadın	46-60	Evli	İlkokul	Ev hanımı
G3	Erkek	46-60	Evli	Ortaokul	İşsiz
G4	Erkek	61 ve üstü	Evli	Yüksekokul	Emekli
G5	Kadın	46-60	Evli	Ortaokul	Ev Hanımı
G6	Kadın	31-45	Evli	Doktora	Akademisyen
G7	Kadın	18-30	Bekâr	Üniversite	İşçi
G8	Kadın	18-30	Bekâr	Yüksekokul	Öğrenci
G9	Erkek	31-45	Evli	Lise	Esnaf
G10	Kadın	31-45	Evli	Ortaokul	Ev hanımı

3. Bulgular

Görüşme bulguları Selin Nedenleri ve Altyapı Durumu, Zarar Durumu ve Tazminat Süreci, Kurumlara Erişim ve Bilgilendirme, Gelir Farklılığı ve Yakınlardan Destek Alma ile Sel Korkusu başlıkları altında sunulmuş ve açıklanmıştır.

Hopa ilçesi, Doğu Karadeniz Bölgesi kıyı şeridinde olması nedeniyle sık sık yağış almaktadır. Yerel halk ani başlayan ve sürekli yağın yağmurlara alışkıdır. Bu nedenle, 24 Ağustos 2015 sabahı başlayan ve öğleden sonra şiddetini artıran yağışın ertesi gün Hopa’da ani bir sele dönüşmesini kimse beklememiştir. Taşan derenin kıyısında yaşayan G8, seli ve yaşadığı dehşet verici deneyimini şöyle anlatmaktadır:

“Bizim evimiz dere kenarındadır; zemin katta oturuyorduk. Evde yedi kişi kalıyorduk. Yağmurun şiddeti artınca korkmaya başladık. Bir kez daha aynı olay olmuştu, dere taşmıştı; ama bu kadar şiddetli olmamıştı. Dere tekrar taşmaya başlayınca bir korku oldu, sigortaları indirdik. Üç-beş dakika içerisinde evimiz doldu. Sadece üzerimizdeki eşyalarımızla, acele bir şekilde çıktık. Dere kenarında araba park edilmişti. Yağmurun şiddetiyle herhalde, o araba dereye düştü ve köprüyü kapattı. Araba bildiğiniz ikiye ayrıldı; böyle katlanmış gibi oldu, köprüyü sıkıştırdı o ara-

da. Tabi yukarıdan gelen ağaçların da etkisiyle derenin bütün suyu bizim evin içine akmaya başladı.”

G2 de selin ani ve yıkıcı etkisini vurgulamaktadır:

“Sel gelince, oğlum muşambayı getirdi, kömür torbalarını getirdi, eve su girmesin diye kapının önüne koydu. Su dolunca da kapıyı kırdı; lavabodan, giderlerden su içeriye dolmaya başladı. Sonra su dolunca camı patlattı, bütün mobilyalar alt üst oldu. Koltuklar pencerenin üstündeydi. Birden oldu her şey; birkaç dakikada ev sular altında kaldı. Neye uğradığımızı şaşırдық.”

3.1. Selin Nedenleri

Sel felaketinde mağdur olanlara göre, yağmurun afete dönüşmesinin nedenleri arasında derenin ıslah edilip daraltılması, yanlış yapılaşma, bitki örtüsünün çaylığa dönüştürülmesi ve aşırı gübrenin toprak yapısını bozması gibi etkenler öne çıkmaktadır. Genel olarak yağmurun afete dönüşmesinin insan kaynaklı olduğu kabul edilmektedir: *“Bu selin temel nedeni, yani bu kadar yıkıcı olmasının temel nedeni nedir biliyor musun? Yine biz insanlarız”* (G3). G5 de selin afete dönüşmesinde insan hatasını ve dereye yapılan müdahaleleri vurgulamaktadır:

“Sel bir afettir, Allah'ın işi yani ama başka sebepleri de var, kimse inkâr etmesin bunu. O gün çok fazla yağmur yağdı ama biz daha önce bu kadar olmasa da benzer yağmurlar gördük. Dere yatağında oturuyoruz, birkaç yıldır da DSİ, dereyi ıslah ediyorum diye bir şeyler yapıyor. Tamam, sen burayı ıslah ediyorsun; ama bunun sonucunu hesap etmiyorsun. Dere delidir akar; önüne ne gelirse alıp süpürür, süpüremediğinde de üstünden geçer. Şimdi sen bu derenin etrafına duvarlar yaptın, daralttın, e ne oldu? Daralttın ama gelen su gene aynı, su azalmadı ki. O zaman ne oldu; dere kendi yatağına sığmayınca aştı gitti duvarları. Heyelanı da kendisiyle getirdi. Bizim eve sudan çok toprakla çamur girmişti ama bunun nedeni de seldir yani.”

G4 ise selin oluşumunda toprak yapısını olumsuz etkileyen yanlış tarım uygulamalarına dikkat çekmektedir:

“Kimyasal gübrenin kullanımı, toprağı gevşetti; toprak özelliğini kaybetti. Doğu Karadeniz'de çaylık olan yerlerde, toprak özelliğini kaybetti. Toprak, su kustu. ‘Su depremi’ gibi bir şey oldu aslında. Burada deprem olmaz ama su depremi oldu, toprak su kustu. Toprakta su fıskırdı, sanki petrol fıskırıyor.”

G6 selin nedenleri arasında öne çıkan plansız ve yanlış yapılaşmayı vurgulamaktadır:

“Ben tam uzman değilim ama selin açıkta görünen sebeplerinden birisi şu: Yanlış planlama. Tamam, sel ne demek? Aslında sel, doğal bir şey... Dere kendi yatağında genişler. Burada doğal olmayan bir şey yok. Biz dere yatağında konutları ve devlet kurumunu inşa ettiğimiz için yanlış oldu. Yani bunun dışında tabii

ki aşırı yağış vardı. Derenin yatağı bu yağış için yeterli değildi. Bunu planlayan kurumlar var mı yok mu bilmiyorum ama burada... yanlış bir şehir planlaması olmuş. Mesela hastaneyi de hemen derenin yanına yapmışlar; oraya hastane yapılır mı? Hastanenin altındaki o yeni alınan en pahalı cihazların tümü su altında kalmış. Bir de o zaman tam olarak açılmamıştı. Hastane faaliyette olsaydı, çok daha fazla can kaybı olurdu diye düşünüyorum."

Selin afete dönüşmesinde kentteki altyapı yetersizliği temel neden olarak görülmektedir. Selden en çok etkilenen alanlardan biri olan Sundura Mahallesi'nin ise kentin diğer bölgelerine göre altyapı yönünden daha yetersiz olduğu görüşü yaygındır. Zira, yakın bir dönemde yerleşime açılan mahalle derenin taşkın alanı üzerindedir. G1, kentin altyapı sorunları varken yatırım önceliğinin rekreasyon alanı oluşturmak yerine altyapı olması gerektiğini vurgulamaktadır:

"Şimdi deniz sahilinde efendim, iki kişi için orada bisiklet sürsün, yürüsün diye yol yapmışsın. Üç kişi gelecek orada gezi yapacak, birileri gelip çekirdek çitleyecek, evcil hayvan pisliğini bırakıp gidecek. Onlara bunu yapıyorsun; oraya yaptığın masraf-la, sen bu altyapıyı yap!"

G3 ise altyapı yetersizliğinin yanı sıra selin şiddetinin engellenemez ölçüde yıkıcı olduğunu düşünmektedir:

"Aslında biz altyapı diyoruz, kanal diyoruz. Tamam, bunlar etkili oldu; ama o gün yağın yağmura da altyapı falan da dayanmazdı. Yani onu da söylemek lazım; felaketti bu. Yangına, depreme, sele bir şey dayanmaz ama nedir? Yani iyi bir dağıtım, iyi bir yönetim olsaydı, en azından selden sonra çok fazla mağduriyet yaşanmazdı."

3.2. Zarar Durumu ve Tazminat Süreci

Selin beklenmedik bir biçimde ve aniden gerçekleşmesi; evlere su ve çamur dolması can kayıplarının yanı sıra ciddi mal kayıplarına da neden olmuştur. Evler, ev eşyaları, çaylık alanlar ve arabalar sel anında zarar görmüştür. Sel sonrasında ise elektrik ve su kesintisinin yanı sıra kısmen de olsa temiz su sıkıntısından kaynaklı olduğu iddia edilen sağlık sorunları baş göstermiştir. Geçim kaynağı ve yaşam alanı kayıplarına örnek olarak G4 evini ve çaylığını aynı anda kaybetmiştir:

"Benim evdeki eşyalarımın hepsi çöp oldu, evin duvarı da yı-kıldı. İkinci kattan kütükler, çamur çıkardık. On kamyon toprak çıkardık evin içinden... Ben yeni çatı yaptırmıştım. Pazar akşamı bitti, pazartesi günü de afet oldu işte. Çatının da yarısı gitti... Evin önündeki iki dönüm çay gitti, yerle bir oldu, hiçbir şey kalmadı."

Dere kenarına, böylelikle selin taşkın alanına kurulmuş olan üniversite kampüsünde de ciddi mal kayıpları yaşanmıştır. Park halindeki arabaların

hemen hepsi kullanılmaz hale gelmiş, içeri dolan sular giriş katındaki odalarda ve sınıflarda ciddi malzeme kayıplarına neden olmuştur. Bu çerçevede, akademik personeli genel olarak ilçe dışından gelen üniversite de selden mağdur olan kamu kurumlarının arasında yer almaktadır. G6, mal kaybının ötesinde can kaybı tehlikesine dikkat çekmektedir: *“Bu sel ders döneminde olsaydı, burada kesinlikle ölüm olayı olurdu. Çünkü bizim çocuklar bu tür şeylerde çok panikliyorlar. Zaten sular –ben yoktum ama- iki metreye kadar amfilerimizi doldurmuş.”*

Sel süresince meydana gelen zararlar kadar, sel sonrası dönemde alt-yapı yetersizliği nedeniyle yaşanan sağlık sorunları hastanede yoğunluğa neden olmuştur:

“Selden birkaç ay sonra benim kızım baya bir hastalandı. Hastanede de onun gibi kaç çocuk vardı. Doktor o zaman bir salgın olduğunu ve bunun nedeni de su demişti. Hazır su vermemize rağmen sudan mikrop kapmış. O dönem belediyenin su deposuna, bu sel sularının girdiğini biliyorum. Büyük ihtimalle ondan olmuştur.” G9

Sel zararının tazmin edilmesi sürecinde, yerel halkın sigorta kapsamı dışında kalan can ve mal kayıpları için yetersiz ve düşük bir tazminat alabildiği görülmektedir. Ayrıca, Hopa’da yaşayan ve çalışan yabancı uyruklu kişiler de yardım alabilmişlerdir. Devletin yanı sıra Türkiye’nin farklı büyükşehir belediyeleri gibi güçlü kuruluşlar da yardım dağıtmıştır ve gönderdikleri araçlar toparlanma sürecine destek olmuştur. Evi zarara uğrayanlara bir sene süreyle 500 TL kira yardımı yapılmıştır. Ancak bu miktar, sel sonrasında 750 TL’den başlayan ve yükselen kiralara için yetersiz kalmıştır. Tazminat oranı yüzde 10 civarındadır, dahası sel mağdurları hiç yardım alamayanların ve hak etmediği halde yardım alanların çokluğundan şikayetçidir. Yardım dağıtımında haksızlıklarının akrabalık, yakınlık ve siyasi görüş farklılıkları gibi nedenlerden kaynaklandığı görüşü yaygındır. G4 devletin verdiği kira yardımının kısa süreli ve yetersiz olup kiralara selden sonra yükselmesinden yakınmaktadır:

“Bir tek 6.000 TL kira yardımı yaptılar; sözde bir senelikmiş. O da ancak sekiz aylık kirayı karşıladı, gerisini biz ödedik. En ucuz evde oturdum, elli senelik. Onun da kirası 750 liraydı. O dönemde 750’den aşağı kira yoktu. Bazıları fırsata çevirdi bunu. Zaten ondan sonra da Hopa’da kiralara düşmedi. Halen de o pahalılık devam ediyor, sel geçtikten sonra da inmedi. Öyle bir oturdu ya, öyle de devam etti. Şu anda 1.000 liradan aşağı temiz ev çok zor bulursun.”

G3 gibi evi zarar gören veya risk altında olanlar, geçici yardımların ötesinde kalıcı bir çözüm beklentisi içindedirler:

“Bu evim şu anda da sel riski altında. Burada kaç tane ev var, onlarla birlikte benim eve de oturulamaz rapor verildi. Verildi ama buna karşılık bize bir yer göstermediler. Yani afet evleri falan diyorlar; ama biz öyle bir şey görmedik.”

Sel mağdurları arasında, alınan yardımların meydana gelen zararları tazmin etmekten uzak kaldığı görüşü yaygındır. G8'in mağduriyeti yardımların yetersizliğini ortaya koymaktadır:

"Hiçbir şeyimiz kalmamıştı. Dedim ya, biz üstümüzdeki eşyalarımızla çıktık. O verilen para eşya yardımıydı. Biz ev sahibi olmadığımız için kira yardımı yapmadılar. Ev sahibi olsaydık kira yardımı vereceklermiş, öyle duydum. Gerçi ev sahibimize de pek fazla bir şey yapıldığını düşünmüyorum; sadece evin içerisindeki çamuru çektiler. Yani ev şu an hâlâ o şekilde duruyor. Çamuru çekildi, biz eşyaları çıkarıp çöpe attık. Ondan sonra da yeni bir hayat kurduk gibi bir şey oldu."

Evlerin yanı sıra sel alanında dükkanlar da ciddi zarar görmüştür. Dükkanı sel altında kalan G9, zarar tazmininin yetersiz ve adaletsiz olduğunu belirtmektedir:

"Benim selde dükkânım gitti. Daha doğrusu tüm birikimim gitti. 120 bin lira civarı sadece faturalı malım vardı giden. Bir de dükkânda maddi hasar oluştu, o da bir 10 bin lira civarıydı. Ne kadar verdiler biliyor musunuz? 12 bin TL, evet yüzde onu bile değil. Ben selden bu yana çalışıyorum, zararım çıkmadı daha. Kaç yıl oldu, hâlâ sele çalışıyorum. Vermeseler daha iyiydi, dalga geçer gibi... Şimdi herkese aynı muameleyi yapsalar bir şey demeyeceğim. Bir sürü gördüğüm adam var benim %1'im zararı olmamış, benle aynı parayı, hatta benden daha çok para almış."

Tazminatın ve yardımların dağıtımının yetersizliğinden sel mağdurlarının aksine G1, devletin halkın zararını tazmin etmesini beklemediğini vurgulamıştır:

"Ama ben, devlet bize yardım eder de zararımızı temin eder diye bir şey de düşünmemiştim. Devletin verdiği ben kâr kabul ettim. Gelen Allah'tan geldi, devlet bunu karşılamak için mecbur değil, niye mecbur olsun ki? Devlet, öyle her zarar görenin zararını verecek olursa, ne güzel."

3.3. Kurumlara Erişim ve Bilgilendirme

Mağdurların, sel sırasında ve selden sonra kurumlara erişim konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır. Önde gelen sorunlar arasında afetle ilgili kurumlara erişim, kurumlar arası koordinasyon eksikliği, sorunlara çözüm bulma sürecinde ciddi yetersizlikler ve organizasyon bozuklukları dikkat çekmektedir. Örneğin G7, afet sırasında kurumlara erişme çabasından sonuç alamamıştır:

"Şimdi afetlerde size yardımcı olacak merci kimdir? AFAD². Bizim onlara ulaşma ihtimalimiz neredeyse yok. Çünkü ben o günü hatırlıyorum; biz jandarmaya ulaşmaya çalıştık, polisi aradık, AFAD'ı aradık, diğer aradıklarımızı saymıyorum bile. Bi-

² Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

ze denilen tek şey şu: Telefonlar suratımıza kapatılıyor, ulaşamıyoruz kimseye. Polisi arıyorsun; bunun sorumlusu ben değilim diyor. Jandarmayı arıyorsun: Bunun sorumlusu ben değilim, Hopa'nın her yerinde afet var, bütün elemanlarımız başka yerlerde, size yardım edebileceğimiz bir şey yok. AFAD'ı arıyorsun... geliyor ama ekipmanı yok. E sen neye geliyorsun o zaman?.. Görüyorsun, orada toprak altında insanlar var; köy insanları onları çıkarmaya çalışıyor. Sen oraya ekipmansız geliyorsun; üç saat geçmiş ölmüştür o, benim yapabileceğim bir şey yok deyip çekip gidebiliyorsun. Afet koordinasyonu sıfır."

Hopa'nın kamu kurumları olarak sele hazırlıksız yakalandığı belirtilmektedir. G4 de sel döneminde kurumlara ulaşamamıştır:

"Biz afetle ilgili kurumlara, ki ben hangisi bilmiyorum, belediye kaymakamlık vs., işte ben buralara ancak telefonla ulaşabilirim. Ulaştığımızda da he derler, gerisi yok. Sel zamanında da farklı değildi, birilerine bir şekilde ulaşıyorsun ama gerisi yok. Falan gün geleceğiz derler ama öyle gider o. Biz o dönem de ulaştık ama bizimle ilgilenen kimse olmadı."

G9, sel döneminde kurumlar arası ciddi koordinasyon eksikliği görüldüğünü vurgulamaktadır:

"Çok kötü bir koordinasyon vardı kurumlar arasında. Herkes bir şey yapıyordu. Kimin ne yaptığı da belli değildi. Bakıyorsunuz bir makine burada çalışıyor, telefon geliyor, orayı bitirmeden başka yere gidiyor. Hangi bölgenin neye ihtiyacı var, tam olarak bilen yok..."

Selden sonra kurumlara erişim konusunda farklı görüşler de vardır. Kurumlara erişilemediğini öne sürenlerin yanı sıra, kurumlara erişildiğini fakat girişiminin sonuçsuz kaldığını vurgulayanlar da bulunmaktadır. G1'in başvuruları sonuçsuz kalmıştır: *"Dilekçe yazdık hiçbir cevap verilmedi; yani ne dönüldü bize ne de gereği yapıldı. Yani maalesef altyapı noksanlığımız var Hopa'da."* Selden sonraki dönemde mağdurlar, ilgili kurumlara erişebilseler bile ihtiyaçlarının karşılanması hususunda ciddi yetersizlikler yaşadıklarını vurgulamaktadır. G3, kurumların geldiğini ama etkin sonuçlar alınmadığını belirtmektedir: *"Sel olduktan sonra, AFAD ekipleri anında geldi... Hemen ikinci günü su çekildi, buraya geldiler ama icraat sıkıntılı. Yoksa gelmelerinde de gitmelerinde de bir sıkıntı yok yani. Geldiler, maliye de geldi, inceledi, hasar tespiti yaptı."* G8 de kurumların sorunları çözmede yetersiz kalmasından şikâyetçidir:

"Biz bu selle ilgili kurumlara gittiğimizde görüşüyorduk. Herkesin aynı derdi vardı sonuçta, o yüzden bizimle düzgün bir şekilde ilgilendiklerini söyleyemem. Belediyede afet merkezi mi, öyle bir şey kurulmuştu. Oraya başvuru için gittik, iki adam oturuyordu. Bizi oradan başka bir yere yönlendirdiler, biraz dolaştırdılar yani. Sonra, başvuru belgesi gibi bir şey doldurduk ve gittik. Ama geri dönüş olmadı. Ondan sonra da zaten onlara ulaş-

mamız çok zor oldu, biz de gitmedik bir daha. Yani istediğimiz zaman bu kurumlara ulaşamadık. Şimdi var mı öyle bir yer, bilmiyorum.”

Afetten önce ve sonra selin niteliği, tehlikeleri, gerekli hazırlıklar, yardımlar ve benzeri konularda Hopa halkına yeterli bilgilendirme yapılmadığı kanısı yaygındır. Örneğin G2, sel konusunda bilgilendirme yapılmamasından yakınmaktadır ve benzer bir yağış sonrasında meydana gelecek selin, yine afete dönüşeceğinden endişe etmektedir:

“Selden sonra bir bilgilendirme yapılmadı. Sel gelirse bunu yapın, şunu yapın denmedi. Tedbir de alındığını sanmıyorum. Şimdi sel olsa, biz yine aynı şeyleri yaşarız bundan eminim. Dedim ya bir yağmur yağdı mı sabaha kadar uyuyamıyoruz.”

G5 de sel öncesi ve sonrasında bilgi ve bilgilendirme eksikliğine işaret etmektedir:

“Afetten önce de sonra da biz bilgilendirme alamadık. Kimse bilgi vermedi, bizim kendi bilgimiz de yetersiz zaten. Heyelandan sonra da bir şey olmadı, yalnızca belediye bazen anons yapıyor çok yağmur yağacak, dikkatli olun diye, o kadar. Başka da bir şey yapmadılar. Bu duvarı yükselteceklerdi, onu da yapmadılar. Yarın yine öyle bir yağmur yağsa biz yine aynı şeyleri yaşayacağız, biliyorum.”

G9, afet konusunda bilgi eksikliğinin giderilmesinde kurumların yanı sıra okullara da görev düştüğünü belirtmektedir:

“Benim afetlerle ilgili bilgim sınırlı. Tabii, selden sonra biraz araştırma falan yaptık, bilinçlendik biraz ama yeterli değil. İlgili yerler bununla ilgili bir eğitim verselerdi iyi olurdu aslında. Mesela benim çocuğum ilkokula gidiyor, onlara öyle bir ders verilse şimdiden iyi olur. Sonuçta afet bölgesinde oturuyoruz ve bunların küçüklükten öğrenilmesi gerekir.”

3.4. Gelir Farklılığı ve Yakınlardan Destek Alma

Afetten toplumun eşit biçimde etkilenmediği görüşü yaygındır. Farklı gelir gruplarının sel anında ve sonrasında toparlanma süreci farklı olmaktadır. Yoksullar toplumun incinebilir kesimlerini oluşturdukları hâlde, selin olumsuz etkilerini daha çok hissetmekte ve yaşamaktadırlar. G10, selin yoksul ile zengini selden önce de sonra da farklı biçimde etkilediğini vurgulamaktadır:

“Sel zenginle fakiri aynı derecede etkiler mi hiç? Zengin o evde oturmaz ki zaten. Benim evim çok kötü bir yerdi; yani tam derenin ağzındaydı. Zengin adam oturur mu hiç orada? Biz mecburduk diye oturuyorduk. Yoksa, kim dört kez su basmış evde oturur? Durumumuz olsa, o korkuyla yaşar mıyız? Hatta zengin adam bu selden kâr etti. Kiralar uçtu, gelen malları dükkanda saklayıp da sonradan uyduruk malları yüksek fiyattan satan oldu. Oradan gelen yardımı depoda saklayıp sonradan satan adam

oldu. Ondan sonra çizme olsun, yağmurluk olsun onları yüksek fiyatlara satanlar oldu.”

Selden olumsuz etkilenen ailelerin durumunu evlerinin konumu ve niteliği belirlemiştir. G4, konut seçiminde gelir durumunun belirleyici olduğunu vurgulamaktadır:

“Her zaman fakirler zavallıdır, sahipleri yoktur, kimse fakirin yanında yer almaz, herkes zenginin yanında bulunmak ister. Tabiat da fakirin yanında değil. O yüzden fakir, her zaman daha çok kırılır... Ben selden önce şimdi oturduğum evde otursaydım, bana bir şey olur muydu? Yani evime toprak su girer miydi? Hayır, beşinci kattayım. E demek ki neymiş, fakirlik başa bela (gülerek). Fakir adam sele de depreme de yangına da daha meyillidir; yani daha çok maruz kalabilir, daha çok mağdur olur... Aha orada benim kardeşlerim, akrabalarım var hâlâ aynı evdeler. Sel olsa, heyelan olsa yine aynı şey olacak. Evleri ile beraber ezilip gidecekler zavallılar. Niye? Çünkü paraları yok.”

Konut seçimi sel öncesinde olduğu kadar sel sonrasında da önemlidir. G5, sel sonrasındaki konut seçiminde yine yoksulluğun etkili olduğunu belirtmektedir:

“Bu bir afetti, dediğim gibi herkesi vurabilir. Ama bu da gerçek ki, fakir adamı daha çok vurdu. Biz şimdi aynı evde oturuyoruz, zor bela evi gene ev yaptık. Durumumuz olsa gidip başka yerde otururuz, yazın gene geliriz toprağımıza ama yok işte.”

G6 ise diğer görüşmecilerden farklı olarak zenginlerin de mağdur olduğunu ortaya koyarak afet sürecinde gelir farklılıklarının etkili olduğuna karşı çıkmaktadır.

“Benim gördüğüm kadarıyla bu selden en çok orta sınıf esnaf zarar gördü; ama yine de farklı sosyo-ekonomik sınıflarda olanların farklı şekilde zarar gördüğünü söylemek mümkün değildir; etnisite de dâhil. Örneğin, benim oturduğum bölge biraz dışarıda olduğu için yoksulların yaşadığı bir yer olarak görünebilir; ama aksine orada yaşayanlar genellikle varlıklı kişiler. Örneğin eski belediye başkanı orada oturuyordu. Ama baktığımda oradakiler de büyük zarar gördü; hatta can kaybı oldu.”

Sel sonrası dönemde mağdurların yakınlarından, komşularından ve akrabalarından aldığı maddi ve manevi destek, zor günleri atlatma ve toparlanma sürecinde çok önemlidir. Destek olacak yakınların varlığı ve niteliği mağdurların, normal hayatlarına dönme sürecini derinden etkilemektedir. G4, maddi durumun yetersizliğini yakınlarının desteği ile kapadığını vurgulamaktadır: *“Ben çok zengin değilim, ben de incindim ama Allah çocuklardan ve akrabalarından razı olsun... Ne yapacaksın tek başına. Allah eş-dost, akrabaların eksikliğini vermesin.”* G8, sel sonrası toparlanma döneminde yakınların desteğinin önemini vurgulamaktadır: *“Bunu atlatırken arkadaşların, akrabaların tabii ki de etkisi çok. Onların yardımıyla atlatıyorsun yani; ama gece tek başına kaldığında felaket gibi bir durum oluyor.”* G9 da Hopa'ya dışarıdan

gelip yerleşenlerin yeterli derecede destek bulmada sıkıntı çekebileceğini düşünmektedir:

“Zaten o dönem biz bunu psikolojikmen atlattıysak bu tür şeylerden ve eş dost yardımıyladır... Öncelikle, buralı olmayıp burada yaşayanlar buralılara göre daha çok etkilenmiştir. Onlardan daha geç de atlatmışlardır. Bizim icabında evini su basan birisi oldu mu, yakınları yardım eder, psikolojik destek çıkar; ama onların öyle bir şansı yok.”

Sel sonrası dönemde yakın ve akrabalar tarafından verilen maddi ve manevi destek, yine de kendi ev düzenlerine ve hayatlarına alışmış insanlar için yeterli olamamıştır. G5 ve G4, verilen desteğe rağmen kendi düzenlerini aradıklarını vurgulamaktadır:

“Eve gidemeyince hep sıkıntıdır. Dışarıda yiyorsun sürekli, gittiğin yere yük oluyorsun yoksa. Paran da olmuyor cebinde, o da evde kalmış çamurun altında. Bir bu akrabanda, bir diğerinde; ne bileyim sığıntı gibi hissediyorsun. Yani Allah var, gittiğimiz her yer bizi çok iyi ağırladı; ama olmuyor işte. Yani sağımızda solumuzda yakınlar var, eve yakın ama onlar da mağdur, onlar da giremiyor eve. Ama yine de herkesten razı olsun, çok yardımcı oldular.” G5

“Ben selden sonra birkaç gün Arhavi’ye kız kardeşime gittim. Ama ne kadar gidebilirsin? Devamlı rahatsız edemezsin ki. Tamam, yüzüne gelme diyemiyorlar; ama -gene demezler belki insan yüzü çarık değil ki, her zaman gidemezsin ki oraya... Bir de, ben boynu bükük geziyordum; o zamana kadar başımı eğmemiştim. E adama sığınıyorsun, akrabası da olsa, kardeşin dahi olsa yani sığıntı, boynu bükük gidiyorsun oraya. Alnı açık gidemezsin ki, boynu bükük gidiyorsun.” G4

3.5. Sel Korkusu

Sel deneyiminin olumsuz etkileri, Hopa halkında ve özellikle sel mağdurlarında aradan iki yıl geçmesine rağmen kendini göstermeye devam etmektedir. Sık sık yağış alan Hopa’da her yağmur yağdığı zaman sel mağdurları korku içinde kalmaktadırlar. Şiddetli yağmur öncesi yapılan anonslarla başlayan korku, yağmurun dinmesine kadar devam etmektedir. G2 kendisinin ve ailesinin her yağmurda duyguyu korkuyu vurgulamaktadır:

“Şimdi yağmur yağdığı zaman korkuyla yaşıyoruz, uyku tutmuyor yani. Yağmur yağdığı zaman geç vakte kadar oturuyoruz. Yani öyle bir etkilemiş ki bizi, korkuyla yaşıyoruz. Bir yağmur yağdı mı yine sel olacak diye çok korkuyoruz. Sonuçta yine aynı yerde yaşıyoruz, yerimizi değiştirmedik.”

G6 da evlerin ve işyerlerinin yanı sıra dere kenarında yer alan üniversite yerleşkesinde de her yağmur yağışında korkunun hissedildiğini vurgulamaktadır:

“En önemlisi birçok hoca psikolojik olarak rahatsız oldu. Yani suyun basabileceği bir odada olmak psikolojilerini bozdu. Yarın bunun hiçbir garantisi yok ve yine basabilir. Artık burada yağmurun yağdığı her zaman, ister istemez aklımızdan böyle şeyler geçiyor, acaba sel olacak mı diye. Bana bir şey olmaz düşüncesi burada geçmiyor artık. Travmatik bir durum bu. Yağmur katildir, diye bir imge oluştu. Ve yağmurun da bir suçu yok aslında; insanların yaptığı bir şey. Biz kendimiz, düşüncesizliklerimizle, tedbirsizliklerimizle yani yağmuru bir bereket imgesinden katil imgesine taşıdık.”

G10, sel korkusunun yetişkinlerin yanı sıra çocuklarda da görüldüğüne dikkat çekmektedir: *“Bir kadın var, geçenlerde konuşuyoruz; diyor yağmur yağdığı zaman çocuk okuldan eve gelemiyor, ben gidip getiriyorum hâlâ. O kadar etkilenmiş ki çocuk hâlâ korkuyor.”* Sel sonrası dönemde toparlanma süreci devam ederken halkın her yağmur yağışında korkmasının asıl nedeni, yeni bir selin afete dönüşmesini önlemek için yeterince önlem alınmadığını düşünmeleridir:

“Biz bir daha hiç olmayacak gibi yaşamaya devam ettik. Yani o olayı değerlendirmek, araştırmak, o olaya karşı önlem geliştirmektense sonuçlarını giderdik; öyle ruj sürdük kenarına, kozmetik makyajını yaptık. Sanki hiçbir şey olmamış; hafızasını bile silmeye çalışıyoruz. Bu tekrarlanmayacak gibi kesin bir algı var... Gerçekten de bir günlük hafızası olan bir toplum olduğumuzu bu örnek çok güzel gösteriyor. Sel oldu bitti, kötü düşünmeyelim, yarına bakalım...” G6

Sonuç

Bu çalışmanın amacı 2015 yılı Ağustos ayında Artvin'in Hopa ilçesinde yaşanan sel felaketinin toplumsal etkilerini mağdurların görüşleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu çerçevede selden mağdur olan on kişi ile gerçekleştirilen yapılandırılmış açık-uçlu ve yüz yüze görüşmeler sonucunda, yerel halkın ve kurumların sele hazırlıksız yakalandığı, kurumlara erişimde ciddi sıkıntılar yaşandığı, sel sonrasında yapılan yardımların yetersiz kaldığı, dağıtımın koordinasyon sağlanmadan yapıldığı, yeni bir sel felaketinin hazırlıksız biçimde ve korkuyla beklendiği kanısı öne çıkmaktadır. Yeni mağduriyetlerin ortaya çıkmaması, sel gibi doğa olaylarının afete dönüşmemesi için gerekli hazırlıkların yapılması, kurumsal koordinasyonun sağlanması ve yerel halkın düzenli, doyurucu biçimde bilgilendirilmesi beklenmektedir.

Aragon-Durand'ın (2007) Meksika'daki çalışmasına benzer bir biçimde, Hopa'da 2015 yılının Ağustos ayında yaşanan selde, hızlı kalkınma ve kentleşme nedeniyle ortaya çıkan önleyici ve kurumlar arası koordinasyonu sağlayan politika eksikliğinin afete neden olduğu görülmektedir. Plansız yapılaşma, derelerin daraltılması, bitki örtüsünün çayığa dönüştürülmesi ve toprağın aşırı gübrelenmesi hem çevresel bozulmada hem de selin afete dönüşmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Mevcut yapısal sorun-

ların çözülmeyeceği algısı, yerel halkta sel afetinin kronikleşeceği düşüncesini doğurmuştur. Yine Singh'in (2014) bahsettiği "tehlikeli koşullar"ın Hopa örneğinde de geçerli olduğu söylenebilir. Hopa'da selin ciddi hasar verdiği yerlerde alt yapı eksikliği olduğu kanısı, görüşülenler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Ayrıca, eğitim ve bilgi eksikliğinin de yıkımı arttırdığı vurgulanmaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin kontrol görevini yeterince yapmaması (Genç, 2007: 394-395) vurgusu, Hopa'da selin afete dönüşmesinde de görülmektedir. Dere kenarındaki yanlış yapılaşma, kurumların ve halkın sele hazırlıksız yakalanması, sel sırasında yaşanan acil durumlara müdahalenin eksikliği, yardım dağıtımındaki aksaklıklar ile adaletsizlikler, kira yardımı ve tazminatlardaki yetersizlikler bu duruma dair belli başlı örneklerdir. Diğer yandan Türkiye'nin hemen her yerinden kurum, kuruluş ve kişiler Hopa'ya malzeme ve araç yardımı göndermiştir. Yardımların dağıtımındaki düzensizliğin ve koordinasyon yetersizliğinin dikkat çeken bir nedeni de farklı siyasi tarafların diğerlerinden ayrı ve bağımsız bir biçimde, kendi yardım dağıtım sürecini yürütmesi olarak görülmektedir.

Etki-tepki modelinin (Wisner vd. 2003: 49) gösterdiği üzere, derenin taşkın alanına kurulmuş olan Sundura Mahallesi sel için tehlikeli bir bölgedir. Zira bu alandaki binalarda, kamunun önleyici düzenlemeleri ile gerekli bilgilendirmeler eksik ve yetersizdir. Bu nedenle, yoksullar selden daha çok etkilenmiştir; toparlanıp normal hayatlarına dönme süreçleri daha uzun sürmüş ve zorlu geçmiştir. Coğrafi konum ve afete maruz kalma riski arasındaki ilişkinin (Ndah ve Odihi 2017) Hopa seli örneği için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira afetin etkilerinin yıkıcı olduğu yerleşimler dere yatağı ve çaylıklara yakın yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca, afet yönetimindeki koordinasyon ve bilgi eksikliği, dinamik baskılara örnek teşkil etmektedir. Nitekim görüşülenlerin bir kısmı, AFAD'ın afet bölgesine görece erken bir zamanda geldiğini belirtse de genel olarak donanım, bilgi ve koordinasyon eksikliği olduğunu dile getirmişlerdir. Fothergill ve Peek'in (2004) vurguladığı sel mağdurları arasında yoksulların daha çok etkilenmesi hususu, Hopa örneğinde de görülmüştür. Bu çerçevede selden en çok etkilenen yoksulların ve göçmenlerin toplandığı Sundura Mahallesi, Özügurlu'nun (2012:152) "eşitsizlik alanları" tanımına uymaktadır. Sel sonrası dönemde kiraların yükselmesi bu mekânsal ayrımı güçlendirmektedir. Diğer yandan, ani ve yıkıcı sel karşısında yoksullar kadar olmasa da zenginler de zarara uğramıştır. Günümüzde iklim değişikliği nedeniyle artarak yaygınlaşan aşırı ve yıkıcı doğa olayları karşısında zengin, yoksul kimsenin tam anlamıyla güvende olamayacağı, belirsizliğin ve korkunun hâkim olduğu bir risk toplumu (Beck 2014) görüntüsü Hopa'da sel öncesi, sırası ve sonrasında dikkat çekmektedir.

Sel sonrasında mağdurların toparlanma ve normal hayata dönme süreçlerinde sosyal sermayenin; yani yakınların, akrabaların ve arkadaşların olumlu etkisi ve desteği (Babcicky ve Seebauer 2017) görüşülenler tarafından önemle belirtilmiştir. Ancak, yakınların desteğinin etkisi sınırlıdır;

mağdurların normal hayata dönme sürecinde, kamu kurumlarının daha yakın, etkin ve planlı olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede, selden sonra kiralara artması hem gerekli düzenlemelerin hem de kentteki dayanışmanın eksikliğini göstermektedir. Sel deneyimi yaşayan yerlerde yeni bir sele hazırlığın daha fazlası olma durumu (Trumbo vd. 2011) Hopa’da görüldüğünü söylemek zordur. Zira, sel mağdurları yeni bir sel için yeterli hazırlığın yapılmadığını, bilgilendirmenin “aşırı yağış geliyor” anonsları ile sınırlı kaldığını ve her yağmurda korkuya kapıldıklarını vurgulamışlardır. Sonuç olarak sele hazırlıksız yakalanmış olan Hopa halkı, kamu kurum ve kuruluşları, sel sonrası toparlanma döneminde koordinasyon eksikliği nedeniyle ciddi zorluklar çekmiştir. Can kayıplarına ve ciddi maddi zarara rağmen yeni bir afete karşı gerekli koordinasyon ve hazırlıklar yetersiz olduğu kanısı dikkat çekicidir. Bu nedenle, yerel halk ve özellikle sel mağdurları her yağmur yağışında yeni bir selin meydana geleceği korkusuyla birlikte yaşamaktadır.

KAYNAKLAR

- ARAGON-DURAND Fernando (2007). “Urbanisation and Flood Vulnerability in the Peri-urban Interface of Mexico City”, *Disasters*, 31(4): 477-494.
- BABCICKY Philipp ve Sebastian Seebauer (2017). “The Two Faces of Social Capital in Private Flood Mitigation Opposing Effects on Risk Perception Self-Efficacy and Coping Capacity”, *Journal of Risk Research*, 20(8): 1017-1037.
- BECK Ulrich (2014). *Risk Toplumuna – Başka Bir Modernliğe Doğru*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- BUNCE Sharon, Helen Partridge ve Kate Davis (2012). “Exploring Information Experience Using Social Media During The 2011 Queensland Floods: A Pilot Study”, *The Australian Library Journal*, 61(1): 34-45. DOI: 10.1080/00049670.2012.10722300.
- DUNLAP Riley (2016). “Sociology’s Engagement with the Environment (Part I)”. *Immersion Distinguished Scholar Workshop: Sociology toplantısında* (11-14.01.2016, Annapolis /ABD) sunuldu. <http://www.sesync.org/sites/default/files/education/sociology-5.pdf> (07.10.2017).
- FOTHERGILL Alice ve Lori A. Peek (2004). “Poverty and Disasters in the United States - A Review of Recent Sociological Findings”, *Natural Hazards*, 32: 89-110.
- GARBUTT Kurtis, Claire Ellul ve Taku Fujiyama (2015). “Mapping Social Vulnerability to Flood Hazard in Norfolk, England”, *Environmental Hazards*, 14(2): 156-186. DOI: 10.1080/17477891.2015.1028018.
- GENÇ Fatma Neval (2007). “Türkiye’de Kentleşme ve Doğal Afet Riskleri İlişkisi”, *Afet Sempozyumu*, TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 349-358, Ankara.

- KÜMBETOĞLU Belkis (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- LI Zhenlong, Cuizhen Wang, Christopher T. Emrich ve Diansheng Guo (2017). "A Novel Approach to Leveraging Social Media for Rapid Flood Mapping: A Case Study of the 2015 South Carolina Floods", *Cartography and Geographic Information Science*, 1-14. DOI: 10.1080/15230406.2016.1271356.
- MUYAMBO Fumiso, Andries J. Jordaan ve Yonas Bahta (2017). "Assessing Social Vulnerability to Drought in South Africa: Policy Implication for Drought Risk Reduction", *Journal of Disaster Risk Studies*, 9(1): a326.
- NDAH Anthony Banyouko ve John Onu Odihi (2017). "A Systematic Study of Disaster Risk in Brunei Darussalam and Options for Vulnerability-Based Disaster Risk Reduction", *International Journal of Disaster Risk Science*, 8(2): 208-223.
- NEUMAN W. Lawrence (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri – Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, İstanbul: Yayınodası.
- ÖZUĞURLU Aynur (2012). "Afetler ve Kentleşmenin Neoliberal Dönüşümü", *Mülkiye*, 36(274): 149-158.
- SINGH Komaljot (2014). "Application of Pressure and Release (PAR) Model for Assessing Vulnerability to Industrial Hazards in District Bathinda (Punjab, India)", *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 3(5): 25-29.
- SØRENSEN Carlo Sass ve Martin Jebens (2015). "How Can Awareness in Civil Society and in Governance Be Raised? Reducing Risks From Coastal Hazards", *Proceedings of the 24th New South Wales Coastal Conference* (10-13.11.2015, Forster /Avustralya) toplantısında sunuldu.
- TAKAO Kenji, Tadahiro Motoyoshi, Teruko Sato, Teruki Fukuzondo, Kami Seo ve Saburo Ikeda (2011). "Factors Determining Residents' Preparedness for Floods in Modern Megalopolises: The Case of The Tokai Flood Disaster in Japan", *Journal of Risk Research*, 7(7-8): 775-787. DOI: 10.1080/1366987031000075996.
- TAPSELL Sue, S. S. McCarthy, Hazel Faulkner ve Meghan Alexander (2010). *Social Vulnerability and Natural Hazards*. CapHaz-Net WP4 Report, Flood Hazard Research Centre – FHRC, Middlesex University, London (http://caphaz-net.org/outcomes-results/CapHaz-Net_WP4_Social-Vulnerability.pdf).
- TROTZ D. Alissa (2010). "Shifting The Ground Beneath Us", *Interventions*, 12(1): 112-124. DOI: 10.1080/13698010903553385.
- TRUMBO Craig, Michelle Lueck, Holly Marlatt ve Lori Peek (2011). "The Effect of Proximity to Hurricanes Katrina and Rita on Subsequent Hurricane Outlook and Optimistic Bias", *Risk Analysis*, 31(12): 1907-1918.
- WHITMARSH Lorraine (2008). "Are Flood Victims More Concerned About Climate Change Than Other People? The Role of Direct Experience in Risk Perception and Behavioral Response", *Journal of Risk Research*,

- 11(3): 351-374. DOI: 10.1080/13669870701552235.
- WISNER Ben, Piers Blaikie, Terry Cannon ve Ian Davis (2003). *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters*, New York: Routledge.
- WU Chin-Cheng, Hao-Tang Jhan, Kuo-Huna Ting, Heng-Chieh Tsai, Meng-Tsung Lee, Tai-Wen Hsu ve Wen-Hong Liu (2016). "Application of Social Vulnerability Indicators to Climate Change for the Southwest Coastal Areas of Taiwan", *Sustainability*, 8(12): 1270.
- ZAHARAN Sammy, Samuel D. Brody, Walter Gillis Peacock, Arnold Vedlitz ve Himanshu Grover (2008). "Social Vulnerability and The Natural and Built Environment: A Model of Flood Casualties in Texas", *Disaster* 32(4): 537-560. DOI: 10.1111/j.1467-7717.2008.01054.x.

AB TURİZM POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE ARTVİN İLİ'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM POTANSİYELİ

H. Kutay AYTUĞ *
Mahshid MIKAEILI**

ÖZ

Sürdürülebilir turizm kavramı 1990'lardan beri kullanılmaktadır. Günümüzde, sürdürülebilir turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından çevrenin korunması, sosyal adaletin sağlanması, ekonomik kalkınmanın artırılması, geleneksel kültürlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasındaki önemi nedeniyle desteklenmektedir. Sürdürülebilir turizm aynı zamanda yerel toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşam standartlarının artırılması hedefine ulaşmada bir araç olarak kabul edilmektedir. Günümüzde sürdürülebilir turizm, turizm endüstrisinin üye ülkeler arasındaki işbirliği ile büyüme ve istihdama katkısını maksimize ederken, AB'nin lider destinasyon olarak kalma hedefini güden turizm politikasında kilit bir role sahiptir. Bir aday ülke olarak Türkiye, kendi turizm politikasını ve sürdürülebilir turizm uygulamalarını AB standart ve politikalarıyla uyumlu olarak dönüştürmek zorundadır. Artvin ili mükemmel peyzajı, zengin bitki ve hayvan çeşitliliği ile sürdürülebilir turizm açısından Türkiye'nin en önemli yerlerinden biridir. Bunun yanı sıra botanik turizmi, kuş gözlemciliği, avcılık turizmi, sportif balıkçılık, doğa/dağ yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü, mağara turizmi, bisiklet turizmi, yayla ve festival turizmi, akarsu turizmi, yaban hayatı (fauna) gözlem ve karavan turizmi gibi turizm tiplerini hayata geçirmede ve/veya geliştirmede büyük bir potansiyele sahiptir. Bu çalışma bölgenin sürdürülebilir turizm potansiyelini AB turizm politikası çerçevesinde analiz edip açıklamak ve onun potansiyelini geliştirmek için bazı öneriler getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir turizm, alternatif turizm, AB turizm politikası, Artvin

ABSTRACT

The concept of sustainable tourism has been used since 1990s. Today, sustainable tourism is supported by both developed and developing

* Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl., ORCID: 0000-0002-6353-7468, kutayaytug@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Islamic Azad University, Department of Architecture, Ajabshir Branch, Iran. ORCID: 0000-0002-8126-3069, mahmikaيلي@gmail.com

countries due to protection of environment, provision of social justice, increasing economic development, preservation of traditional cultures and transferring to the next generations. It is also accepted as an instrument for supplying the needs of the local community and for achieving the aims of improving living standards. Sustainable tourism has a key role for EU tourism policy that aims to maintain Europe's standing as a leading destination while maximising the industry's contribution to growth and employment and promoting cooperation between EU countries. As a candidate country, Turkey must transform its own tourism policy and sustainable tourism application compatible with EU standards and policies. Artvin province is a one of the most important destinations of Turkey due to its perfect landscape, rich plant and animal variety for sustainable tourism. It also has different inefficient alternative tourism forms that are also sustainable tourism types. On the other hand, Artvin has also very big potential to establish and/or to increase different sustainable tourism forms such as botanic tourism, bird watching tourism, hunting tourism, sport fishing, nature / mountain trekking, horse riding, cave tourism, bicycle tourism, plateau and festival tourism, river tourism, wild-life (fauna) observation, caravan tourism. This paper analyses and explains the sustainable tourism potential of the region in the framework of EU tourism policy and makes some suggestions to improve its potential.

Keywords: Sustainable tourism, alternative tourism, EU tourism policy, Artvin

Sanayiden tarıma, çevreden turizme hemen her konuda 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gittikçe önem kazanmaya başlayan sürdürülebilirlik kavramı 21. yüzyılda çok daha önemli bir hale gelmiştir. Özellikle 1990'lardan beri ön planda olmaya başlayan sürdürülebilir turizm, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler tarafından her geçen gün daha çok sahiplenilmektedir.

Ankara Anlaşmasından beri Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik hedefi olan Türkiye, Ekim 2005'de müzakere sürecine girmiş ve bu tarihten sonra çok daha kapsamlı bir şekilde, bir yandan mevzuat uyumunu gerçekleştirirken diğer yandan da politika uyumlaştırmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bugün gelinen noktada AB ile Türkiye arasında yaşanan siyasal sorunlar ve gerilimlere rağmen müzakereler fiilen donma noktasına gelmiş olsa da resmen askıya alınmamıştır. Bu bağlamda gerek Birlik için, gerekse Türkiye için büyük önem arz eden turizm konusunda da Türkiye tarafından ulusal mevzuat ve politikalarda gerekli uyumlaştırmalar yapılmak zorundadır.

Bu çalışmanın amacı, AB turizm politikaları ve AB düzeyinde sürdürülebilir turizm uygulamaları hakkında genel bir bilgi vererek, Artvin ilinin sürdürülebilir turizm potansiyelini incelemektir. Bu amaçla yazın taramasına dayanarak betimleyici bir şekilde kurgulanan çalışma, öncelikle kavramsal çerçeve çizmek için sürdürülebilir turizm kavramı üzerine, daha sonra ise AB'nin turizm politikası ve sürdürülebilir turizm uygulamalarına odak-

lanmıştır. İzleyen bölümde Artvin'in sürdürülebilir turizm potansiyelini ortaya koymak için öncelikle Artvin'in doğal özellikleri kısaca özetlenmiş, daha sonra ise Artvin'deki sürdürülebilir turizm uygulamaları değerlendirilmiştir.

1. Sürdürülebilir Turizm

Tarihsel kökleri oldukça gerilere götürülebilmekle beraber, yirminci yüzyılın son çeyreğinde önem kazanan sürdürülebilirlik kavramı, birçok sektörde olduğu gibi turizm için de oldukça önemli olmaya başlamıştır. Özellikle turizm sektörünün küresel düzeyde geldiği ölçeğin büyüklüğü ve çeşitliliği sonucunda ortaya çıkan çevresel etkiler (Saarinen vd.,2009: 4 ; Zolfani, vd., 2015: 1) dikkate alındığında sürdürülebilir turizm kavramının önem kazanması adeta kaçınılmaz olmuştur. 1980'lerde çevresel konulardaki duyarlılığın artması sonucu, çevreye daha hassas turizm uygulamalarına yönelik talebin artması ile birlikte 1990'larda sürdürülebilirlik kavramı tüm turizm sisteminin ve bu sistemin gelişiminin ekonomik ve politik yapısına yön veren bir fikre, platforma dönüşmüştür (Saarinen vd.,2009: 7).

Günümüzde birçok sosyal bilim alanında olduğu gibi üzerinde tam olarak uzlaşılmış ortak bir tanımı olmayan "sürdürülebilir turizm" kavramı (Saarinen, 2006: 1124; Sharpley, 2000:1) Buckley'e (2012: 528) göre ilk kez 1990'lı yıllarda kullanılmıştır. Swarbrooke ve Horner (2007: 179) sürdürülebilir turizm kavramının "yeşil turizm" kavramı ile karşılıklı olarak birbirlerinin yerine kullanılabilen kavramlar olduğunu belirtip, sürdürülebilir turizmin sosyal adalet, ekonomik canlılık ve fiziksel çevrenin korunması ile ilintili olduğunu vurgulamışlardır.

Dünya Turizm Örgütüne (UNWTO) göre *sürdürülebilir turizm; ziyaretçilerin, endüstrilerin, çevre ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan; mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan bir turizm türüdür* (UNWTO, 2017). Bu bağlamda sürdürülebilir turizm;

- Turizmin geliştirilmesinde önemli bir unsur olan çevresel kaynakların en iyi şekilde kullanılması, doğal mirasın ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yardımcı olunması ile ilgili gerekli ekolojik süreçlerin sürdürülmesi,
- Ev sahibi toplulukların sosyo-kültürel özgünlüğüne saygı duyan, onların inşa edilmiş ve yaşayan kültürel mirasları ile geleneksel değerlerini koruyan ve kültürler arası anlayışa, hoşgörüyeye katkı sunan,
- Dengeli istihdam, topluluk paydaşlarına yönelik gelir kazanma fırsatları, sosyal hizmetler ve yoksulluğun hafifletilmesine katkıda bulunma dâhil olmak üzere, tüm paydaşlara sosyo-ekonomik fayda sağlayarak uygulanabilir, uzun vadeli ekonomik imkânlar sağlayan bir yaklaşımdır (UNEP and UNWTO, 2005: 11).

Herhangi bir turizm ve/veya turizmle ilgili kalkınma hareketini yerel halkla bütünleştirerek doğaya karşın kesin bir taahhütte bulunmayı hedefleyen

sürdürülebilir turizm (TÜSİAD, 2012: 18); gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkelerde, çevrenin korunması, sosyal adaletin sağlanması ve geleneksel kültürün korunup gelecek kuşaklara aktarılması ile iktisadi gelişme, yerel toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam standartlarının kısa ve uzun vadede iyileştirilmesi hedeflerine ulaşılmasında bir araç olarak kullanılabilmesi bakımından desteklenmektedir (Zolfani vd.,2015: 2; Öztürk, 2011: 161).

Günümüzde bir yandan kitle turizminin sürdürülebilirlik boyutunun arttırılması öne çıkarken diğer yandan da sürdürülebilir turizmin tanım ve kapsamıyla büyük oranda uyumlu olan alternatif turizm uygulamaları/modelleri de önem kazanmaya başlamıştır. Genellikle küçük ölçekli, daha az önemli ve büyük ölçüde yerel nüfusu ilgilendiren projeler olarak ifade edilen alternatif turizm (Pearce, 1992: 15) modelleri kapsamında; Artvin özelinde de öne çıkan, macera turizmi, kültürel turizm, sağlık turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, tarımsal turizm, botanik turizmi, kuş gözlemciliği turizmi vb. turizm türleri yer almaktadır.

2. Avrupa Birliği Turizm Politikası ve Sürdürülebilir Turizm

Günümüzde turizm hem AB ülkelerinin ekonomilerinde çok önemli bir yer tutmakta hem de Birlik coğrafyası, küresel turizm pazarının en önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütüne göre, AB Dünya'nın en çok ziyaret edilen alanlarının başında gelmektedir (UNWTO, 2017 b: 5). AB, 478,3 milyon ziyaretçi ile küresel turizm pazarının %40,3'ünü elinde tutarken 2015 yılında 336,5 milyar Avroluk gelir elde etmiştir (UNWTO, 2016: 4-5). Bununla birlikte, AB coğrafyasının Dünya'nın bir numaralı turizm destinasyonu olması ve AB raporlarında turizmin Birlik açısından önemli bir büyüme aracı olarak kabul edilmesine rağmen (European Commission, 2010: 2) turizm konusu Lizbon Antlaşması'na kadar kurucu antlaşmalarda açıkça yer almamıştır. Bunun arkasında yatan ana neden ise ulus devletlerin turizm gibi önemli bir konuda Brüksel'e yetki devrinde bulunma konusundaki isteksizlikleridir (Estol & Font, 2016: 231). Buna karşın bütünleşme süreci içinde AB düzeyinde turizm konusuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan ve/veya onu etkileyen birçok konuda düzenleme yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler aşağıdaki gibi gruplandırılabilir (Aytuğ, 2011: 69-110);

1. Turizme Doğrudan Etki Eden Faaliyet ve Düzenlemeler:

- Turizm Alanında Bilgi Değişimi ve Bilginin Yayılması,
- Mesleki Eğitim ve Öğretimin İyileştirilmesi,
- Bütünleştirilmiş Kalite Yönetimi,
- Turizm İşletmelerinin Güvenliği,
- Turizmde Yeni Teknolojilerin Kullanımı,
- Turist Hakları ve
- Engelli Turist Hakları

2. Avrupa Birliği'nin Turizmi Dolaylı Etkileyen Faaliyet ve Düzenlemeleri:

- Tek Pazar,
- Ekonomik ve Parasal Birlik,
- Vergi Politikası,
- Rekabet Politikası,
- İşletme Politikası,
- Bölgesel Politika,
- Kırsal Kalkınma Politikası,
- Çevre Politikası,
- Göç Politikası,
- Ulaştırma Politikası,
- Sosyal Politika ve İstihdam ve
- Kültür Politikası.

Komisyon, Mart 2006'da turizmin AB ekonomisinde oynadığı önemli rolü dikkate alarak, Birliğin turizm endüstrisinin rekabetçiliğini arttırma amacıyla uyumlu olarak daha fazla ve daha iyi işler yaratmayı hedefleyen yenilenmiş bir turizm politikası oluşturmuştur (Commission of the European Communities, 2007: 2). Lizbon Antlaşması sonrası dönemde ise 2008 finansal krizinin etkileri de dikkate alınarak yeni bir strateji ve eylem planı ile AB düzeyinde daha bütünleşik bir turizm politikası oluşturulmaya başlanmıştır. Bugün gelinen noktada, AB turizm politikası; üye ülkeler arasındaki işbirliğini teşvik edip, küresel turizm pazarındaki iyi uygulamaların ülkeler arasında paylaşımını sağlayarak, turizm endüstrisinin büyüme ve istihdama katkısını maksimize ederek, üye ülkelerin küresel turizm pazarındaki lider konumunu sürdürmeye çalışmaktadır. Brüksel, AB turizm endüstrisinin içinde bulunduğu zorlukları¹ da dikkate alarak 4 temel önceliğe odaklanan bir turizm stratejisi uygulamaktadır. Söz konusu öncelikler;

- Avrupa turizm sektöründeki rekabetçiliği uyarmak/arttırmak,

---

¹ Komisyonun yaptığı değerlendirmelere göre turizm sektörünün karşı karşıya kaldığı zorluklar: 1) Bugünün Avrupa'sında, diğer sektörlerde olduğu gibi, turizm sektöründe özellikle gelişmekte olan ülkelerin her geçen gün artan sayıda turisti kendi ülkelerine çekmelerinden kaynaklı bir rekabet baskısı, 2)Avrupa'daki yeni demografik yapıdan (özellikle 2020 sonrası nüfusun yaklaşık %20'sinin 65 yaş ve üstü olacak olması) kaynaklı olarak turistlerin davranış ve beklentilerinde ortaya çıkan değişikliklere sektörün kendini adapte etmesi, 3) iklim değişikliğinden kaynaklanan ve kaynaklanacak sorunlarla (su kıtlığı, biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskılar, kar örtüsünün azalması sonucu kış turizmde ortaya çıkacak olan düşüşler, suların yükselmesi sonucunda sahil şeritlerindeki turizm alanlarının değişmesi vb.) uyumlu bir turizm politikasının düzenlenmesi, 4) Bilişim teknolojilerindeki değişimin turizm endüstrisi ve tüketiciler arasındaki ilişkilerde yarattığı dönüşüm, 5) KOBİ'lerin ifade edilen bu değişikliklerden kaynaklanan fırsat ve risklere karşı sınırlı mali kaynaklar ve kalifiye işgücü yetersizliğinden dolayı her zaman kendilerini adapte edememeleri, 6) Son olarak Avrupa turizm sektörünün karakteristik yapısından kaynaklanan nedenlerle turist hareketinin Temmuz ve Ağustos aylarında yoğunlaşmasının yarattığı optimal olmayan kaynak, altyapı ve personel kullanımı ile gelir akışındaki düzensizliklerdir (European Commission, 2010:4-6).

- Yüksek kaliteli, sorumlu ve sürdürülebilir turizmin gelişimini desteklemek,
- Avrupa'nın sürdürülebilir ve yüksek kaliteli destinasyon olarak öne çıkan imaj ve profilini güçlendirmek,
- Turizmin gelişimi için AB'nin finansal politikalarının ve araçlarının potansiyelini maksimize etmektir (European Commission, 2017 a).

Tüm bu gelişmeler ve hedefler bağlamında incelendiğinde sürdürülebilir turizm uygulamaları AB turizm politikalarında önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü turizm bir yandan dünyadaki en önemli ve en hızlı büyüyen sektörlerden biri olurken, diğer yandan AB 2020 stratejisinin başarıya ulaşmasında kilit bir öneme sahiptir (Dziuba, 2016: 112).

AB uzun dönemde sürdürülebilirliği sağlamak için ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel sürdürülebilirlik olguları arasında bir denge gözeterek sürdürülebilir turizm eylemlerini hayata geçirmektedir. Bu bağlamda AB turizmi çeşitlendirilmeye ve sınır aşan sürdürülebilir turizm ürünleri hayata geçirilmeye çalışılmakta ve bu projeler için Birlik bütçesinden kaynaklar aktarılmaktadır. Söz konusu projeler bağlamında bisiklet yolları, spor ve sağlık turizmi, doğa turizmi ve kültürel güzergâhlar (cultural routes) gibi Avrupa çapında çevre dostu tematik ürün ve hizmetler desteklenmektedir (European Commission, 2017 b).

Günümüzde, Avrupa çapında 17 bisiklet yolu rotası bulunmakta (EuroVelo, 2017) ve her ne kadar Eurostat tarafından ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutularak veriler toplanıp işlenirse de Avrupa çapında yıllık 44 milyar Avro'yu aşan bir pazar olduğu tahmin edilmektedir (European Parliament, 2012: 17).

Sürdürülebilir turizmin güçlendirilmesi amacıyla öne çıkan bir diğer boyut kültürel turizm faaliyetlerinin desteklenmesidir. Bugün Avrupa'da her on turistten dördünün destinasyon seçiminde müzeler, tiyatrolar, arkeolojik kentler, endüstriyel alanlar, müzik ve gastronomi gibi kültürel ürün ve hizmetler belirleyici olduğundan kültürel turizmin desteklenmesi amacıyla sınır aşan kültürel güzergâhlar oluşturulmaktadır (European Commission, 2017 c).

AB turizm pazarında oldukça küçük yer tutan sağlık turizmi de sürdürülebilir turizm bağlamında AB fonlarından² destek görmektedir. Avrupa Parlamentosu için hazırlanan raporda da vurgulandığı üzere, eldeki veriler yeterince güvenilir ve kesin olmasa da, sağlık turizmi alanında 2014 yılında 28 üyede 56 milyon iç turizm 5,1 milyon uluslararası turizm seyahati gerçekleştirmiştir. Söz konusu seyahatler tüm ziyaretlerin %4,3'ünü oluştururken 47 milyar Avro ile tüm turizm gelirlerinin %4,6'sını sağlamışlardır. AB ekonomisinin yaklaşık %0,3'üne tekabül eden sağlık turizmi, sadece sürdü-

---

² AB tarafından turizmin desteklenmesi amacıyla kullanılacak fonlar hakkında bilgi için bkz.] European Commission (2016). Guide on EU Funding 2014-2020 for Tourism Sector. Directorate-General Internal Market, Industry, Entrepreneurship & SMEs; 2016.

rülebilir turizm uygulamalarının artırılması için değil, aynı zamanda işgücü kalitesinin artırılması ve turizmin mevsimselliğinin azaltılması ile ilaç kullanımı ve koruyucu önlemlerin maliyetlerinin düşürülmesi bağlamındaki olumlu katkılarından dolayı da desteklenmektedir (Mainil vd., 2017: 1,9).

Günlük yaşamın stresinden uzaklaşmak, doğal yaşamı ve manzarayı gözlemlemek amacıyla doğayla doğrudan temas ederek gece konaklamalı bir şekilde milli parklar, ormanlar, göller, kırsal alanlar ve deniz kenarlarında yapılan; yürüyüş kuş gözlemciliği, kanoya binme vb. faaliyetler olarak tanımlanabilen doğa turizmi (Nyaupane vd., 2004: 540-541; Bell vd., 2007: 6) aynı zamanda eko-turizm, kırsal turizm, macera turizmi gibi alternatif turizm modelleri ve/veya segmentasyonları ile oldukça iç içe geçen bir turizm tipidir. Günümüzde, AB ülkelerinde gerek toplumsal yapıda ortaya çıkan sosyal ve demografik değişiklikler, gerekse çevresel kaygılar sonucu daha fazla talep görmeye başlayan bir turizm çeşidi olarak öne çıkmaktadır (Bell vd., 2007: 8-12).

AB, turizmi çeşitlendirmek ve sürdürülebilir turizmi desteklemek amacıyla, Komisyonun ortak finansmanı ile oluşturulan COSME³ programı aracılığıyla sürdürülebilir sınır aşan turizm ürünlerine destek vermektedir. Bunlar, alternatif turizm türleri olarak da ifade edilebilecek çevre dostu turizm uygulamaları, spor turizmi, gastronomi ve şarap turizmi, sağlık turizmi ve doğa turizmi gibi turizm çeşitlerine odaklanan; uluslararası seyahat rehberleri, güzergâhlar ve patikalar gibi tematik turizm ürünleridir. Bu programla verdiği desteklerle⁴ AB, sürdürülebilir turizmde ulus aşırı işbirliğini güçlendirmeyi; yerel otoriteleri, küçük ve mikro işletmelerin daha fazla sürdürülebilir turizm uygulamalarına dâhil olmasını teşvik etmeyi ve AB turizm sektörünün rekabetçiliğini uyarmanı hedeflemektedir (European Commission, 2017 d).

3. Artvin İli'nin Sürdürülebilir Turizm Potansiyeli

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Artvin ve sahip olduğu doğal güzellik hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu bağlamda ilin coğrafi konumu, iklim özellikleri, yaylaları, bitki örtüsü ve hayvan varlığı kısaca ortaya konulacak, daha sonra ise ilin sürdürülebilir turizm potansiyeli açıklanacaktır.

3.1. Artvin İlinin Doğal Özellikleri

Artvin, Doğu Karadeniz'in kıyısında Gürcistan sınırında 7.393 km² yüzölçümü olan, 2016 yılı itibariyle 168.068 nüfuslu görece küçük bir ildir. Km²'ye 23 kişi düşen ilde nüfusun %62,4'ü şehirlerde yaşamaktadır (TÜİK, 2017).

³ 2014-2020 dönemi için yaklaşık 2,3 milyar Avro kaynak tahsisi olan COSME programıyla AB, küçük ve mikro işletmeler başta olmak üzere işletmelerin rekabetçiliğini desteklemektedir (European Commission, 2017 e).

⁴ Söz konusu program verilen desteklerle ilgili daha fazla bilgi ve çeşitli proje örnekleri için bkz. European Commission (2017 e) "COSME" ve European Commission (2017 d) "Sustainable transnational tourism products".

Artvin'in coğrafi yapısı Anadolu'nun diğer bölgelerinden keskin bir çizgi ile ayrılmaktadır. İlin yüzey şekli çok engebeli olup, iklim çeşitliliği fazladır. İl arazisinin yaklaşık %56.8'ini (OGM, 2015, s. 28) ormanlık alanlar kaplamaktadır. Çoruh Nehri 431 km uzunluğu ile ilin en büyük akarsuyudur. Diğer bütün çay ve dereler hemen hemen Çoruh'un kollarını oluştururlar. Ayrıca bölgenin çeşitli yerlerinde çok sayıda doğal göller bulunmaktadır. Bunlardan; Şavşat ve Borçka ilçelerinde bulunanları, doğal güzellik ve turizm açısından en önemlileri sayılmaktadır (TÜİK, 2014: xii). Genel olarak, Karadeniz iklim özellikleri Artvin'de hakimdir. İklim olarak, kışları ılık, yazları sıcak ve fazla yağışlıdır. Bölgenin yüksek arazi yapısı nedeniyle Çoruh Nehrinden gelen nemli hava ile Karadeniz'in etkisi altında olan bu bölge; bulutlu, sık sık yağışlı ve sisli bir durumdadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013: 32-33). Artvin'in kıyı kesimlerinde Karadeniz ikliminin özellikleri egemenken, iç kesimlerde karasal iklim, geçiş kısımlarında ise yarı nemli iklim özellikleri ile zaman zaman Akdeniz iklimine yaklaşan bir iklim çeşitliliği gözlenmektedir (Eminağaoğlu vd., 2015a: 21-25). Bu iklim çeşitliliği, bitki örtüsünün⁵ oldukça zengin bir yapıya sahip olmasında önemli rol oynamaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013: 36).

Sürdürülebilir turizm uygulamaları açısından oldukça önemli olan yaylalar bakımından zengin olan Artvin'in ilçelerine göre yayla dağılımı aşağıdaki gibidir.

- **Yusufeli**, Zeytinlik ve Ortaköy Derelerinin oluşturduğu çizginin güneydoğusundaki bölgede bulunan Meşeli, Kurudere, Düzenli, Kireçli, Yığılı, Kapık, Irmaklar, Bilbilan, Çamlıca, Hanlıköy, Ballı ve Yoncalı yaylaları,
- **Muratlı-Borçka**, Artvin-Ortaköy Deresi ile Gürcistan arasında kalan bölgedeki, Taşkoprü, Meydancık, Mısırlı, Oba yaylaları,
- **Merkez İlçe**, Zeytinlik, Yusufeli ilçesi çizgisinin kuzey ve kuzeybatısında kalan bölgedeki Keşoğlu, Çamlık, Mağara, İnekli, Kocakarılı, Dikme ve Taşkınlık yaylaları (TÜİK, 2014: xii).

Verimli toprak ve hava koşulları nedeni ile Artvin, flora zenginliğine sahip olan bir bölgedir. Artvin'de çay, fındık, meyve ağaçları, yaprak döken kızılgaç, gürgen, ıhlamur, kayın, meşe, kestane gibi ağaçlar, bodur ağaçlar, sarmaşıklar ve orman gülü örtüsü ile 800 m ve daha yüksek kesimlerde ladin ve köknar ağaçları ile iğne yapraklılar bulunmaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013: 36).

Ormanlar Artvin açısından oldukça önem taşıyan bir unsurdur. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü'nün (OGM) 2015 yılı raporuna göre, Artvin'de toplam 403.695 ha (221.532 ha normal kapalı, 182.163 ha boşluklu kapalı) orman bulunmakta (OGM, 2015: 28) ve ormancılık sektörü Artvin için ayrıcalıklı bir konumdadır. Keza il genelindeki 310 köyün

---

⁵ Artvin'in bitki örtüsü hakkında daha detaylı bir özet için bkz. Eminağaoğlu vd. (2015b) Artvin'nin Flora ve Vejetasyon Yapısı. Ö. Eminağaoğlu içinde, Artvin'in Doğal Bitkileri (s. 27-52). İstanbul: Promat.

tamamının orman köyü niteliğinde olması dolayısıyla, ormanlar ilin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir etkiye sahiptir (Eminağaoğlu, 2015c: 60).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı, XII. Bölge Müdürlüğü ve Türkiye Milli Parklar raporlarına göre Artvin'de 3 milli park yer almaktadır. Tablo 1 bu milli parkların arazi genişliğini ve bazı temel özelliklerini sunmaktadır.

Birçok alternatif turizm modeli açısından oldukça büyük bir potansiyele sahip olan söz konusu milli parklar, Artvin'in sürdürülebilir turizm projelerinde kilit bir rol oynayabilme potansiyelini barındırmaktadır. Bu yüzden söz konusu milli parklar aşağıda kısaca değerlendirilecektir.

Hatila Vadisi Milli Parkı: Merkez ilçe sınırları içerisinde bulunmakta ve Hatila Vadisi'ndeki Hatila deresi ve birçok yan dereleri de kapsamaktadır. V tipi ve dar tabanlı olan vadi de litolojik farklılıklardan kaynaklanan eğim kırıkları ortaya çıkmıştır. Bu eğim kırıkları, akarsuda şelalelerin oluşumunu sağlamıştır. Vadinin topoğrafyası sonucu, orta kesimlerde kanyon ve boğaz oluşmuş olup, vadi çok çeşitli bitki türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Sahada yaklaşık 50'si ilaç sanayiinde kullanılan 530 çeşit bitki türü mevcuttur. Bunlardan öne çıkanları, ağaç olarak; ladin, göknar, sarıçam, kayın, gürgen, kızılbaş, meşe, alıç, karaağaç, akçağaç, kavak, kestane, porsuk ve ihlamur, ağaççık olarak; orman gülü, fındık, şimşir, karayemiş ve üzve, çalı olarak; yaban gülü, böğürtlen ve ayı üzümü, otsu bitkiler olarak da; çoban püskülü, çilek, eğrelti otu, kekik, mürver ve ısırgan türleri şekindedir. Vadi hayvan türleri olarak da oldukça zengindir. Memeli hayvanlardan dağ keçisi, sincap, sansar, ayı, domuz, kurt, tilki, tavşan, çakal, ceylan, kuş türlerinden; dağ horozu, keklik, serçe, ağaçkakan, karatavuk, atmaca, bildircin, doğan; balık türlerinden; alabalık, sürüngenlerden; kertenkele, yılan ve kaplumbağa türleri bulunmaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2017 a).

Karagöl-Sahara Milli Parkı: Karagöl Şavşat ilçesinin 25 km. kuzeyinde yer almaktadır. Çok farklı bir topografik özellik gösteren Karagöl ve çevresinde çeşitli vadiler bulunmaktadır. Göl çevresi genellikle ladin ve çamlardan oluşan yoğun ormanlarla kaplı olup nadir bir güzelliğe sahiptir. Bu bölge gerek doğal güzelliği ile gerekse zengin flora ve faunasıyla oldukça yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Bölgede, ağaç olarak; ladin, sarıçam, ahlat, ağaççık olarak; orman gülü, kızılbaş, fındık, çalı olarak; orman çileği, böğürtlen, otsu bitkiler olarak da; eğrelti ve çayır otları bulunmaktadır. Bölgede hayvan varlığı olarak, memelilerden; ayı, kurt, tavşan, domuz, porsuk, tilki, sincap, vaşak, kuşlardan; keklik, doğan, yabani güvercin, karga, saksagan, sığırcık, alakarga, balıklardan; alabalık ve sazan, sürüngenlerden ise yılan, kertenkele ve kaplumbağa öne çıkmaktadır. Parkın, Sahara bölümünün orman örtüsü ladin ve köknarlardan oluşup seyrek bir dokuya sahiptir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2017 b).

Kaçkar Dağları Milli Parkı: Büyük çoğunluğu Rize il sınırlarında bulunmakla birlikte bir bölümü Artvin ve Erzurum'a uzanan bu park, zengin flora ve faunasının yanı sıra aktif bir şekilde devam eden yayla turizmiyle

de öne çıkmaktadır. Bölgedeki bütün vadiler endemik türler içermekte ayrıca Çat Deresi Vadisinde yer alan Zilkale harabeleri turizm açısından önemli bir değere sahiptir. Yörenin sosyal-kültürel ve ekonomik özelliklerini sergileyen yayla yerleşimleri, doğa ile uyum sağlayarak, geleneksel mimari değerlerini de taşımaktadır. Milli Park'taki 40 kırsal yerleşim birimi ve yaylaların var olması, bölgenin rekreasyonunda önemli bir konuma sahiptir. Milli Parkta yer alan Ayder Yaylası Türkiye'nin en eski kaplıcalarına sahip olarak, son yıllarda bölgenin en yoğun turistik merkezi durumuna gelmiştir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2017 c).

Tablo 1. Artvin İlinde Yer Alan Milli Parklar

Milli Park	Yer/ilçe	Ha	Yükseklik	Yıl	Bazı Temel Özellikler
Hatila Vadisi Milli Park	Artvin(Merkez)	17.104	Min. 1150 m Max. 3224 m	1994	Jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar, tabii zengin orman ağacı türleri varlığı ile yaban hayatı zenginliği, dağ ve orman turizmi,
Karagöl-Sahara Milli Park	Artvin (Şavşat)	3766	Min.1150 m Max. 2598 m	1994	Hidrografik yapı ve bitki örtüsü zenginliği, eğitim, orman ekosistemleri, eko turizm, kültürel zenginlik
Kaçkar Dağları Milli Park	Rize, Artvin (Çamlıhemşin, Yusufeli)	52,970	2800 m.	1994	İlginç jeolojik ve jeomorfolojik yapı, tabii bitki ve yaban hayatı zenginliği, dağ, orman ve kış sporları turizmi,

Kaynak: Orman ve Su İşleri Bakanlığı, XII. Bölge Müdürlüğü (2017a,b,c)'den yazarlar tarafından derlenmiştir.

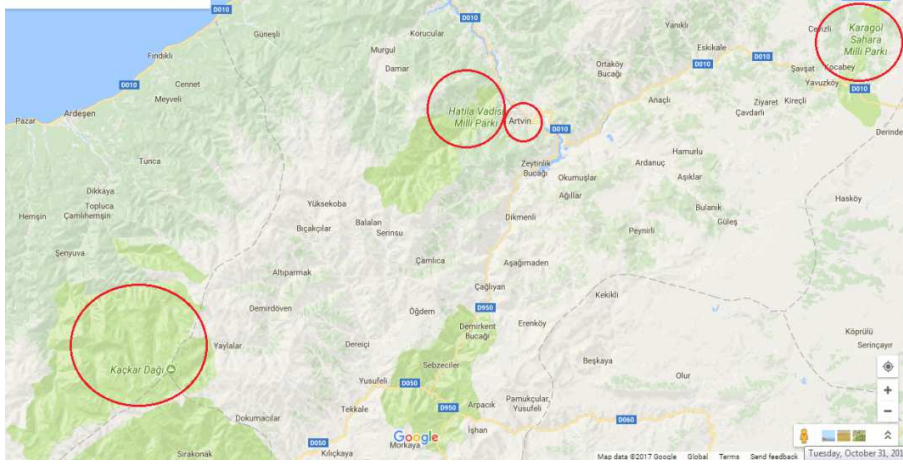
Resim1'de bu üç Milli Park'ın Artvin ilinin arazisi üzerindeki konumları gösterilmektedir. Gerek bu çalışmanın konusu olan sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi için, gerekse doğal yaşamın korunarak gelecek nesillere aktarılması bakımından, Artvin ilinde yer alan milli parklar ve diğer doğal alanların içinde barınan çok sayıda bitki türü ve habitatların mevcut olarak korunması gerekmektedir. Bu çerçevede Artvin, Bern Sözleşmesi⁶ ve CITES

⁶ Bern Sözleşmesi Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi olarak Avrupa Birliği tarafından geliştirilmiş ve 1982 yılında uygulamaya konmuştur. Bern Sözleşmesi Avrupa'nın doğal bitki ve hayvan türleri ve onların doğal yaşam ortamlarının korunma-

Sözleşmesi⁷ olarak bilinen iki önemli uluslararası yaban hayatı ve bitki koruma sözleşmesinin kapsamında yer almaktadır.

Resim 1. Artvin ve etraf ilçelerinde yer Milli Parkların konumu

3.2. Artvin'de Sürdürülebilir Turizm

Bir önceki bölümde ortaya konulduğu üzere, sahip olduğu doğal varlıkları bakımından Artvin sürdürülebilir turizm uygulamaları açısından oldukça büyük bir potansiyele sahiptir. Günümüzde çoğu yeterince iyi planlanıp, destek ve teşvik görmese de birçok turizm faaliyeti Artvin'de gerçekleştirilmektedir. Özellikle sürdürülebilir turizm açısından önemli olan çeşitli alternatif turizm uygulamaları bölgede yeterince gelişmemiş olsa da aktif olarak hizmet vermektedir. Bu turizm faaliyetleri içinde özellikle yayla tu-

rası; üye ülkeler arasında işbirliği ve göç eden türler dâhil olmak üzere tehlike altındaki türleri de gözaltına almaktadır. Türkiye sözleşmeye 1984 yılında üye olmuştur. Bern Sözleşmesinin ilkelerine göre; Artvin'de 6 bitki türü sözleşmenin kapsamında yer almaktadır. Yine de bu sözleşmenin kapsamında koruma altına alınması gereken habitatlardan; Doğu Karadeniz Doğu Kayını-Doğu Ladini Ormanları, Anadolu-Kafkasya Doğu Gürgeni Ormanları, Doğu Karadeniz karışık meşe-gürgen ormanları, Karadeniz Bölgesi Abies nordmanniana ormanları, Picea orientalis ormanları ve Karadeniz-Kafkasya dağlık kızılgaç galeri ormanları bulunmaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013: 37).

⁷ "The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora" hayvan ve bitki türlerinin ticareti konusunda dünyada en yaygın olarak uygulanan sözleşmedir. 1975 yılından beri uygulanan sözleşmeye üye ülkelerin sayısı 140'ı aşmıştır. Türkiye 124. ülke olarak bu sözleşmeye 1994 yılında imza atmıştır. İzin ve sertifika sistemiyle çalışan CITES Sözleşmesi bitki ve hayvan türlerinin uluslararası ticaretini izlemekte ve kontrol etmektedir. Bu bağlamda Türkiye çapında bu tür bitkilerinden 114'ü CITES Sözleşmesine tabidir. Artvin'de bu bitki türlerinden 17'si bulunmaktadır. Bunlar: Galanthus krasnovii, G. rizehensis, G. woronowii, Anacamptis pyramidalis, Cephalanthera damasonium, C. rubra, Dactylorhiza osmanica var. osmanica, D. romana, Orchis coriophora, O. coriophora subsp. fragrans, O. italica, O. punctulata, O. purpurea, Cyclamen coum subsp. caucasicum, C. coum subsp. coum, C. parviflorum var. parviflorum ve C. parviflorum var. Subalpinum'dır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013: 37-38).

rizmi, kırsal turizm, tarımsal turizm, eko turizm, kültürel turizm⁸ gibi, içinde festivaller de barındıran çeşitli turizm türleri öne çıkmaktadır.

Günümüzde Artvin'in değişik ilçelerinde başta yayla turizmi ve kültürel turizm ile doğrudan ilgili olan birçok şenlik ve festival düzenlenmektedir. Bunlar; Karüstü Karakucak Güreşleri, Karagöl Şenliği, Camili Kafkas Arı ve Bal Festivali, Salikvan Yayla Şenliği, Niyort Yayla Şenlikleri, Boğa Güreşi, Karakucak Güreşleri, Kültür Turizm ve Sanat Festivali, Yayla Göçü ve Karakucak Festivali, Yayla Şenliği, Kültür ve Spor Festivali, Pancar Dağı Festivali, Karakucak Güreş Festivali, Melo Kaledibi Kültür Sanat ve Turizm Festivali, Kafkasör Kültür, Turizm ve Sanat Festivali, Hopa Kültür Sanat ve Deniz Festivali, Beşpare Köyü Yayla Şenlikleri, Murgul Boğa festivali, Karakucak Güreşleri Festivali, Aydın Köyü Söğütdüzü Yayla Şenlikleri ve Karakucak Güreşleri, Lori Yaylası Karakucak Güreş Festivali, Efkari Aşıklar Şenliği ve Karakucak Güreş Festivali, Kutlu Köyü Kale ve Yayla Festivali, Acı Su Yayla Şenlikleri, Anze Festivali, Pancarlı Yayla Şenlikleri, Sahara Pancarcı Şenliği, Meydancık Satave Gevrek Festivali, Seperhule Pancarcı Şenliği, Aros Yayla Festivali ve Arhavi Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali'dir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Bu festivallerden Kafkasör Kültür, Turizm ve Sanat Festivali en köklü geçmişe sahip olanıdır. Festivalin kökeninde yatan boğa güreşlerinin⁹ yaklaşık 200 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. (Kafkasör, 2017).

Söz konusu festival ve şenlikler bölgenin tanınırlığına oldukça katkı yapmakla birlikte turizm istenilen boyutta bir gelişme gösterememiştir. Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçelerinin Karadeniz'de sahil şeridi olması nedeniyle bölge, bir yandan kısa sezonluk da olsa deniz kum güneş turizmi imkânlarına, diğer yandan çalışmada da vurgulandığı üzere eşsiz doğası ve peyzaj güzellikleri ile alternatif turizm modellerine ev sahipliği yapma imkânına sahiptir. Bu bağlamda doğru bir planlama ve sıkı bir denetimle Artvin sürdürülebilir turizm uygulamalarında Türkiye'nin marka kenti olabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

1990'lı yıllardan sonra kullanılmaya başlanan sürdürülebilir turizm kavramı gerek gelişmekte olan; gerekse gelişmiş ülkelerde, çevrenin korunması, sosyal adaletin sağlanması ve geleneksel kültürün korunup gelecek kuşaklara aktarılması ile iktisadi gelişme, yerel toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam standartlarının kısa ve uzun vadede iyileştirilmesi hedefleri-

---

⁸ Kültürel turizm, yeni kültürleri tanıma ve geçmişteki kültürleri merak etme duygusuna dayanmaktadır. Her bölge kültürünün eğlenceli yanlarıyla diğer bölgedeki faaliyetleri bir arada tutarak, turizm faaliyetlerinin bütünleşmesini sağlamaktır (Mikaeili & Memlük, 2013: 89).

⁹ Bu güreşler, İspanya'daki boğa güreşlerinden çok daha farklı bir amaçla düzenlenmektedir. Artvin'in kırık bir araziye sahip olması nedeniyle, hayvanların birbirlerini yaralamasını önlemek amacıyla, yaylaya çıkmadan önce hayvanlar mutlaka barıştırılmak zorundadır. Aksi takdirde birbirlerini yaradıkları gibi, ölümcül kazalar bile kaçınılmaz olabilmektedir (Kafkasör, 2017).

ne ulaşılmasında bir araç olarak kullanılabilmesi bakımından desteklenmektedir.

Günümüzde, AB coğrafyası Dünya'nın bir numaralı turizm destinasyonu konumundadır. Turizm endüstrisi gerek AB, gerekse üye ülkeler açısından önemli bir büyüme aracı olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı, AB küresel turizm pazarındaki lider konumunu korumak istemekte ve politikalarını bu hedefle uyumlu bir şekilde tasarlamaktadır. Üye devletlerin turizm gibi önemli bir konuda Brüksel'e yetki devrinde bulunma konusundaki isteksizlikleri nedeniyle turizm konusu Lizbon Antlaşması'na kadar kurucu antlaşmalarda açıkça yer almamıştır. Lizbon Antlaşması sonrası dönemde, Birlik turizm politikasını oluştururken sürdürülebilirlik kavramı daha da kilit bir konumda yer almıştır.

AB'nin sürdürülebilir turizm politikalarına bakıldığında, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel sürdürülebilirlik konuları arasında bir denge kurulduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda doğal yaşam ile doğrudan temasın sağlanmasına önem verilmektedir. AB turizmi çeşitlendirmeye ve sınır aşan sürdürülebilir turizm ürünlerini hayata geçirmeye çalışmakta ve bu projeler için Birlik bütçesinden kaynaklar aktarmaktadır. Sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi için bisiklet yolları, spor ve sağlık turizmi, doğa turizmi ve kültürel güzergâhlar gibi Avrupa çapında çevre dostu tematik ürün ve hizmetler desteklenmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki siyasal ilişkiler dönemsel olarak gelgitler yaşasa da, resmi olarak dondurulmayan müzakereler nedeniyle; Türkiye turizm, çevre ve sürdürülebilirlik konularında AB mevzuat ve politikalarını dikkate almak durumundadır. Bu çerçevede Türkiye'den çok daha ileri seviyede bir çevre mevzuatına ve hassasiyetine sahip olan AB'nin sürdürülebilir turizm konusundaki uygulamaları, deneyimleri ve mevzuatı dikkate alınarak Türkiye'de ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Artvin'de sürdürülebilir turizm desteklenmelidir.

Artvin ili ve çevresi birçok açıdan eşsiz bir turizm destinasyonu olması bakımından oldukça önemli bir sürdürülebilir turizm potansiyeline sahiptir. Sürdürülebilir turizm olarak değerlendirilebilen birçok alternatif turizm uygulaması bugün yeterince gelişmemiş olsa da bölgede mevcuttur. Bununla birlikte halen çok cılız olan ve/veya aktif olarak sunulmayan birçok sürdürülebilir turizm modeli bölgede uygulanabilir.

Artvin ilinin doğal ve coğrafi koşulları, ilde yetişen tarımsal ürünler, mevcut milli parklar ve orman zenginliği bu bölgeyi, doğa turizmi, kırsal turizm, tarımsal turizm, botanik turizm, kuş gözlemciliği gibi alternatif turizm modelleri açısından çekici yapmaktadır. Bu çerçevede Artvin'de, çeşitli sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi yerel halkın gelir ve yaşam kalitesinin artırılması için önemli bir role sahip olabilir. Artvin'in sahip olduğu doğal özellikleri dikkate alındığında sürdürülebilir doğa turizm türlerinin içinde yer alan turizm çeşitleri olan; kuş gözlemciliği, av turizmi, sportif balıkçılık, doğa/dağ yürüyüşü (trekking), atlı doğa yürüyüşü, mağara turizmi, bisiklet turizmi, yayla ve festival turizmi, akarsu turiz-

mi, botanik turizmi, yaban hayatı (fauna) gözlemciliği, foto safari, kamp ve karavan turizmi modelleri daha fazla öne çıkarılabilir.

Artvin sahip olduğu iklim ve bitki çeşitliliği bakımından botanik turizmi açısından da büyük bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda bölgede bir botanik bahçenin bulunmaması önemli eksikliklerden biridir. Uluslararası standartlarda bir botanik bahçenin kurulması ve tanıtımının yapılması bölge açısından önemli fırsatlar doğuracaktır. Artvin'in sahip olduğu zengin florası içinde, gerek yerli turistlerin gerekse yabancı turistlerin ilgisini çekecek bol miktarda bitki çeşidi olduğu göz önüne alındığında bu turistleri hedefleyen parkurlar oluşturulup bunların ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımı yapılabilir. Bu aşamada haziran ve temmuz aylarının vejetasyonun en zengin olduğu dönem olması nedeniyle, turist hareketleri Arhavi ve Hopa'daki plajlara yönlendirilip, doğa üzerindeki turist baskısı azaltılabilir.

Ayrıca bölgede yer alan çeşitli kültürel faaliyetler festivaller, folklor, yayla şenlikleri, sergi gibi sanatsal etkinlikler, yerel yaşam tarzları ve bölgede yer alan yaylaların yerel mimarisi turizm açısından çekici sayılmaktadır. Bu tür faaliyetler ziyaretçilerin, bölgenin tarihini ve bir ulusa ait olan değerlerini görmesine ve tanınmasına yardım etmektedir. Söz konusu değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması da sürdürülebilir turizm açısından büyük önem taşımaktadır. Artvin özelinde kültürel turizmin desteklenmesi;

- Bölgenin ortak mirasını tanıtmaya ve aktarmaya,
- Uluslararası işbirliği,
- Bölgenin kültürel yapısının tanıtımı ve geliştirilmesi,
- Ekonomik faaliyetlerle yeni gelir yaratma,
- Doğal çevreyi duyarlı bir şekilde koruma,
- Yerel ve sürdürülebilir mimarinin tanımlanması ve tekrar kullanılmasının sağlanması bağlamında önemli katkılar da sağlayacaktır.

Son olarak, Artvin'de sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi amacıyla;

- Gerek yerel, gerekse ulusal düzeyde çevre ve sürdürülebilirlik konularında çok daha nitelikli bir eğitim ve toplumsal bilinçlenme sağlanmalıdır.
- Başta kırsal alanda yaşayan orman köylüleri olmak üzere, bölge insanı turizm konusunda bilinçlendirilmeli ve özellikle gençlere en azından orta düzeyde bir yabancı dil becerisi kazandırılmalıdır.
- Bölge'de sürdürülebilirlik olgusu ile uyumlu bir şekilde konaklama olanakları geliştirilmelidir. Özellikle orman köylülerinden gününbirlik turizm, kahvaltılık, öğle ve akşam yemekleri sunma konusunda istekli olanları bu konuda teşvik edilmeli gerek mali gerekse teknik destek (danışmanlık, eğitim vb.) verilerek sürdürülebilir turizm faaliyetlerine başlamalarına yardımcı olunmalıdır.

- İlin tarihi eser, mimari ve festivaller gibi kültürel değerleri değerlendirilerek sürdürülebilir turizminin geliştirilmesi ve pazarlanması amacıyla bütünlük bir turizm stratejisi oluşturulmalıdır.
- Sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin nasıl yapılacağı konusunda üniversite, sivil toplum kuruluşları ve kalkınma ajanslarıyla eşgüdümlü çalışmalar yapılarak bölgeye getirilecek uzmanlar yöre halkına yönelik eğitim ve bilgilendirme programları oluşturabilirler.
- Doğru hedef kitle seçilerek tanıtım ve reklam faaliyetleri düzenlenerek bölgenin turizm potansiyeli geliştirilebilir. Bu bağlamda çok dilli kitapçık ve broşürler, internet portalları gibi uygulamalar devreye sokulabilir.
- Başta AB ülkeleri ve Gürcistan olmak üzere çevre ülkelerle uluslararası işbirliğine gidilerek bölgenin sürdürülebilir turizm potansiyeli artırılabilir.
- Sürdürülebilirliğin sağlanması açısından bölge genelinde bütüncül bir arazi kullanım planı oluşturulmalı ve çevreyi tahrip eden parçalı, küçük ölçekli plan ve kararlardan uzak durulmalıdır.
- Bitkisel tür çeşitliliği açısından küresel ölçekte önemli bir yer olan Artvin'de sanayileşme, baraj, HES ve madencilik dolayısıyla ortaya çıkan çevresel yıkımla ilgili var olan tartışmalar ve itirazlar dikkate alınarak, sadece turizmde değil tüm alanlarda bütünlük bir sürdürülebilir kalkınma planlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aytuğ, H. K. (2011). Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye'de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bell, S., Tyrvaenen, L., Sievanen, T., Pröbstl, U., & Simpson, M. (2007). Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1-38.
- Buckley, R. (2012). Sustainable Tourism: Research and Reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546.
- Commission of the European Communities. (2007). *Communication from the Commission - Agenda for a Sustainable and Competitive European Tourism*. Brussels.
- Dziuba, R. (2016). Sustainable Development of Tourism – EU Ecolabel Standards Illustrated Using the Example of Poland. *Comparative Economic Research*, 19(2), 111-128.
- Eminağaoğlu, Ö. (2015c). Artvin'de Orman Varlığı. Ö. Eminağaoğlu içinde, *Artvin'in Doğal Bitkileri* (s. 53-60). İstanbul: Promat.
- Eminağaoğlu, Ö., Akyıldırım Beğen, H., & Aksu, G. (2015a). Artvin'ine Genel Tanıtımı. Ö. Eminağaoğlu içinde, *Artvin'in Doğal Bitkileri* (s. 1-26). İstanbul: Promat.

- Eminağaoğlu, Ö., Akyıldırım Beğen, H., & Aksu, G. (2015b). Artvin'nin Flora ve Vejetasyon Yapısı. Ö. Eminağaoğlu içinde, *Artvin'in Doğal Bitkileri* (s. 27-52). İstanbul: Promat.
- Estol, J., & Font, X. (2016). European Tourism Policy: Its evolution and structure. *Tourism Management*, 230-241.
- European Commission. (2010). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions; Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2016). *Guide on EU Funding 2014-2020 for Tourism Sector. Directorate-General Internal Market, Industry, Entrepreneurship & SMEs*. Belgium: European Union.
- European Commission. (2017 a). *Overview of EU Tourism Policy*. Retrieved 14.07.2017, https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en
- European Commission. (2017 b). *Sustainable Tourism*. 01.11.2017 tarihinde https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable_en adresinden alındı
- European Commission. (2017 c). *Cultural Tourism*. 06.11.2017 tarihinde https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/cultural_en#cultural_routes adresinden alındı
- European Commission. (2017 d). *Sustainable transnational tourism products*. 07.11.2017, https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/transnational-products_en adresinden alındı
- European Commission. (2017 e). *COSME*. 07.11.2017 tarihinde <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme> adresinden alındı
- European Parliament. (2012). *Directorate General for Internal Policies Policy Department B: Structural and Cohesion Policies Transport and Tourism the European Cycle Route Network Eurovelo*. Brussels: Publications Office of the European Union .
- EuroVelo. (2017). *EuroVelo Routes*. 30.10.2017 tarihinde <http://www.eurovelo.com/en/eurovelos> adresinden alındı
- Kafkasör. (2017). 27.10.2017 tarihinde 37. Kafkasör Kültür Turizm Sanat Festivali: <http://www.kafkasor.org/anasayfa#/hakkinda> adresinden alındı
- Mainil, T., Eijgelaar, E., Klijs, J., Nawijn, J., & Peeters, P. (2017). *Research for TRAN Committee – Health tourism in the EU: a general investigation, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies*. Brussels: European Union.
- Mikaeili, M., & Memlük, Y. (2013). Kırsal Turizm ve Kültürel Turizmin Bütünleşmesi ve Kırsal Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 87-91.

- Nyaupane, G. P., Morais, D. B., & Graefe, A. R. (2004). Nature Tourism Constraints: A Cross-Activity Comparison. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 540-555.
- OGM. (2015). *Türkiye Orman Varlığı*. OGM.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2013). *Artvin İlinde Doğa ve Turizmi Master Planı 2013-2023*. Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12. Bölge Müdürlüğü Artvin Şube Müdürlüğü.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2017 a). *Hatilla Vadisi Milli Parkı*. 10.11.2017 tarihinde <http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/hatilavadisimilliparki.aspx?sflang=tr> adresinden alındı
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2017 b). *Şavşat Karagöl-Sahara Milli Parkı*, 10.11.2017. <http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/karagolsaharamilliparki.aspx?sflang=tr> adresinden alınmıştır
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2017 c). 11.11.2017 tarihinde Kaçkar Dağları Milli Parkı: <http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/kackardaglarimilliparki.aspx?sflang=tr> adresinden alındı
- Öztürk, H. E. (2011). Institution - Based Approach in Sustainable Tourism: Emerging Importance of Environmental Associations in Turkey . N. Kozak içinde, *Sustainability of Tourism : Cultural and Environmental Perspectives* (s. 155-181). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Pearce, D. g. (1992). Alternative Tourism: Concepts, Classifications and Questions. V. L. Smith, & W. R. Eadington içinde, *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism* (s. 15-31). University of Pennsylvania Press.
- Saarinen, J. (2006). Traditions of Sustainability in Tourism Studies. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1121-1140.
- Saarinen, J., Becker, F., Manwa, H., & Wilson, D. (2009). Introduction: Call for Sustainability. J. Saarinen, F. Becker, H. Manwa, & D. Wilson içinde, *Sustainable Tourism in Southern Africa Local Communities and Natural Resources in Transition* (s. 3-19). Bristol: Channel View Publications.
- Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.
- Swarbrooke, J., & Horner, S. (2007). *Consumer Behaviour in Tourism*. Oxford: Elsevier.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). *Artvin*. 25.10.2017 tarihinde Tanıtma Genel Müdürlüğü: <http://www.tanitma.gov.tr/TR,120661/2015-yili-yerel-etkinlik-takvimi.html> adresinden alındı
- TÜİK. (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Artvin 2013*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK. (2017). *Temel İstatistikler*. 10.10.2017 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı
- TÜSİAD. (2012). *Sürdürülebilir Turizm*. 2012: Sis Matbaacılık.
- UNEP and UNWTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers*. Paris: UNEP and UNWTO.

UNWTO. (2016). *Tourism Highlights*. UNWTO.

UNWTO. (2017 b). *UNWTO World Tourism Barometer*. UNWTO.

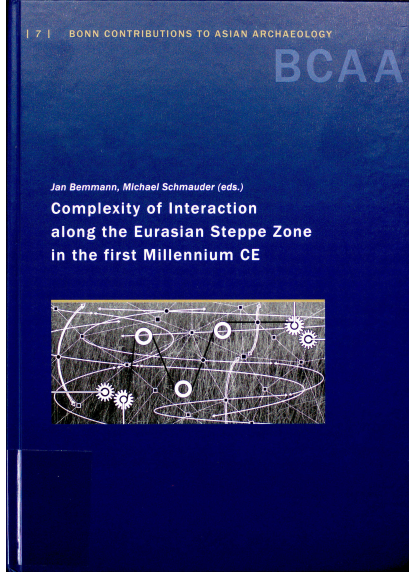
UNWTO. (2017). *Definition*. 25.10.2017 tarihinde Sustainable Development of Tourism: <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5> adresinden alındı

Zolfani, S. H., Sedaghat, M., Maknoon, R., & Edmundas Zavadskas, K. (2015). Sustainable Tourism: a Comprehensive Literature Review on Frameworks and Applications. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30 (1), 1-30.

Jan Bemann/Michael Schmauder, **Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the first Millennium CE.** Bonn Contributions to Asian Archaeology, Volume 7 (Bonn 2015). ISBN 978-3-936490-14-7, 708 sayfa, 176 figür, 12 tablo (renkli basım)

Mutlu KAHRAMAN*

Bonn Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün, 2002 yılında ilk sayısını yayınladığı *Bonn Contributions To Asian Archaeology* adlı serinin son ayağı olan 7. sayısı, Prof. Dr. Jan Bemann ve Prof. Dr. Michael Schmauder editörlüğünde 2015 yılında basıldı. Eser temel olarak 2012 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde organize edilmiş olan *The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium AD. Empires, Cities, Nomads and Farmers* başlıklı uluslararası konferansa ait bildirileri içermektedir. Kitap, Avrasya bozkır tarihi ve arkeolojisi çalışmalarında önemli başarılar imza atmış otoritelerin yazdığı 21 İngilizce makale içermektedir. 4 ana bölümden oluşan

eserin birinci bölümü *Nomadic Empires-Modes of Analysis* adını taşımaktadır.

I. Nikolai N. Kradin'in kaleme aldığı "Nomadic Empires in Inner Asia" başlıklı eserin ilk bölümünde müellif ekonomik, kültürel, yaşam şekli ve sosyal-politik organizasyon bakımından, bozkırın yerleşik şehir hayatından ne denli farklı olduğunu gözler önüne sererek fikrini ünlü misyoner gezgin Rubrucklu William'ın Tatarları ziyaretinden sonra söylediği şu sözlerle desteklemektedir: "I really felt as if I was entering some other world". Kradin çalışmasının sonraki paragraflarında, önce Lattimore'un (Lattimore 1940) ileri sürdüğü, sonrasında Khazanov (Khazanov 1984) ve Barfield'in (Barfield 1989) desteklediği "dışa bağımlılık (dependency)" teorisine yer vermektedir. Buna göre, hem devlet organizasyonu kurma hem de ekonomik gereksinimlerini karşılama bakımından göçebeler, yerleşik toplumlara, bilhassa Çin'e bağımlı durumdadır. İkinci bölümde, beslenmeden barınmaya değin geniş bir yelpazede bozkır iklimi ve buna bağlı olarak gelişen hayvancılık ekonomisinin detayları ele alınmaktadır. Makalenin üçüncü ana başlığı altında ise göçebelerin politik ve devlet yapıları irdelenerek, önceleri Barfi-

* Doktora Öğrencisi, University of Szeged, Medieval Studies, mutlukahraman35@hotmail.com.

eld'in öne sürdüğü, Çin hanedanlıkları ile göçebe imparatorlukların eşzamanlılık (synchrony) içinde olduğu görüşü savunulmaktadır. Son olarak da göçebe devletlerin politik organizasyonunda kağanların rolüne değinildikten sonra, taht mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıkların nedenleri analiz edilmiştir.

II. Nicola Di Cosmo, "China-Steppe Relations in Historical Perspective" adlı makalesinde ilk olarak üç ana problemi ele almaktadır. Bunlar sırasıyla: Çin Seddinin iki ucundaki farklı yaşam tarzları ve buna mukabil gelişen politik yapıların değerlendirildiği Dichotomies; Çin ile hayli yakın bir ilişkiye sahip olduğu düşünülen, belli periyodlar ve hanedan yahut kağan etrafında şekillenen bozkır devletlerinin siyasi yapılarının incelendiği Cyclicity; ve nihayet bir başka problem olarak adlandırılabilir İskitlerden Moğollara değin bozkır devlet geleneği mukayesenin yapıldığı bölüm Analogy'dir. Di Cosmo, her bozkır toplumunun diğerlerinden ayıracak farklı karakterlere sahip olduğunu ve bu yüzden bir sonraki bozkır devlete devredilen bir devlet geleneğinin mevcut olmadığı kanaatini taşımaktadır. Çalışmasının devamında, bir önceki makalede Kradin'in değindiği konulara farklı açılardan yaklaşmış ve onun yanı sıra Lattimore, Khazanov, Barfield'in savunduğu Çin'e bağımlılık, döngüsellik gibi meseleleri kıyasıya eleştirerek, iddia edilen aksine bozkır devletlerinin Çin'e bağlı olarak değil, göçebe boyların birbirleriyle mücadele etmesinden güçlenip doğduğunu ileri sürmüştür.

III. Üçüncü makale J. Daniel Rogers'ın "Empire Dynamics and Inner Asia" ismini taşıyan çalışmasıdır. Müellif, tarihte Orta Asya konar-göçer toplumlarının sosyo-ekonomik yapısını inceleyerek, çekirdek ailenin geçim kaynakları ve mallarının (temel olarak hayvanlar) niteliği üzerinde durmuştur. Ardından, bu coğrafyada kurulmuş olan devletlerin (Xiongnu'dan, 17.-18. yy. Çungarlara kadar) siyasi yapıları ele alınmıştır. Ona göre, etrafı duvarlarla çevrili şehirler ve garnizonlar inşa etmeleri bakımından, Uygur ve Kitan-Liao (Mançurya) devletleri diğer konar-göçer devletlerden farklılıklar göstermektedir.

IV. Claudio Cioff-Revilla, William Honeychurch ve J. Daniel Rogers'ın ele aldığı "Mason Hierarchies: A Long-Range Agent Model of Power, Conflict, and Environment in Inner Asia" adlı araştırma, MASON isimli bir bilgisayar programından yararlanılarak hazırlanmış bir çalışmadır. İçinde çeşitli grafikler ve şemalar barındıran çalışma, İç Asya'daki politik güçlerin doğuşu ve çöküşü hakkında detaylar içermektedir. Alışılmışın dışında, bilgisayar, istatistik ve matematik gibi farklı disiplinlerin bir arada kullanıldığı bu çalışmada, bozkır politik güçlerinin fetih, isyan ve dağılma durumları tarihsel süreç baz alınarak grafiklerle gösterilmiştir.

V. Eserin birinci bölümü, Pavel E. Tarasov ile Mayke Wagner'in "Environmental Aspects of Chinese Antiquity: Problems of Interpretation and Chronological Correlation" isimli makaleyle sona ermektedir. 2000 yılında Çin'in Qinghai bölgesindeki Lajia adındaki antik bir köyde, Qijia Kültürü'ne ait olduğu düşünülen alanda yapılmış olan bir arkeolojik kazıyı temel almaktadır. Kazı alanında döneme ait ev kalıntıları ve insan iskeletleri bu-

lunmuştur. Ortaya çıkartılan iskeletlerin duruş pozisyonundan, insanların ani bir çamur seli baskını ile evlerinden kaçma şansı bulamadan öldüklerine dair detaylı tespitlerde bulunulmuştur. Bu trajik arkeolojik bulgu daha detaylı bir araştırmaya kapı açmış ve arkeologlar bölgenin coğrafi yapısını geniş açıdan incelemişlerdir. Sonuç olarak, kazı sitesinde bulunan eserlerin Bronz Çağı'nın başlangıcına ait olduğu ve bölge insanının o döneme göre gelişmiş bir sanat seviyesine ulaştığı gözler önüne serilmektedir. Çalışmada, Çin'in antik tarihinin bu kadar geriye uzanmasının, yaşama daha elverişli doğa şartlarıyla bağlantılı olduğu vurgusu yapılmaktadır.¹

Eserin ikinci ana başlığı *Xiongnu, The Han Empire, and The Oriental Kone* olup, bu başlık altında temel olarak bozkır ve Çin arasındaki etkileşimler ele alınmıştır.

VI. İkinci bölümün ilk makalesi Bryan K. Miller'in "The Southern Xiongnu in Northern China: Navigating and Negotiating the Middle Ground" adlı çalışmasıdır. Müellife göre tarihte pek çok defa Hu'ların² hüküm sürdüğü, bugün ise Çin'in kuzey kısmında bulunan İç Moğolistan coğrafyası, bozkır ile yerleşik Çin arasında bir kültürel etkileşim bölgesidir. Henüz Xiongnu'lardan önceki periyotta birtakım Hu kabileleri (Loufan, Boyang, Lin) Sarı nehrin yukarısında Zhao ve Qin hanedanlıkları ile ilk etkileşimlere başlamışlardır. Bu durum Ordos bölgesine hakim olan Güney Xiongnu'lar devrinde, Han imparatorluğu ile olan etkileşimler bakımından daha da artmıştır. Daodunzi kurganında bulunan bozkır tipi kemere işlenmiş Çin tipi boncuklar, deniz kabukları ve hatta bronz Çin paraları bu duruma örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Çinlilerin de Xiongnu kültüründen fazlasıyla etkilendiği dile getiren Miller, bu savını Ordos bölgesindeki Han hanedanlığına ait mezar kalıntılarında bulunan mühürlerde dikkat çeken Çinli olmayan soyadları, bozkır kültürüne ait savaş aletleri, kemerler ve nihayet Xiongnu'lara ait hayvan üsluplu bronz eserlerle desteklemektedir. Sonuç olarak, İç Moğolistan bölgesindeki Beidi, Shuofang, Xihe, Wuyuan, Yunzhong ve Dingxiang gibi bölgelere ait arkeolojik kalıntılarının değerlendirildiği çalışmada, Ordos platosunda Güney Hunları ile Çinlilerin kültürel alışverişinin yoğun olduğu (M.S. 1-3. yy.), buna bağlı olarak da yeni bir Han-Xiongnu *melez* kültürünün ortaya çıktığı kanısına varılmıştır.

VII. Ursula B. Brosse, "A Study on the Complexity and Dynamics of Interaction and Exchange in Late Iron Age Eurasia" isimli çalışmada, İpek Yolu vasıtası ile oluşan Doğu-Batı arasındaki kültürel ve ticari alışverişlerin etkileri, arkeolojik kalıntılarla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Han hanedanlığı döneminde meşhur Çinli diplomat ve seyyah Zhang Qian'ın ilk defa Çin sınırları dışına çıkarak (M.Ö. 2. yy) yıllar süren serüveni ardından başkent Xian'da, imparatorun huzuruna çıkmış ve Orta Asya hakkında detaylı

¹ Qijia Kültürü karbon testlerine dayandırılarak M.Ö. 2300-1800 yılları arasında kapsamaktadır (Dani vd. 1996: 308-311).

² Çinliler 'Hu' ifadesini, kuzey komşuları olan ve bozkır kültürüne sahip toplulukların genel adlandırması olarak kullanılmasının yanında Xiongnu ve Kök-Türkler için de kullanılmıştır (Stark 2016: 2128).

malumatlar vermişti. İşte bu raporlar İpek Yolu'nun temelini hazırlamıştı. Asırlar boyunca İpek Yolu ticareti sayesinde Çin'den Roma'ya doğu ve batı arasında sürekli bir alışveriş ağı kurulmuştur. Brosseder Xiongnu'ların İpek Yolu'ndaki rolüne değinerek, genel kanının aksine, Xiongnu'ların ticarete Çin ve Batı arasında sadece aracılık görevi yapmadığını, bilhassa altın ve çeşitli madenleri üretip işleyerek başka ülkelere sattıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, arkeolojik kalıntıların çeşitli bölgelerdeki dağılımına bakılıp, İpek Yolu ticareti aracılığıyla çeşitli ticaret ürünlerinin kimler tarafından nerelere aktarıldığı üç grup halinde irdelenmiştir. İlk olarak Xiongnu'lara ait dört delikli kılıç kını, bileşik yaylar, oklar, çeşitli kılıçlar, at dizginleri ve kayış tokaları ele alınmış ve bunlara Çin'den Kırım'a uzanan geniş Avrasya bozkırlarının çeşitli mezarlarında rastlanmıştır. Öte yandan Xiongnu'lara ait ürünlerin büyük kısmının savaş aletleri ve at koşum takımlarından oluşması araştırmacının dikkat çektiği önemli noktalardan biridir. Daha sonra, Han hanedanlığı döneminde Çin'de üretilip dış dünyaya giden ürünler başta ipek olmak üzere aynalar ve Çin verniği³ ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Çin'den Xiongnu'lara giden ürünlere ayrı parantez açan müellif, bunların bir bölümünün sınır ticareti dışında, haraçlar ya da *heqin* diye adlandırılan evlilik anlaşmaları sonucunda gelinin çeyizi olarak Xiongnu'lara ulaştığını vurgulamaktadır. Son bölümde ise son derece dikkat çeken, Roma yapımı olduğu düşünülen ve Çin ile Xiongnu mezarlarında bulunan cam boncuk ve cam ürünlerinin olduğu Batı ürünleri listelenmiştir.

VIII. İkinci bölümün son makalesi Marek Jan Olybrycht'e ait "Arsacid Iran and the Nomads of Central-Asia – Ways of Cultural Transfer" adlı çalışmada, M.Ö. 3. yy'da I. Arsakes yönetimindeki bazı göçebe grupların Hazar'ın Güneyi ile Horasan bölgesini kontrol altına alması incelenmektedir. Bu 'fetihlerin' önemi tarihte ilk defa göçebelerin İran üzerinde hakimiyet kurduğu dönem olmasıdır. İran üzerindeki bu Arsak hakimiyetini, yüzyıllar sonra İslam döneminde bölgeye egemen olmuş Selçuklulara benzeten araştırmacı, bölgenin sanat anlayışında göçebeler sonrası büyük değişime dikkat çekmektedir. Arsaklılar, Orta Asya göçebelerinin atlı kültürünü takip ederek bu kültürü İran'a taşımışlardır. Tang-e Servak'ta bulunan bir rölyefte uzun mızraklar taşıyan atlı savaşçılar bu kültürün yansıması olarak metinde örnek olarak gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, Taht-ı Sangin, Orlat, Uzboi ve Tilla Tepe gibi çeşitli bölgelerdeki farklı arkeolojik eserleri detaylarıyla inceleyen Olybrycht, burada tam bir kültürel etkileşim olduğunu dile getirmekle beraber, eserlerde Çin, Hint, İran ve Orta Asya göçebe sanatının harmanına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Orlat kemer plakalarının Kangjular savaşçılarına ait olduğunu öne sürmektedir.⁴ Nihayet sonuç bölümünde, Arsak-Part devletinin, göçebelerle politik, kültürel ve ekonomik

³ Vernikli ahşap ürünlere Xiongnu'lara ait Noyon Uul, Pazırık gibi kurganlarda rastlanılmış olup makale içinde vernikli eserlerin resimleri mevcuttur (s. 249-259).

⁴ Ne var ki, konu hakkında daha ayrıntılı bir çalışmaya sahip Markus Mode ise, tasvir edilen savaşçıları Akhunlar dönemine işaretlemektedir (2013).

açıdan yakın ilişkilerde bulunmasının yeni bir sanatın ortaya çıkmasına vesile olduğuna yer verilmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü *Inner and Central Asia From the Türks to the Mongols* adını taşımaktadır. Bu bölümde özellikle Kök-Türkler hakkındaki çalışmalar, ortaya koyulan farklı bakış açıları ve yeni fikirler açısından önem arz etmektedir.

IX. Bu bölümün ilk çalışması, Sergey A. Vasyutin'in "The Model of the Political Transformation of the Da Liao as an Alternative to the Evolution of the Structures of Authority in the Early Medieval Pastoral Empires of Mongolia" adını taşır. Araştırmacı Liao Hanedanlığı (Kitanlar M.S.907-1125) dönemine kadar göçebe imparatorlukların geçirdiği gelişimlere vurgu yapmaktadır. İlk olarak, Kök-Türk tarihine kısaca değinerek, onların şehircilik ve yerleşik hayattan uzak tamamen bir *nomad* imparatorluğu olduğunu dile getirmektedir. Devamında yeni bir başlık altında, Uygurların yeni bir devlet oluşturup, inançlarıyla beraber yerleşik hayata yaklaştıklarına ve Moğolistan coğrafyasında birçok şehir kurduklarına dikkat çeken müellif; nihayet Liao Hanedanlığının Çin bürokrasisi ve devlet anlayışından etkilenecek melez bir devlet yapısı oluşturduğunu belirtmektedir. Göçebe ve yerleşik toplulukları uyum içinde idare eden Kitanlar, Vastuyin'e göre, devlet içindeki Çinli nüfusun varlığı ve Çinli bürokratların yönetimde söz sahibi olması sebebiyle de, 5-11. yüzyıllar arası kurulmuş olan devletler arasında en kompleks yapıya sahip konar-göçer devleti durumundadır.

X. Michael R. Drompp, "Strategies of Cohesion and Control in the Türk and Uyghur Empires" isimli çalışma, yaklaşık 3 asır boyunca Orta Asya'nın büyük bölümüne egemen olan Kök-Türkleri ve Uygurları mercek altına almaktadır. Bu devletlerin esas gücünü askeri kuvvetlerine bağlayan Drompp, diğer göçebe boyları kontrol altında tutmada en esaslı rolün, şiddet unsuru olduğunu şöyle vurgulamaktadır: "The Turks and Uyghurs established and maintained their empires through the use and threat of violence." İlerleyen kısımlarda, Çin üzerine yapılan askeri hareketler irdelenmiş ve bunların Çin'i fethetme niyetinden ziyade, siyasi açıdan zayıf düşürme ve yağmalarla ekonomik fayda sağlama amaçlı olduğu belirtilmektedir. Makalenin sonraki kısımlarında, devletler arası diplomasi incelenirken evlilik anlaşmalarına da yer ayrılmıştır.⁵ Son bölümde ise Kağan'ın yönetici karizması ile toplum üzerinde hakimiyet kurmasına yardımcı olan unsurlardan, efsanelerden, kurt motifi ile kut inancından bahseden detaylara yer verilmektedir.

XI. Etienne de la Vaissiere, "Away from the Ötüken: A Geopolitical Approach to the Seventh Century Eastern Türks" isimli makale ilk olarak Kök-Türklerdeki taht kavgalarını incelerken, Çin ile mücadele süresince önem kazanıp değerini yitiren siyasi merkezlere yoğunlaşmaktadır. 6. yy.'ın son-

⁵ Gerek Çin ile gerekse Türk boylarının kendi arasındaki evliliklere değinilen bu bölümde, Bumin Kağan'ın devletin kuruluş aşamasında, siyasi bir hamle olarak Batı Wei imparatoru Wen-di'nin kızıyla evlenmesi dışında, Bilge Kağan yazıtında Türgişlere kız verilip, onlardan da gelin alınması örnekleri gösterilebilir (Tekin 1968: 275-282).

larından 7. yy.'ın başına kadar varlığını sürdüren taht kavgaları, tüm rakiplerinin ölümüyle Tu-li'nin kendini büyük kağan olarak bulmasıyla sona ermiştir. Bu mücadele boyunca Çin'in desteğini alan Tu-li, ilerleyen dönemde kukla hüviyetinde kalsa da, kudretli bir kağan olan oğlu Shi-bi döneminde işlerin seyri değişmiş ve kardeşiyle beraber Çin'e yağma seferleri yapan Shi-bi hayli güç kazanmıştır. Bu dönemde siyasi merkezin Shi-bi'nin seferlerini başlattığı Yinshan Dağları olduğunu belirten araştırmacı, o vakitlerde Ötüken'de Kök-Türklerden ziyade, Tiele, Xue-yang-tuo ve Uygur hakimiyetinin bulunduğunu, Kök-Türklerin siyasi merkezinin ise 8. yy.'ın başına kadar Hohhot bölgesi ve Yinshan dağları olduğunu ileri sürmektedir.⁶ 682 yılında İltiş Kağan'ın isyanı yine Yinshan bölgesinde gerçekleşmişti. Ancak 708 yılında tehlikenin farkına varan Çinliler 3 garnizon inşa ederek Kök-Türkleri Gobi'nin kuzeyine püskürtmeyi başardılar. Müellif bu tarihe kadar asıl merkezin Gobi'nin güneyi olduğunu, Ötüken'in ise siyasi açıdan sonraları önem kazandığını dile getirmektedir. Son olarak Orhun yazıtlarında Ötüken'in kutsal olarak ifade edilmesinin aslında siyasi bir amaç güttüğünü ifade eden Vaissiere, çalışmasında Kök-Türklerin siyasi merkezi hakkındaki farklı yaklaşımıyla yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

XII. Sören Stark, "Luxurious Necessities: Some Observations on the Foreign Commodities and Nomadic Polities in Central Asia in the Sixth to Ninth Centuries" isimli makalede, 6-7.yy arası Kök-Türk ve Uygur dönemi arkeolojik kalıntılardan elde edilmiş lüks tüketim eşyalarının göçebe kültüründe nasıl bir yere sahip olduğunu incelemektedir. Kağan için prestij unsuru olan bu ürünler sıklıkla pahalı metal el işçiliği ve ipek kumaşlardan teşekkül etmekteydi. Çeşitli kurgan kalıntılarında Çin'den bilhassa ipek kumaşlara, metal aynalara, madeni paralara bolca rastlansa da, bunlar Kök-Türk ve Uygur Kağanlıklarına sadece Çin'den gelmemekteydi. Ayrıca arkeolojik çalışmalarda İran'dan Sasaniler dönemi ile Kafkaslar bölgesine ait çeşitli metal vazo, süs eşyası, kumaş parçalarının bulunduğu da belirten Stark, Afrasiyab duvar resimlerindeki Kök-Türk kıyafetlerinin Soğd tipi kumaş yapımı olduğu fikrindedir. Bazen hediye, bazense haraç olarak verilen bu lüks tüketim eşyalarının göçebe toplumdaki politik önemine de değinilen çalışmanın devamında, müellif, Kök-Türk ve Uygur kağanlarının, tüm hepsini şahsi kullanıma ayırmadığı bu eşyaları, siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak amacıyla ileri gelen memurlar, komutanlar ve önemli askerler arasında dağıttıkları kanaatini taşımaktadır.

XIII. Bir sonraki çalışmada Amerikan Türkolog, Peter B. Golden, "The Turkic World in Mahmûd Al-Kâshgharî" isimli makalesiyle bu esere katkıda bulunmuştur. Ünlü Türkolog, Kaşgarlı Mahmud'un yaşamının ilk yılları ve eseri kaleme alışı özetledikten sonra, Türk isminin Divan-ı Lügati Türk'teki kullanımını değerlendirmiştir. Türk kelimesinin Karahanlılara atfedilmiş yahut Türkçe konuşan toplulukları tanımlarken kullanılmış oldu-

---

⁶ Czeglédy ise Yinshan'ın, Tonyukuk yazıtında adı geçen Çoğay Kuzı olduğunu iddia etmektedir (1962: 55-69)

ğunu öne süre Golden, diğer taraftan Türk isminin, etnik açıdan yayılmasını 9-10. yy. Arap ve İranlı müelliflerin etkisine bağlamaktadır. İlerleyen bölümlerde, Çiğil, Tuhsi, Yağma, Oğuz adlarının etimolojik anlamları ele alınmış ve o dönemde bu boyların hangi coğrafyalarda bulunup, kaçır şehre sahip oldukları yazılmıştır. Kaşgarlı'nın 24 yerine 22 Oğuz boyundan bahsettiğini belirten Golden, çalışmasının son kısmında, *Kâshgharî's Turkic Peoples* başlığı altında, Kaşgali Mahmud'un dünya haritası üzerinde durarak, çeşitli Türk ve yabancı boyları incelemiştir.

XIV. Thomas O. Höllmann, "On the Road Again – Diplomacy and Trade from a Chinese Perspective" adlı çalışmasında eski Çin kültüründe hediye alma ve buna karşılık vermenin önemine değinen araştırmacı, 632-902 yılları arasında kapsayan süre zarfında Sui ve Tang sarayına farklı coğrafyadan gelen hediyelerin tablosunu yapmıştır. Bunlardan en önemlileri Uygurlardan satın alınan sarayda, polo oyununda ve hatta dans gösterilerinde kullanılan güçlü ve zarif atlardır.⁷ Çin sarayının at ihtiyacının büyük bir kısmını sağlayan Uygurlar bu atları, yüklü miktarda aldıkları ipek topları karşılığında gönderiyorlardı. Bunun dışında tabloda yer alan, Uygurlardan Çin sarayına gitmiş olan 7 zırhlı kadın okçu, Kore'den müzisyen ve dansçı kadınlar, Vietnam'dan fil ve papağanlar, Araplardan aslanlar ve İran'dan gergedanlar dikkat çekici hediyelerdir.

XV. Michal Biran, "The Qarakhanids' Eastern Exchange: Preliminary Notes on the Silk Roads in the Eleventh and Twelfth Centuries" isimli çalışma İpek Yolu ticaretinin 11 ila 12.yy.'lar arasındaki yükselişindeki esas pay sahibi Karahanlılara odaklanmaktadır. Tang İmparatorluğu, Abbasi Halifeliği ve Uygur Kağanlığının çöküşü sonrası, 9 ve 10 yy.'da ipek yolu önemini kaybetmiş buna mukabil, Çin dış ticaretinde deniz yolu daha aktif bir hal almıştır. Ancak 11. ve 12. yy'da Karahanlılar eski İpek Yolu'nun yeniden canlanmasına vesile olarak doğu ve batı arasında yeniden köprü inşa etti. Karahanlılar Doğuda Liao Hanedanlığı, Song Hanedanlığı, Xi Xia ve Jin Hanedanlığı ile Güneyde Tibet ve Hindistan'la, Batı'da ise Müslüman dünyayla yakın siyasi ve ticari ilişkilerde bularak, farklı ticaret mallarının birbirlerine geçişi sağladı. Özellikle Karahanlıların yönetimi altında olan Hoten şehri tüm bu coğrafyalardan gelen malların ortak pazarı haline geldi. Makalenin son başlığında, genişleyen doğu-batı ticaret ağının tabii sonucu olarak gelişen kültürel alışverişi vurgulayan araştırmacı, bahsi geçen yüzyıllarda İpek Yolu'nun tekrar önem kazanmasındaki Karahanlı rolü hakkındaki akademik çalışma eksikliğini dile getirmeyi de ihmal etmemektedir.

XVI. Jürgen Paul, "Forces and Resources. Remarks on the Failing Regional State of Sultanşah B. II Arslan Hwarazmşah": II. Arslan vefatı (1172) sonrası Harezmsah tahtı için, Alladdin Tekeş ve Mahmud Sultanşah kardeşlerin yıllarca süren taht kavgalarının konu edildiği çalışmada, yerel güçlerin

⁷ Bir keresinde Tang imparatoru Xuanzong 100 atın dans için eğitilmesini emretmişti. Ayrıca İmparator Taizong'un atlara olan merakını, en sevdiği 6 atının rölyeflere kazınmasından bilmekteyiz (Zhou 2009: 92-97).

dış güçlere nazaran daha etkin olduğu fikri üzerinde durulmaktadır. Öyle ki, mücadele süresince iki kardeşin dış güçlerden destek bulmalarına karşın Jürgen, yerel yöneticilerin (özellikle Nasa, Buhara, Nişabur ve Harezm'in kuzeyi) kendi çıkarlarını gözetenek o sırada daha güçlü konumda olan adaya arka çıkmalarından ötürü Tekeş'in galip geldiğini savunmaktadır.⁸

XVII. Tatiana Skrynnikova, "The Old Turkish Roots of Chinggis Khan's "Golden Clan". Continuity of Genesis. Typology of Power": Türk-Moğol kimliğine farklı açıdan yaklaşan bu çalışmada, Altın Urug olarak da bilinen Kiyat Borçigin isimli Cengiz Han'ın üyesi olduğu yönetici boyun adı etimolojik olarak irdelenmiştir. Araştırmacı bu ismi detaylıca inceledikten sonra, Kök-Türk ve Uygurlar sonrası aynı coğrafyada hüküm süren Moğolların bu yönetici boyunun multi-etnik kimlikte olduğunu, dolayısıyla muhtevasında Türk unsur da barındırdığını öne sürmektedir. Buradan hareketle, Qiyat'ın Moğol, Borçigin boyunun ise Moğollaşmış Türk boyu olduğunu savunan Skrynnikova, kelimelerin dilbilimsel analizleri vesilesiyle, Cengiz İmparatorluğu'nun Türk-Moğol kimliğine farklı bir perspektif kazandırmıştır.

Eserin dördüncü ve son bölümü *Nomadic Interaction with the Roman and Byzantine West* adını taşımakta olup batıya göç etmiş olan göçebe toplumlarla, Roma ve Bizans İmparatorluklarının ilişkileri ele alınmıştır.

XVIII. Mischa Meier, "Dealing with Non-State Societies: The Failed Assassination Attempt Against Attila (449 CE) and Eastern Roman Hunnic Policy" isimli makale Attila'ya düzenlenen başarısız suikast girişimi ve kendisine verilen bir ünvanı mercek altına almaktadır. Ünlü tarihçi Priscus'un da aralarında olduğu, Maximinus liderliğindeki bir heyet, 447 yılında yapılan bir anlaşmayı bozdukları gerekçesiyle Roma'ya savaş tehdidinde bulunan Attila ile uzlaşabilmek için yola çıkmıştır (449). Maximinus ile Priscus'un haberi olmadan delegelerden birinin Attila'ya karşı başarısız suikast girişimini değerlendiren Meier, bu girişimin, Hunların tek lidere bağlı sistemlerinin onun öldüğü takdirde dağılacağı ve Roma İmparatorluğu üzerindeki tehlikenin ortadan kalkacağı düşüncesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Araştırmacı çalışmasının sonraki kısmında Priscus'un not ettiği, Attila'ya Romalılar tarafından verilen ve günümüzde genelkurmay başkanı manasına gelen *magister militum* askeri ünvanını irdelemektedir. Meier, bu ünvanın sanılanın aksine Batı değil Doğu Roma tarafından Attila'ya verildiğini iddia etmektedir. Attila bu sıradan ünvanı kabul etmek bir yana, kendisine bu ünvanın verildiğinden bile haberdar değildi. Araştırmacı bu durumun, Romalıların vermiş olduğu haraçlardan utandıkları için Attila'yı kendi komutanlarıymış gibi göstererek aslında haraç değil de sıradan bir maaş veriyormuş gibi gösterme çabasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Meier, Attila-Roma ilişkilerine farklı ve spesifik detaylardan yaklaşarak özgün bir çalışma ortaya koymuştur.

---

⁸ Kafesoğlu ise bu konuda farklı bir fikir beyan ederek Tekeş'in başarısını, kontrolü altına aldığı Kıpçak Türklerinin desteğine bağlamaktadır (2000: 88-94).

XIX. Timo Stickler, "The Gupta Empire in the Face of the Hunnic Threat. Parallels to the Late Roman Empire?" adındaki çalışmada, Hindistan'da kuvvetli bir siyasi birliğe sahip Gupta İmparatorluğu'nun ilk kez 5. yy.'ın ikinci yarısında karşılaştığı Ak Hunlara karşı izlediği politika ele alınmıştır. Bununla birlikte dönemin yerleşik devlet düzenine sahip iki imparatorluğu, Gupta ve Romalıların, aynı karakterdeki, lakin farklı coğrafyalara dağılmış Hunların iki koluyla nasıl baş etmeye çalıştıklarını karşılaştırmaktadır. Avrupa Hunları (M.S. 352-469) ile Ak Hunların (M.S. 408-670) yerleşik imparatorluklarla olan ilişkilerinde birçok ortak özelliğe değinen Stickler, final kısmında Ak Hunların ömrünün daha uzun olmasından ötürü, Hindistan ve İran'da daha köklü etkiler bıraktığını dile getirmektedir.

XX. Michael Schmauder, "Huns, Avars, Hungarians – Reflections on the Interaction Between Steppe Empires in Southeast Europe and the Late Roman to Early Byzantine Empires" isimli makalede, Asya'nın derinliklerinden göç ederek batıda Karpat Havzası'na ve Macaristan ovalarına sığınan ve ortak kaderi paylaşan Hunlar, Avarlar ve Macarların bölgede bıraktıkları arkeolojik kalıntılar incelenmektedir. Ağırlıklı olarak Avarlara ait eserler bulunmuş olup bu kalıntılar iki ayrı dönemi ifade etmektedir. İlki, klasik atlı göçebe kimliği taşıırken, ikincisi ileri derecede Bizans kültüründen etkilenmiş olup kurganlardaki birçok Bizans eseri bunun ispatı maiyetindedir. Ancak bu konuda Avarlardan farklı olarak Hun ve Macar kurganları ortak özellikler taşımaktadırlar. Bu ikisi, Romalılar ve Bizanslılar ile birçok defa ilişkiler kurmuş olsalar da elit sınıfın kurganlarında, bu imparatorluklara ait eserlere çok nadiren rastlanılmıştır. Araştırmacı sonuç kısmında, Avarları sadece istisna göstererek bu durumu, Karpat Havzası'nın doğal bir kalkan olarak kültürel devamlılığı sağlayan özel bir coğrafyaya sahip olmasına bağlamaktadır.

XXI. Eserin son makalesi Walter Pohl'un "Huns, Avars, Hungarians – Comparative Perspectives Based on Written Evidence" başlıklı çalışmasıdır. İlk olarak bilhassa Xiongnu-Hun ve Juan-juan-Avar devletlerin tarihleri ile batıya göçleri sırasında uğradıkları etnik değişimlere yer veren makale, devamında Hun, Avar ve Macarların ortak özelliklerine vurgu yaparak, göç hareketi sonrası Roma İmparatorluğu'na farklı dönemlerde zor anlar yaşattıklarını dile getirmektedir. Ancak Pohl, bilinenin aksine, Romalılar ve Avrupalılara bu baskının aniden değil zamanla yapıldığı fikrindedir. 375 yılında Avrupa'ya ulaşan Hunlar yarım asır sonra, Atilla döneminde Roma'ya saldırılarına başlamışlardır. Yine aynı şekilde Karadeniz'in kuzeyine 550 yılında ulaşan Avarlar ilk saldırılarını 20 yıldan fazla bir süre sonra Sirmium'a yapmışlardır. Son olarak da Karpatlara 863 yılında gelen Macarlar ancak 9. yy.'ın sonunda ilk defa Franklara ve Bavyalılara karşı savaşmışlardır. Sonuç kısmında bu üç devletin akıbetlerinin farklı olduğuna vurgu yapan araştırmacı, Hunlar ve Avarların Avrupa'da görüldükten yaklaşık 80 yıl sonra tarih sahnesinden çekilmelerine karşın Macarların Avrupa haritasında günümüzde dahi varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir.

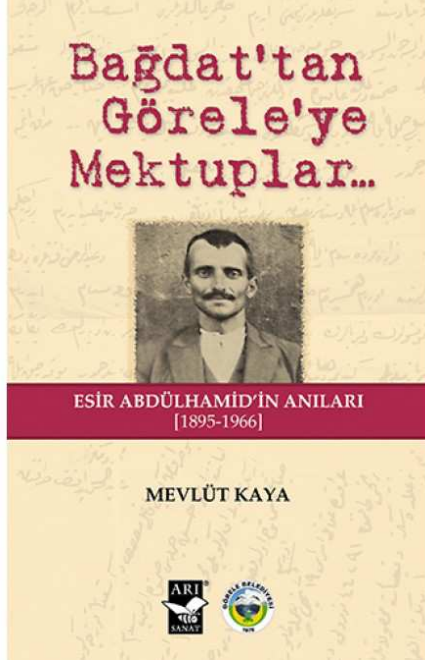
Netice olarak, görüldüğü üzere 21 özgün makaleden teşekkül olan bu eser, Avrasya tarihi ve arkeolojisi hakkında çok kıymetli bilgiler ve yeni bakış aılları sunmaktadır. Eserin, alanında uzman tarihçiler ve arkeologların da dikkatini çekerek ülkemizde yapılacak olan yeni çalışmalara da katkı sağlamasını dilemekteyiz.

KAYNAKÇA

- BARFIELD Thomas J. (1989). *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China, 221 BC-AD 1757*, Cambridge.
- CZEGLEDY K r ly (1962). "oğay Quzi, Qara-Qum, K k- ng", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 15, 1-3, s. 55-69.
- DANI A.H. - V.M. Masson (1996). *History of Civilizations of Central Asia, volume 1: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO.
- KAFESOğLU İbrahim (2000). *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: TTK.
- KHAZANOV Anatoly M. (1984). *Nomads and the Outside World. Cambridge Studies in Social Anthropology* 44, Cambridge, New York.
- LATTIMORE Owen (1940). *Inner Asian Frontiers of China. American Geographical Society, Research Series* 21, New York.
- MODE Markus (2003). "Heroic Fights and Dying Heroes – The Orlat Battle Plaque and the Roots of Sogdian Art", <http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/mode.html> (04/11/2017).
- STARK S ren (2016). "Türk Khaganate", *The Encyclopedia of Empire*, Vol. IV, John M. MacKenzie (Ed.), Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- TEKİN Talat (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University Press.
- ZHOU Xiuqin (2009) "Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong", *Sino-Platonic Papers*, 187 (April), Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Mevlüt Kaya, **Bağdat'tan Görele'ye Mektuplar (Esir Abdülhamid'in Anıları 1895-1966)**, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017, 192 sayfa, ISBN: 978-605-5021-77-1

Turgay KABAK*

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla verilen seferberlik emrinde Göreleli Kâtip Rüstemezâde Abdülhamid askere alınmıştı. Askerliğini yaptığı sırada Bağdat'ta İngilizlere esir düşen Abdülhamid, buradan ailesine bazı mektuplar yazmıştı. Bu mektuplar, dönemin koşullarını açık bir şekilde anlatan ve bugün bazı bilinmeyen ayrıntıları gün ışığına çıkarmaktadır. Kaya'nın mektupların tarih yazımına sağladığı katkılardan hareketle ele aldığı bu eser, aslında tarihin yanı sıra Türk sosyolojisine, edebiyatına ve folkloruna da katkı sağlamaktadır. Mektuplar, medeniyet tarihinin en önemli göstergelerini içeren tarihsel verilerdir. Mektuplardaki cümleler, yazıldığı çağın aynasıdır. Mektupların taşıdığı yazılı ifadelerin giderek kullanım dışı kalması, içten içe gerçekleşen bir kültür kıyımı olarak düşünülebilir.

Mektuplaşmanın modern çağdaki yok oluşu, sosyal tarihi aydınlatacak kodların bir kısmının silinmeye başlaması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda toplumların hafızalarında milli-edebi kültürün zayıflaması olarak da yorumlanabilir.

Safevileri (Aydoğmuşlu 2013: 411-420), Selçukluları, Osmanlı'yı aydınlatmada birçok mektuptan faydalanılmıştır. Osmanlı tarihinin aydınlatılmasında Kanuni'nin mektuplarına yer yer başvurulmuştur. Namık Kemal'in arkadaşlarına, devlet ricaline ve yakınlarına yazdığı mektuplar, hem edebi hem de tarihsel öneme sahiptir (Karahan 2013: 101-107). Abdülhak Hamid Tarhan'ın (Koç 2002), Atatürk'ün (Sabah, 10 Ocak 2007) ve Kazım Karabekir'in (Evcin 2013: 1-66) yazdığı mektuplar da yakın tarihin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir.

Çanakkale savaşlarında askerin psikolojik durumu ve elde ettiği başarıların hangi atmosferde gerçekleştiği konusunda, döneme dair asker mek-

* Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, turgaykabak@gmail.com

tupları öncelikle başvurulması gereken kaynaklardır (Arıkan 2011: 213-243). Bu bağlamda Abdülhamid Efendi'nin 1918-1966 sürecinde yazdığı ve aldığı özel mektupların, kaleme alındığı dönemin ruhunu yansıtan toplumsal veriler içerdiği açıktır.

Abdülhamid Efendi'nin askerlik ve esaret sürecine dair gelen ve giden mektuplarda şeklen, bugünkü manada "özel mektup" kavramının kalıplarına uyulmamıştır. Buradaki sıradışılık, o dönemki eğitim standartlarıyla Abdülhamid Efendi'nin askerî/esaret koşullarına temellidir. Yakın tarihlere doğru gelindiğinde ise özel mektupların yazımında duygusal vurgulardan ve tekrarlardan çok, somut dayanakların ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Ancak nesnel dayanaklarla yazılan, kuramsal ve teorik bilgi ile istatistikî veriler içeren mektupların "özel mektup" olmaktan uzaklaşarak, henüz tanımlanmamış ideolojik mektuplar olduğu açıktır (Althusser 1975: 39-49).

Abdülhamid Efendi, 1928'de gerçekleştirilen Harf İnkılâbı sonrasında kendi olanaklarıyla yeni harfleri öğrenmiş, ancak resmi işlemler dışında yeni alfabeyi kullanmamıştı. Mektup yazımında, hesaplamalarında, not ve karalamalarında hep Osmanlı Türkçesini tercih etmişti. Bunun birden fazla nedeni vardı: Öncelikle kendisi Osmanlı Türkçesi geleneği ile şekillenmiş bir okur-yazarlık altyapısına sahipti. Yazıda en rahat kullanabileceği, kendini en kolay ifade edeceği alfabe eski alfabeydi. Başka bir neden ise, yazıştığı arkadaşları ve diğer yakınları, yeni Türk harflerini bilmiyordu. Bu nedenle onlara gönderdiği mektuplar, eski harflerle yazılmak zorundaydı. Abdülhamid Efendi inkılabın çok öncelerinde, çocukluğunda Osmanlı'nın kullanmakta olduğu Arap rakamlarını öğrenmişti. Dört işlemi en basit ve hızlı biçimde bu eski rakamlarla yapabiliyordu. Yeni harflere ve işaretlere geçiş süreci, toplumda bu yönde alışkanlığa bağlı kısa süreli zorluklar doğurmuştu.

Kaya'nın eserinde, Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleşen Rus işgalinin Eynesil-Görele özelindeki yansımaları, söz konusu mektuplar üzerinden ele alınmıştır. Rus işgalcilerin Görele'de yerli halka, tarlalara ve hayvanlara verdiği zararlar Göreleli Abdülhamid'e ailesi tarafından yazılan mektuplarda yer almaktadır. Eser, bu yanı sıra yakın tarihin önemli olaylarına tanıklık eden bilgileri okurlarla paylaşmış, belgesel bir çalışmadır. Ayrıca yörede tarım ve ziraat işlerinin, geçim ve gündelik yaşantının yanı sıra dönemin aile yapısına dair sosyal konulara da eserde ayrıca belgelerle yer verilmiştir. 'Bağdat'tan Görele'ye Mektuplar' adlı eser, bir yönüyle de aile tarihi çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

1895'ten 1966'ya kadar Kâtip Rüstemzâde Abdülhamid Efendi'nin ve ailesinin yaşantısını inceleyen eserin içeriğinde şu kısımlar yer almaktadır: Abdülhamid Efendi'nin yaşamı, mektuplar ve tarih, Harf İnkılâbı ve Abdülhamid Efendi'nin mektupları, 1918, 1919, 1920, 1924, 1927, 1945, 1949, 1951, 1960, 1962 ve 1966 yıllarına ait mektuplarla birlikte çevirileri ve analizleri, bazı tarihsiz mektuplar; çevirileri ve analizleri, Abdülhamid

Efendi'ye ait eski eşya, kitap, mecmua, belge, hesaplama ve notlar, Abdülhamid Efendi'ye ve ailesine ait eski fotoğraflar.

KAYNAKLAR

- ALTHUSSER, Louis (1975). "1968 Mayıs Olayları Üzerine Bir Mektup", (Çev. Taciser Belge), *Birikim Dergisi*, 1/1, 39-49.
- ARIKAN, Mustafa (2011). "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", *Gazi Akademik Bakış*, 5/9, 213-243.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihad (2013). "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53/2, 411-420.
- EVCİN, Erol (2013). "Kâzım Karabekir Paşa'nın Basında Neşredilen Tarihi Mektupları Ve Bunların Kamuoyundaki Yansımaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/87, 1-66.
- KARAHAN, Leyla (2013). "Namık Kemal'in Mektuplarından Dönemin, Türün ve Yazarın Diline Dair Mektuplar", *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 101-107.
- KOÇ, Murat (2002). "Mektuplarda Edebiyat Dünyamız-I: Abdülhak Hamid Tarhan'ın Mektupları", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 13, 86-112.
- Sabah, 10 Ocak 2007.